

CƏFƏR CƏFƏROV
CƏLAL ALLAHVERDİYEV

İRƏVANDA
MİLLİ MAARİFÇİLİK
MÜHİTİ

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2017

Cafar Cafarov, Cəlal Allahverdiyev

İrəvanda milli maarifçilik mühiti

Bakı, "Şərq-Qərb", 2017, 440 səh.

ISBN 978-9952-517-96-5

Elmi redaktorlar: **Buludxan Xəlilov**

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Nazim Mustafa

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Dövlət Mükafatı laureatı

Rəyçilər:

Əjdər Ağayev

pedaqoji elmlər doktoru, professor

Rüfət Hüseynzadə

pedaqoji elmlər doktoru, professor

Mahirə Nagı qızı

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Həsən Bayramoğlu

pedaqoji elmlər doktoru

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Cafar Əsəd oğlu Cafarovun və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Cəlal Vaqif oğlu Allahverdiyevin bu kitabında qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə və ədəbi irsə malik olan İrəvan şəhərində Azərbaycan maarifçilik hərəkatının yaranmasından və təhsil məsələlərindən bəhs olunur.

Müəlliflər burada erməni şovinizmi əhatəsində İrəvanda fəaliyyət göstərən ana dilli məktəblərimizin inkişaf xüsusiyyətlərindən və üzlaşdığı problemlərdən, bu məktəblərin pedaqoji kadrlarla təmin edilməsində böyük rol oynamış ali təhsil ocaqlarından eyni zamanda milli kadrların hazırlanmasında böyük fədakarlıq göstərmiş və möhkəm iradə nümayiş etdirmiş ziyalıların fəaliyyətindən geniş söhbət açırlar. Kitabdan Azərbaycanın təhsil tarixi ilə maraqlananlar, magistrələr, tədqiqatçılar və geniş oxucu kütləsi istifadə edə bilər.

www.eastwest.az

www.fb.com/eastwest.az

info@eastwest.az

© "Şərq-Qərb", 2017

TƏHSİL TARİXİMİZƏ YENİ TÖHFƏ

Azərbaycan təhsil tarixi zəngindir. Odur ki Azərbaycan müəllimləri bu zənginliyin bütün imkanlarından istifadə edərək varislilik prinsipini qoruyub saxlamış, həm də novatorluqla ənənənin vəhdətini yaşatmışlar. Bu gün yaşadığımız cəmiyyət informasiya cəmiyyəti olmaqla, yeni tipli texnologiyaya, iqtisadiyata, praktik yönümlü biliklərə əsaslanır. Onu da qeyd edək ki, təhsil sisteminin, o cümlədən Azərbaycan təhsil sisteminin qarşısında bu gün daha mühüm vəzifələr durur. Təsadüfi deyil ki, XXI əsr “Təhsil əsri” kimi tarixə düşmüşdür. Deməli, bu tələb edir ki, Azərbaycan təhsili yeniləşsin, müasirləşsin, qloballaşan dünyanın rəqabətinə cavab versin. Ona görə də məktəb də, müəllim də birə-beşqat artıq çalışmalı, fədakarlıq göstərməlidir ki, tarix boyu qazandığı nüfuzu qoruyub saxlaya bilsin və dünya təhsil sistemi ilə ayaqlaşa bilsin. Məktəbin və müəllimin adını yüksəltmək üçün məktəb də, müəllim də yaxşı ənənələri qoruyub saxlamaqla yanaşı, müasirliyi, eləcə də müasir təhsilin tələblərini yerinə yetirməlidir.

Azərbaycan cəmiyyətində həmişə müəllimə hörmət və ehtiram olmuşdur. Belə olmasa, cəmiyyətdə nüfuzlu peşə, sənət sahibləri yetişə bilməz, cəmiyyət irəli getməz, cəmiyyət yerində sayar. Bu mənada Azərbaycan cəmiyyəti də XXI əsrdə dünya cəmiyyəti ilə ayaqlaşa bilər. Bu ayaqlaşmanın bir səbəbi də, özü də vacib səbəbi, Azərbaycan məktəbinin və Azərbaycan müəlliminin ciddi, məsuliyyətli bir missiyanı daşıya bilmək bacarığıdır.

Azərbaycan təhsilinin tarixində elə hadisələr var ki, onlar təhsil tariximizə qızıl hərfələrlə yazılmışdır. Təhsildən söhbət düşən zaman təhsil tariximizdə hadisəyə çevrilmiş və təhsil tariximizə

adı qızıl həflərlə yazılmış insanlar yada düşür. Bunları bilmədən, öyrənmədən, həm də onlara qiymət vermədən təhsilin bu günündən, sabahından danışmaq olmaz. Bu mənada Qori Müəllimlər Seminariyasının (Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının) Azərbaycan şöbəsinin 1879-cu ildə Qori şəhərində açılması təhsil tariximizdə xüsusi bir mərhələdir. Qori Müəllimlər Seminariyası XIX əsrdə (1918-ci ilədək) müəllim kadrların hazırlanmasında mühüm işlər gördü. Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazax şəhərinə köçürülməsi də bir hadisəyə çevrildi. Bu, təhsil tariximizdə təcrübənin üzərinə yeni bir təcrübənin əlavəsi demək idi. Beləliklə, Firidun bəy Köçərlinin tarixi xidməti sayəsində Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi 1918-ci il iyun ayının 20-dən Qazax şəhərində müstəqil Müəllimlər Seminariyası kimi fəaliyyətə başladı. 1918-ci il noyabr ayının 10-da Seminariyanın rəsmi açılışı oldu. Qeyd etmək yerinə düşər ki, Qori Müəllimlər Seminariyasının təcrübəsi əsasında Qazax Müəllimlər Seminariyası öz işini uğurla davam etdirirdi. Və Qori Müəllimlər Seminariyasının təcrübəsi əsasında Bakıda, Gəncədə və digər yerlərdə də seminariyalar təsis edildi. Universitetlər, institutlar, ali təhsil müəssisələri yaranana qədər bu seminariyaların təhsil tariximizdə xidmətləri əvəzsiz oldu.

Təhsil tariximizdə xalqın maariflənməsi yolunda özlərini şam kimi əridənlər sırasında Firidun bəy Köçərlinin, Rəşid bəy Əfəndiyevin, Səfərəli bəy Vəlibəyovun, Əliş bəy Tahirovun, Mahmud bəy Mahmudbəyovun, Cəlil Məmmədquluzadənin, Nəriman Nərimanovun, Üzeyir Hacıbəylinin, Müslüm Maqomayevin, Pənah Qasımovun, Hənəfi Terequlovun, Əli Hüseynovun, Fərhad Ağazadənin, Səməd bəy Acalovun, Teymur bəy Bayraməlibəyovun, Süleyman Sani Axundovun, Bədəl bəy Bədəlbəyovun, Azad Əmirovun, Əhmədağa Mustafayevin, Yusif Qa-

sımovun, Əli Qəmərlinin, Müseyib İlyasovun, Əhməd Seyidovun, Teymur Quliyevin və digərlərinin adları qədərbilən hər bir kəsin qəlbində əbədi yaşayacaqdır.

Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan bölməsinin təşkilində xüsusi və mühüm xidmətləri olan A.O.Çernyayevskinin, Qazax Məllimlər Seminariyasına rəhbərlik edən F.Köçərlinin, Rəşid bəy Əfəndiyevin, ibtidai məktəbin Azərbaycan dili müəllimi S.Vəlibəyovun şəxsi nümunəsi heç vaxt unudulmayacaqdır.

Təhsil tariximiz barədə kifayət qədər tədqiqatlar aparmalıyıq. İndiyə qədər təhsil tariximizlə bağlı aparılmış tədqiqatlar təhsil tariximizin milli spesifik xüsusiyyətlərini tam şəkildə açma bilmir. Təhsilimizin həm tarixi, həm də müasirlik baxımından milli spesifik xüsusiyyətlərini öyrənmədən dünya təhsil sistemində inteqrasiya prosesində milli kimliyimizi təqdim edə bilmərik. Ona görə də təhsilimizin dünyaya inteqrasiyasında təhsil tariximizdə hadisəyə çevrilmiş həqiqətləri gen-böl öyrənməli və təbliğ etməliyik. Həm də bu öyrənmə prosesi və öyrənmənin özü milli qürur, milli təəssüb hislərini artıracaq, nəyə qadir olduğumuzu üzə çıxaracaqdır. Təhsilin inteqrasiyasında kortəbii olaraq hər şeyi yenilik kimi qəbul etmək, hər bir təcrübəni tətbiq etmək bəzən milli strateji marağ dairəsinə kölgə sala bilər. Odur ki milli strateji marağ dairəsinə qorumaq şərti ilə təhsilimizin inteqrasiyasına diqqəti artırmalıyıq. Milli strateji marağ dünənə, keçmişə, ənənəyə (yaxşı ənənəyə) sadıqlıqla milli qürur, milli mənlilik hislərini artırır. XXI əsrdə, rəqabət əsrində milli qürurun, milli mənliliyin qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə daha böyük ehtiyac vardır. Hər bir kədr milli qürur, milli mənlilik hissi ilə biliklər əldə etməli, dünyaya çıxmalı və həyatı, geniş mənada dünyanı dərk etməlidir. Vaxtilə özlərini mənsub oldukları millətin, xalqın yolunda şam kimi əridən ziyalılarımız, maa-

rifpərvərlərimiz də milli mənlük, milli qürur hissini üstün tutub və ona sadiq olublar. Bu məqamda Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin məzunu Hacı Kərim Sanılının bir fikri yerinə düşür. O yazır: “Seminariya! Gəncliyimin ən gözəl çağlarını səndə keçirdim və mən buna heyf-silənmirəm. Sən bizim xalqımızın gözünə işıq oldun, onu mədrəsələrdən işıqlı otaqlara çıxardın, həsir üstə durmaqdan dizlərinin qapaqları döyənək olan uşaqlara yazığın gəldi, hazırlıq kursları açdın. Mən səndə Derjavini, Lermontovu, Krilovu, Turgenevi oxudum, onlardan öyrəndim. L.Tolstoyun məktəbi və dərsliyi marağımı artırdı. Nə olaydı, ömür aman verəydi, öyrəndiklərimi xalqıma çatdırardım. Onlar biləydi ki, yer üzündə Qori kimi gözəl bir şəhər və orada ağaclar arasında heç vaxt uyumaq bilməyən, həmişə işığı gələnlə yanaşıqlı bir ürfan ocağı var. Bu, Qori Seminariyasıdır”.

Deməli, təhsil tariximizdə xalqımızın övladlarının gözünü açan seminariyalar olub, dünya ədəbiyyatını öyrədən və dünya ədəbiyyatına marağı artıran Qori Müəllimlər Seminariyası və onun Azərbaycan şöbəsi olub. Seminariya məzunlarının dərslük yazmaq, dünya ədəbiyyatını tərcümə etmək, dərs demək, bədii əsərlər yazmaq sahəsində də gördükləri işlər az olmamışdır. Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin ilk məzunlarından biri olan Firidun bəy Köçərlinin sözləri ilə desək: “Seminariya məzunlarının bəziləri dərslüklər tərtib etməklə, bəziləri rus ədəbiyyatından tərcümələr etməklə məşğul olur, bəziləri də povest və romanlarda öz gücünü sınayırlar, bir hissəsi də özlərini tamamilə dramatik ədəbiyyata həsr edirdilər”.

Beləliklə, təhsil tariximizdə sayılıb-seçilən seminariyaların, məktəblərin olması imkan verir ki, belə seminariyalar, məktəblər təhsilşünaslar tərəfindən geniş şəkildə tədqiqatə cəlb edilsin. Onu da qeyd edək ki, təhsil tariximizdə qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə malik olan İrəvan şəhərində də maarifçiliyin təqdi-

rəlayıq ənənəsi olmuşdur. Bu ənənənin sayəsində İrəvandakı təhsil ocaqlarında böyük fədakarlıq göstərmiş ziyalıların fəaliyyəti də diqqətdən yayınmamalıdır. İrəvan mühiti və bu mühitdəki təhsil Azərbaycan təhsilinin tarixində, eləcə də maarifçiliyin inkişafında bir hadisədir. Oxucuların ixtiyarına verilən bu kitab Azərbaycan təhsil tarixinin hələ də yazılmasına və tədqiq edilməsinə ehtiyacı olan bir sahəni əhatə edir. Çoxları bilmir ki, İrəvanda və onun ətrafında olan Azərbaycan məktəblərində təhsil, maarif işi öz səviyyəsi, keyfiyyəti baxımından qabaqcıl olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, gənc nəslin özü də Azərbaycan təhsilinin bir hissəsi kimi İrəvanda milli maarifçiliyi və təhsil məsələlərini bu kitab vasitəsilə öyrənə bilər, bu sahə ilə bağlı maraq dairəsini genişləndirə bilər. Yeri gəlmişkən bunu da deyək ki, Azərbaycanda olduğu kimi, İrəvanda da ilk dövrlər mollaxanalar, mədrəsələr olmuş, həmin mollaxanalar, mədrəsələr məscidlərin nəzdində fəaliyyət göstərmişdir. Cənubi Qafqazda gedən ictimai-siyasi proseslər, təbii ki, İrəvanda da vəziyyəti dəyişmişdir. Belə ki, o vaxt Cənubi Qafqazın idarə olunmasını öz əlinə alan Rusiya bir sıra qərarlar qəbul etmişdir. Həmin qərarlardan biri Rusiya maarif nazirliyi tərəfindən 1829-cu il avqustun 2-də qəbul olunmuşdur. Qərar qəza məktəblərinin yaranmasına şərait yaratmışdır. İrəvanda qəza məktəblərinin yaranması 1831-ci ilin mart-oktyabr ayında nəzərdə tutulsa da, 1832-ci ilin 14 yanvarında açılmışdır. 1832–1868-ci illərdə İrəvan qəza məktəbində 359 nəfər azərbaycanlı təhsil almışdır. İldən-ildə qəza məktəbində təhsil alan azərbaycanlıların sayı artmışdır. Məsələn, 1838-ci ildə 8 nəfər azərbaycanlı təhsil alsada, 1868-ci ildə 23 nəfər azərbaycanlı təhsil almışdır.

1832-ci ildə açılan İrəvan qəza məktəbi 1869-cu ildən proqimnaziyaya çevrilmişdir. Əvvəllər dörd sinifli, sonra beş sinifli gimnaziyada azərbaycanlılarla yanaşı, erməni, yəhudi, rus və al-

man millətindən olan uşaqlar da təhsil almışlar. Onu da qeyd edək ki, Firidun bəy Köçərli on il (1885–1895) bu gimnaziyada dərs demişdir. O, 1895-ci ilin 30 oktyabrında Qafqaz Təhsil Dairəsi rəhbərinin əmri ilə İrəvan gimnaziyasından Qori (Zaqafqaziya) Müəllimlər Seminariyasına köçürülmüşdür. Onun gimnaziyadakı işini 1887-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını Cəlil Məmmədquluzadə ilə birlikdə bitirmiş İsmayıl bəy Səfibəyov davam etdirmişdir. İsmayıl bəy Səfibəyov 1917-ci ilədək İrəvan gimnaziyasında tatar dilindən (Azərbaycan dilindən) dərs demişdir. Gimnaziyada 1881–1915-ci illərdə 582 nəfər azərbaycanlı təhsil almışdır. Gimnaziyanın məzunları sırasında akademik Mustafa bəy Topçubaşov, görkəmli ictimai-siyasi xadim, professor Əziz Əliyev, ictimai xadim Maqşud Məmmədov, professor Mehdiqan Erievski, Abasqulu bəy Şadlinski, dilçi-alim Miryusif Mirbabayev, Abbas ağa Fərəcov, Qulam Fərhadov, Mehdi Kazımov, Əsədulla bəy Kəngərinski, Mirhüseyn Mirbağirov, Rza bəy Cəfərbəyov və digərləri olmuşdur.

Təhsilin, maarifçiliyin inkişafında İrəvan Müəllimlər Seminariyasının da ciddi rolu olmuşdur. İrəvan Müəllimlər Seminariyası 1881-ci ilin 8 noyabrında açılmışdır. Bu Seminariyanın Azərbaycan bölməsinin rəhbəri Axund Məmmədbağır Qazızadə olmuşdur. O, İrəvanın ictimai-siyasi, mədəni həyatında, azərbaycanlıların elmə, təhsilə gəlməsində əlindən gələni əsirgəməmişdir. İrəvanda elmə, təhsilə olan maraq və elmin, təhsilin inkişafı ədəbi mühitin formalaşmasına da təkan vermişdir. Qeyd edək ki, Cəbbar Əsgərzadənin və Mirməhəmməd Mirfətullayevin nəşirliyi ilə çıxan “Lək-lək” həftəlik satirik jurnalı öz səhifələrində təhsilə, elmə yer ayırmış, bununla da təlim, tərbiyə və təhsil məsələlərinin vacibliyini diqqət mərkəzində saxlamışdır.

İrəvan Müəllimlər Seminariyasında Qori Müəllimlər Seminariyasında olduğu kimi, müxtəlif yerlərdən, o cümlədən Bakı-

dan, Naxçıvandan, Dağıstandan, Tiflisdən və digər yerlərdən gələn azərbaycanlı balaları təhsil almışdır. İrəvan Müəllimlər Seminariyasında tədris planında nəzərdə tutulmuş Azərbaycan dili, riyaziyyat, coğrafiya, şəriət, musiqi fənləri yüksək səviyyədə tədris olunmuşdur.

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzunları Cənubi Qafqazda yaşayan azərbaycanlıların maariflənməsi yolunda fəal iştirak etmişlər. Onlar İrəvanda, Naxçıvanda, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində məktəblərdə fəaliyyət göstərmiş, maarifçilik hərəkatının genişlənməsində əvəzsiz xidmətləri ilə fərqlənmişlər. Məsələn, Şəmdin bəy Mahmudbəyov 1903-cü ildən 1917-ci ilə qədər Uluxanlı kənd məktəbinin müdiri olmuşdur. Əhməd Həşimov Çobankərə kəndində, Şixəli bəy Firudunbəyov, Mirzə Məhəmməd Axundov və digərləri İrəvan məktəblərində, Tağı bəy Şəfiyev Naxçıvanın Nehrəm kəndində müəllim kimi işləmişdir. İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzunları barədə burada geniş danışmaq imkan xaricindədir. Ancaq həmin məzunların bir qismi barədə bu kitabda xeyli məlumat verilmişdir.

XIX əsrin sonlarında Cənubi Qafqazda gedən bütün proseslər İrəvandan da yan keçmirdi. Bakıda və onun müxtəlif bölgələrində yeni tipli məktəblər, dünyəvi məktəblər açmaq təşəbbüsü genişlənirdi. Bu təşəbbüs İrəvanda da baş qaldırır, ziyalıların fəaliyyət dairəsinə çevrilirdi. Məsələn, 1880-ci ildə Mirzə Kazım bəy Əsgərzadənin, Axund Əhmədovun "Mütəllə" adlı dünyəvi məktəbinin, 1881-ci ildə Mirzə Əli Məhəmməd Xəlilov tərəfindən İrəvanda əsas qoyulmuş "Üsuli-cədid" məktəbinin, Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadənin İrəvanda açdığı 3 sinifli məktəbin və digərlərinin adını çəkmək olar.

Kitabda 1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra yeni tipli sovet məktəblərinin yaranmasından (M. F. Axundov, Puşkin, Kirov, Asriyev, Şaumyan,

Dzerjinski və digərlərinin adına olan məktəblər) bəhs olunur. Həm də erməni şovinistlərinin azərbaycanlı məktəblərinə maneçilikləri (dərslük, proqram və s. hazırlamaqda) təhlil olunur. Ermənilərin (xüsusilə səlahiyyətli ermənilərin) azərbaycanlılara, onların təhsil almalarına qarşı yersiz iddiaları faktlar əsasında verilir. Faktlar əsasında o da qeyd olunur ki, o vaxtdan orden, medal və fəxri adlardan azərbaycanlılar məhrum edilir, ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara süni maneçilik yaradılırdı. Bəli, belə bir şəraitdə 1940-cı ildə Ermənistanda “Əməkdar müəllim” adına layiq görülmüş 107 nəfərdən 13-nün azərbaycanlı olması qəhrəmanlıqdan başqa bir şey deyildir. Onların adını burada qeyd etmək yerinə düşər: Məmməd Əliyev, Həqiqə Abbasova, Heydər Əliyev, Mədət Əliyev, Hübət İsmayılov, Həsən Fətəliyev, Bəhlul Yusifov, Bilas Şadlinski, Abbas Eyvazov, Həbib Bayramov, Hüseyn Məhərrəmov, Cahangir Rüstəmov, İdris Mahmudov.

Kitabda İrəvandakı azərbaycanlı qadınların ədəbi-mədəni və ictimai-siyasi həyatdakı rolundan da bəhs olunur. Bu mənada İrəvan rus-tatar məktəbinin və qızlar gimnaziyasının məzunları Tacixanım Bağırbəyovanın, Kubra Bağırbəyovanın, Bülbül Kazımovanın, Fatma Əlizadənin, Leyla Fərəcovanın, Nuşu Əlixanovanın, Firuzə Qazıyevanın, Fərəh Axundovanın, Rübabə İbrahimovanın, Münəvvər Əlixanovanın, Gülruh Qədimbəyovanın, Gövhər İsmayılovanın, Siddiqə Abbasovanın, Sona Qocayevanın və digərlərinin adları çəkilir, onların bir qisminin elm, təhsil sahəsindəki xidmətləri özünə yer alır.

Kitabda İrəvanda yeni əlifba islahatı (1922–1929-cu illər), İrəvan Yeni Türk Əlifba Komitəsi barədə də maraqlı məlumatlar verilir. Bala Əfəndiyevin, Mehdi Kazımovun, Miryusif Mirbabayevin, Əsrəf Yusifzadənin, Əziz İlyasovun, Mir Hüseyn Mirbağirovun, Ruqiyə Mirbağirovanın, Zərri Axundovanın, Səcidə

Qayıbovanın, Əziz Şərifin və digərlərinin İrəvan Yeni Türk Əlifba Komitəsindəki fəaliyyətləri açıqlanır, yeni faktlar, məlumatlar oxucunun diqqətini çəkir. Bir daha aydın olur ki, İrəvan mühiti və orada fəaliyyət göstərən ziyalılar azərbaycanlıların taleyüklü məsələlərinin hər birində fəal olmuş, hadisələrə, proseslərə müdaxilə etmiş, həlli mümkün olan hər bir məsələdə bilik və bacarıqlarını əsirgəməmişlər.

Kitabda İrəvan Pedaqoji Məktəbinin tarixi, pedaqoji kadr hazırlığında onun oynadığı rol, kadr hazırlığı məsələlərində qarşıya çıxan çətinliklər və onların aradan qaldırılması istiqamətində aparılan işlər barədə maraqlı məlumatlar verilir. Əşrəf Bayramovun, Əsgər Əsgərzadənin, Bülbül Kazımovanın, Miryusif Mirbabayevin, Məhəmməd Əzimzadənin, İsmayıl Babayevin, Yusif Məmmədəliyevin və digərlərinin fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilir.

İrəvanda elmi-mədəni mühitin yüksək səviyyəsi imkan vermişdir ki, M.S.Ordubadi, M.Müşfiq, M.Hüseyn, C.Məmmədquluzadə, Əli Nazim, Mir Cəlal, Yusif Vəzir Cəmənəzəminli, Sabit Rəhman, Səməd Vurğun, Əbdülhəsən, Mikayıl Rəfil, Vəli Xulufu, Süleyman Rüstəm kimi görkəmli ziyalılar burada səfərdə olsun və Türk Pedaqoji Texnikumunda kollektivlə görüşlər keçirsinlər. Kitabda bu görüşlər barədə də məlumat verilir. İrəvanda elmi-pedaqoji, mədəni mühit barədə geniş təsəvvür yaradılır.

Kitabda İrəvan Pedaqoji Məktəbinin məzunlarından əksəriyyətinin adları çəkilmiş, bəzilərinin fəaliyyəti işıqlandırılmışdır. Məsələn, Zəngibasar rayon maarif şöbəsinin müdiri Adil Axundovun, Basarkeçər rayon maarif şöbəsinin müdiri Tapdıq Əmiraslanovun, görkəmli ictimai xadim Məhərrəm Bayramovun, görkəmli hüquqşünas, Xalq hakimi Şahmar Əhmədovun, Əməkdar rəssam Cabbar Quliyevin, Əməkdar müəllim Şəfiqə Məhər-

rəmovanın, Amasiya rayon maarif şöbəsinin müdiri Cəlil Əliyevin və başqaları. Bundan başqa, akademik Budaq Budaqov, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Zərifə xanım Budaqova, professor Əli Fərəcov, professor Yusif Yusifov, professor Abbas İsmayılov, professor Nəriman Əliyev, professor Fərhad Fərhadov, professor Cəfər Cəfərov, professor Süleyman Məmmədov, dosent Qasım Mustafayev, hüquq elmləri namizədi Nəriman Yusifov, Zəhra xanım Əliyeva, Kövsər Tarverdiyeva, professor Nəzər Paşayev, Həbib Həsənov, Sabir Səfərov, professor Həmid Əliyev, Qəşəm Aslanov, Məsim Məmmədov və digərləri barədə verilən məlumatlar oxucular üçün maraqlı olacaqdır.

Kitabda İrəvan Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Texnikumundan, bu texnikumun tarixindən, fəaliyyətindən danışılır, eyni zamanda “Xalq maarifi” jurnalının apardığı maarifçilik işinə diqqət yetirilir.

Maraqlı bir məsələ də 1928–1937-ci illərdə Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistanda) repressiyaya məruz qalmış azərbaycanlıların siyahısının verilməsidir. Burada 537 repressiyaya məruz qalmış azərbaycanlıların siyahısı verilir ki, onların hər birinin barəsində gələcəkdə araşdırmalar aparılmasına ehtiyac var və bu, bir zərurət olaraq ziyalılarımızı narahat etməlidir. Ziyalılarımız narahat olmalıdır ki, həmin repressiya olunanları tədqiq etməmək bizim hər birimizin onların ruhu qarşısında mənəvi borcumuzu ödəməməyimizdir. Odur ki gənc tədqiqatçıları bu istiqamətdə araşdırmalar aparmağa yönəltmək çox vacibdir.

Kitabda Gümrüdə və Dilicanda təşkil edilmiş (1935-ci ildə) ikiillik Qiyabi Pedaqoji Müəllimlər İnstitutundan, İrəvan Dövlət Qiyabi İnstitutundan (1936-cı ildə açılmış) və burada pedaqoji kadr hazırlığı işində ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara olan qışqanlıqdan da bəhs olunur.

Kitabda “Əməkdar müəllim” adına layiq görülmüş, orden və medallarla təltif edilmiş azərbaycanlıların bir qisminin də siyahısı verilmişdir. Bundan başqa, “Tarixə yazılmış adlar” başlığı altında Tərlan xanım Sultanovanın, Fatma Qədimovanın, Məmməd Əliyevin, Əbdül Cəlilovun, Rza Şeyxzadənin, Mehdi bəy İsmayılovun, Əkbər Rizayevin, Həsən Mirzəyevin, Buludxan Xəlilovun, Nazim Mustafayevin həyat və fəaliyyətlərinin ən xarakterik məqamları verilir.

Yeri gəlmişkən qeyd etməyi vacib bilirik ki, 1979-cu ildə Ermənistan SSR-də xalq təhsilinin tarixi ilə bağlı kitab çapdan çıxmışdır. (Б.А.Багдасарян. Народное образование в Армянской ССР. Ереван, 1979) Kitabın müəllifi B.A.Baqdasaryan Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra orta və ali təhsil barədə xeyli məlumat vermişdir. Ancaq Azərbaycan məktəblərindən və təhsilindən bu kitabda bir kəlmə də danışılmamışdır. Görünür ki, B.A.Baqdasaryan bunu məqsədli etmişdir. O, Ermənistanda orta və ali məktəblərin Azərbaycan dilində olmasını, maarifçilik mühitinin zənginliyini, bu sahədəki irəliləyişləri gizlətməmişdir.

Professor Cəfər Cəfərovun və dosent Cəlal Allahverdiyevin “İrəvanda milli maarifçilik mühiti” adlı bu kitabı təhsil tariximizə yeni bir töhfə kimi qiymətləndirilməlidir.

Buludxan Xəlilov

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

İRƏVANDA MİLLİ MAARİFÇİLİK VƏ TƏHSİL MƏSƏLƏLƏRİ

İrəvanda Azərbaycan maarifi və təhsilindən söhbət açarkən, öncə buradakı məktəblərin keçdiyi tarixi yola nəzər salmaq vacibdir.

Məlumdur ki, Azərbaycanda olduğu kimi, İrəvanda da dünyəvi məktəblər açılana qədər təlim müəssisəsi kimi yalnız məscidlərin nəzdində mollaxanalar və mədrəsələr fəaliyyət göstərmişdir. Mollaxanalar və mədrəsələr təkcə İrəvan şəhərində deyil, Uluxanlıda, Vedibasarda, Basarkeçərdə, Ağbabada, Qafanda, Sisianda və s. bölgələrdə də fəaliyyət göstərmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq, əsrlər boyu fəaliyyət göstərən mollaxana və mədrəsələr xalqımızın mədəni yüksəlişini təmin edə bilməmiş, onun inkişaf prosesini ləngitmişdir.

Belə ki, XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda baş verən siyasi proseslər müxtəlif sahələrdə olduğu kimi, təhsil və məktəb sahəsində də yeni meyillərin yaranmasına səbəb oldu. Artıq təlim müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərən mollaxana və mədrəsələr getdikcə tənəzzülə uğrayır və öz yerini dünyəvi fənləri tədris edən məktəblərə verməyə məcbur olurdu.

Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan xanlıqları Rusiya tərəfindən işğal edildikdən sonra həyatın bütün sahələri Rusiya tərəfindən idarə olunmağa başladı. 1829-cu il avqustun 2-də Rusiya maarif nazirliyi “Zaqafqaziya məktəblərinin vəziyyəti haqqında” qərar qəbul edərək, burada qəza məktəblərinin yaranması və ümumi təhsil sistemi ilə idarə edilməsi qərara alınmışdır. 1830-cu ilin mart ayında Tiflis qəza məktəbi açılmış və həmin ildə İrəvanda – 100, Naxçıvanda – 50, Ordubadda 50 şagirdlik qəza məktəbinin açılması nəzərdə tutulmuşdu. Amma həmin il nəzərdə tutulan qəza məktəblərinin açılması mümkün olmamışdır (82).

Bundan başqa, Cənubi Qafqazın müxtəlif yerlərində daha 20 qəza məktəbinin açılması nəzərdə tutulmuşdu ki, bunun üçün Rusiya tərəfindən 119700 rubl vəsait ayrılmışdı. Artıq XIX əsrin 70-ci illərində həmin məktəblərdə elmin əsaslarını uşaqlara yeni üsulla tədris edən təhsil ocaqlarının ciddi şəkildə təşkilinə başlanıldı. Bütün Cənubi Qafqazda başlanan bu maarifçilik hərəkatına İrəvanda da onlarla tərəqqipərvər azərbaycanlı ziyalı qoşularaq azərbaycanlı balalarının təhsilə cəlb edilməsi uğrunda mübarizəyə başladı.

Mənbələrin verdiyi məlumatlardan məlum olur ki, İrəvanda ilk qəza məktəbinin 1831-ci ilin mart-oktyabr aylarında açılması nəzərdə tutulmuşdu. Amma hansısa səbəblərdən həmin ildə İrəvanda qəza məktəbinin açılması mümkün olmamışdır.

İrəvanda ilk qəza məktəbi 14 yanvar 1832-ci ildə açılmış və bunun üçün 3800 rubl vəsait ayrılmışdı. Həmin vəsaitdən 2850 rubl müəllimlərin əməkhaqqına, 150 rubl qəza məktəbinin kitabxanasına, 50 rubl şagirdlərin mükafatlandırılmasına, 750 rubl isə qəza məktəbinin ümumi və digər xərclərinə ayrılmışdı. Açılan bu qəza məktəbində rus və başqa millətlərin uşaqları ilə yanaşı, azərbaycanlılar da təhsil almağa başladı. 1836-cı ildə İrəvan qəza məktəbində 5 nəfər azərbaycanlı təhsil alırdı. 1836-cı ildə qəza məktəbində ilk dəfə Azərbaycan dilini əslən Dərəçiçəkdən olan Mirzə Molla Tağı Mahmud oğlu tədris etmişdir. Araşdırmalardan məlum olur ki, Mirzə Molla Tağı Mahmud oğlu Azərbaycan, rus və erməni dillərində dərs demişdir. O, burada 1856-cı ilin aprel ayına kimi pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir.

Tədqiqatlardan məlum olur ki, İrəvan qəza məktəbinin şəriət və Azərbaycan dili müəllimi Mirzə Molla Tağı Mahmud oğlu 1856-cı ildə aprel ayının 7-də vəfat etdikdən sonra onun dərslərini həmin ilin noyabr ayına qədər başqa millətdən olan müəllimlər tədris etmişlər.

Onu da qeyd edək ki, 1838-ci ildə 8, 1842-ci ildə 7, 1843-cü ildə 13, 1849-cu ildə 12, 1850-ci ildə 15, 1851-ci ildə 16, 1852-ci ildə 20, 1853-cü ildə 14, 1854-cü ildə 8, 1855-ci ildə 8, 1856-cı ildə 7, 1857-ci ildə 10, 1858-ci ildə 9, 1859-cu ildə 6, 1860-cı ildə 5, 1861-ci ildə 18, 1862-ci ildə 22, 1863-cü ildə 24, 1864-cü ildə 25, 1865-ci ildə 31, 1866-cı ildə 31, 1867-ci ildə 22, 1868-ci ildə isə 23 nəfər azərbaycanlı İrəvan qəza məktəbində təhsil almışdır. 1856-cı ilin noyabr ayından isə Mirzə Molla Ələkbər Elxanov qəza məktəbində şəriət və tatar (Azərbaycan dili) dilini tədris etməyə başlayır.

Aparığımız araşdırmalar zamanı müəyyən edilmişdir ki, 1838-ci ildə İrəvan qəza məktəbinin binası yanıb, elə həmin ildə İrəvanın ən zəngin adamlarından olan Seyid Hüseynin şəhərin mərkəzində yerləşən mülklərindən birini 125 tımənə (500 rubla) icarəyə götürüb İrəvan qəza məktəbini orada yerləşdirirlər. İrəvan qəza məktəbi 1843-cü ilə qədər Seyid Hüseynin həmin mülkündə fəaliyyət göstərmişdir.

Onu da qeyd edək ki, 1839-cu ildən 2 sinifli İrəvan qəza məktəbi 3 sinifli qəza məktəbi kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. İlk vaxtlar açılan 1 və 2 sinifli qəza məktəblərində isə şəriət, rus dili, ana dili, elmi-hesab fənləri tədris edilirdi. İrəvan qəza məktəbində yerli dillərin tədrisinə də xüsusi diqqət yetirilirdi. Yerli xalqın dili olaraq Azərbaycan dili tədris edilirdi. Mənbələrdən məlum olur ki, qəza məktəbində 1841-ci ildən yerli dil olan Azərbaycan dili dərslərinin saati artırılmış və eyni zamanda tarix, coğrafiya, hüsnxət fənləri də tədris edilməyə başlamışdır.

1860-cı ildə İrəvanın qubernatoru Kolubanin öz təqdimatında bildirir ki, “tuzem” dilli əhali (yerli Azərbaycan dilli əhali) üçün İrəvan qəza məktəbində onlara lazımı şərait yaradılacaq. Amma tədqiqatlar göstərir ki, verilən vədlər heç də həyata keçməmişdir.

15 mart 1868-ci ildə Qafqaz Təhsil Dairəsi İrəvan qəza məktəbinin 3 sinifli progimnaziya kimi fəaliyyət göstərməsi ilə bağlı qərar verir. Artıq qəza məktəbi 1 sentyabr 1868-ci ildən progimnaziya kimi fəaliyyət göstərməyə başlayır. Progimnaziyanın 1-ci sinifində başqa fənlərlə yanaşı, latın dili, fransız dili və təbiət fənləri də tədris edilir. 3 sinifli progimnaziya 1869-cu ildən 4 sinifli progimnaziyaya çevrilir. Vaxtilə İrəvan qəza məktəbində dərs deyən müəllimlər də fəaliyyətlərini progimnaziya davam etdirirdilər. Həmin müəllimləri progimnaziya nəzarətçilər adlandırırdılar. 1871-ci ildə progimnaziyanın ilk buraxılışı olmuşdur. Progimnaziyanı ilk buraxılışında 96 nəfər bitirmişdir ki, onlardan da bəziləri Tiflis gimnaziyasında təhsil almağa getmiş, böyük əksəriyyəti isə yerli müəssisələrdə işlə təmin edilmişdi. İrəvan progimnaziyasında Azərbaycan dilini və şəriət dərslərini Mirzə Ələkbər Elxanov tədris edirdi. Mənbələrdən aydın olur ki, 1869-cu ildə 17, 1870-ci ildə 32, 1871-ci ildə 24, 1872-ci ildə 26, 1873-cü ildə 27, 1874-cü ildə 26, 1875-ci ildə 27, 1876-cı ildə 30, 1877-ci ildə 17, 1878-ci ildə 14, 1879-cu ildə 27, 1881-ci ildə isə 34 nəfər azərbaycanlı progimnaziya təhsil almışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, 1832-ci ildə açılan İrəvan qəza məktəbi 1869-cu ildən 4 sinifli progimnaziyaya, 31 mart 1881-ci ildən isə 5 sinifli gimnaziyaya çevrilir və bura keçmiş müstəntiq Vladimir Brajnikov müdir təyin edilir. Onu da qeyd edək ki, progimnaziya təhsil alan tələbələr təhsillərini gimnaziya davam etdirirdilər. 1882-ci ildə həftədə 5 gün "tuzem" dili (yəni Azərbaycan dili) tədris edilirdi. Mənbələrin verdiyi məlumatlarda qeyd edilir ki, 1883-cü ildə İrəvan gimnaziyasında tatar dilini 24 nəfər tələbə, erməni dilini isə 3 nəfər öyrənirdi. Vaxtilə gimnaziyanın inspektoru işləmiş P.İ.Tverdomun qeydlərində də göstərilir ki, tatar dilini rus şagirdləri çox böyük həvəslə öyrə-

nirdilər və sərbəst tatar dilində danışdılar. 1888-ci ildə İrəvanın Şeyxülislamı gimnaziyaya baş çəkərkən Firidun bəy Köçərlinin dərslərini 2-ci sinfə daxil olanda 2 rus şagirdinin Qrozov və Şpakovskinin tatar dilində verilən bütün suallara sərbəst və düzgün cavab verdiyini və tatar dilində şeir söylədiklərini məmnunluqla dinləmişdir (79). Çünki yerli dili öyrənmək onlar üçün vacib idi. Onu da qeyd edək ki, gimnaziyada həftədə 14 saat Azərbaycan dili, 5 saat isə müsəlman qanunu tədris edilirdi. Azərbaycan dili bütün siniflərdə müxtəlif millətlərdən olan tələbələrə tədris edilirdi.

Gimnaziyada azərbaycanlılarla yanaşı gürcü, erməni, yəhudi, rus, alman və s. millətlərdən olan tələbələr də təhsil alırdılar. Gimnaziyada müsəlman qanunu, hesab, həndəsə, cəbr, coğrafiya, tarix, təbiət elmləri və rus dili, tatar dili, fransız dili, alman dili, xəttatlıq fənləri tədris edilirdi. Gimnaziyada bu fənlərlə yanaşı musiqi dərsləri də tədris edilirdi. Mənbələrdən məlum olur ki, azərbaycanlı şagirdlər müəlliflərin ən çətin əsərlərini böyük həvəslə ifa edir və musiqi alətlərində ifa etməyi çox tez öyrənirdilər. Gimnaziyada dövlət qulluğuna daxil olmaq istəyən tələbələr üçün rus və tatar qanunu, eyni zamanda işgüzar münasibətlər fənni də xüsusi tədris edilirdi.

Gimnaziyaya qəbul olmaq istəyən hər bir kəs ilk növbədə gimnaziyanın nəzdində fəaliyyət göstərən hazırlıq sinfini bitirməli idi. Gimnaziyaya qəbul olunanlar müxtəlif şəhərlərdən, daha çox isə İrəvan quberniyasında yaşayanlar idi. Gimnaziyaya qəbul hər il 8-23 dekabr arası keçirilirdi. Tətil isə 15 iyundan 15 sentyabra qədər idi. Tətilə qalan tərbiyəçilərin çoxu isə tətilərini Dərəçiçəkdə yerləşən pansionatda keçirirdilər.

Onu da qeyd edək ki, İrəvanın məşhur zadəganlarından olan Həmid Paşa Hacı Şükür xan oğlu Paşa xan Makinski 1884-cü ildə bir il İrəvan gimnaziyasının fəxri himayədarı olmuşdur. İrə-

van gimnaziyasının ilk buraxılışı 1885-ci ildə olmuş, buranı da 36 nəfər bitirmişdir ki, onlardan da 2-si azərbaycanlı idi. Həmin ildə gimnaziyanı bitirmiş məzunlardan 28 nəfəri müxtəlif şəhərlərdə fəaliyyət göstərən universitetlərə daxil olmuşdur.

1886-cı ildə İrəvan gimnaziyasının məzunu olmuş Məmməd bəy Qazıyev Moskva Universitetinin hüquq, 1887-ci ildə gimnaziyanın məzunu olmuş Əsədulla bəy Kəngərlinski isə Xarkov Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olmuşdur. Onu da qeyd etmək ki, Əsədulla bəy Kəngərlinski sonralar Naxçıvan Daxili İşlər Nazirliyində məsul vəzifədə çalışmışdır.

Gimnaziyada və təhsil müəssisələrində daha çox xanların, bəylərin, imtiyazlı ailələrin, zəngin adamların övladları təhsil alırdılar. Onlar gimnaziyanı bitirdikdən sonra təhsillərini dünyanın ən məşhur universitetlərində davam etdirirdilər.

Xalqımızın böyük mütəfəkkir oğlu, ədəbiyyatımızın yorulmaz tədqiqatçısı, dilimizin saflığı və varlığı uğrunda böyük mübariz Firidun bəy Əhməd bəy oğlu Köçərli on il (1885–1895) İrəvan gimnaziyasında dərs demiş, İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinin təşəkkülünə ciddi təsir göstərmiş və aparıcı fiqurlarından biri olmuşdur. İrəvanda F.Köçərliyə yerli ziyalılardan Fars Abbas, Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadə kimi açıq fikirli ziyalılar yaxından köməklik göstərirdilər. İrəvan gimnaziyasında ilk pedaqoji əmək fəaliyyətinə başlayan F.Köçərli fədakar fəaliy-

*Firidun bəy Köçərli.
Maarifçi, alim (1863–1920-ci illər)*

yəti, yüksək pedaqoji hazırlığı sayəsində qısa zamanda gimnaziya direktorunun təqdimatı əsasında Qafqaz Təhsil Dairəsinin əmri ilə gimnaziyanın nəzdində fəaliyyət göstərən pansionun müdirinin tərbiyə işləri üzrə köməkçisi təyin edilir və eyni zamanda 1-ci, 2-ci siniflərdə hüsnxət dərslərinin tədrisi ona həvalə edilir. Qafqaz Təhsil Dairəsi rəhbərinin 30 oktyabr 1895-ci il tarixli əmri ilə F.Köçərli İrəvan gimnaziyasından Qori (Zaqafqaziya) Müəllimlər Seminariyasına köçürülür. Onun yerinə 1895-ci ildə Qafqaz Təhsil Dairəsinin əmri ilə İsmayıl bəy Məmmədbəy oğlu Şəfibəyov təyin edilir. F.Köçərlinin səmərəli işini gimnaziyada İsmayıl bəy Şəfibəyov davam etdirir. İsmayıl bəy Şəfibəyov İrəvan gimnaziyasına müəllim təyin edilməmişdən əvvəl Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində – Şuşada, Xaçmazda və s. yerlərdə pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir. İsmayıl bəy Şəfibəyov 1859-cu ildə Şuşada anadan olmuşdur. 1887-ci ildə Cəlil Məmmədquluzadə ilə birlikdə Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir.

1895-ci ildən 1917-ci ilədək gimnaziyada tatar dilini İsmayıl bəy Şəfibəyov tədris etmişdir. İ.Şəfibəyov gimnaziyada həm də tərbiyə işləri üzrə köməkçi vəzifəsində çalışırdı. Araşdırmalardan məlum olur ki, Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadə (“Bəzmi”) də İrəvan gimnaziyasında bir müddət dərs demişdir.

1907-ci illərdə gimnaziyada tatar dilini (Azərbaycan) Rəşid bəy Şahtaxtinski də tədris etmişdir. Azərbaycanlı ziyalılardan Mirzə Məmməd Şeyxzadə də bir müddət gimnaziyada dərs demişdir. Həmçinin bir müddət gimnaziyada azərbaycanlı bölməsinin rəhbəri vəzifəsində çalışan Mirzə Məmməd Şeyxzadə həm də İrəvan quberniyası müsəlman icması məclisinin Şəur-Dərələyəz üzrə nümayəndəsi olmuşdur. Mirzə Məmməd Şeyxzadədən sonra gimnaziyanın azərbaycanlı bölməsinə 1910-cu illərdə Şeyx Əbu Səttar Əli Əkbər Kazımov rəhbərlik etmişdir.

Gimnaziyada 1881-ci ildə 34, 1882-ci ildə 37, 1883-cü ildə 51, 1884-cü ildə 48, 1885-ci ildə 42, 1886-cı ildə 33, 1887-ci ildə 22, 1888-ci ildə 23, 1889-cu ildə 23, 1910-cu ildə 128, 1915-ci ildə isə 141 nəfər azərbaycanlı təhsil almışdır (79, 71, 78).

Azərbaycan elminə öz töhfələrini vermiş dünya şöhrətli alim, akademik Mustafa bəy Topçubaşov, tanınmış ictimai xadim, tibb elmləri doktoru, professor Əziz Əliyev, ictimai xadim Maqşud Məmmədov, görkəmli tarixçi alim, professor Mehdixan Erivanski, Abasqulu bəy Şadlinski, görkəmli dilçi alim Miryusif Mirbabayev, İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinin tərəqqisində böyük xidmətləri olan Abbas ağa Fərəcov, Qulam Fərhadov, Mehdi Kazımov, məşhur Kəngərlilər nəslinin görkəmli nümayəndələrindən olan Əsədulla bəy Kəngərlinski, Mirhüseyn

Mehdixan Erivanski

Mirbağirov, Adil bəy Qaziyev, Əkbər bəy Qaziyev, Hüseynağa Şahtaxtinski, Əslidar Muğanlinski, Teymur Makinski, Adil Muğanlinski, Əkbər ağa Şeyxülislamov, Məmməd bəy Qaziyev, Rza bəy Cəfərbəyov, Abdulla Kəngərlinski, Məmməd Tağı bəy Qaziyev, İlya bəy Mahmudbəyov, İsfəndiyar bəy Sultanov (Muğanlinski), Aslan bəy Nabatəlibəyov, Mirzə Bağırbəyov, Molla Şeyxzadə, Axund Məmməd Bağır Qaziyev, Şahbaz bəy Sultanov (Muğanlinski), Rza Ağayev, Seyfulla Süleymanov və başqaları gimnaziyanın məzunları olmuşlar.

*Sultanov Şahbaz
Məhəmməd oğlu*

verilirdi və bu səlahiyyətlərə malik olan şəxslərin tatar (Azərbaycan) dilini bilməsi vacib idi.

8 noyabr 1881-ci ildə İrəvanda daha bir təhsil müəssisəsi – İrəvan Müəllimlər Seminariyası açılmışdır. Burada müxtəlif

*İrəvan gimnaziyasının tələbələri.
Soldan-sağa: F.Ordubadski,
A.Bağırbəyov, Y.Qaziyev.
1904–1905-ci illər*

Mənbələrdən aydın olur ki, gimnaziyanı bitirib İrəvan quberniyasının müxtəlif bölgələrində müəllim və yaxud dövlət qulluğuna gedənlər, əsasən, tatarlar (azərbaycanlılar) idi. Hətta gimnaziyanı əla qiymətlərlə bitirən məzunlara rus və müsəlman qanunvericiliyi fəninindən gimnaziyada həftədə 4 dəfə mühazirə oxumaq və İrəvan quberniyasında özəl dünyəvi məktəb açmaq səlahiyyəti

millətlərin nümayəndələri ilə yanaşı azərbaycanlılar da təhsil alırdı. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, İrəvan Müəllimlər Seminariyasının və gimnaziyasının təşkil edilməsi Cənubi Qafqazda marifçiliyin daha da geniş vüsət almasına ciddi təsir göstərmişdir. Seminariyada tatar dilini (Azərbaycan) Axund Məmməd Bağır Qazızadə tədris edirdi. O, 1853-cü ildə İrəvanda anadan olmuşdur. Axund

Məmməd Bağır Qazızadə İrəvan progimnaziyasını bitirmişdir. Yüksək biliyə malik olan Axund Məmməd Bağır Qazızadə həm də seminariyada azərbaycanlı bölməsinə rəhbərlik edirdi. O, 1911-ci ildə bir neçə İrəvan müəlliminin Tiflisdə Azərbaycan dilində nəşr etdirdiyi “Ana dili” dərsliyinin həmmüəlliflərindən biri olmuşdur. Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, seminariyanın azərbaycanlı bölməsinin rəhbəri Axund Məmməd Bağır Qazızadə burada şəriət dərslərinin yüksək səviyyədə keçirilməsi, azərbaycanlı bölməsində tədris şəraitinin yaxşılaşdırılması, azərbaycanlıların seminariyaya daha çox cəlb edilməsi istiqamətində böyük işlər görmüşdür.

Onu da qeyd edək ki, Axund Məmməd Bağır Qazızadə İrəvanın ictimai-siyasi, mədəni həyatında böyük rol oynamış, demək olar ki, azərbaycanlı əhəlinin hüquqlarının

İrəvan gimnaziyasının tələbələri. Yuxarıda sağdan: Ağabəy Bağırbəyov Aşağıda soldan: Fırız Ordubadski və başqaları. 1903–1904-cü illər

*Hüseyin Əliyev
İrəvan şəhəri. İrəvan gimnaziyasında oxuyarkən. 30 avqust 1903-cü il.*

*İrəvan gimnaziyasının şagirdləri:
sağdan 2-ci oturan – Firuz Ordubadski. 1900-cü il*

keşiyində dayanan bir şəxs olmuşdur. O, azərbaycanlıların elmə, təhsilə cəlb edilməsində böyük fədakarlıq göstərmişdir. 1905-ci il hadisələri ilə bağlı Peterburqa gedən İrəvan quberniya qazisi və quberniya müsəlmanlarının dini icmasının rəhbəri Axund Məmməd bağır Qazızadədən ibarət nümayəndə

*Ağabəy Bağırbəyov
İrəvan gimnaziyasının
şagirdi*

heyətinin tərkibində İrəvanda böyük nüfuz sahibi olan İrəvan şəhər dumasının üzvü Hacı

Mir Abbas Ağa Mirbabayev, İrəvan quberniyası dini məclisinin üzvü Məmməd Axundov, tanınmış vəkil Məmmədqulu bəy Kəngərinski də olmuşlar. Nümayəndə heyəti Peterburqda Rusiyanın Qafqaz canişini knyaz Vorontsov-Daşkovla gö-

1903-cü il, İrəvan

rüşmüş, İrəvanda yaşayan azərbaycanlıların mənəvi və maddi ehtiyac-larını ona çatdırmışdır.

Uluxanlı məktəbində dərs demiş Rəhim Xəlilov da bir müddət – 1899-cu ildə seminariyada müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. Yeri gəl-mişkən onu da qeyd edim ki, Rəhim Xəlilov İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinin təşəkkülündə də rol oynamışdır. Onun 1899-cu ildə İrəvanda “İrəvan quberniyası şie mü-səlmanlarının arasında məhərrəmlik təziyədarlığı” adlı kitabı nəşr edilmiş-dir və həmin kitabda şəbih tamaşaları haqqında söhbət açılır.

*Əli Əliyev
İrəvan gimnaziyasında
təhsil alarkən*

Tədqiqatlardan aydın olur ki, 1906-cı ilin iyun ayında Cəlil Məmmədquluzadə İrəvanda olmuş, seminariyada qabaqcıl azər-baycanlı ziyalılarla, müəllim və tələbələrlə görüş keçirmiş, “Molla Nəsrəddin” jurnalı barədə geniş fikir mübadiləsi aparmışdır.

Cəlil Məmmədquluzadə

“Molla Nəsrəddin” jurnalının İrə-vanda özünə möhkəm yer tutmasında İrəvan Gimnaziyasının və Müəllimlər Seminariyasının azərbaycanlı müəllim-lərinin və tələbələrinin də böyük rolu olmuşdur. “Tuti”, “Zənbur”, “İqdam”, “İrşad”, “Babayi-Əmir”, “Məzəli”, “Kaspi”, “Şəlalə”, “Sovqat”, “Kəşkül”, “Tərcuman” və s. mətbuat orqanlarının da İrəvanda yayılmasında azərbaycanlı

ziyalıların və tələbələrin böyük rolu olmuşdur. İrəvan gimnaziyasının və müəllimlər seminariyasının müəllim və tələbələrindən bəziləri həm həmin mətbuat orqanlarında öz yazılarını və məqalələrini dərc etdirir, həm də bir sıra mətbuat orqanlarının İrəvan üzrə müxbirləri idilər. İrəvan gimnaziyasının tələbəsi Mir Abbas Mir Bağırov “İrşad” qəzetinin İrəvan üzrə müxbiri idi. Onun həmin qəzet səhifələrində bir neçə məqaləsi dərc olunmuşdu.

Ziyalılardan Mirzə Əli, Asəf bəy Şəfəbəyov, Cəfər Əhmədov, o cümlədən İrəvan Gimnaziyasının tələbələri Kərim Əhmədov, Mirzəli Əliyev, Mirzə Bağırbəyov, Mehdi Kazımov və başqaları 1903-cü ildə İrəvanda Azərbaycan mədəniyyətinin, teatrının inkişafında da öz töhfələrini vermişdilər. Onlar bir çox tamaşalarda müxtəlif rolları, hətta qadın rollarını belə, böyük cəsarətlə və məharətlə ifa etmişlər.

*Cabbar Əsgərzadə
(Bağcaban) qızı Səminə ilə*

İrəvanda Cabbar Əsgərzadənin və Mir Məhəmməd Mir Fətullayevin nəşirliyi ilə işıq üzü görən “Lək-lək” həftəlik satirik jurnalının səhifələrində İrəvanda maarifçilik məsələlərinə də çox böyük diqqət ayrılırdı. Xalqda elmə, maarifə böyük maraq oyanırdı. İrəvan quberniyasında dünyəvi məktəblərin açılması

və bu məktəblərdə təlim-tərbiyənin, tədrisin pedaqoji prinsiplərə əsaslanması da jurnalda müəyyən yer tuturdu.

Onu da qeyd edək ki, İrəvan Müəllimlər Seminariyasında 1904-cü ildə Rəşid bəy Şaxtaxtinski, 1907-ci ildə isə Həmid bəy Şaxtaxtinski Azərbaycan (tatar) dili fənnini tədris etmişlər. Həmid bəy 5 iyun 1899-cu il tarixdə İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra Qafqaz Təhsil Dairəsinin əmri ilə 1 sentyabr 1899-cu il tarixdən İrəvan rus-tatar məktəbinə Azərbaycan dili müəllimi təyin edilir. Həmid bəy 27 oktyabr 1901-ci il tarixdə Qafqaz Təhsil Dairəsinin rəhbərinin 14622 №-li əmri ilə İrəvan Müəllimlər Seminariyasına tatar (Azərbaycan) dili müəllimi təyin edilir. O, 23 oktyabr 1907-ci il tarixdə Qafqaz Təhsil Dairəsinin 19273 №-li əmri ilə İrəvan Müəllimlər Seminariyasının tatar dili müəllimi vəzifəsindən azad edilir. Həmid bəy 1913-cü ildə Novorossiysk universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdir.

1907-ci ildə Həmid bəy İrəvan Müəllimlər Seminariyasından azad edildikdən sonra onun yerinə Mirzə Cabbar Məmməd-zadə tatar (Azərbaycan) dili müəllimi təyin edilir. Mirzə Cabbar Məmməd-zadə 19 yanvar 1913-cü il tarixə qədər İrəvan Müəllimlər Seminariyasında tatar (Azərbaycan) dili müəllimi işləmişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim Kövsər Tarverdiyeva özünün maraqlı arxiv materialları əsasında yazdığı "Məslək dostları" adlı kitabında görkəmli pedaqoq və böyük alim Mirzə Cabbar Məmməd-zadənin elmi, pedaqoji, ictimai fəaliyyəti və həyatı barədə geniş məlumat vermişdir (64).

*Məmməd-zadə Mirzə Cabbar
(1882-1937)
1930-cu illər.*

Seminariyada Bakıdan, Naxçıvandan, Dağıstandan və başqa şəhərlərdən də tələbələr təhsil alırdı. Seminariyanı bitirən məzunlara kənd ibtidai məktəb müəllimi vəsiqəsi verilir.

Əhməd bəy Qaziyev, Əli Əşrəf Qaziyev, Həsən bəy Axund Molla Xəlil bəy oğlu Qaziyev, Fərəməz Mahmudbəyov, Yusif bəy Qaziyev (Qazızadə), Məmməd bəy Əli bəy oğlu Mahmudbəyov, Xəlil Məmmədəliyev, Həsən Nəsirbəyov, ictimai xadim Saleh Məşədi Teymur oğlu Güllücinski, Ağa bəy Rəhim bəy oğlu Firudinbəyov, Abbas Allahverdi oğlu Qədimov, Q.Fətəlibəyov, Mir Haşım bəy Vəzirov, Əli Sultanov, Fərrux Ağakışibəyov, Əli Cəlilzadə, Mirzə Bağır Əliyev, Şıxəli bəy Firudinbəyov, İbrahim Şahtaxtı və başqaları İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzunları olmuşlar. 1910-cu ilə qədər müəllimlər seminariyasını 30 nəfər azərbaycanlı bitirmişdir. 1915-ci ildə seminariyada təhsil alan azərbaycanlıların sayı isə 22 nəfər olmuşdur.

Seminariyada rus dili, Azərbaycan dili, riyaziyyat, coğrafiya, idman və s. fənlərlə yanaşı musiqi fənni də tədris edilirdi. 1885-ci ildə seminariyada musiqi fənnini tədris edən N.Kasradzenin rəhbərliyi altında 69 nəfər musiqi təhsili almışdır ki, onların arasında azərbaycanlılar da var idi.

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzunları Cənubi Qafqazda milli maarifçiliyin inkişaf etdirilməsi istiqamətində çox böyük rol oynamışlar. Onlar azərbaycanlılar yaşayan bölgələrdə yeni məktəblərin açılmasında, azərbaycanlı balalarının təhsilə cəlb edilməsində fəal iştirak etmişlər. Onlar daha çox İrəvanda, Naxçıvanda, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində milli intibah istiqamətində çox böyük fəaliyyət göstərmişlər. Məmməd Axundov, İbadullah bəy Muğanlinski, Məmməd Vəli Qəmərlinski, Cəfərbəy Cəfərbəyov, Cəfər Kərimov və başqaları İrəvanda milli maarifimizin inkişafında böyük rol oynamışlar. Cəfərbəy Cəfərbəyov İrəvanda həm də III dərəcəli xüsusi məktəb açmağa

nail olmuş və eyni zamanda İrəvanda açdığı pansionata rəhbərlik etmişdir. Cəfərbəy 1897-ci ildə İrəvan Gimnaziyasının hazırlıq sinfini, 1901-ci ildə isə İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir. “1911-ci ildə İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirən Əsgər Axundov İrəvan şəhərində III dərəcəli 1 sinifli, pansionlu məktəb açmağa nail olmuşdur” (5s75; 76). Seminariyanın məzunu olmuş, əslən Vedidən olan Şəmdin bəy Mahmudbəyov 1903-cü ildən 1917-ci ilə kimi Uluxanlı kənd məktəbinin müdiri olmuşdur. Bu məktəb İrəvan qəzasında ən nümunəvi məktəblərdən biri idi. El arasında bu məktəbi “Şəmdin bəyin məktəbi” də adlandırırdılar. “Şıxəli bəy Firudinbəyov Qəmərli kənd məktəbinin, Y.Babayev Dvin-Aysor kənd məktəbinin, Mirzə Cabbar Məmmədov Göyməşçid kənd məktəbinin, İbadullah bəy Muğanlinski Dərəçiçək kənd məktəbinin müdirləri olmuşlar” (5s76). İlya bəy Mahmudbəyov, Əhməd Haşimov Çobankərə kəndində, Şıxəli bəy Firudinbəyov, Cəlil Məmməd oğlu Mirzəyev, Mirzə Məhəmməd Axundov Qəmərliyə, Həsənbəy Axund Molla Xəlil bəy oğlu Qaziyev, Axund Məmməd Bağır Qazızadə İrəvanda, Məmməd bəy Lütvəli bəy oğlu Qaziyev Uluxanlıda, Fərəməz bəy Mahmudbəyov Böyük Vedidə, Cəfər Kərimov Şərurda müəllim işləmişlər. İrəvanda və bölgələrdə fəaliyyət göstərən bu müəllimlər milli tərəqqi üçün çox böyük işlər görmüşlər. 1895-ci ildə İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş Tağı bəy Səfiyev də uzun müddət Naxçıvanın Nehrəm kəndində müəllim işləmişdir. Həmin dövrdə onun “Nehrəm kəndi” adlı kitabçası işıq üzü görmüşdür. İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzunlarından biri də Həsən Səfərli olmuşdur. Rus dilinin və riyaziyyatın gözəl bilicisi olan Həsən Səfərli 1917-ci ildən 1919-cu ilin ortalarına qədər Naxçıvanda fəaliyyət göstərən “Rüşdiyyə” məktəbində də dərs demişdir. H.Səfərli 1919-cu ildə Naxçıvanda sahibsiz uşaqlar evinin müdiri işləmişdir. 1965-ci ildə Əməkdar müəllim adına layiq görülmüşdür.

“Hüseynəlibəy Rüstəmbəyov Azərbaycanın İsmayilli rayonunun Lahıc, Cəlil Babayev isə Basqal kənd məktəbində böyük maarifçilik işləri aparmışdır” (5s76). Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, İrəvanda 1890-cı il aprel ayının 4-də tamaşaya qoyulan “Könülsüz nikah” adlı 1 pərdəli vödevilin müəllifi də İrəvan Seminariyasının tələbəsi Abbas Rizayev olmuşdur.

Onu da qeyd edim ki, 1881-ci ildən 1914-cü ilədək İrəvan Müəllimlər Seminariyasını 63 nəfər, 1915-ci ildə isə 22 nəfər azərbaycanlı bitirmişdir.

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının görkəmli məzunlarından biri də Həsən bəy Qaziyev olmuşdur. O, 1879-cu ildə İrəvan şəhərində anadan olmuşdur. 1896-cı ildə İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra Uluxanlı məktəbində rus dili müəllimi, sonra isə 1918-ci ilə qədər İrəvanda müxtəlif azərbaycanlı məktəblərində rus dili müəllimi işləmişdir. Həsən bəy həm də İrəvan quberniyası müsəlmanlarının dini icmasının üzvü idi. O, 1918-ci ildə erməni daşnaklarının törətdikləri qətləmlər zamanı Naxçıvana köçmüş və müxtəlif məktəblərdə rus dilini tədris etmişdir. Əməkdar müəllim Həsən bəy Qaziyev ömrünün böyük bir hissəni milli maarifçiliyimizin inkişafına həsr etmişdir. O, 1950-ci ildə vəfat etmişdir.

*Əli Əzim oğlu
İbrahimov*

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzunları sırasında Əli Əzim oğlu İbrahimov da vardır. O, 1894-cü ildə Ağdamda anadan olmuş, uzun müddət xalq maarifi sahəsində fəaliyyət göstərmişdir. Ə.İbrahimov 1914-cü ildə seminariyanı bitirdikdən sonra inqilabi hərəkətə qoşulmuş və bu hərəkətin fəallarından biri olmuşdur. O, 1914-cü ildən 1916-cı ilə qədər Böyük Vedi kəndində müəllim işləmişdir. 1916-cı ilin əv-

vəllərində Ağdam rayonuna köçmüş və burada rus dilini tədris etmişdir.

Türkiyənin böyük və görkəmli rəssamlarından olan İbrahim Səfi də İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir. O, II Dünya müharibəsindən sonra Türkiyəyə köçərək ömrünün sonuna qədər orada yaşamışdır.

Ümumiyyətlə, Qərbi Azərbaycanda xalqın maariflənməsində, Abbasqulu bəy Şadlinskinin yaratdığı "Qırmızı tabor"un tərkibində erməni şovinistlərinə qarşı mübarizədə İrəvan Müəllimlər Seminariyasının və Gimnaziyasının Azərbaycan şöbəsinin bitirənlərinin böyük xidməti olmuşdur. Araşdırmalardan müəyyən edilir ki, 1937-ci ildə repressiyaya daha çox məruz qalanların əksəriyyəti də məhz elə İrəvan Müəllimlər Seminariyasının, Gimnaziyasının və buradakı dünyəvi məktəblərin məzunları olmuşdur.

*Sultanov İsfəndiyar bəy
Məhəmmədali oğlu, Paris, 1901*

*Sultanov Şahbaz Məhəmmədali oğlu
İrəvan, 1910*

İrəvan qızlar gimnaziyasında təhsil alan azərbaycanlı qızlar

1881-ci ildə İrəvanda Qızlar Gimnaziyası da açılmışdır. Qadınlar gimnaziyasının ilk müəllimi İsfəndiyar bəy Sultanov olmuşdur. İrəvanda tanınmış və görkəmli nəslin nümayəndələrindən biri də İsfəndiyar bəy (Muğanlinski) Sultanovdur. Onun ata tərəfdən soykökü məşhur Muğanlinskilər nəslinə, ana tərəfdən

soykökü isə məşhur Topçubaşovlar nəslinə bağlıdır. İsfəndiyar bəy Məhəmmədəli oğlu Sultanov (Muğanlinski) 1880-ci ildə İrəvan quberniyasının Üçmüədzin qəzasının Əkərək kəndində anadan olmuşdur.

İsfəndiyar bəy İrəvan gimnaziyasını bitirdikdən sonra Sankt-Peterburq Universitetinin Hüquq fakültəsini bitirmiş, bir müddət İrəvanda hüquqşünas kimi fəaliyyət göstərmişdir. İrəvan Qızlar Gimnaziyasının ilk müəllimi olmuş İsfəndiyar bəy Sultanov sonralar oğlan progimnaziyasında da dərslər demişdir.

Naz Erivanskaya (Makinskaya) ortancıl qardaşı Allahyar və Zivər xanımla

1918-ci ildə erməni daşnaklarının azərbaycanlılara qarşı törətdikləri kütləvi qırğınlar zamanı Sultanovlar (Muğanlinskiyə) ailəsi də Bakı şəhərinə köçməyə məcbur olurlar. 1937-ci ildə həyat yoldaşı ilə birlikdə Qazaxıstana sürgün edilən İsfəndiyar bəy Sultanov 1946-cı ildə orada vəfat etmişdir.

1908-ci ildə Qızlar Gimnaziya-sında 5, 1910-cu ildə 15, 1916-cı ildə isə 13 nəfər; İrəvan 2-ci Qızlar Gimnaziyasında isə 6 azərbaycanlı qız təhsil almışdı. İrəvanda daha bir qızlar progimnaziyası da fəaliyyət göstərirdi ki, burada da 1910-cu ildə 3 azərbaycanlı qız təhsil alırdı. Mirbağır Mirbağirov həmin progimnaziya da Azərbaycan dili müəllimi işləməklə yanaşı, həm də pedaqoji şuranın üzvü idi. 1898-ci ildə İrəvanda "Müqəddəs Nina" qızlar məktəbi də açılmışdı ki, bu məktəbdə də 4 nəfər azərbaycanlı qız təhsil alırdı. İrəvanda tanınmış notarius İsmayıl bəyin və Ələşraf bəyin qızları da burada təhsil almışlar.

1913-cü ildə İrəvanda daha bir 2-ci rus-tatar qızlar məktəbi təşkil edilir. Bu məktəbdə ilk ildə 12 azərbaycanlı qız təhsil alırdısa, dərslərin ikinci ilində onların sayı 58 nəfərə çatmışdı. Tərhan xanım Sultanova 1913-cü ildən 1918-ci ilə kimi həmin rus-tatar qızlar məktəbinin müdiri olmuşdur. İrəvanın ilk maarifpərvər qadınları arasında Tərhan xanım Sultanovanın xidmətləri xüsusilə qeyd edilməlidir.

*Tərhan xanım Sultanova
milli paltarda.
İstanbul, 1913*

*Tərhan xanım Sultanova
İrəvan qızlar gimnaziyası, 1918*

İrəvanda və bölgələrdə milli maarifin inkişafı, təhsilin yeni tədris üsulları ilə aparılması XIX əsrin 80-ci illərində dünyəvi məktəblərin meydana gəlməsini zəruri edirdi. Azərbaycanlı əhali arasında getdikcə elmə, təhsilə olan maraq və meyil yeni üsullu məktəblərin öz yerini möhkəmlətməsinə, köhnə tipli dini məktəblərin, mollaxanaların, mədrəsələrin nüfuzdan düşməsinə səbəb olurdu.

Artıq XIX əsrin 70-ci illərində Azərbaycan dilində dünyəvi təhsil verən xeyli sayda məktəblər açılmağa başladı.

Elmin əsaslarını yeni üsulla tədris edən dünyəvi Azərbaycan məktəbləri 1880-ci ildə İrəvanda (95 şagird, müəllim Ələsgər Hacı Məmməd Əli oğlu Kərimov), 1881-ci ildə Uluxanlıda (64 şagird, 2 sinifli, müəllimlər Xanlar bəy Həsənbəyov, Molla Axund Hacı Məşədi Hüseyn oğlu Axundov, Məmməd bəy Lütvəli bəy oğlu Qaziyev, Əbdüləli Bağır oğlu Muxtarov, Rəhim Xəlilov), 1881-ci ildə İrəvanda (76 şagird, müəllimlər Axund Məmməd Bağır Qazızadə, Rəhim Xəlilov), 1883-cü ildə Böyük Vedidə (30 şagird, müəllimlər Kərim bəy İsmayılov, Molla Məmməd Molla oğlu Hacıyev, Balasultan Şadlinski, Təhməz bəy Qulubəyov, Molla Mamed Mamoyev), 1883-cü ildə İmanşalıda (54 şagird), 1883-cü ildə Üçmüədzin qəzasının Qurdqulu kəndində (67 şagird), 1884-cü ildə Sürməli qəzasının Aralix-Başkəndində (1 sinifli, 15 şagird, müəllimlər Əbdüləzim

Kəngərinski, Abbas Bəhram Qulu oğlu, Alay bəy Əli ağa oğlu, Məşədi Bilas Hacı Ələkbər oğlu), 1884-cü ildə İrəvanda (3 sinifli şəhər məktəbi, müəllimlər Fərəc bəy Sultanov, Əli Tağı oğlu Hüseynzadə, Məşədi İsmayıl Kazım oğlu), 1884-cü ildə Basarkeçərdə (60 şagird, müəllimlər Molla Abdulla Əli oğlu, Molla Mustafa Hacı Gəncəli oğlu), 1885-ci ildə Göyçə mahalının Zod kəndində (müəllimlər Mirzə Bəylər və Mirzə Əsgər), 1890-cı ildə Qəmərliyə (2 sinifli, 112 şagird, müəllimlər Mirzə Məhəmməd Axundov, Salman Şəfibəyov, Cəlil Mamed oğlu Mirzəyev), 1890-cı ildə Çobankərədə (15 şagird, müəllimlər İlya bəy Mahmudbəyov, Mirzə Nağı Molla Zaman oğlu) və başqa bölgələrdə də açılaraq fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

1915-ci ilədək İrəvan quberniyasında çar hökuməti və xüsusi şəxslər: İbadulla bəy Muğanlinski, Mirzə Cabbar Məmmədzadə, Mirzə Rza, Mirzə Qafar Məmmədzadə, Mirzə Əli Məhəmməd Xəlilov və başqaları tərəfindən 30 ibtidai məktəb açılmışdır. 1 yanvar 1911-ci il məlumatına görə İrəvan quberniyasında təhsil alan azərbaycanlıların sayı 1932 nəfər olmuşdur ki, onlardan da 123 nəfəri qadın idi (79; 80).

Araşdırmalar təsdiq edir ki, həmin dünyəvi məktəblərdə dərs deyən və həmin məktəblərin açılmasında böyük rol oynayan müəllimlərin əksəriyyəti İrəvan gimnaziyasının və Müəllimlər seminariyasının məzunları

*Sağdan: Mirzə Cabbar
Məmmədzadə, Mirzə Abbas,
İbadulla Muğanlinski*

olmuşlar və onlar milli mədəniyyətimizin inkişafı üçün var qüvvə ilə çalışmışlar. Bu məktəblərdə daha çox imtiyazlı ailələrin uşaqları təhsil alırdılar. Yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz və etmədiyimiz bir çox mütərəqqi fikirli ziyalılar azərbaycanlı uşaqları ana dilimizdə təhsil verən dünyəvi məktəblərdə təhsil almağa cəlb etmək üçün ciddi səy göstərirdilər. Hələ 1850-ci ildə yanvar ayının 1-də İrəvanda qızlar üçün açılmış Ripsimiyi adına ilk qızlar məktəbində 7 nəfər azərbaycanlı qız təhsil alırdı ki, burada da Azərbaycan dilini Seyid Molla Mir Mehdi tədris edirdi. Burada illik təhsil haqqı 60 rubl, yarım illik təhsil haqqı isə 30 rubl idi.

XIX əsrin sonlarında Bakıda müxtəlif bölgələrdə və şəhərlərdə yeni tipli məktəblər açıldığı kimi, İrəvanda da bu sahədə təşəbbüs və xidmət göstərən qabaqcıl ziyalılar olmuşdur. Bu ziyalılar arasında İrəvanda yaşayıb-yaradan Mirzə Kazım bəy Əsgərzadə Axund Əhmədovun “Mütəllə” (1832–1892) açdığı 1880-ci illərdə İrəvanda açdığı dünyəvi məktəb çox böyük səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. O, tədrisin yeni üsullarla aparılmasında, azərbaycanlı balalarının savadlanmasında çox böyük rol oynamışdır. Onun açdığı məktəbdə hesab, ana dilinin sərf-nəhvi, fars dili və nitq fənləri tədris edilirdi. Mirzə Kazım bəy Əsgərzadə Axund Əhmədov İrəvan gimnaziyasının ehtiyat siniflərində dərs deyən Çistyakovla yaxından dostluq etmiş, onunla marifçilik sahəsində səmərəli əməkdaşlıq etmişdir. O, M.F.Axundovun yeni əlifba ideyasını dəstəkləyənlərdən biri olmuş və bu ideyanın həyata keçməsi üçün böyük səy göstərmişdir. Mirzə Kazım bəy Əsgərzadə Axund Əhmədov zəkali, açıq fikirli, fədakar bir ziyalı kimi, İrəvanda böyük nüfuz sahibi olmuşdur.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, 1881-ci ildə İrəvanda yeni tipli “üsuli-cədid” məktəbinin əsasını Mirzə Əli Məhəmməd Xəlilov qoymuşdur.

1880-ci illərdə İrəvanda Mirzə Kazım Qazi Əsgərzadə Axund Əhmədovla yanaşı, maarifpərvər ziyalı Mirzə Əli Məhəmməd Xəlilovun açdığı “üsuli-cədid” məktəbi də səmərəli fəaliyyət göstərmişdir.

İrəvanda yaşayıb-yaratmış, ədəbi-bədii sözün görkəmli xadimləri arasında Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadənin (“Bəzmi”) də öz məktəbi olmuşdur ki, burada da uşaqlara ibtidai təhsil verilir. İrəvanın ədəbi-mədəni həyatında fəal iştirak edən Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadə ömrünün 20 ilini maarif sahəsinə həsr etmişdir. Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadə 1882-ci ildə İrəvan şəhərində açdığı 3 sinifli məktəbində Fərəc bəy Sultanov, Əli Tağı oğlu Hüseyinzadə ilə birlikdə ana dilini tədris etmişdir. Məktəbdə ilk ildə 14 nəfər təhsil alırdı. Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadənin açdığı həmin məktəbdə tatar (Azərbaycan) dili ilə yanaşı, rus dili və hesab fənləri də tədris edilirdi. Firidun bəy Köçərli yazır: “Mən 1885-ci ildə İrəvan gimnaziyasına müəllim təyin olunan vaxtlarda Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadə ilə tanış olub, onun tədris üsulları ilə tanış olmaq üçün məktəbinə gedib uşaqların təlimi ilə hədsiz şövqlə məşğul olduğunu görüb, onunla yaxınlaşmağa və dostluq əlaqəsində olmağa səy göstərirdim. Amma əcəl fürsət vermədi. O, cənabın dostluğundan bizi məhrum eylədi” (41). Onu da qeyd edək ki, Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadə “Bəzmi” təxəllüsü ilə xeyli qəzəllər, müxəmməslər, rubailər, qəsidə və qəzəllər yazmışdır.

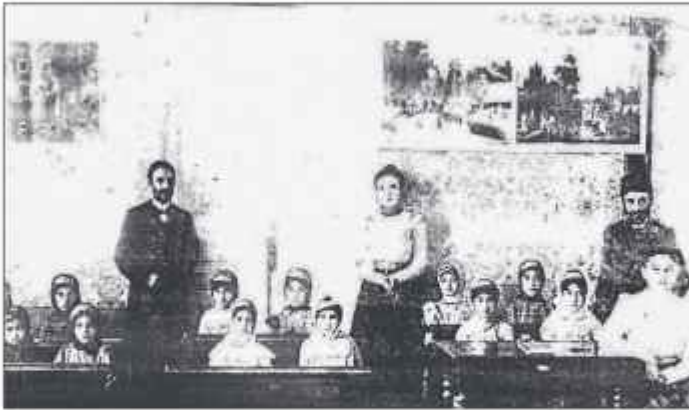
Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadənin yaradıcılığını diqqətlə izlədikdə onun poetik nümunələrinin əksəriyyətinin dərs dediyi uşaqlara, onların təlim-tərbiyəsinə, yaxşı təhsil alıb savadlı olmalarına həsr edildiyi qabarıq şəkildə özünü göstərir. Onun “Gül oğlum” adlı böyük həcmli şeiri və digər şeirləri də məhz bu qəbildəndir.

Yeri gəlmişkən onu da xüsusi qeyd edim ki, İrəvan dram teatrında 1882-ci ildə ilk dəfə səhnəyə qoyulan əsərin müəllifi də məhz Məşədi İsmayıl Hacı Kazımxadə olmuşdur. Həmin əsərin ideyasını İrəvan 3 sinifli şəhər məktəbinin müəllimi Məşədi İsmayıl Hacı Kazımxadə vermişdir. Məşədi İsmayıl Hacı Kazımxadə 1881-ci ildə “Tamahkarlıq düşməən qazanır” adlı əsərin mövzusunun bir neçə dəfə Nəzmiyə danışmış və dram sənətinin sirlərinə yaxından bələd olan Nəzmi isə bu ideyanı pyes şəklində gerçəkləşdirmişdir. Onu da qeyd edim ki, həmin tamaşadakı Hacı Fərəc rolunu da elə Məşədi İsmayıl Hacı Kazımxadə özü ifa etmişdir. Göründüyü kimi, Məşədi İsmayıl Hacı Kazımxadə (“Bəzmi”), İrəvanda maarifin, teatrın, mədəniyyətin, milli intibahın tərəqqisi naminə çalışan, fədakarlıq göstərən ən fəal ziyalılarımızdan biri olmuşdur.

İrəvanda milli maarifçilik sahəsindən danışarkən burada fəaliyyət göstərən, qabaqcıl ziyalılardan olan Məmmədqulu bəy Kəngərinskiyə (Kərim Soltan) də söhbət açmaq lazımdır. O, 1864-cü ildə Naxçıvan şəhərində hərbi qulluqçu mayor Şəfi ağanın ailəsində doğulmuşdur. İlk təhsilini valideynlərindən aldıqdan sonra Tiflisdəki Kadet korpusuna – hərbi məktəbə daxil olur. 1884-cü ildə zabit rütbəsi alan Məmmədqulu bəy Kəngərinski 13 il hərbi xidmətdə qulluq etdikdən sonra, 1893-cü ildə ştabs-kapitan rütbəsi ilə hərbi qulluqdan uzaqlaşır öz bacarıq və qabiliyyəti, elmi, savadı və qələmi ilə xalqına xidmət etmək, fayda vermək kimi çətin və şərəfli bir missiyanı həyata keçirməyə başlamışdır.

1895-ci ildə Naxçıvandan İrəvana köçüb gələn Məmmədqulu bəy Kəngərinski imtahan verərək, vəkillik vəsiqəsi aldıqdan sonra vəkillik fəaliyyətinə başlamışdır. Görkəmli tədqiqatçı-alim Nazim Mustafaya yazır: “Məmmədqulu bəy, vəkil kimi, ən çətin işləri öz öhdəsinə götürərək öz xalqının hüquqlarını ləyaqətlə müdafiə etmişdir” (54).

Məlumdur ki, 1901-ci ildə Bakıda H.Z.Tağıyevin öz vəsaiti hesabına açdığı Müsəlman qız məktəbinin sədəsi qısa bir zamanda bütün Cənubi Qafqaza yayılmışdı. Sözsüz ki, o dövrdə qızların təhsil alması, oxuması çox çətin bir məsələ idi. Amma buna baxmayaraq, XIX əsrin sonlarında azərbaycanlı qızlar üçün dünyəvi məktəblər açmaq məsələsi bir zərurət kimi meydana çıxmışdı.

*İrəvanda rus-müsəlman qız məktəbi, 1902
Məktəbin yaradıcısı Məmmədqulubəy Kərim Soltani
Yevgeniya Georgiyevna Pxadze, Məmməd vəli Qəmərinski,
Antonina Valerianovna Kalinina və şagirdləri ilə birlikdə*

Bakıda açılmış müsəlman qız məktəbinin ardınca elə 1901-ci ildə İrəvan şəhərində Məmmədqulu bəy Kəngərinskidə öz şəxsi vəsaiti hesabına ilk müsəlman Leyli qız məktəbi açmışdı. 1901-ci ildə həmin qızlar məktəbində 4 nəfər azərbaycanlı qız təhsil alırdısa, dərslərin sonunda təhsil alan azərbaycanlı qızların sayı 12 nəfər olmuşdur. 1902-ci ildə isə təhsil alan azərbaycanlı qızların sayı 20 nəfər olmuşdur. Başqa məktəblərdən fərqli olaraq burada təhsil pulsuz idi. Məmmədqulu bəy açdığı bu məktəbdə şagirdlərin rus, alman, fransız dillərində mükəmməl təhsil alması üçün müxtəlif ölkələrdən ixtisaslı müəllimlər dəvət

Bir qrup müəllimlər:

Yuxarıda soldan: Q.A.Smirnov, M.Kəngərli, H.Nərimanbəyov;

Aşağıda soldan: A.Kalinina, P.xakadze, İrəvan, 1903-cü il

edirdi. Maarifpərvər bir insan olan Məmməd Vəli Qəmərinski 1903-cü ildə Qızlar məktəbində şəriət müəllimi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Məmmədqulu bəyin açdığı məktəblərdən hər il 8-10 nəfər müxtəlif şəhərlərdə fəaliyyət göstərən dövlət gimnaziyalarına təhsil almağa göndərilirdi. O, 1900–1904-cü illər ərzində bir neçə nəfəri müxtəlif gimnaziyalarda təhsil almağa göndərmişdi.

Fransız, rus dillərini mükəmməl bilən Məmmədqulu bəy İrəvanın mədəni həyatı ilə yanaşı, ictimai-siyasi həyatında da fəal iştirak edirdi. O, 1905-ci ildə İrəvanda ermənilərin azərbayanlılara qarşı törətdikləri qırğınlar zamanı azərbaycanlı əhalinin hüquqlarının qorunması uğrunda yerli ziyalılarla birlikdə böyük fədakarlıq göstərmişdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, 1905-ci il hadisələri ilə bağlı Peterburqa gedən nümayəndə heyətinin tərkibində tanınmış vəkil Məmmədqulu bəy Kəngərinski də iştirak etmişdi.

Burada bir sıra mühüm sənədlər hazırlanmışdı ki, bu sənədlərin də hazırlanmasında, bir vəkil kimi, Məmmədqulu bəy

Kəngərinski yaxından iştirak etmiş, həmin sənədlərdə ermənilərə verilmiş hüquqların azərbaycanlılara da şamil edilməsi öz əksini tapmışdı.

Məmmədqulu bəy Kəngərinskiyə öz xalqının hüquqlarını qətiyyətlə və cəsarətlə müdafiə etməsi erməni şovinistlərinin xoşuna gəlməmiş, "ona görə də ona ölüm hökmü çıxarmışdılar" (51).

Məmmədqulu bəyin İrəvanda açdığı məktəblər də 1905-ci il qırğınları zamanı öz fəaliyyətini dayandırmışdır.

Məmmədqulu bəy bacısı oğlu Heydərğa ilə birlikdə 25 avqust 1905-ci ildə İrəvandan Tiflisə, oradan da Batumiyə yola düşmüşdülər. O, Batumiyə bacısı oğlu Heydərğanı Parisə təhsil almağa yola salmaq üçün getmişdi. Gəminin yola düşməsinə bir necə dəqiqə qalmış üç nəfər erməni şovinisti tərəfindən xəncərlə amansızcasına qətlə yetirilmişdir.

29 mart 1898-ci ildə İrəvanın maarifpərvər ziyalıları bir yerə yığılaraq öz hesablarına yeni tipli məktəb almaq üçün yığıncaq keçirmişlər. Bu ideyanı həyata keçirmək üçün yığıncaqda 14 nəfərdən ibarət komissiya təşkil edilmişdi ki, həmin komissiyanın sədri Abbasqulu xan İrəvanski seçilmişdi. Qısa zamanda komissiya üzvlərinin maddi və mənəvi dəstəyi sayəsində rus-tatar məktəbi açılaraq fəaliyyətə başlamışdı. Abbasqulu xan İrəvanski məktəbin fəxri nəzarətçisi, Haşım bəy Nərimanbəyov isə mək-

*M.Kəngərli şagirdləri ilə.
İrəvan, 1902-ci il*

təbin nəzarətçisi təyin edilmişdi. Haşım bəy 20 ilə yaxın həmin məktəbdə müəllimlik etməklə yanaşı, həm də məktəbin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Bu məktəb İrəvan quberniyasında ən nümunəvi məktəblərdən biri olmuşdur. Bu gün də el arasında həmin məktəb “Haşım bəy məktəbi” kimi xatırlanır. Haşım bəy İrəvanda fəaliyyət göstərən “Maarifçilik cəmiyyəti”nin ən fəal üzvlərindən biri olmuşdur. Haşım bəy İrəvan Müəllimlər Seminariyasının, gimnaziyasının və rus-tatar məktəbinin müəllimləri tərəfindən yazılmış və 1911-ci ildə Tiflisdə Azərbaycan dilində nəşr edilən “Ana dili” dərsliyinin həmmüəlliflərindən biridir. Haşım bəy eyni zamanda 1912-ci ildən 1917-ci ilin sentyabr ayına qədər İrəvanda Ripsimiye adına gimnaziya Azərbaycan dili dərsi demişdir. İrəvan rus-tatar məktəbində Həsən bəy Qazıyev rus dilini, Məmməd Vəli Qəmərinski Azərbaycan dilini, Axund Mirzə Abdulla bəy Qazıyev isə şəriət fənnini tədris etmişlər. Onu qeyd edim ki, Axund Mirzə Abdulla bəy Qazıyev həm də İrəvan quberniyası müsəlmanlarının dini icmasının üzvü idi. Həmid bəy Xəlil bəy oğlu Şahtaxtinski İrəvan Müəllimlər Seminariyasında dərs deməklə yanaşı, həm də rus-tatar məktəbində dərs deyirdi.

İrəvanın mədəni həyatında fəal iştirak edən, İrəvanda Azərbaycan teatrının inkişafında yerli aktyor kimi böyük xidmətləri olan, xeyli tamaşalarda bir sıra rolları məharətlə ifa edən Mirzə Mustafa Rəcəbov da 1906-cı illərdə rus-tatar məktəbində dərs demişdir. Yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz milli intibaha yol açan maarif-mədəniyyət ocaqları 1918-ci ildə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri total qırğınlar zamanı öz fəaliyyətini dayandırmışdır. Bu maarif və mədəniyyət ocaqlarında çalışan azərbaycanlı ziyalıların, müəllimlərin, təhsil alan tələbələrin bir qismi həmin qətliamlar zamanı qəddarcasına qətlə yetirildi, bir qismi isə amansızcasına qətlə yetirilməkdən xilas olmaq üçün öz tarixi və doğma yurdlarını tərk etməyə məcbur oldular.

* * *

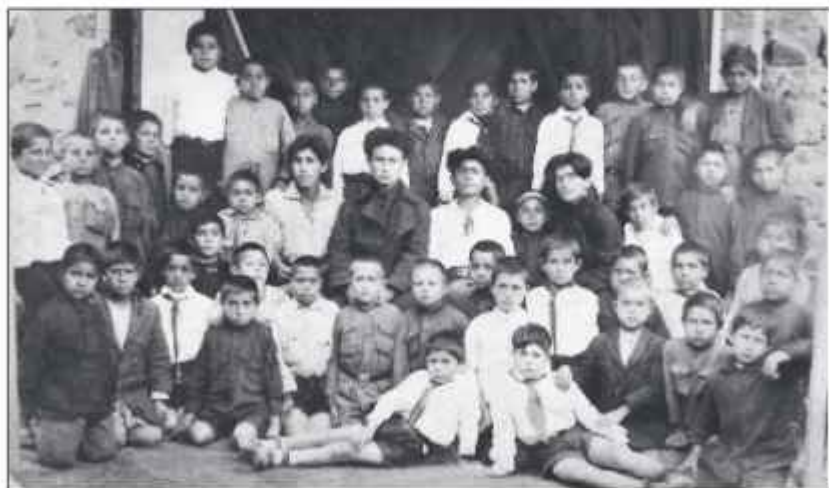
1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra məktəb və maarif probleminə münasibət dəyişmişdir. Ermənistan inqilab komitəsi 6 dekabr 1920-ci ildə bütün məktəblərin dövlət ixtiyarına keçməsi, təhsilin ana dilində aparılması haqqında dekret imzalamışdır. Bundan sonra köhnə tipli məktəblər ləğv olunaraq məzmunca yeni tipli təhsil ocaqları təşkil edilməyə başlamışdır. “1921-ci ilin aprelində Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığının bütün bölgələrə göndərilən məktublarında qeyd olunurdu ki, tərbiyə işləri yenidən qurulmalı, köhnə tipli məktəblər ləğv olunmalı, yeni sovet məktəbi fəaliyyətə başlamalıdır” (2). Azərbaycan məktəblərinin yeni məzmununda təşkili istiqamətində ilk addımlar atılaraq birillik, ikiillik və xüsusi məktəblər ləğv edildi. Yeni tipli yeddiillik, səkkizillik və tam orta məktəblər təşkil olunaraq fəaliyyətə başladı. Dövrün tələbinə görə Azərbaycanda olduğu kimi, İrəvanda da məktəbləri iki qrupa bölmüşdülər: I dərəcəli – beşillik ibtidai məktəb (8-13 yaşında); II dərəcəli – beşillik orta məktəb (13-17 yaşında). Belə məktəblərə “Vahid əmək məktəbləri” deyirdilər.

1922-ci ildən İrəvanda tam olmayan orta azərbaycanlı məktəbi təşkil edildi. Tam olmayan 7 illik azərbaycanlı məktəbinin müdiri İsmayıl Babayev təyin edilir. İ.Babayev 1927-ci ildə Zaqafqaziya darülfünunu bitirib, elə həmin ildən İrəvanda və eyni vaxtda Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunda ictimaiyyət fənnini tədris edirdi.

İrəvan 7-illik azərbaycanlı məktəbi 1929-cu ilin ortalarında 9-illik azərbaycanlı məktəbinə çevrilir. Lütfullah Muğanlinski 9-illik məktəbin direktoru təyin edilir. Amma L.Muğanlinski amansız repressiyaya məruz qaldığından o bu vəzifədə uzun

*Əsrəf Bayramov şagirdlərinin əhatəsində.
İrəvan, 1929*

*Əsrəf Bayramov şagirdlərinin əhatəsində.
İrəvan, 1929*

müddət işləyə bilməmişdir. Ümumiyyətlə, 1928-ci ildən başlayan repressiya doqquzillik azərbaycanlı məktəbindən də yan keçməmişdir. Belə ki, 1929-cu ildə "Təmizləmə komissiyası" adlanan qurum tərəfindən məktəbin bir neçə müəllimi və onlarla şagirdi "ictimai halları təşkilata uyğun gəlmir" adı ilə məktəbdən xaric edilmişdir. Mehdi Rəcəbov, Həsən Rizayev, Feyzullah Namazov, Mikayıl Qasimov, Ceyran Məmmədova, Fəqiyə Kəngərinski, Səyid Əliyev, Qəzənfər Sultanov, Müslüm Əliyev, Mirzə Mirzəyev, Əli Möhsünzadə, Hüseyn Sultanov və başqaları repressiyaya məruz qalmış şagirdlər idi. 1928–30-cu illərdə İrəvan doqquzillik azərbaycanlı məktəbində Feyzi Çobanzadə, Zivər Bazarbaşıyeva, Əsrəf Bayramov, Cəmil Əliyev, Faiq Ağazadə, Əhməd Nəsrullahzadə, Məsmə Əsədova, Siddiqə Qədimzadə, S.Xəlilova, F.M.Babayev və başqaları azərbaycanlı balalarına dərs demişlər. 1929-cu ildə Həmid Dalqılıçov məktəbdə riyaziyyat, Əsgər Əsgərzadə isə rus dili fənnini tədris etmişlər. Yuxarıda adlarını çəkdiyiniz müəllimlər öz tədris planlarını uğurla yerinə yetirməklə yanaşı, məktəbin daxili işlərindən başqa, azərbaycanlı əhali arasında savadsızlığın aradan qaldırılmasında yeni əlifbanın tətbiqi sahəsində də böyük işlər görürdülər. 1929-cu ildə məktəbdə "İstiqbal" adlı divar qəzeti buraxılırdı ki, bu da 9 ay ərzində cəmi 2 dəfə buraxılmışdı. 1930-cu illərdə məktəbdə bədən tərbiyəsi dərslərini Ənvər Rizayev demişdir. Azərbaycanlı məktəblərində müəllim kadrları çatışmadığından 1930-cu ildə 9-illik məktəbin sonuncu sinif şagirdləri azərbaycanlı məktəblərinə müəllim kimi göndərilirdi.

1931-ci ildə məktəbin direktoru vəzifəsinə Cəfər Əhmədov, 1934-cü ildə isə Abbas Kərimov təyin edilir. Sonuncunun fəaliyyəti sayəsində müəllimlər heyəti daha da bilikli və ali təhsilli kadrlardan təşkil olunmuşdu. 1934-cü ildə məktəbdə dərs deyən

müəllimlərdən 4-ü ali təhsilli idi. İrəvan 9-illik azərbaycanlı məktəbi 1935-ci ildə tam orta azərbaycanlı məktəbinə çevrilir. 1935-ci ildə məktəbdə 18 sinif var idi ki, bunlardan da dördü 1-ci sinifə daxil olanlar idi. Məktəbin direktoru Abbas Kərimov bütün vasitə və imkanlardan səmərəli istifadə edərək qısa zaman ərzində məktəbin binasının təmiri, inventar və s. ləvazimatlarla, müəllim kadrları ilə təmin olunması istiqamətində böyük işlər görmüşdü. 1936-cı ilə qədər məktəbdə dərslər iki növbədə keçirilirdi. 1936-cı il avqust ayının 20-də A.Kərimov məktəbin direktoru vəzifəsindən azad edilərək onun yerinə Hüseyn Vəkilov direktor təyin edilir. Araşdırmalardan məlum olur ki, məktəbin direktoru H.Vəkilov da məktəbdə tədrisin yüksək səviyyədə qurulması işində, proqram, dərs kitabları və s. ləvazimatlarla təmin edilməsində böyük səy göstərmişdir. 1936/37-ci

*İrəvan türk tam orta məktəbinin direktoru
H.Vəkilov*

tədris ilində məktəbdə təhsil alan azərbaycanlı şagirdlərin sayı 780 nəfər olmuşdur ki, onlardan 301 nəfəri qızlar idi. 1936/37-ci tədris ilində məktəbin tədris hissə müdiri olmuş Zəhra Abbasovanın, müəllimlərdən Allahverdi Məhərrəmovun, Kazım Kazımovun, Əsəd Məmmədovun da məktəbdə tədrisin, təlim-tərbiyə işlərinin yüksək səviyyədə qurulmasında böyük əməyi olmuşdur.

İrəvan tam orta azərbaycanlı məktəbinə sonralar M.F.Axundovun adı verilmişdir. İrəvanda maarif sahəsində çalışmış, bu sahədəki xidmətlərinə görə 1950-ci ildə Əməkdar müəllim adına layiq görülmüş Sadiq Abbas ağa oğlu Fərəcov M.F.Axundov adına tam azərbaycanlı orta məktəbinin uzun müddət direktoru vəzifəsində çalışmışdır.

Vaxtilə İrəvanda Puşkin adına məktəb kimi fəaliyyət göstərən təhsil ocağı 1922-ci ildən Əzizbəyov adına tam orta olmayan məktəb kimi təşkil edilərək fəaliyyət göstərməyə başladı. Məktəbin azərbaycanlı bölməsi də var idi. Məmməd Əliyev məktəbin direktoru təyin edilir və o, eyni zamanda məktəbdə rus dilini tədris edirdi. 1935-ci ildə məktəbdə 1200 şagird təhsil alırdı. Bütün azərbaycanlı məktəblərində mövcud olan problemlər bu məktəbdə də

*Allahverdi
Məhərrəmov*

*Ə.Məmmədov
pedaqoq*

mövcud idi. Məktəbdə dərs kitablarının, tədris proqramlarının yoxluğu tədrisin yüksək səviyyədə qurulmasına imkan vermirdi. Hələ 1935-ci tədris ilində 30 şagird 4 tarix kitabından istifadə edirdi. 1935-ci ildə Əkbər Məmmədov həm məktəbin tədris hissə müdiri, həm də tarix müəllimi vəzifəsində çalışırdı. Araşdırmalardan müəyyən edilir ki, 1934/35-ci tədris ilində məktəbdə tarix,

ictimaiyyət, coğrafiya dərsləri lazımı səviyyədə keçirilməmiş, təkcə 1935-ci ilin yanvar-fevral ayı ərzində məktəbdə 3 dəfə tarix müəllimi dəyişdirilmişdir. Dərs vəsaitlərinin olmaması, müəllimlərə qarşı olan ayrı-seçkilik siyasəti məktəbdə daxili intizamın və tədrisin yüksək səviyyədə qurulmasına imkan vermirdi.

M.Əliyev

1940-ci ildə məktəbin direktoru vəzifəsinə Tacirə Bağırova təyin edilir. Hələ 1935-ci ildə T.Bağırova məktəbin 1-ci və 2-ci siniflərində pedalogiya dərslərini tədris etmişdir. 1940-ci illərdə məktəbin direktoru olmuş Məmməd Fərəcovun da tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsində böyük əməyi olmuşdur. 1945-ci ildə Əzizbəyov adına məktəbdə ibtidai sinif müəllimi işləmişdir. Məktəbin fədakar müəllimi Fəridə Məmmədovanın da azərbaycanlı balalarının təlim-tərbiyəsində, yüksək təhsilə yiyələnməsində böyük əməyi olmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, məktəbdə fizika-riyaziyyat dərslərini tədris edən C.Əsgərovun, müəllimlər H.İsmayılovun, M.Əsgərovun və başqalarının coşqun fəaliyyəti tədrisin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərmişdir. Zərifə Əliyeva, Litvin Hüseynov, Zəkiyyə Kərimova, Sami Hüseynov və başqaları bu məktəbin məzunları olmuşlar.

*Bağırova Tacirə
1982-ci il*

Hacımbay məktəbinin şagirdləri. İrəvan, 1940

*Məmməd Fərəcov şagirdləri ilə birlikdə. Haşimbəy məktəbi.
İrəvan, 1944.*

1928-ci ildə İrəvanda təşkil edilmiş məktəblərdən biri də Kirov adına azərbaycanlı qızlar məktəbi idi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bütün azərbaycanlı məktəblərində olan problemlər bu məktəbdə də mövcud idi. Araşdırmalar göstərir ki, 1934/35-ci tədris illərində məktəbin inventar, lazımı avadanlıqlarla, dərslik, proqram və pədaqoji kadrlarla təmin olunmasında bir qədər irəliləyiş olmuşdur. 1942/43-cü tədris ilində əlaçə şagirdlərin sayı

*Məmməd Fərəcov, Şura Fəhrədova şagirdləri ilə birlikdə.
İrəvan, 1939.*

Məmməd Fərəcov şagirdləri ilə birlikdə. İrəvan, 1938

13 nəfər idi, 1943/44-cü tədris ilində bunların sayı 28 nəfərə çatmışdır. Növbəti tədris ilində isə əlaçı şagirdlərin sayı 40 nəfər olmuşdur. Səcidə Hüseynova, Asya Abdullayeva, Nəcibə

*R. Abdullayeva
direktor*

Əkbərova, Rəfiqə Seyidova, Leyli Fərəcova, Nuşu Sadıxova, Kövsər Hüseynova, Asya Abdullayeva əlaçı şagirdlərdən idilər.

Tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsində 1940-cı ildə məktəbin direktoru təyin edilmiş və uzun müddət həmin vəzifədə çalışmış Rəziyə Abdullayevanın da böyük xidmətləri olmuşdur.

Məktəbin qabaqcıl məktəblər sırasında olmasında 1940-cı illərdə məktəbin ilk partiya

təşkilatının katibi olmuş Müzəffər Talibovun, onun müavini Allahverdi Məhərrəmovun, rus dili müəllimləri Məmməd Əliyevin, Bağır Rizazadənin, riyaziyyat müəllimləri C.Əsgərovun, Əkbər Məmmədo-

Bağır Rizazadə

vun, Həbib Əkbərovun, Mustafa Qafarovun və başqalarının da səmərəli fəaliyyəti qiymətləndirilməlidir. Məktəbdə uzun müddət Azərbaycan dili və ədəbiyyatını tədris etmiş Tərhan xanım Həsənovanın da azərbaycanlı balalarının təlim-tərbiyəsində, dərin biliyə yiyələnməsində böyük əməyi olmuşdur. O, 1920-ci ildə İrəvan şəhərində anadan olmuşdur. İbtidai və 7 illik təhsilini Şaumyan adına beynəlmiləl məktəbdə aldıqdan sonra 1934-cü ildə İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumuna daxil olmuş, 1938-ci ildə oranı uğurla başa vurduqdan sonra həmin ildə İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutuna daxil olmuşdur. 1942-ci ildə institutu bitirən Tərhan xanım elə həmin ildən Kirov adına Azərbaycanlı Qızlar məktəbində müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. 1956/57-ci illərdə Qızlar məktəbinin tədris hissə müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

1928-ci ildə İrəvanda təşkil edilmiş məktəblərdən biri də Asriyev adına tam orta beynəlmiləl məktəbi idi. 1935-ci illərdə məktəbdə 2122 şagird təhsil alırdı. Məktəbdə dərslər 3 növbədə

Kübra Məmmədova

keçirilirdi. Məktəbdə uzun müddət Rəşid Kazımov dərslər demişdir. Məhəmməd Salmanov, Kübra Məmmədova, Ceyran Həsənova, Səfər Səfərov, Əfşan Məmmədova həmin məktəbin məzunları olmuşlar.

1929-cu ildə İrəvanda təşkil edilmiş beynəlmiləl məktəblərdən biri də Şaumyan adına məktəb idi. 1931-ci ildə məktəbin azərbaycanlı bölməsinin müdiri Əziz Nağıyev olmuşdur. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, Ə.Nağıyev İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinin inkişafında xidmətləri olan ziyalılarımızdan biri olmuşdur. O, 1940-cı ildə Vedibasarda Azərbaycan dilində çıxan "Zərbəçi kolxozçu" qəzetinin redaktoru olmuşdur.

İrəvanda fəaliyyət göstərən beynəlmiləl məktəblərdən biri də Dzerjinski adına məktəb idi ki, burada da azərbaycanlı bölməsi var idi. İlk vaxtlar İrəvanda və eləcə də bölgələrdə məktəb binası olmadığı üçün yerli camaat pul toplayıb, məktəb tikir və yaxud da öz evini məktəb və kəndə gələn müəllimlər üçün böyük həvəslə ayırırdı ki, övladları savad alsın. Bülbül Kazımova, Fatma Qədimova, Həqiqə Abbasova məhz belə müəllimlərdən olmuş, öz evlərindən məktəb kimi istifadə etmişlər.

Həqiqə Abbasova

Həmin məktəblərin idarə olunmasında və müəllimlərin fəaliyyətinin koordinasiyasında onların keçirdiyi toplantıların böyük əhəmiyyəti olurdu. Belə ki, 1925-ci il mayın 30-da İrəvanda Əzizbəyov adına məktəbdə keçirilən Azərbaycan müəllimlərinin respublika müşavirəsi, həmin il avqustun 25-də Gümrü şəhərində keçirilən azərbaycanlı müəllimlərin qurultayı mühüm rol oynadılar.

Azərbaycanlı ziyalılar xalqın bütövlükdə savadlanması üçün əllərindən gələni edirdilər. Lakin bu prosesin uğurla həyata keçirilməsi yolunda obyektiv çətinliklər də az deyildi. Məlum olduğu kimi, xüsusilə ilk dövrlərdə az-çox savadı olan adamlardan istifadə etmək çətin idi. Çünki onlar da yalnız ərəb əlifbası ilə yazıb-oxuyurdular.

İrəvanda və eləcə də bütün Ermənistanda azərbaycanlıların savadlanmasına ciddi çətinlik törədən iki amil var idi. Birinci cəhət ondan ibarət idi ki, min ildən artıq bir dövrdə azərbaycanlılar ərəb əlifbası əsasında təhsil almışdılar. Yeni təhsil sistemi isə bunu qəbul etmirdi. Azərbaycan dilinin fonetik quruluşunu əks etdirmək iqtidarında olmayan ərəb əlifbasının öyrənilməsi və istifadəsi bir sıra çətinliklərlə bağlı idi. Bundan əlavə, bu

Əlifbanın mənimsənilməsi İslam dəyərlərinə yol açdı. Təbiət etibarilə ateist olan, bununla yanaşı, İslam dininə nifrət bəsləyən bolşevik ideologiyası ərəb əlifbasının dəyisdirilməsində son dərəcə maraqlı idi, digər tərəfdən isə ermənilər Azərbaycan türklərinin savadlanmasını öz milli mənafehləri üçün böyük təhlükə hesab edirdilər.

Zal Abdullayev

Ermənistanın daşnak rəhbərliyi hər vaxt ilə azərbaycanlı məktəblərinin və mədəni-maarif ocaqlarının normal fəaliyyətinə maneçilik törədirdi. Onlar gah açıq, gah da gizli şəkildə azərbaycanlılara qarşı iyrənc metodlardan istifadə edərək təqib və təzyiqlərini davam etdirirdilər. Vaxtilə İrəvanda fəaliyyət göstərən Cənpoladovlar klubu, 1920-ci ildən sonra Əzizbəyov adına azərbaycanlı klubu kimi fəaliyyət göstərirdi. Klub heç bir əsas olmadan 1927-ci ilin aprel ayında İrəvan şəhəri siyasi maarif idarəsi tərəfindən bağlanmışdı. İrəvanda Azərbaycan dilində çıxan “Zəngi” (sonralar “Qızıl şəfəq” adı ilə çıxmışdır), “Qızıl şəfəq” qəzeti öz səhifələrində İrəvanda və eləcə də bölgələrdə azərbaycanlı məktəblərinin üzləşdiyi problemlər barədə, məktəblərin dərslər kitabları, tədris proqramları, müəllim kadrlarına olan ehtiyacın aradan qaldırılmasına dair qəzetin məsul redaktoru Mustafa Hüseynovun, qəzetin aktiv müxbirləri Əbülfət İbrahimin, Zal Abdullayevin, Abdulla Mirzəyevin, Nəriman Fəxrinin, Əli Cəfərovun və başqalarının müvafiq qurumların bu problemlərin həllinə lazımi köməklik göstərmədiyini barədə kəskin çıxışlar edirdilər.

Bu qəzet nəşr edilməyə başlandığı gündən İrəvanda və Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların həyat tribunasına çevrilmişdi. 1928-ci ildə “Zəngi” qəzeti səhifələrində Qəmərlinin

Çatma, Kəhrizlər kəndində, Razdan nahiyəsinin Həməzəli, Cəbəcəli, Xarratlı kəndlərində, Zəngibasar nahiyəsinin Qarğabazar və s. kəndlərində hələ də məktəblərin açılmadığı, bir sıra kəndlərdə təməli qoyulan məktəblərin tikintisinin dayandırılması, 1-ci dərəcəli məktəblərdə dərs kitablarının və proqramların yoxluğu, müəllimlərə lazımi şəraitin yaradılmaması və onlara verilən aylıq normaların aylarla gecikdirilməsi kimi məsələlər qəzet səhifələrində xüsusi yer tuturdu. Erməni məktəblərindən fərqli olaraq azərbaycanlılar üçün yeni əsaslı məktəb binalarının və uşaq bağçalarının tikintisi, tədris laboratoriyaları, təlim emalatxanalarının açılmaması Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığını və eyni zamanda müvafiq qurumları nəinki narahat edir, əksinə, bu problemlərin aradan qaldırılmasına heç bir köməklik göstərmirdilər. Ermənistan dövləti tərəfindən maarif sahəsinə ayrılan vəsaitlər 99% erməni məktəblərinin tikintisinə və onların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə yönəldilirdi. 4-5 azərbaycanlı kəndinə bir məktəb düşürdü. Azərbaycanlı kəndlərinin uşaqları 6-7 km yol qət edərək qonşu kəndlərdə yerləşən məktəblərdə təhsil almaq məcburiyyətində idilər. Zəngəzur nahiyəsinin Şurnuxu kəndində bir məktəb olduğundan 4 kəndin məktəbli uşaqları həmin məktəbə getməyə məcbur olur və çətinlik çəkirdilər. Məktəb binalarının olmaması və yeni məktəb binalarının tikilməsi problemi təkcə Zəngəzur nahiyəsində deyil, azərbaycanlılar yaşayan bütün bölgələrdə mövcud idi. 1925–1926-cı illərdə azərbaycanlılar yaşayan bir çox bölgələrdə yeni məktəb binalarının tikilməsi üçün təməl qoyulsa da, illərlə başa çatdırılmamış vəziyyətdə qalmışdı. Erməni sovinistlərinin yaratdıqları bu maneələrə baxmayaraq, qeyrətli azərbaycanlı ziyalıların səyi və milli iradəsi sayəsində məktəb və s. problemlər, qismən də olsa, aradan qaldırılırdı.

1926-cı ildə Zəngibasar nahiyəsinin icraiyyə komitəsinin sədri vəzifəsinə təyin edilmiş Hüseyn Münşiyevin səyi və milli

H. Münşiyev

iradəsi sayəsində Zəngibasar nahiyəsinin Hacaparak kəndində 7 illik məktəb, o cümlədən qızlar məktəbi, Şöllü, Mehmandar və bir sıra azərbaycanlı kəndlərində qısa zaman ərzində yeni məktəb binaları inşa edilmiş və bir neçə kəndlərdə isə yeni məktəb binalarının təməli qoyulmuşdur. El arasında həmin məktəbləri “Münşiyev məktəbləri” adlandırırdılar. 1929-cu ildə Vedibasar rayonu icraiyyə komitəsinin sədri vəzifəsinə təyin edilən Hüseyn Münşiyev öz

xalqının milli mənafeyini ləyaqətlə müdafiə etdiyinə görə 1937-ci ildə ermənilərin məkrli siyasətinin qurbanı olaraq repressiyaya məruz qalmışdır. Ümumiyyətlə, İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni və ictimai-siyasi mühitinin təşəkkülünə və formalaşmasına öz töhfələrini vermiş ziyalı nəsillər arasında Münşiyevlərin də öz yeri və rolu vardır. İsmayıl bəy Münşiyev, Mustafa bəy Münşiyev, İrəvanın ilk qadın müxbirlərindən olan Qeyis Münşiyeva məhz həmin ziyalılardandır.

Hələ 1928-ci ildə açılan savad kurslarının əksəriyyəti kitab yoxluğundan bağlanırdı. Araşdırmalardan məlum olur ki, azərbaycanlı məktəblərinə kitabların, proqramların vaxtında çatdırılmaması hər il davam etmiş, bu da təhsilin keyfiyyətinə ciddi şəkildə təsir göstərmişdir. Tədqiqatlardan aydın olur ki, “Ermənnəşr” azərbaycanlı məktəbləri üçün lazımı kitabların çap edilməsini hər il bilərəkdən gecikdirir və hətta dərsliklərin, proqramların Azərbaycandan gətirilməsinə etiraz edirdi. Bu cür hallar isə gənclərin bir çox hallarda məktəbdən yayınmasına gətirib çıxarırdı və dərslərin səmərəli mənimsənilməsinə əngəlləyir-

di. İrəvanda və bölgələrdə yaşayan azərbaycanlı ziyalılar və müəllimlər zaman-zaman erməni şovinist dairələrinin onlara qarşı yaratdığı bu dözülməz ayrı-seçkilik siyasətinə qarşı etirazlarını bildirmişlər. Bu etirazlardan Ermənistanın şovinist dairələri narahat olmuş, Ermənistan Xalq Maarif Komissarı A.Yegiazaryan 1930-cu il sentyabr ayının 25-də İrəvanda geniş tərkibdə azərbaycanlı ziyalılarla, müəllimlərlə, azərbaycanlı pedaqoji texnikumunun tələbələri, fəhlə fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsinin tələbələri, azərbaycanlı qadınlar klubunun heyəti ilə görüş keçirmişdir. Ziyalılardan və müəllimlərdən Rza Vəlibəyov, Mehdi Kazımov, Abbas Eyvazov və bir çox kənd müəllimləri və başqaları çıxış edərək, İrəvanda və eləcə də bölgələrdə azərbaycanlı məktəblərində mövcud olan problemlərdən, müəllimlər üçün yaradılan dözülməz şəraitsizlikdən və bir sıra məsələlər barədə geniş söhbət açmış, ayrı-seçkilik siyasəti qətiyyətlə pislənilmiş, bu məsələlərin və problemlərin həll edilməsi Ermənistan Maarif Komissarlığından qətiyyətlə tələb edilmişdir.

Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığının 1931-ci il iyunun 7-də xırda millətlər arasında maarif işləri ilə bağlı keçirilən toplantısında da yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlər və problemlər yenidən gündəmə gətirilmiş, amma öz həllini tapmamışdı. Toplantıda azərbaycanlı əhali arasında maarif işinin gücləndirilməsi və yerlərdə kargüzarlıq işlərinin azərbaycanlılar üçün Azərbaycan dilində aparılmasına, qəzalarda maarif şöbələri nəzdində azərbaycanlı təlimatçılar üçün ştatın yaradılması və eyni zamanda qəza maarif şöbələri nəzdində "azsaylı xalqlar" şöbəsinin ya-

R.Vəlibəyov

radılması qərara alınsa da, bu məsələlərin heç biri öz həllini tapmamışdır. Toplantıda müəllim kadrlara olan tələbatı ödəmək üçün İrəvanda yay kurslarının təşkil edilməsi, Azərbaycanda təşkil edilmiş yay kurslarında Gorusdan və Sisyardan adamlar göndərilməsi məqsədilə müəyyən yer verilməsi və Ermənistanda 1-ci dərəcəli azərbaycanlı məktəblərinin ana dilli kitablarla təmin edilməsi üçün Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığına müraciət edilmişdir. Onu da qeyd edirəm ki, Ermənistandakı azərbaycanlı məktəblərini dərslik, proqram və s. tədris ləvazimatları ilə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı təmin edirdi.

Məlumat üçün onu da qeyd edirəm ki, 1927-ci ildə Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığının nəzdindəki “Xırda millətlər şurası”nın sədri Əli Əkbərov olmuşdur. Bütün azərbaycanlı məktəblərində kitab, tədris proqramları və s. məktəb ləvazimatlarına böyük ehtiyac olduğu halda, EXMK bu tələbatı ödəmək istəmirdi. Azərbaycanlıların savadlanmasının və gələcək perspektivlərinin qarşısını almaq üçün müxtəlif bəhanələrlə maneçilik yaradırdılar.

Hələ 1935-ci ildə Ermənistanda sovet hakimiyyətinin bərqərar olmasının 15 illiyinin təntənə ilə qeyd olunduğu günlərdə belə, azərbaycanlıların təhsil alması üçün hələ də normal şərait yaradılmamışdı. Bu haqda “Qızıl şəfəq” qəzeti yazırdı: “Basarkeçər və Cəlaloğlu rayon maarif şöbələri təhsilin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə yol verməməlidir. Çaxırlı və Zod məktəblərində təhsilin keyfiyyəti pozulur. Çaxırlı məktəbində 6 türk qrupunun heç birində proqram və konspekt yoxdur. Məktəbdə ilin əvvəlində 800 şagird var idi, indi 150 nəfər qalıb” (8; 29).

1937-ci ildə daşnak əlaltıları A.Xancyan və A.Amatuni kimi ifşa edilən EK(b) MK katibi, “spesifik millətçi” Aşot Ohanesyan azərbaycanlıların nəinki savad almağa, habelə qəzet çap etməyə, təhsil almağa qabiliyyətləri olmadığını iddia edirdi. O

hələ 1922-ci ildə "Rəncbər" qəzetinin bu iddia ilə bağlanmasına nail olmuşdu. Xüsusilə əyalətdə məktəblər açmaq, savadsızlığı ləğv etmək daha çox vacib idi. Çünki kənd yerlərində əhalinin demək olar ki, hamısı savadsız idi. Bundan əlavə, kəndlərdə yaşayan azərbaycanlılar sayca şəhərdəkilərdən çox idi. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, İrəvanda yaşayan Cahangir Ələkbərbəyov, Bala Əfəndiyev, Mehdi Kazımov, Mustafa Hüseynov, Hüseyn Salmanov, Miryusif Mirbabayev, Abbas Ağa Fərəcov, Sadiq Fərəcov, Rza Vəlibəyov, Rza Şeyxzadə, Qasım Fərəcov, Məşəmməd Yusifzadə, Əkbər Rizayev, Əsgər Əsgərzadə, Şura Fərhadova, Rəhim Allahverdiyev, Cəfər Vəlibəyov, Bəhlul Yusifov, Cəfər Əhmədov, Əşrəf Bayramov, Həbib Məmmədzadə, Əli Yüzbaşıyev, Zaman Vəliyev, Bülbül Kazımova, Tacirə Bağirova, Fatma Qədimova, Həqiqə Abbasova, Rzayeva Ceyran və onlarla başqa azərbaycanlı ziyalı İrəvanda elmin, maarifin, mədəniyyətin inkişafında yorulmadan, ləyaqətlə çalışmışlar. Bu millətsevər ziyalılar xalqın savadlanması üçün dərs deməkdən əlavə, elmin, maarifin əhəmiyyəti haqqında təbliğat aparır, məruzələr edir, məqalələr, proqram, dərs vəsaiti və dərsliklər yazırdılar. Bunlardan bəzilərinə nəzər salaq: **Kazımov M.**, Bizim yol. 1-ci qruplar üçün dərs kitabı. İrəvan, 1932, 106 s.; İbtidai, natamam orta və orta məktəblərdə illik imtahanların keçirilməsi qaydası haqqında. İrəvan Dövlət Nəşriyyatı, 1937, 14 s. (pulsuz); **Fərəcov Q.** İbtidai məktəblərdə orfoqrafiyanın öyrədilməsi metodikasına dair. İrəvan, 1941, 24 s.; **Fərəcov Q.** Yazı işlərinin düzəldilməsi. İrəvan, 1941, 55 s.; **Fərəcov Q.** Vətən müharibəsi şəraitində Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi. İrəvan, 1941, 21 s.; Fərəcov Q. Azərbaycan dili ədəbiyyatının tədrisinin növbəti vəzifələri. İrəvan, 1942, 27 s.; Azərbaycan dili və ədəbiyyatı üzrə fənn komissiyaları və metod birləşmələrinin görəcəyi

işlər. İrəvan, 1942, 27 s.; Təlimat. Natamam orta və orta məktəblərdə yoxlama imtahanları keçirmək və bütün kütləvi məktəblərin tədris ilini bağlamaq qaydaları haqqında. İrəvan, "Maarif" nəşriyyatı. 1942, 16 s.; **Fərəcov Q.** Poetik elementlərin keçirilməsi (V–VII siniflər) İrəvan, 1943, 41 s.; **Fərhadov Fərhad.** XI–XII əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı tarix öçerkləri. İrəvan, 1946, 92 s.; **Fərhadova Şura.** Sövtiyyat və şəkliyyata dair sərfi çalışmaları. II hissə. İrəvan, 1946, 85 s.

Göründüyü kimi, həmcə kiçik olan bu metodik vəsaitlər 1932–1946-cı illəri əhatə edir. 1932-ci ilə qədər belə vəsaitlər çap olunmamışdı.

İrəvanda və bütün Ermənistanda məktəblərin normal fəaliyyəti üçün kadrların çatışmazlığı, müəllimlərin metodik vəsaitlərə olan tələbatının ödənilməsi haqqında o vaxtlar latın və ərəb əlifbası ilə çıxan "Zəngi" qəzetində mütəmadi olaraq yazılar çap olunurdu.

1940-cı ildə təhsil sahəsində və ictimai həyatda aktiv iştirak etdiklərinə görə Ermənistanda "Əməkdar müəllim" adına layiq görülmüş 107 nəfərdən 13 nəfər azərbaycanlının – Məmməd Əliyev, Həqiqə Abbasova, Heydər Əliyev, Mədət Əliyev, Hüm-bət İsmayılov, Həsən Fətəliyev, Bəhlul Yusifov, Bilas Şadlinski, Abbas Eyvazov, Həbib Bayramov, Hüseyin Məhərrəmov, Cahangir Rüstəmov, İdris Mahmudov kimi maarif işçilərinin adlarına da rast gəlinir (3).

Araşdırmalardan məlum olur ki, yüzlərlə erməni müəllimi Ermənistanın və keçmiş SSRİ-nin orden və medalları, fəxri adları ilə təltif edildiyi halda, Azərbaycan məktəblərində işləyən azərbaycanlı müəllimlərdən 1920-ci ildən 1988-ci ilə qədər yalnız 6 nəfəri "Lenin" ordeni, 24 nəfəri "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordeni, 48 nəfəri "Şərəf nişanı" ordeni, 98 nəfəri "Əməkda

fərqlənməyə görə” medalı, 77 nəfəri “Əməkdar müəllim”, 159 nəfəri “Əmək igidliyinə görə”, 30 nəfəri “Xalq maarifi əlaçısı” döş nişanları ilə təltif edilmişdir. 1980-ci ildə Ermənistandakı Azərbaycan məktəblərində 50 min şagird təhsil almışdır. Həmin məktəblərdə 4297 nəfər azərbaycanlı müəllim çalışmışdır ki, onlardan da 2964 nəfəri ali təhsilli idi.

1988-ci ildə azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən öz doğma, tarixi torpaqlarından zor gücünə, vəhşicəsinə köçürülməsindən sonra həmin məktəblərin fəaliyyəti də dayandırıldı. Azərbaycan dilində olan 200 mindən artıq dərslik və digər kitablar məhv edilərək yandırıldı.

Rəziyə Abdullayeva, Əkbər Məmmədov, Məmməd Əliyev, Şura Fərhadova, və başqa müəllimlər şagirdləri ilə birlikdə. Əzizbəyov adına Azərbaycanlı məktəbi. İrəvan, 1947

İRƏVAN AZƏRBAYCANLI QADINLARININ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ VƏ İCTİMAİ-SİYASİ HƏYATIMIZDA ROLU

Məlumdur ki, 1901-ci ildə Bakıda Hacı Zeynalabdin Tağıyevin öz vəsaiti hesabına açdığı Müsəlman qız məktəbinin şöləsi bütün Cənubi Qafqaza yayılmışdı. Bunun ardınca elə 1901-ci ildə İrəvan şəhərində açılan analoji məktəbdə Azərbaycan ziyalılarının qızları da təhsil alırdı. Azərbaycanlı qızlar üçün açılmış bu dünyəvi məktəbdə ilk ildə 12 nəfər qız təhsil alırdı. Tədrisin (dərs ilinin) ikinci ilində isə burada təhsil alan qız şagirdlərin sayı 58 nəfərə çatmışdı.

Qızlar məktəbi 1918-ci ilə kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun fəaliyyətində bu məktəbə uzun müddət rəhbərlik etmiş, İrəvanın ilk maarifpərvər qadınlarından biri olan Tərhan xanım Sultanova böyük əmək sərf etmişdir.

İrəvan ikisinipli qız məktəbinin məzunları haqqında Sabir Gəncəli “Mədəniyyət tariximizdən” adlı əsərində geniş məlumat vermişdir. Orada deyilir: “Məmmədqulu bəy Kərim Sultani kimi maarifpərvər şəxslərin işıqlı niyyətləri yenidən şölələndi. Quberniyada, o cümlədən İrəvanda azərbaycanlı qızlar üçün yeni təhsil ocaqları yaradıldı. “Hacı Həsən palanı” deyilən küçədə açılmış İrəvan rus-müsəlman qız məktəbi yeni mərhələyə qədəm qoydu, ikisinipli qız məktəbinə çevrildi” (20).

Məktəbdə şəriət, ana dili, tarix, coğrafiya, riyaziyyat, əl işi, rus dili, təbiət və nəğmə dərsləri tədris olunurdu. Maarifpərvər, ziyalı Məmmədqulu bəy Kəngərinski Kərim Sultani açdığı bu müsəlman qız məktəbində məktəbin ana dili və şəriət müəllimi Məmməd Vəli Qəmərinski ilə birlikdə bütün səyini burada tədrisin yüksək səviyyədə nümunəvi qurulmasına yönəltdi.

İrəvan rus-tatar məktəbinin və Qızlar gimnaziyasının keçmiş məzunları Tacixanım Bağırbəyova, Kübra Bağırbəyova, Bülbül Kazımova, Fatma Əlizadə, Leyla Fərəcova, Nuşu Əlixanova, Firuzə Qaziyeva, Fərəh Axundova, Rübabə İbrahimova, Münəvvər Əlixanova, Gülrüh Qədimbəyova, Gövhər İsmayılova, Bülbül Kəngərlinski, Siddiqə Abbasova, Sona Qocayeva və başqaları İrəvanın mədəni həyatında fəal iştirak etmiş maarifpərvər və tərəqqipərvər qadınlar idi. Adları bu gün də minnətdarlıqla yad edilən bu fədakar azərbaycanlı qızlar öz xalqına əzmlə xidmət etmişlər.

1918-ci ildə Ermənistanda daşnak özbaşmalığının başlanması azərbaycanlılara qarşı son dərəcə amansız bir münasibətə çevrildi və böyük qırğımla nəticələndi. Ölümdən xilas olan Azərbaycan ziyalıları Türkiyəyə, İrana, Orta Asiyaya, Azərbaycan və Gürcüstana qaçıb xilas oldular.

Yuxarıda adları çəkdiyimiz qadınlardan çoxu Bakıya üz tutdu. Bakıda öz həmkarları ilə birlikdə Mədəni İnqilab Cəbhəsində fəal iş apardılar. 1920-ci il noyabr ayının 29-da Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra ermənilər zahirən görünüşü yaradaraq azsaylı xalqların (vaxtilə ermənilər İrəvanda azsaylı xalq hesab olunurdu), maarif və mədəniyyətinin inkişafına “diqqət verməyə” başladılar. Azərbaycanlı əhalinin bir qismi sovet hökumətinin ədalətli xalq hakimiyyəti olduğuna inaraq öz doğma ocaqlarına geri gönməyə başladı. Müxtəlif şəhərlərə üz tutmuş ziyalı qadınların bəziləri İrəvana qayıdaraq Azərbaycan ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühitinin formalaşmasında və inkişafında yaxından iştirak edirdilər.

İrəvan şəhər qız məktəbinin xələfi İrəvan azərbaycanlı qadınlar klubu idi. İrəvanda mədəni inqilabın eninə və dərininə inkişaf etməsində Azərbaycanlı qadınlar klubunun böyük xidmətləri danılmazdır. 1921-ci ilin sonlarında dövrün tərəqqipərvər

1. Bala Əfəndiyev; 2. Fatma Əfəndiyeva; 3. Əkbər Rizayev;
4. Bülbül Kazımova; 5. Cəmil Əliyev; 6. Yusif Fikrət; 7. Məhəmməd Yusifzadə;
8. Məhəmməd Abbasov; 9. Mehdi Kazımov; 10. Mustafə Hüseynov.
İrəvan Azərbaycanlı qadınlar klubunun açılışı. Aprel, 1923

qadın ziyalılarından olan Səcidə Elyasovanın rəhbərliyi ilə İrəvanda ilk dəfə olaraq Türk qadınlar klubu təşkil edildi. Klubun təşkil olunmasına baxmayaraq, xüsusi bina ilə təmin edilmədiyindən heç bir fəaliyyəti nəzərə çarpmamışdır. Qadınlar klubu 1922-ci ildən sonra yenidən təşkil edilmiş, rəsmi fəaliyyətə isə 1923-cü ilin aprel ayının 12-dən başlamışdır. Klubun təşkilində İrəvanda Azərbaycan ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühitinin aparıcı nümayəndələrindən olan Bala Əfəndiyev, Bülbül Kazımova, Mehdi Kazımov, Əkbər Rizayev, Məşəmməd Yusifzadə, Cəmil Əliyev, Məhəmməd Abbasov, Yusif Fikrət kimi qeyrətli ziyalıların böyük rolu olmuşdur. Bu klub, əslində, İrəvanda mədəni inqilabın inkişafı üçün bir universitet qədər iş görmüşdür desək, mübaliğə olmaz. Klub təşkil olunan kimi İrəvanda yaşayan açıq

fikirli Azərbaycan ziyalılarının qadınları və fəal ziyalı qadınlar bu klubun imkanlarından maksimum dərəcədə istifadə etməyə çalışmışlar. İrəvanda azərbaycanlı qadınlar klubu rəsmi fəaliyyətə başladığı zaman bura xeyli qadın cəlb olunmuşdu. Klubun ətrafına Bülbül Kəngərlinski, Fatma Əfəndiyeva, Lala Qaziyeva, Rübabə Bağırova, Rübabə Kərimova, Zinyət İsayeva, Tovuz Tağıyeva, Fatma Cəfərova, Ceyran Qaziyeva, Fatma Yusifzadə, Zəhra Abbasova, Fatma Abbasova, Xədicə Sadıqova, Firəngiz Rzayeva kimi qadın və qızlar toplaşmışdı. Yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz bu şəxslər İrəvanda qadınlar klubunda çadrasını atmış ilk azərbaycanlı qadınlar idi. Bu tərəqqipərvər qadınlar İrəvanda mədəni quruculuq prosesində fəal iştirak edir, klubun daha ahəngdar fəaliyyət göstərməsinə çalışırdılar.

Fatma Əfəndiyeva

Klubun rəsmi fəaliyyətə başladığı vaxt ilk müdirəsi Bala Əfəndiyevin həyat yoldaşı Fatma Əfəndiyeva olmuşdur. Fatma Məhəmməd qızı Əfəndiyeva (1906–1990) Dilican qəzasının Çaykənd kəndində anadan olmuşdur. İkisinipli Çaykənd məktəbini bitirmişdir. 1921-ci ilin sonlarından 1929-cu ilin ortalarına qədər İrəvanda yaşamışdır. İrəvanda yaşadığı müddətdə azərbaycanlı qadınlar arasında çox böyük mədəni-maarif işləri aparmışdır. İrəvanda azərbaycanlı qadınlar klubu, teatr, mətbuat, mədəni-maarif və s. sahələrdə fəal iştirak etmiş, İrəvanda ilk azərbaycanlı qadın müxbir olmuşdur. Fatma xanım həyat yoldaşı Bala Əfəndiyeva

*Xədicə xanım
Kəngərlinski
Bakı, 1968*

vin dövlət qulluğundakı fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq 1921–1929-cu illərdə İrəvanda, 1929–30-cu illərdə Tiflisdə, 1930–1937-ci illərdə isə Bakıda yaşamış və fəaliyyət göstərmişdir. 1938-ci ildə repressiyaya məruz qalaraq sürgün edilmişdir.

*Kəngərlinski Xədicə
Əsgər qızı*

Repressiyaya məruz qalmış İrəvan qadınları arasında Xədicə Kəngərlinski də olmuşdur. O, 1914-cü ildə İrəvanın tanınmış bəylərindən olan Əsgər bəy Kəngərlinski-nin ailəsində anadan olmuşdur. Xədicə xanım Bakı Darülfununa qəbul olmuş, Mikayıl Müşfiq, Abdulla Şaiq, Mikayıl Muxtarov kimi ziyalılardan dərs almışdır. “Bəy nəslindən” olduğu üçün, təhsilini başa vura bilməmiş, darülfünundan xaric edilmişdir.

Sonra isə Gəncə Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş, oranı bitirdikdən sonra İrəvana qayıdaraq, orta məktəbdə müəllim kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır. X.Kəngərlinski təhsilini davam

*Soldan-sağa: Fəqiyə xanım,
Zərri xanım və Bülbül xanım
Kəngərlinskiilər. İrəvan şəhəri*

etdirmək üçün 1930-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) tibb fakültəsinə daxil olmuşdur. 1937-ci ildə NKVD tərəfindən evlərində axtarış aparılan zaman Ruhulla Axundovun bir məktubu çıxdığı üçün X.Kəngərlinski sürgün edilir. Həyatı məşəqqətlər, iztirablar içində keçən X.Kəngərlinski 1988-ci ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir. Repressiyaya məruz qalmış İrəvan azərbay-

canlı qadınları arasında Şaman Abdullayeva, Fəqiyə Kəngərinski, Ceyran Məmmədova, Leylan Süleymanova, Rübabə Rizabəyova, Nəzirə Axundova, Gülüsum Cəfərova və başqaları da vardır.

Qadınlar klubu Ermənistanda yaşayan azərbaycanlı qadınların mədəni inqilaba qoşulması üçün mühüm işlər görmüşdür. İrəvanda Azərbaycan dilində nəşr olunan "Zəngi" qəzeti bu klubun işini müntəzəm şəkildə öz səhifələrində işıqlandırır. Ümumiyyətlə, Qadınlar klubunda mədəni inqilab bayrağı altında qadın azadlığından, savad məsələsindən tutmuş, sanitariya-gigiyena məsələlərinə qədər hər şeydən bəhs olunurdu.

İrəvan azərbaycanlı qadınlar klubu müəyyən mənada qadınların gözünü açır, onları sosial həyatın mübariz üzvü kimi yetişdirirdi. Azsavadlı qadınlar məhz bu klubun təsiri ilə elmin və maarifin əhəmiyyətini dərk edib öz sonrakı inkişaflarını təmin etmişlər.

Mənbələrin verdiyi məlumatlardan aydın olur ki, bu tərəqqipərvər qadınlar içərisində ən fəallardan biri də İrəvan rus-müsəlman qız məktəbinin məzununu olmuş Bülbül Kazımova (Muradova) olmuşdur. İrəvanda ilk qadın müəllimlərdən biri olan Bülbül Hacı Məmməd Tağı qızı (1887–1976) İrəvan şəhərində anadan olmuş,

*Bülbül xanım
Kəngərinski ilə oğlanları
Nurəddin və Ulduz,
İrəvan, 1930*

Bülbül Kazımova

Bülbül Kazımova ailə üzvləri ilə birlikdə. 1956-cı il

Bülbül Kazımova qızları ilə birlikdə

1914-cü ildə İrəvan rus-müsəlman qız məktəbini bitirmişdir. 29 avqust 1917-ci ildə Aralıq Baş kəndinə müəllim təyin edilmişdir.

1917-ci ildə həyat yoldaşı Mehdi Kazımov müdir işlədiyi İrəvan oğlan məktəbində həyat yoldaşı Bülbül Kazımovanın müəllim işləməsi üçün İrəvan məktəblərinin inspektoru, görkəmli yazıçı və maarifçi Rəşid bəy Əfəndiyevə müraciət edərək

onun həmin məktəbdə işləməsini xahiş etmişdir. Rəşid bəy Əfəndiyev 1917-ci ilin noyabr ayından etibarən oğlan məktəbinin nəzdində qızlar üçün bir sinif açılmasına, B.Kazımovanın həmin sinifdə müəllimlik etməsinə icazə vermişdir. Amma gənc müəllimin bu fərəhli həyatı uzun sürməmiş, yeni alişdırmağa başladığı maarif çırağı ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklər zamanı söndürülmüşdür. Bülbül Kazımova 1918–1920-ci illərdə erməni daşnaklarının qanlı zülmü nəticəsində İrəvandan didərgin düşərək Gəncə şəhərinə üz tutmuşdur. B.Kazımova Gəncədə məskunlaşdığı zaman dövrün qabaqcıl ziyahlarından olan Cavadbəy Cavarlının təşkil etdiyi üçaylıq pedaqoji hazırlıq kursunda təhsil alıb öz biliyini daha da təkmilləşdirmişdir. Sonra tale onu Gədəbəyə çəkib aparmış, burada ilk qız məktəbini təşkil etmişdir. 1921-ci ildə Şəmkirdə, Dəllərdə müəllimlik etmişdir. O, Azərbaycanda və Ermənistanda neçə-neçə məktəbin, klub və mədəniyyət evinin əsasını qoymuşdur. 1923-cü ildə yenidən uşaqlıq və gənclik illərini keçirdiyi İrəvana qayıdan Bülbül Kazımova gərgin ictimai və pedaqoji fəaliyyətini daha da genişləndirmiş və uğurla davam etdirmişdir. Ömrünün 50 ildən artıq hissəsini bilik və bacarığını, gənclik enerjisini İrəvanda Azərbaycan ictimai-mədəni həyatının inkişafına sərf etmiş, özündən sonra böyük ictimai-mədəni irs qoymuşdur. Görkəmli maarif işçisi, ictimai xadim Bülbül Kazımova bir çox orden və medallarla təltif edilmişdir. O, 20 ilə yaxın İrəvan

*Mehdi Kazımov və
Bülbül Kazımova
qızı və nəvələri ilə*

azərbaycanlı qadınlar klubuna rəhbərlik etmişdir. “1923-cü ildə İrəvana gələn Bülbül Kazımova burada Bakıdakı Əli Bayramov

Sona Qocayeva

adına mərkəzi qadınlar klubu tipində azərbaycanlı qadınların mədəniyyət mərkəzini düzəltdi, savad kursları, uşaq bağçası yaratdı, az-çox təhsil görmüş qadınları ictimai işlərə cəlb etdi. Həmin klub uzun müddət fəaliyyət göstərdi, yüzlərlə azərbaycanlı qadının mədəni həyata atılmasında, təhsil almasında böyük rol oynadı, onların azadlığı və hüquqları keşiyində dayandı” (20; 5). Bülbül Kazımovanın İrəvana gəlişi qadınlar klubunun yaradılmasında və fəaliyyətində yeni dönüş yaratmışdı. Kluba gəldiyi gündən B.Kazımova özü kimi fəal qadınlardan ibarət bir özək yaradıb onların hər birinə müxtəlif sahələrə rəhbərlik etməyi həvalə etmişdi. Lala Qazıyeva, Zinyət İsayeva, Bülbül Kəngərli, Sona Qocayeva, Firəngiz Rizayeva, Yasəmən Əhmədova, Fatma Yusifzadə, Zəhra Abbasova və başqaları Bülbül Kazımovanın ən yaxın köməkçiləri idilər.

İrəvandakı ziyalı qadınların fəaliyyəti, çalışqanlığı sayəsində qısa zaman kəsiyində azərbaycanlı qadınların mədəni yüksəlişində böyük dönüş yarandı. İrəvanın ilk qadın müəllimlərindən olan Fatma Qədimova, Bülbül Kazımova, Lala Qazıyeva, Qeyis Münşiyeva, Tacirə Bağırova, Gülüsüm Salahova, Mənzərə Axundova, Ənvər Rizayeva, Tamam Axundova, Zəhra Abbasova, Həqiqə Abbasova, Kövsər Məmmədova, Rəfiqə Abdullayeva, Rübabə Bağırova və başqaları azərbaycanlı qadınların elmə, təhsilə cəlb edilməsində, Qərbi Azərbaycanda milli maarifimizin, mədəniyyətimizin inkişafında böyük rol oynamışlar. Bu maarif fədailəri həyatlarını yorulmaq bilmədən, fədakarcasına

azərbaycanlı gənclərin təlim-tərbiyəsinə, elmi biliklərə yiyələnməsinə, onların savadlı kadr kimi yetişməsinə sərf etmişlər.

Klub eyni zamanda azyaşlı qızların ərə verilməsi kimi köhnə adətlərə, çoxarvadlılığa qarşı da geniş mübarizə aparırdı. Qadın və qızları cansıxıcı arvadlıq həyatından çıxarıb, onları əl işi dərnəklərinə cəlb etməklə, istedad və bacarıqlarını üzə çıxarırdı. Bu məqsədlə 1924-cü ildə açılmış əl işi dərnəyini bitirənlər artıq bir ildən sonra dərzi kimi yetişirdi. Klubda müxtəlif dərnəklərə rəhbərlik edənlər Dilbər Əsgərova, Asya Məsudi, Məsmə Abdullayeva, Leylan Allahverdiyeva, Gülüzar Dalqılıcova, Zərri Rəcəbova da bu mədəniyyət mərkəzinin ən fəal üzvləri idilər. Qadınlar klub tərəfindən qonşu respublikalara təşkil edilən ekskursiyalara göndərilir, analoji klubların işi ilə yaxından tanış olurdular ki, bu da onların qadın dünyagörüşünün formalaşmasına kömək edirdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanlı Qadınlar Klubunun normal fəaliyyət göstərməsi üçün Ermənistanın şovinist dairələri tərəfindən heç bir əlverişli şərait yaradılmamışdı. Klub münasib bir bina ilə təmin edilmədiyindən, tamamilə yararsız və əlverişsiz bir şəraitdə, iki otaqdan ibarət darısqal bir binada fəaliyyət göstərirdi. İrəvan Azərbaycanlı Qadınlar Klubunun müdiriəsi Bülbül Kazımova bu mədəniyyət ocağında mövcud olan problemlərin həll edilməsi üçün Ermənistanın şovinist dairələrinə rəsmi şəkildə dəfələrlə müraciət etməsinə baxmayaraq, məsələ öz həllini heç cür tapmamışdı.

1926-cı ilin oktyabr ayında Bakıda keçirilən Zaqafqaziya qadın klub işçilərinin 2-ci konfransında İrəvan azərbaycanlı qadınlarını təmsil edən Rübabə Bağırova bu mədəniyyət ocağının fəaliyyəti və qarşısında duran vəzifələrin həyata keçirilməsi haqqında ətraflı məruzə ilə çıxış etmiş, klubda mövcud olan bir sıra problemlərin və çatışmazlıqların həlli istiqamətində Ermə-

nistanın müvafiq qurumları tərəfindən heç bir lazımi köməklik göstərilmədiyini, mədəniyyət ocağının yerləşdiyi binanın günün mədəni tələblərini ödəmək üçün yetərli olmadığını qətiyyətlə konfrans iştirakçılarının diqqətinə çatdırıb bilməmişdir.

Bala Əfəndiyev

Qeyrətli azərbaycanlı ziyalıları B.Əfəndiyev, M.Kazımov, B.Kazımova, R.Bağirova və başqalarının siyasi və milli iradə nümayiş etdirməsi nəticəsində, gərgin mübarizədən sonra Qadınlar klubu xüsusi bina ilə təmin edilmiş, klubda mövcud olan problemlərin, çatışmazlıqların həlli istiqamətində müəyyən irəliləyişlər əldə edilmişdir. Klub müstəqil bina ilə təmin edildikdən sonra öz fəaliyyətini günbəgün daha da genişləndirərək, qarşısında duran vəzifələrin sürətlə həyata keçirilməsinə müvəffəq ola bilməmişdir.

Klub öz ətrafına topladığı fəallarla ilk vaxtlar qadınlar arasında savadsızlığı ləğvetmə kursları təşkil etmişdir. 1927-ci ildə klubda, şəhərin müxtəlif məhəllələrində 17 savad kursu fəaliyyət göstərirdi ki, bu kurslarda da yüzlərlə qadın savadsızlığını ləğv etmişdir. Azərbaycanlı pedaqoji kadrlara böyük ehtiyac olduğundan klub nəzdində müəllimlər hazırlayan 3 aylıq kurslar açılmışdı ki, həmin savad kurslarını bitirənlərin bir qismi Azərbaycan məktəblərində müəllim kimi fəaliyyət göstərirdilər (2; 7).

1927-ci ildə yaradılan toxuculuq arteli, tikiş məktəbi və sair dərəcələr azərbaycanlı qadınların klub ətrafına daha çox toplaşmasına şərait yaradırdı. Bundan başqa, klubda azərbaycanlı kəndlər üçün bağça müdirəsi hazırlayan kurslar da təşkil olunmuşdu ki, bu kurslarda da 80-dən artıq bağça müdirəsi hazırlanmışdır.

Qadınlar klubu İrəvanda Azərbaycan mətbuatının inkişafına da öz töhfəsini vermişdir. Klubun 1927-ci ildən “Yeni həyat”, “İrəli yol” adlı divar qəzetlərinin nəşrinə başlaması bir çox qadın müxbirlərin yetişməsinə də böyük stimül vermişdir. Divar qəzetində fəal qadınların parlaq iş nümunələri və klub işlərinə dair geniş mövzuda məqalələr dərc edilirdi. Klubda qadınlardan ibarət yaradılmış gənc müxbirlər dərnəyi də fəaliyyət göstərirdi.

Gənc müxbirlər dərnəyinin fəalları Ermənistanda Azərbaycan dilində nəşr olunan “Zəngi” qəzetində müxtəlif mövzulara aid məqalələr dərc etdirir, özlərinin mətbuata olan maraq və həvəslərini daha da artırırdılar. Bu bir tərəfdən gənc qadın müxbirlərin müəyyən təcrübə əldə etmələrinə kömək edirdisə, digər tərəfdən də onların yaradıcılıq qabiliyyətlərinin üzə çıxarılmasına kömək edirdi. Gənc müxbirlər dərnəyinin fəal üzvləri mətbuat sahəsində müəyyən təcrübə əldə etdikdən sonra onlardan bəziləri “Zəngi” qəzetinin aparıcı müxbirlərinə çevrilirdilər.

Bülül Kazımova, Fatma Əfəndiyeva, Ənvar Rizayeva, Şaman Süleymanova, Mənzərə Axundova, Nabat İbrahimova, Qeyis Münşiyeva, Siddiqə Babayeva, İ. Bağirova və başqaları “Zəngi” qəzetinin ən aktiv qadın müxbirləri idi. Bu fədakar qadınların İrəvanda Azərbaycan mətbuatının təbliğində, inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur.

Fatma Əfəndiyeva

Klub, ətrafına toplaşan qadınların bilik səviyyəsini artırmaq məqsədilə zəngin ədəbi-bədii, ictimai-siyasi, elmi kitabxana fondu təşkil etmişdi. Kitabxana yeni təşkil olunan zaman cəmi 1300 nüsxə kitaba və bir neçə oxucuya malik olduğu halda, sonralar Azərbaycandan və başqa şəhərlərdən əldə olunmuş kitabların hesabına kitabxana

fondu daha da zənginləşmişdir. 1940-cı illərdə kitabxana fondundakı kitabların sayı 4548 nüsxə, istifadə edən oxucuların sayı isə 25263 nəfər olmuşdur. Kitabxanada həmçinin kitabça, jurnal, qəzet və s. çap olunmuş əsərlər də var idi ki, bunlardan da azərbaycanlı qadınlar geniş istifadə edirdilər. Kitabxananın işçiləri tez-tez səyyar kitabxanalar təşkil edir, evdar qadınlar üçün evlərə kitablar aparırdılar. Klubda belə bir zəngin kitabxananın fəaliyyət göstərməsində müxtəlif vaxtlarda bu sahəyə rəhbərlik etmiş Sona Qocayevanın, Mənzərə Abbasbəyovanın da xüsusi əməyi olmuşdur.

S.A. Ağamalıoğlu

Yeni əlifba ideyasının müəlliflərindən biri olan Səməd Ağamalıoğlu Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri kimi, 1928-ci ildə İrəvanda olarkən Azərbaycanlı Qadınlar Klubuna getmiş, burada görülən işlərlə yaxından tanış olmuşdu. O, klubun qısa zaman ərzində böyük irəliləyişə nail olduğunu və bu işdə xüsusi fəallıq göstərən qadınların fədakar əməyini yüksək dəyərləndirmişdir (3).

Bala Əfəndiyev, Mehdi Kazımov, Əkbər Rizayev, Cəmil Əliyev, Mustafa Hüseynov, Bülbül Kazımova kimi ziyalıların göstərdikləri diqqət sayəsində klubun fəaliyyəti günbəgün genişlənir, soruğu bütün Cənubi Qafqaza yayılırdı.

Klubda tez-tez elmi-kütləvi və siyasi mövzularda mühazirələr təşkil edilir, iştirakçılar mövcud dövrün müxtəlif sahələrində baş verən yeniliklərlə tanış olurdular. İrəvanın tanınmış ziyalıları Bala Əfəndiyev, Mehdi Kazımov, Əli Tağızadə, Cəfər Vəlibəyov, Rəhim Allahverdiyev, Adil Axundov, Əkbər Rizayev, Məmməd Məmmədov və başqaları klubda mühazirələr oxuyurdu.

Eyni zamanda, klubda Azərbaycanda və İrəvanda yaşayıb-yaradan ədəbi qüvvələrin yaradıcılıq gecələri, Azərbaycanın görkəmli şair və yazıçılarından Əbülhəsən, Əli Nazim, Səməd Vurgun və bu kimi digər görkəmli şair, yazıçı və ictimai xadimlərlə keçirilən görüşlər, müxtəlif mövzulara həsr edilmiş bir sıra ədəbi-bədii və ictimai tədbirlər klubun daha da ahəngdar fəaliyyət göstərməsində böyük rol oynayırdı.

Klub nəzdində tar, mahnı, Avropa oyunları, rəqs, xalq çalğı alətləri, ədəbiyyat və s. dərnəklər təşkil edilmişdi ki, bu dərnəklərdə də həftədə iki dəfə çıxışlar olurdu. Bir çox qadınlar məhz bu dərnəklərdə müəyyən bilik və bacarıq əldə edib, özlərinin sonrakı gələcək inkişaflarını təmin etmişdilər.

1925-ci illərdə İrəvan azərbaycanlı qadınları keçmiş SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərində ali təhsil alaraq, inkişafa öz töhfələrini verirdilər. Tacirə Axundova, Nəzirə Axundova Moskvada ali təhsil almış belə azərbaycanlı ziyalı xanımlardan idilər.

Bundan başqa, Azərbaycanlı Qadınlar Klubunda İrəvan Azərbaycan teatr truppasının təşəbbüsü və köməkliyi ilə teatr dərnəyi yaradılmışdı. İrəvanda Azərbaycan ictimai-mədəni mühitinin aparıcı qadın ziyalılarından olan Fatma Əfəndiyeva, Bülbül Kazımova, Fizzə Əliyeva, Firəngiz Rizayeva, Yasəmən Əhmədova, Fatma Cəfərova, Züleyxa Babayeva, Ağca və Dilarə Cəfərova bacıları teatr dərnəyinin ən fəal üzvləri idilər.

İrəvanda azərbaycanlı qadınlar klubunun fəallərindən biri də İrəvanda milli marifimizin tərəqqisində böyük xidmətləri olan Tacirə Cəfər qızı Bağırova (Bağırbəyova) idi. O, 1913-cü ildə İrəvan şəhərində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini İrəvan-

Tacirə Bağırova

dakı Əzizbəyov adına məktəbdə aldıqdan sonra İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumuna daxil olub, oranı əla qiymətlərlə bitirdikdən sonra iki il Dilican rayonunda müəllimlik etmişdir. Ermənistan Maarif Komissarlığının təqdimatı ilə ali təhsil almaq üçün Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutuna göndərilmiş, oranı uğurla başa vurduqdan sonra İrəvana qayıtmışdır. 1935-ci tədris ilindən etibarən İrəvanda Əzizbəyov adına məktəbdə dərs deməklə yanaşı, eyni zamanda İrəvanda Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunda pedaqogiya dərslərini tədris etmişdir. 1948-ci ildə Azərbaycana deportasiya olunduqdan sonra indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində psixologiya kafedrasında müəllim vəzifəsində çalışmışdır. 1954-cü ildə indiki Xarici Dillər İnstitutunun psixologiya kafedrasında müəllim işləmişdir. Əməkdar müəllim, fərdi təqaüdçü Tacirə Bağırova 1982-ci ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

Klubun nəzdində təşkil edilmiş teatr dərnəyinin müxtəlif vaxtlarda göstərdiyi tamaşalar sırasında H.Cavidin “Şeyda”, C.Cabbarlının “Sevil”, Ə.Haqqverdiyevin “Dağılan tifaq”, “Bəxtsiz cavan”, “Ağac kölgəsində”, C.Məmmədquluzadənin “Ölümlər”, N.Vəzirovun “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük”, S.S.Axundovun “Tamahkar”, S.M.Qənizadənin “Dursunəli və Ballıbadı” və s. pyesləri oynanılmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanlı qadınlar klubunun nəzdində yaradılmış teatr dərnəyi İrəvanda Azərbaycan teatrının təşəkkülü və inkişafına da öz töhfəsini vermişdir. Teatr dərnəyinin üzvləri azərbaycanlı qadınlar arasında mədəni-təbliğat işləri aparır, teatr mədəniyyətini təbliğ edir, geniş xalq kütlələrlə ilə İrəvanda yeganə milli sənət məbədimiz olan Azərbaycan teatrının əlaqələrini möhkəmləndirməyə çalışırdılar. Dərnəyin üzvləri Fatma Əfəndiyeva, Sovet Ermənistanında ilk

kinoşünas-alim, elmlər doktoru Sabir Rizayevin anası Firəngiz Rizayeva, Fizzə Əliyeva İrəvan Azərbaycan teatrının səhnəsində müxtəlif tamaşalarda qadın rollarını ifa edən aktrisalardan olmuşlar. Onların səhnədəki parlaq uğurları teatrın repertuarını zənginləşdirməklə yanaşı, azərbaycanlı qadınların teatr sənətinə – səhnəyə cəlb edilməsinə böyük stimül yaratmışdı.

1935/36-cı tədris ilində klubun nəzdində yaşlılar üçün tam orta məktəb təşkil edilmişdi ki, burada da 50 nəfər qadın təhsil alırdı. Sona Qocayeva, Əfşan Mirzəyeva, Leylan Məmmədova, Məxluqə Hüseynova, Fatma Əkbərova və başqaları həmin məktəbin məzunları olmuşlar.

Qadınlar klubu azərbaycanlı qadın və qızların ali təhsil almasına da böyük diqqət göstərmişdir. 1932–34-cü illərdə klub rəhbərliyinin səyi və təşəbbüsü sayəsində 20-dən artıq azərbaycanlı qız keçmiş SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərində ali təhsil müəssisələrinə təhsil almağa göndərilmişdir. Onlar ali təhsillərini müvəffəqiyyətlə başa vurduqdan sonra İrəvana qayıdaraq milli təhsilimizin inkişafına öz töhfələrini vermişlər.

Erməni şovinizmi əhatəsində bütün çətinliklərə, təzyiq və təqiblərə baxmayaraq, bu mədəniyyət ocağı və onun fədakar kollektivi azərbaycanlı qadınların mədəni yüksəlişini təmin etmək üçün bütün mühüm vasitələrdən istifadə etməyə çalışırdılar.

Klubun aktiv qadınları arasında Bülbül Kəngərlinskinin də xüsusi yeri vardır. O, 1906-cı ildə İrəvanda Əsgər bəy və Dövrə xanım Kəngərlinskilərin ailəsində dünyaya göz açmışdır. İlk təhsilini İrəvan rus-tatar məktəbində almışdır. 1928-ci ildə tibb texnikumunu bitirdikdən sonra bir müddət həkim kimi çalışmışdır. “Bəy nəslindən” olduğu üçün uzun müddət təqib və təzyiqlərə məruz qalmışdır. 1943-cü ildə İrəvan Tibb İnstitutunun pediatriya fakültəsini bitirdikdən sonra bir müddət hərbi hospi-

talda çalışmış, 1950-ci ildə İrəvan Şəhər Şurasının deputatı seçilmişdir. 1960-cı illərdə İrəvan Pedaqoji İnstitutunda anatomiya və fiziologiya fənnini tədris etmişdir.

İkinci Dünya müharibəsi illərində azərbaycanlı qadınlar klub üzvləri xəstəxanaları hamiliyə götürür, yaralı döyüşçülərin müalicəsi işində yaxından iştirak edirdilər. Əsgər ailələrinin ev işlərinə yardım edir, yaxınlıqda yerləşən təsərrüfatların inkişaf etdirilməsinə kömək edirdilər. İkinci Dünya müharibəsi illərində fəal çalışdıqlarına görə klubun müdiri Bülbül Kazımova və işçiləri Nəbat İbrahimova, Mənzərə Abbasova “İgidliyə görə” medalı ilə təltif olunmuşlar.

Klubun işi haqqında ən mötəbər məlumatı onun yaradıcısı və uzun müddət müdiri olmuş Bülbül Kazımovanın klubun 30 illiyi münasibətilə yazdığı məqalədən almaq olar. Bu məqalədən öyrənirik ki, klubun yetirmələri arasında onlarla adlısanlı əmək qəhrəmanları, həkimlər, müəllimələr, elm və incəsənət xadimləri, alimlər, dövlət xadimləri çıxmışdır. Çadrasını atmış qadınlardan tibb sahəsində çalışan müəllim və həkimlər – Bülbül Kəngərinski, Sona Bağırova, Tərən Rəcəbova, Ermənistan Respublikası Mərkəzi kitabxanasının əməkdaşı işləmiş Sona Qocayeva, ordenli Əməkdar müəllim, Ermənistan Ali Sovetinin deputatı olmuş Həqiqə Abbasova, vaxtilə İrəvan Əzizbəyov adına məktəbin direktoru işləmiş Əməkdar müəllim Tacirə Bağırova, Bakıda məktəb direktoru vəzifəsində işləmiş Rübabə Bağırova, vaxtilə İrəvan Əzizbəyov məktəb partiya təşkilatının katibi vəzifəsində işləmiş Misri Muxtarova, klubun kitabxana müdiri olmuş Mənzərə Abbasbəyova, Ticarət İnstitutunu qurtarıb uzun müddət məsul vəzifədə çalışan Zərrə Cəfərova və bir çox başqaları özlərinin ilk təhsillərini İrəvan Azərbaycanlı Qadınlar Klubunda almışlar (6; 42).

Həmin məqalədə Bülbül Kəngərlińskinin, Sona Qocayevanın, Ruqiyyə Hüseynovanın, habelə Züleyxa Məmmədovanın klubun işi haqqında məqalələri də çap edilmişdir.

Onu da qeyd edək ki, vaxtilə Ermənistan Ali Sovetinin deputatı olmuş Matan Ələsgərova, Cəfər Cabbarlı adına İrəvan Azərbaycan Dram Teatrının aktrisası Züleyxa Babayeva, "Sovet Ermənistanı" qəzetinin müxbiri, təcrüməçi Seda Qədimova, İrəvan Kirov rayon sovetinin deputatı Dürrə Əliyeva, şairə Qələmkar, Fəqiyyə Kəngərli, İrəvan azərbaycanlı pedaqoji məktəbinin müəlliməsi Zəhra Abbasova, Başarkeçər rayon komsomol komitəsinin birinci katibi Şölə Məmmədova, tanınmış həkim Zəhra Abdullayeva, İrəvan şəhər sovetinin deputatı Kübra Məmmədova kimi adlı-sanlı qadınlar da həmin klubun yetirmələri olmuşlar.

Qadınlar Klubunun böyük uğurlara nail olmasında müxtəlif vaxtlarda kluba rəhbərlik etmiş Fatma Əfəndiyeva, Bülbül Kazımova, Zinyət İsayeva, Səidə Elyasova, Kövsər Məmmədova kimi ziyalıların böyük xidməti olmuşdur. Erməni şovinizmi əhatəsində fəaliyyət göstərən İrəvan Azərbaycanlı Qadınlar Klubu zəngin və şərəfli tarixi bir yol keçmişdir. 1953-cü ilə qədər fəaliyyət göstərmiş bu mədəniyyət ocağının işi dayandırılmış, onun binasına xaricdən köçürülmüş ermənilər yerləşdirilərək, onların yaşayış mənzilinə çevrilmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq, İrəvan Azərbaycanlı Qadınlar Klubu mədəni həyatımızın və tariximizin yaddaqalan bir səhifəsi kimi bu gün də yad edilməkdədir.

İRƏVANDA YENİ ƏLİFBA İSLAHATI: 1922–1929-cu İLLƏR

Qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə və ədəbi irsə malik olan Azərbaycan xalqı dünya sivilizasiyasına önəmli töhfələr vermişdir. Qədim Azərbaycan dilinin formalaşması onun tarixi köklərinin dünya sivilizasiyasının ilkin çağlarına gedib çıxdığını əyani şəkildə sübut edir. Dünya mədəniyyətinin ilkin beşiyi olan şumerlərin dil elementlərinin dilimizdə mövcud olması, Qobustan, Gəmiqaya təsvirlərində və başqa tarixi, milli və mənəvi dəyərlərimizdə əks olunması, keşməkeşli dolaylardan keçib, bu günümüzədək gəlib çatması buna aydın nümunədir. Amma bütün bunlara baxmayaraq, dünya tarixində türklər qədər əlifbası dəyişdirilən, müxtəlif tarixi dövrlərdə müxtəlif mənşəli yazı sistemindən istifadə edən xalq demək olar ki, yoxdur. Türklərin müxtəlif dövrlərdə istifadə etdiyi əlifbalar arasında göytürk, uyğur, ərəb, fars və latın əlifbaları yer alır. Məlumdur ki, əlifba dəyişkənliyi əksər hallarda xalqın iradəsinə zidd olaraq zorla aparılmışdır. Əlbəttə ki, əlifbanın dəyişdirilməsi bir millətin mənsub olduğu mədəniyyət dairəsindən çıxıb, yeni bir mədəniyyət dairəsinə daxil olmasını ifadə edir. Məlum olduğu kimi, Ərəb xilafəti Yaxın Şərqi ölkələrinə hücumlar edib bizləri də özlərinə tabe etdirdikdən sonra ərəb əlifbasını da qəbul etdirdilər. Halbuki ərəb əlifbası dilimizin zənginliyini, fonetik sistemini, özünəməxsusluğunu tam dolğunluğu ilə ifadə etmək imkanından çox uzaq idi. Ərəb və fars dili qanunlarının təsiri altına düşmüş ana dilimizin qarmaqarışq bir dil halına gəlməsi, onu ərəb yazı üslubunun boyunduruğundan xilas etmək, doğma dilimizin öz mənliliyini və hüququnu özünə qaytarmaq məsələsi dövrün mütərəqqi ziyalılarını ciddi düşünməyə vadar etmişdir.

Ərəb əlifbasına qarşı mübarizənin önündə gedən, yeni əlifba ideyasını böyük ictimai bir hərəkata çevirən ilk azərbaycanlı xalqımızın böyük mütəfəkkir oğlu, XIX əsr Azərbaycan elmi, mədəniyyəti və ədəbiyyatı tarixinə dəyişmə kimi daxil olmuş, dilimizin varlığı və saflığı uğrunda çalışmış mübariz insan – M.F.Axundov oldu. O, ömrünün əsas hissəsini yeni əlifba ideyası uğrunda qətiyyətlə, ardıcıl mübarizəyə həsr etmiş, xalqımızın maarif və mədəniyyətinin təşəkkülü və inkişafına geniş yol açmışdır. Onun açmış olduğu bu yolla xələfləri M.Şahmurov, C.Məmmədquluzadə, M.Sidqi, F.Köçəri, M.Mahmudbəyov, N.Nərimanov, A.Şaiq, Xəlil Səid Xocayev, F.Ağazadə, B.Çobanzadə, V.Xulufu və başqaları bu işıqlı ideyanın qızgın tərəfdarı olmuş, bu ideyanın həyata keçirilməsi uğrunda böyük fədakarlıq göstərmişlər. 1918-ci ildə Azərbaycan ziyalıları latın əlifbasının qəbul olunması üçün təşəbbüs göstərəcəklər də, buna nail ola bilməmişdilər. Məlumdur ki, bəzi mühafizəkarlar latın əlifbasının qəbul olunmasını istəmirdilər.

1921-ci ilin yanvarında Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı yanında Əlifba islahatı üzrə Komissiya təşkil edildi. 1922-ci ilin aprelinə qədər fəaliyyət göstərən Əlifba İslahatı üzrə Komissiya çox mühüm işlər gördü. Latın əlifbasına keçid ideyası getdikcə daha da reallaşırdı. 1922-ci ilin may ayında Yeni Türk Əlifba Komitəsi (YTƏK) yaradıldı.

Bakıda yaradılmış Yeni Türk Əlifba Komitəsinin İrəvanda, Tiflisdə və Azərbaycanın başqa şəhərlərində də şöbələri yaranaraq fəaliyyət göstərməyə başladı. 1922-ci ildə yaranmış bu filial və şöbələr dövrü olaraq Bakı Yeni Türk Əlifba Komitəsinə məlumat və hesabat verirdilər. Azərbaycanda başlanan yeni əlifba hərəkatı getdikcə daha geniş vüsət alırdı. Buna səbəb Azərbaycanda qəbul olunmaqda olan yeni latın əlifbasının bütün Cənubi Qafqaz respublikalarında məcburi qəbul edilməsi haqqında Za-

qafqaziya MİK Divani-Rəyasət Heyətinin 20 oktyabr 1923-cü il tarixli qərarı olmuşdur. Latın əlifbasına keçid prosesini sürətləndirmək üçün Tiflis və İrəvan YTƏK-in şöbələri daha təsirli tədbirlərə əl atırdılar.

1922-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda yeni əlifbaya keçmək haqqında geniş hərəkət başlanmışdı. İrəvanda da bu işin fəal tərəfdarları və bilavasitə icraçıları var idi. 1922-ci ilin dekabr ayında bir qrup İrəvan ziyalılarının təşəbbüsü ilə yeni əlifbaya keçmək üçün Mərkəzi büro yaradılsa da, qurumun fəaliyyəti bir o qədər nəzərə çarpmırdı. Yalnız İrəvan Rabfakı nəzdindəki türk şöbəsinin müəllim və tələbələri tərəfindən yeni əlifba dərnəyi, azca da olsa, fəaliyyət göstərirdi. Sonralar bu dərnək də tənəzzülə uğramış, İrəvanda yaranmış yeni əlifba hərəkəti fəaliyyətsizliyə düşər olmuşdu. Bunun da ən başlıca səbəblərindən biri vəsaitin olmaması, hazırlıqlı kadrların az olması və heç bir köməyin olmaması idi.

1924-cü ilin 28 aprelində Gümrüdə azərbaycanlı müəllimlərin qurultayında azərbaycanlı ziyalılar tərəfindən İrəvan Yeni Türk Əlifba Komitəsi (YTƏK) eyni ad altında yenidən təşkil olunmuşdur. 9 nəfər azərbaycanlı – Bala Əfəndiyev, Mehdi Kazımov, Miryusif Mirbabayev, Əşrəf Yusifzadə, Əziz İlyasov, Mir Hüseyn Mirbağirov, Ruqiyyə Mirbağirova, Zərri Axundova, Səcidə Qayıbova və bir nəfər erməni – Karapet Manukyan komitəyə üzv seçilmişdilər. Səməd Qulubəyov, Mir Sadıq Mir Heydərzadə, Cəfər Əliyev isə komitə üzvlüyünə namizəd seçilmişdir. Komitənin iclasında Bala Əfəndiyev sədr, Əziz İlyasov isə katib qismində fəaliyyət göstərirlər (68; 69). Bundan sonra İrəvan YTƏK-in fəaliyyətində ciddi şəkildə dönüş yaranır və bölgələrdə də yeni əlifba şöbələri yaradılmağa başlayır.

İrəvan bürosu üzrə Bala Əfəndiyev, katib Əziz İlyasov, Diliçan bürosu üzrə Umud Süleymanov sədr, Abbas Əhmədov ka-

tib, Ağbaba üzrə Hacı Adurov sədr, Riza İsmayılov katib, Basarkeçər üzrə Teymur Muxtarov sədr, Mehdi Quliyev katib, Zəngəzur üzrə Yusif Abbasov sədr, Yaqub Əjdərov katib, Vədi-basar bürosu üzrə Həsən Əmirov sədr, İsfəndiyar Babayev katib, Üçmüədzin üzrə Hüseyin Sadıqov sədr, Cəfər Əli Əkbərov katib təyin edilir. Yerlərdə fəaliyyət göstərən büroların sədr və katibləri İrəvan Yeni Türk Əlifba Komitəsinin işçiləri hesab olunur və hər biri çox cüzi miqdarda əməkhaqqı alırdı. Bu bürolar İrəvan Yeni Əlifba Komitəsinin direktivlərini və göstərişlərini yerlərdə icra edirdilər.

1925-ci ildə Bakı Yeni Əlifba Komitəsinin köməyi və yardımı sayəsində İrəvan YTƏK öz işini lazımi səviyyədə qurmağa nail ola bilmişdi. İrəvan YTƏK bu müddət ərzində xeyli işlər görərək, təbliğat işləri aparır, yeni əlifbanın kütləviləşdirilməsi və Azərbaycan dilində nəşr olunan “Zəngi” qəzeti səhifələrində yeni əlifbanın əhəmiyyəti və s. məsələlər haqqında yazılar dərc etdirirdi. Onu da qeyd edək ki, 1926-cı ildə qəza büroları ləğv edilərək “Yeni Əlifba dostları” cəmiyyəti ilə əvəzlənir. Ümumiyyətlə, İrəvan YTƏK-nin bütün maliyyə xərclərini Bakı YTƏK ödəyirdi. Onlar İrəvan şəhərində türk kənd işçiləri üçün kurslar açmışdılar ki, onlardan da dərs dəyənlərin özü, heç olmazsa, yazıb-oxumağı bilsin. Həmin ziyalılar tələb edirdi ki, yeni əlifbada kitablar lazımdır ki, yazıb-oxumaq asan olsun. Bununla belə, məktəb və maarif işlərini təşkil etmək çətin idi. İrəvan şəhərinin özünə gəlincə, burada cəmiyyəti bir – kişilər və bir də qadınlar kursu açılmışdı. Bu çatışmazlıq EK(b)P MK yanında azsaylı xalqlar şöbəsinin işçiləri Bala Əfəndiyev, Mehdi Kazımov, Mustafa Hüseyinov kimi qeyrətli ziyalıların gündəlik və ciddi səyi nəticəsində təcridən aradan qaldırılırdı. Onlar bəzi məsələləri və çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün Bakıya

Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığına və Bakı Yeni Türk Əlifba Komitəsinə müraciət etdirdilər.

Onu da qeyd edim ki, hələ 1927-ci ildə edilmiş bu müraciətlərin çoxunda öz əksini tapmış problemlər Bakıda da öz həllini tapmamışdı. “Zəngi” qəzeti bu məsələyə müdaxilə edərək yazırdı: “Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı tədris ilinin əvvəlində İrəvan müəllimlərinə vəd etmişdisə də, vədini tamamilə yerinə yetirmədi. Məktəblərimizdə üsuli, istilahi və lisani-ləhcəvi xətalara rədd etmək üçün İrəvan orta məktəblərinə pedaqoji hazırlıqlı müəllimlər cəlb etmək barəsində Maarif Komissarlığının indidən ciddi təşəbbüsü gərəkdir” (6; 39; 68; 69). Göründüyü kimi, ciddi maneələrə və çətinliklərə baxmayaraq, qeyrətli Azərbaycan ziyalılarının səyi nəticəsində maarif inkişaf edirdi.

1925-ci ildən İrəvan Yeni Türk Əlifba Komitəsi Yeni Türk Əlifbası Ermənistan Komitəsi adlanır.

Bu böyük işlərin başlanğıcında isə, ümumiyyətlə, 15 yaşından 50 yaşına qədər insanların savadsızlığını ləğv etmək lazım gəlirdi. Amma İrəvan YTƏK-in maddi vəziyyəti yeni kursların açılmasına imkan vermirdi. Azərbaycan YTƏMK-nin və şəxsən Səməd Ağamalioğlunun maddi dəstəyi və qayğısı sayəsində İrəvan ziyalıların “savadsızlığı ləğv etmə” hərəkatı daha geniş vüsət almışdı.

“Zəngi” qəzeti belə kursların kənd rayonlarında da təşkil olunduğu haqda məlumatlar dərc edirdi. Getdikcə “Yox olsun savadsızlıq!” hərəkatı genişlənməkdə idi. İrəvan YTƏK ilk dəfə İrəvan şəhərində qadınlar və kişilər kursu təşkil etmişdi. Savadsızlığı ləğv etmə kurslarında oxuyanların sayı artdıqca, kursların sayını da artırmaq zərurəti yaranırdı. 1924-cü ildə İrəvanda daha bir qadınlar və kişilər kursu təşkil olunaraq fəaliyyət göstərirdi. Artıq İrəvanda savadsızlığı ləğv etmək üçün dörd kurs fəaliyyət göstərirdi. Kurslarda isə dərslər artıq yeni əlifba ilə keçilirdi.

Qadınlar kursunda Səcidə Qayıbova, Gümrü müəllimlər kursunda Mehdi Kazımov, İrəvan şəhər kurslarında Mirhüseyn Mirbağirov, Cəfər Əliyev, Məmməd Mirbağirov, Mirsadiq Mirheydərzadə, Mirzə Axundov, ikinci dərəcəli kurs müəllimlərinə isə Bala Əfəndiyev, Əziz İlyasov, Səcidə Qayıbova, Mirhüseyn Mirbağirov və başqaları dərs deyirdi.

1924-cü ilin may ayının 9-da Tiflis Yeni Türk Əlifba Komitəsi sədrinin müavini Əziz Şərif İrəvana gələrək yenidən təşkil olunmuş İrəvan YTƏK-in iclasında yeni əlifbaya keçidin mədəni, tarixi əhəmiyyəti və zəruriliyi barədə ətraflı məruzə etmiş və qurumun gələcək fəaliyyəti ilə bağlı iş planı təsdiq edilmişdir. Əziz Şərif İrəvanda olduğu 4 gün ərzində azərbaycanlılar yaşayan müxtəlif bölgələrdə geniş xalq kütlələri qarşısında yeni əlifbanın əhəmiyyəti haqqında çıxışlar etmiş, təbliğat işləri apararaq geniş xalq kütlələrinin bu prosesdə fəal iştirak etməsinə çalışmışdır. Ə.Şərif İrəvanda və eləcə də yerlərdə yeni əlifbaya keçid kampaniyasını daha da genişləndirmək üçün Bakı YTƏK-in sədri S.Ağamalıoğlu tərəfindən 1924-cü ilin may ayının 23-nə qədər ilkin köməklik üçün İrəvan YTƏK-ə 1000 manat pul göndərəcəyini də bildirmişdir (8; 12; 27; 63).

İrəvan YTƏK-in Ermənistan miqyasında yeni əlifbaya keçid prosesini sürətləndirməsinə əsas əngəl törədən amillərdən biri maddi imkansızlıq idi. Amma bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, İrəvan YTƏK və eləcə də azərbaycanlı ziyalılar yeni əlifbaya keçidin türk xalqları arasında böyük ictimai-siyasi, mədəni əhəmiyyət kəsb etdiyini aydın dərk edir, bu islahatın həyata keçirilməsi istiqamətində bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməyə çalışırdılar.

1924-cü il sentyabr ayının 26-da İrəvan YTƏK-in təşəbbüsü ilə azərbaycanlı ziyalıların və yeni əlifba tərəfdarlarının iştirakı

ilə birinci iclası çağırıldı. Bala Əfəndiyenin sədrliyi və Əziz İlyasovun katibliyi ilə keçirilən iclasın gündəliyində 3 məsələ öz əksini tapmışdı:

1. Komitənin hesabatı barəsində Bala Əfəndiyevin məruzəsi.
2. Yeni Türk Əlifbasının vəziyyəti barəsində Mehdi Kazımovun məruzəsi;

3. Komitənin yeni tərkibinin seçilməsi.

B.Əfəndiyev gündəlikdə duran məsələlərə başlamazdan qabaq İrəvan YTƏK-in birinci iclasının keçirilməsi münasibətilə Bakı və Tiflis YTƏK-ə təbrik göndərilməsini təklif edir. Təklif səsə qoyularaq yekdilliklə qəbul edilir. İrəvan YTƏK-in büro üzvü Mirhüseyn Mirbağirov təbrik məktubunu oxuduqdan sonra gündəlikdə duran məsələlərə baxılmışdır. İclasda Bala Əfəndiyev, Əziz İlyasov, Mehdi Kazımov, Mirhüseyn Mirbağirov, Əkbər Rizayev, Mir Sadıq Mirheydərzadə, Səcidə Qayıbova, Mərakulov və bir nəfər erməni – Karapet Manukyan komitəyə üzv, Lala Qaziyeva və Cəfər Əliyev isə komitə üzvlüyünə namizəd seçilmişdilər. Səməd Ağamalıoğlu isə komitənin fəxri sədri seçilmişdi. Həmin iclasda komitə sədrinin, katibin və eləcə komitədə çalışanların aylıq məvacibləri aşağıdakı şəkildə müəyyənləşərək təyin edilmişdi: sədr – 130 manat, katib – 100 manat, mühasib – 30 manat, çapçı – 20 manat, kuryer isə 15 manat (6; 8; 12; 66).

1924/1925-ci tədris ilində İrəvan Yeni Türk Əlifba Komitəsi azərbaycanlı məktəblərində dərslərin yeni əlifba ilə keçirilməsi haqqında dekret imzalamışdı. 1925/26-cı tədris ilində Ermənistanda 115 I dərəcəli azərbaycanlı məktəblərində dərslər tamamilə yeni əlifba ilə keçirilməyə başlandı. 1927-ci ildə Ermənistanda savadsızlığı ləğvetmə kurslarının sayı 269, yeni əlifba ilə savadlananların sayı isə 17867 nəfər olmuşdur. Onlardan 436 nəfəri qadın idi. 1926/27-ci tədris ilində müəllimlər hazırlamaq

üçün İrəvan YTƏK tərəfindən aylıq kurslar təşkil olunmuşdu ki, bu kurslarda da 50 nəfər müəllim yeni əlifba ilə dərs demək üçün hazırlanmışdı (39; 50). Bu kursların təşkil edilməsində EK(b)P MK-nın nəzdində yaradılmış “Azsayılı xalqlar şöbəsi” və Yeni Türk Əlifba Komitəsinin İrəvan şöbəsinin çox böyük rolu olmuşdu. Onlar iqtisadi-siyasi çətinliklərə baxmayaraq, azərbaycanlılar yaşayan bütün bölgələrdə xeyli sayda məktəb və gecə kursları təşkil etmişdilər.

Savadsızlığın aradan qaldırılması yeni əlifbanın öyrədilməsi üçün kursların açılmasına İrəvan YTƏK Bakı YTƏK ilə birlikdə 13380 manat vəsait ayıra bilmişdi. Həmin vəsait hesabına Ermənistanda yalnız 46 savad və 6 gecə kursu açılmışdı. Savadsızlığı ləğv etmə kurslarında isə dərslər “Savada doğru”, “İkinci il”, “Birinci il” kitablarından keçirilirdi. Bundan başqa, savadsızlığı ləğv etmə kurslarına yeni əlifba ilə çap olunmuş broşürlər, plakatlar və 3 aylıq “Zəngi” qəzeti verilirdi. 3 ay İrəvanda və 4 ay isə bölgələrdə fəaliyyət göstərən bu kursların hər birində orta hesabla 20 nəfər savadsızlığı ləğv etmişdi. Belə ki, 1926-cı ildə İrəvanda açılan kurslarda 2345 nəfər latın əlifbasını öyrənmişdi (6; 66).

İrəvan Yeni Əlifba Komitəsi 1928-ci ildə Qarakilsədəki I dərəcəli azərbaycanlı məktəbləri üçün kurslar da təşkil etmişdi ki, bu kurslarda da 60 nəfər müəllim hazırlanmışdı.

İrəvan YTƏK azərbaycanlı müəllimləri kitab, dərslik və s. ləvazimatlarla təmin etmək üçün 1928-ci ildə Azərbaycandan 2500 manatlıq kitab və s. ləvazimatlar alıb, azərbaycanlı məktəblərinə paylamışdı.

İrəvanda yaşayan azərbaycanlı ziyalılar aydın dərk edirdilər ki, köhnə ərəb əlifbası ilə savad məsələsini həll etmək mümkün olmayacaq. Ona görə də Bakıda başlanan və bütün türk respublikalarını, Türkiyəni hərəkətə gətirən yeni əlifba ideyasını İrə-

vanda getdikcə qətiyyətlə tətbiq edirdilər. Lenin Şərq – müsəlman xalqlarının yeni əlifbaya keçməsinə “Şərqdə böyük inqilab” adlandırmışdı. Bu fakt İrəvan ziyalılarını da cəsarətə gətirmişdi və onlar bu işi çox böyük müvəffəqiyyətlə həyata keçirirdilər.

Yeni əlifbaya keçmək üçün Bakıda qurultay çağırılmasına Zaqafqaziya, o cümlədən bütün sovet respublikaları hazırlayırdı. Bu işə İrəvanda EK(b)P MK nəzdində azsaylı xalqlar şöbəsinin müdiri, YTƏ İrəvan şöbəsinin rəhbəri Bala Əfəndiyev rəhbərlik edirdi. 1926-cı il fevral ayının 22-də Ermənistan Yeni Türk Əlifbası Mərkəzi Komitəsinin çağırdığı fəvqəladə konfrans açılır. Konfransda 163 nümayəndə iştirak etmişdi. Konfransı Yeni Əlifba MK-nın sədri Bala Əfəndiyev açmış, Səmədağa Ağamalı oğlu, Lunaçarski, Kalinin və başqaları konfransın fəxri sədri seçilmişdilər. Konfrans belə bir şüarla işini yekunlaşdırmışdı: “Yaşasın türk-tatar zəhmətkeşlərini birləşdirəcək asan və ümumi ədəbiyyat təməlini quracaq yeni türk-tatar əlifbasına əsas olacaq Türkoloji Qurultay” (6).

Sonra konfrans Bakıda 26 fevral 1926-cı ildə açılacaq Birinci Türkoloji qurultaya nümayəndələr seçir. Onların arasında Bala Əfəndiyev, Mustafa Hüseynov və Dilicandan olan Əziz İlyasov da var idi. “Zəngi” qəzeti həmin nömrəsində prof. H.Acaryanın da Bakıya qurultayda iştirak etməyə göndərildiyini bildirir. H.Acaryan və Bala Əfəndiyev qurultay nümayəndəsi kimi siyahıya alınmışdılar. Amma Mustafa Hüseynov və Əziz İlyasov isə qurultayın rəsmi nümayəndələri sırasına daxil edilməmişdilər (6; 12; 13). Acaryan qurultayda “Türk dilinin erməni dilinə təsiri” haqqında məruzə etmiş, erməni dilində 4000 türk sözü olduğunu göstərmişdi.

Bala Əfəndiyev isə qurultayın 15-ci iclasında İrəvanda Azərbaycan məktəblərində yeni türk əlifbası əsasında ana dili

tədrisinin bəzi məsələlərindən danışmış və bu haqda qurultayın qərar layihəsini hazırlayan komissiyanın tərkibinə daxil olmuşdu.

“Zəngi” qəzeti 20 mart 1926-cı il tarixli sayında qurultayın yekunları, 7 səsə qarşı 101 səslə yeni əlifbanın qəbul edilməsi haqqında məlumat verir. Bala Əfəndiyev “Zəngi” qəzetini bütünlükdə yeni latın əlifbası ilə çap etmək üçün Bakıda olarkən S.Ağamalıoğlu və başqalarının köməyiylə 15 pud şrift və çap dəzgahı alaraq İrəvana gətirmişdi. 2 dekabr 1926-cı ildə İrəvanda Yeni Türk Əlifba Komitəsinin toplantısı keçirilmiş, toplantıda 28 nəfər nümayəndə iştirak etmişdi. Toplantını YTƏK-in İrəvan üzrə bölməsinin sədri Bala Əfəndiyev açaraq yeni türk əlifbasının türk-islam aləminin inkişafı üçün əhəmiyyətindən danışmışdı. Komitənin katibi Mustafa Hüseynov, komitə üzvü Asiya Məsudi və Marakulov məruzə etmiş, yerli büroların çıxışları dinlənilmişdi. Onu da qeyd etmək ki, YTƏK-in İrəvan bölməsi fəaliyyətini zamanın vacib tələbləri səviyyəsində qurmuşdu (6).

Müəyyən obyektiv səbəblərə görə İrəvanda da qurultayın qərarı dərhal həyata keçirilmədi. Buna görə də bir sıra qəzet və jurnallar yenə də həm latın, həm də ərəb əlifbası ilə çap edilirdi. Elə “Zəngi” qəzetinin özü də iki əlifbada çap olunurdu. Türko-loji qurultaydan sonra Azərbaycan YTƏMK-si SSRİ MİK sərəncamına verilmiş və onun adı Ümumittifaq Yeni Türk Əlifba MK adlanmış və onun iki plenumu olmuşdu.

Daşkənddə çağırılan ikinci plenumdan qayıtmış Bala Əfəndiyev orada ÜİYTƏ MK üzvü seçilmişdi. Yeni əlifba ideyası getdikcə genişlənirdi. Bakıda keçirilən Türko-loji Qurultay Türkiyədə bu ideyanın bir hərəkətə çevrilməsinə səbəb oldu. Türkiyədə Atatürk kimi dahi bir şəxsin xalqın savadlanması qayğısına qalması da bu əlifbanın orada qəbul edilməsinə yardımçı oldu. “Zəngi” qəzeti Türkiyədə bu işə Atatürkün bilavasitə rəhbərlik etməsi haqqında geniş xəbərlər dərc edirdi. Belə xəbərlər-

dən birində deyilirdi: “Bu günlərdə Mustafa Kamalın sədrliyi ilə jurnalist nümayəndələrin, ictimai işçilərin, mütəxəssislərin iştirakı ilə yeni əlifbanın qəbulu üçün seçilmiş komissiyanın məruzəsi eşidildi və qəbul olundu”.

Ondan bir həftə sonra Türkiyə Xalq Partiyasının iclasında Mustafa Kamal çıxış edərək demişdi: “Köhnə ərəb əlifbası türk xalqının son dərəcə geri qalmasına ən böyük səbəb olmuşdur. Həmin ərəb hürufatının çətinliyi üzündən cəmaatın 80 faizi bəsavəd qalmaqdadır. Bu gün Türkiyədə yeni əlifbanı istəməyənlər yoxdur. Ancaq yeni əlifbanı nə qədər tez bir zamanda və nə cür həyata keçirilməsindən ötrü fikirlər arasında təfəvüt vardır. Məsələn, Yunis Nadi bəy yeni əlifbanı 10 ilə, başqaları 5 ilin içərisində həyata keçirilməsini arzu edirlər. Lakin hər nə olursa olsun, 80 faizi savadsız olan türk xalqı latın hürufatının tez bir zamanda qəbul edilməsini bəkləməkdədir” (6; 29).

“Zəngi” qəzeti qonşu Türkiyədə latın əlifbasına keçidin dövlət səviyyəsində müdafiə edildiyini yazmaqda İrəvanda bu işin sürətlənməsinə kömək etmiş olurdu. Məlumdur ki, bəzi azərbaycanlı mühafizəkarlar kimi, Ermənistan rəhbərliyi də azərbaycanlıların yeni latın əlifbasına keçməsinə istəməz idilər. Ermənilərin yeni əlifbaya qarşı gizli və xəbis mübarizəsinin arxasında isə başqa niyyətlər dururdu. Bunun da başlıca səbəblərindən biri yeni latın əlifbasının azərbaycanlıların tezliklə savadlına bilməsinə yol açması və xalqımızın öz böyük intellektual potensialını gərcəkləşdirməsinə imkan verməsi idi. Dünya türk xalqlarının cəmi əlifbaya keçməsi onların dil nöqtəyi-nəzərindən yaxınlaşmaları, bu xalqlar arasında mədəni əlaqələrin genişlənməsi, mənəvi ünsiyyətin formalaşması üçün şərait yaradırdı. Ermənilər aydın dərk edirdilər ki, türk xalqlarının birliyi onların gələcəkdə ən çirkin ideyalarının həyata keçməsində ən böyük maneəyə çevrilə bilər. Sonradan ifşa olunmuş A.Xanc-

yan, A.Amatuni və Aşot Ohanesyan kimi qatı erməni şovinstləri, əlbəttə ki, yeni əlifbaya keçidin əleyhinə idilər.

Yeni əlifba ideyasının müəlliflərindən biri olan Səməd Ağamalioğlu Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri kimi bu işə bütün Zaqafqaziya miqyasında kömək edirdi. O, dövlətin səlahiyyətli nümayəndəsi qismində müttəfiq respublikaların paytaxtlarına gedir və yeni əlifbaya keçidin təşkili ilə yaxından maraqlanırdı. Bu məqsədlə o, 1928-ci il sentyabr ayının 8-də İrəvana gəlmişdi. Məlumdur ki, o vaxtlar mədəni inqilab adı altında hər yerdə savad kursları, kitabxanalar, klublar açılır, burada latın əlifbası öyrədilirdi. Səməd Ağamalioğlu da İrəvanda qadınlar klubuna getmiş və burada görülən işlərlə tanış olmuşdu. O, bu barədə demişdi: “İrəvanda qadınlar klubunu ziyarət etdim. Təəssüf ki, klubun çoxdan açılmasına baxmayaraq, qadınlar çadra ilə oturmuşdur. Mən xüsusi olaraq kənd şuralarında işləyən türk qadınlarının gələcəkdə açılacaq kurslarını görməyə gəlmişəm. Kursları bitirənlər mənim üzərimə gözəl təsir buraxdılar. Birinci növbədə kənd şura sədrlərinin savadsızlığını ləğv etməliyik” (3).

Bundan iki ay əvvəl “Zəngi” qəzeti S.Ağamalioğlunun “Yeni əlifba ilə silahlanacağıq” adlı böyük bir məqaləsini dərc etmişdi. Məqalədə deyilirdi: “İyul ayının 22-də yeni əlifbanın 6 illiyi tamam olur. Hazırda Azərbaycanda yeni əlifba ilə savadlı olanların sayı 200 000 nəfərə çatır. Bu, yaşlı əhalinin 13 faizini təşkil edir. Halbuki 100 illərlə ərəb əlifbası ilə savadlı olanların sayı 1 faizdən yuxarı qalxmamışdır” (3). Bütün bunlara baxmayaraq, İrəvan şəhərinin daşnak rəhbərliyi hər vasitə ilə bütün bölgələrdə Azərbaycan türklərinin savadlanmasına mane olurdu.

1928-ci ildə Bala Əfəndiyevin Bakıya dəvət edilməsi ilə əlaqədar olaraq azsaylı xalqlar şöbəsinin fəaliyyəti xeyli dərəcədə zəifləmişdi. Bir müddət sonra bu şöbə rəsmi surətdə bağlan-

mişdi. Bu, İrəvanın dövlət orqanlarında azərbaycanlıların savadlanması istiqamətində və eləcə də digər sahələrdə görülən işlərə əngəllər törətməyə fürsət verdi.

“Zəngi” qəzeti 28 iyul 1928-ci ildə Azərbaycan MİK və XKS-in qərarını çap etmişdi:

1. Bütün Azərbaycan ictimai təşkilatları 1929-cu il yanvarın 1-dən etibarən yeni türk əlifbasına keçməlidir.

2. Yeni türk əlifbasında savadsız qalanları işdən çıxarmalı və s.

6 bənddən ibarət bu qərar qəbul edildikdən sonra da Azərbaycanda və başqa respublikalarda latın əlifbasına keçmək mümkün olmadı. “Zəngi” qəzeti bu yolda öz mübarizəsində davam edirdi. O, Azərbaycan MİK və XKS-in qərarını çap etməklə, İrəvanın aidiyyəti olan təşkilatlarına müəyyən mesaj göndərmiş olurdu. Amma onun bu çıxışına əhəmiyyət vermirdilər. Buna görə də qəzet yazırdı: “Azərbaycan MİK və XKS 22.08.1928-ci ildə 1929-cu ilin yanvar ayının 1-dən etibarən hər yanda yeni əlifbaya keçmək haqqında qərar qəbul etmişdi. Təəssüflər olsun ki, Ermənistan Maarif Komissarlığı və YTƏK heç bir hazırlıq görməmişdir”.

Belə ki, yeni əlifbaya keçid yolunda meydana çıxan obyektiv və subyektiv çətinliklər mətbuata və azərbaycanlı ziyalılara yeni əlifbanın inkişafı üçün əlindən gələni etməyə mane olmadı. “Zəngi” qəzeti belə kəskin çıxışdan sonra 1928-ci il dekabrın 10-dan başlayaraq öz nömrələrində Birinci Türkoloji qurultayda qəbul edilmiş yeni türk əlifbasını ərəb əlifbası ilə müqayisəli şəkildə cədvəl kimi verirdi. Belə cədvəllər qəzetin 78, 79, 80, 81-ci saylarında verilmişdi. Bu, əlbəttə, həm savad kurslarında oxuyanların, həm də orada dərs deyənlərin işini asanlaşdırırdı. Amma bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Azərbaycanın özündə də heç Azərbaycan MİK və XKS-in də yeni əlifbanı qəbul etmək və 1929-cu il yanvarın 1-dən tamamilə yeni

əlifbaya keçmək qərarı həyata keçirilməmişdi. Buna Moskvadan mane olurdular.

Ancaq yeni əlifba məsələsi artıq bir-iki respublika səviyyəsindən çıxaraq ümumittifaq xarakteri almışdı. Bundan əlavə, YTƏ MK Türkoloji qurultayından sonra SSRİ MİK-in sərəncamına keçmişdi. Buna görə də SSRİ MİK və SSRİ XKS 1929-cu il avqustun 7-də yeni əlifbanın qəbulu haqqında xüsusi qərar qəbul etdilər. Qərarla deyilirdi: “SSRİ-nin bütün dövlət idarələrinə və ümumittifaq əhəmiyyətli müəssisələrinə tapşırılsın ki, türk-tatar dillərində olan bütün yazılı və çap işlərində, xüsusilə SSRİ hökumətinin qanunlarının nəşrində yeni latın əlifbasından istifadə etsinlər” (33; 3).

Bu qərarı İrəvanda da sevinclə qarşıladılar. İrəvan Yeni Türk Əlifbası Mərkəzi Komitəsi bu münasibətlə üstündə S.Ağama-lıoğlu'nun şəkli olan bir kitabça da nəşr etmişdi. Burada Ermənistan Yeni Türk Əlifbası Mərkəzi Komitəsinin sabiq sədri Bala Əfəndiyevin “Latın qrafikalı əlifbanın əhəmiyyəti və qəbulu”, komitənin müvəqqəti sədri Əhməd Əhmədovun, komitənin üzvləri Əkbər Rizayevin, Əli Qədimovun, Mehdi Kazımovun, Miryusif Mirbabayevin və başqalarının məqalələri çap olunmuşdu.

Nəhayət, İrəvan Yeni Türk Əlifba Komitəsinin fəaliyyətini iki dövrə bölmək olar:

1. Komitənin İrəvanda yaradılması və birinci ümumermənistan qurultayına qədərki dövr (1924–1926);

2. Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji qurultaydan sonrakı dövr (1926–1928). Qeyd etmək lazımdır ki, əlifba məsələsi təkcə İrəvanda və ya Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların məsələsi deyildi. Bu, SSRİ-də yaşayan bütün türk xalqlarının problemi idi.

İRƏVAN AZƏRBAYCANLI PEDAQOJİ MƏKTƏBİ

1920-ci il noyabr ayının 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra başqa respublikalarda olduğu kimi, burada da məktəb və maarif probleminə münasibət dəyişir. Ermənistan İnqilab Komitəsi 6 dekabr 1920-ci ildə bütün məktəblərin dövlət ixtiyarına keçməsi haqqında dekret imzalayır.

1921-ci il dekabr ayının 17-də Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığının verdiyi əmrə əsasən köhnə tipli məktəblər ləğv olunaraq, məzmunca yeni tipli sovet məktəblərinin təşkilinə başlanıldı.

Yeni tipli məktəblərin təşkili ilə əlaqədar olaraq 1921-ci il aprel ayının 23-də EXMK-nın verdiyi əmrdə göstərilirdi ki, respublikada yaşayan azərbaycanlılar öz ana dillərində təhsil alma-hırlar (8; 32; 33; 62a).

Beləliklə, azərbaycanlı məktəblərinin yeni məzmununda təşkili istiqamətində ilk addımlar atılaraq birillik, ikillik və xüsusi məktəblər ləğv edildi. Yeni tipli məktəblər təşkil olunaraq fəaliyyətə başladı. Yeni tipli məktəblər təşkil edildikdən sonra İrəvanda və eləcə də azərbaycanlılar yaşayan bütün bölgələrdə doğma dilimizdə təhsil ocaqları şəbəkəsinin genişlənməsi orada təhsil alan şagirdlərin sayının sürətlə artmasına təkan verdi. Azərbaycanlı şagirdlərin sayının sürətlə artmasının əsas səbəblərindən biri də 1918–1920-ci illərdə erməni daşnaklarının zülmü nəticəsində ən qəddar üsullarla qətlə yetirilməkdən xilas olmaq üçün doğma yurdlarını tərk etmiş soydaşlarımızın Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bir qisminin yenedən öz vətənlərinə geri dönməsi ilə bağlı idi.

Milli dilimizdə təhsil ocaqları şəbəkəsinin genişlənməsi və idarə edilməsi, orada təhsil alan şagirdlərin sayının sürətlə artması müəllim kadrlarına olan tələbatı daha da artırır.

Azərbaycanlı ziyalılar tərəfindən azərbaycanlı məktəbləri üçün pedaqoji kadrlar hazırlayan tədris müəssisəsinin yaradılması ideyası 30 yanvar 1922-ci ildə EKbP-nin birinci qurultayında qaldırılsa da, onların tələblərinə məhəl qoyulmamışdı.

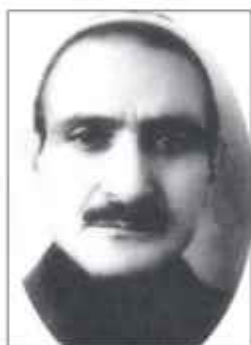
Amma buna baxmayaraq, Azərbaycan məktəbləri üçün müəllim çatışmazlığı problemini həll etmək məsələsi yenə də əvvəlki kimi gündəlikdə qalırdı. Azərbaycanlı məktəbləri üçün pedaqoji kadrların hazırlanması məsələsi Ermənistan Kommunist Partiyasının 1923-il martın 29-da keçirilən ikinci qurultayında yenidən qaldırılsa da, yenə də öz həllini tapmamışdı. Qurultayda Ermənistanın şovinist dairələri və eləcə də Xalq Maarif Komissarı A.Mravyan, azərbaycanlı məktəblərini müəllim kadrları ilə təmin etmək üçün Azərbaycandan pedaqoji kadrların dəvət olunmasını daha məqsədəuyğun hesab edirdi. Ermənistanın şovinist dairələri azərbaycanlı məktəbləri üçün yerli kadrların hazırlanması məsələsini müxtəlif vasitələrlə öngəlləyirdilər. Burada bolşevik cildinə bürünmüş erməni daşnaklarının ən iyrənc məqsədləri azərbaycanlıların savadlanmasının, mədəni tərəqqisinin və gələcək perspektivlərinin qarşısını hər vasitə ilə almaq idi. Azərbaycanlı məktəblərini pedaqoji kadrlarla təmin etmək üçün 1923-cü ilin ortalarında Azərbaycandan müxtəlif ixtisaslar üzrə müəllim kadrlar dəvət edilərək İrəvana və azərbaycanlılar yaşayan bölgələrə pedaqoji fəaliyyət göstərməyə göndərilirdilər. Həmin pedaqoji kadrlar İrəvanda, Vedidə, Qəmərliyə, Basarkeçərdə və s. bölgələrdə müəllim kimi fəaliyyət göstərməklə yanaşı, həm də mədəni-maarif quruculuğu sahəsində də yaxından iştirak edirdilər. Əsl erməni xisləti azərbaycanlı məktəblərində

dərs deyən həmin müəllimlərə dözülməz şərait yaratdığı üçün onlar da maddi və mənəvi sıxıntılara dözə bilməyib Ermənistanı tərk etməyə məcbur olurdular.

Bala Əfəndiyev

Araşdırmalardan məlum olur ki, sovet hakimiyyətinin ilk illərində Azərbaycan məktəblərində A.Hamparyan, T.Altunyan, K.Salaxyan, A.Salovyan, M.Minasyan, M.Maruxyan, H.Turacyan və başqaları azərbaycanlılara Azərbaycan dili öyrədirdilər. Ermənilər azərbaycanlıların sıxışdırılması istiqamətində bu cür mənəvi terror vasitələrinə də əl atırdılar.

Mehdi Kazımov

Azərbaycanlı məktəblərində pedaqoji kadrlara olan ehtiyacı, qismən də olsa, aradan qaldırmaq üçün 1922-ci ildə EXMK-nin nəzdində yaradılmış "Azsaylı xalqlar şöbəsi"nin müdiri Mehdi Kazımovun səyi nəticəsində 1923-cü ilin noyabr ayında İrəvanda 2 aylıq yay hazırlıq kursu təşkil edilmişdi. Bu hazırlıq kursunda Azərbaycan məktəbləri üçün 60-dan artıq müəllim hazırlanmışdı (16). Bundan başqa, Uluxanlıda, Vedidə, Basarkeçərdə, Zəngəzurda, Ağbabada və azərbaycanlılar yaşayan müxtəlif bölgələrdə də hazırlıq kursları təşkil edilmişdi.

Bir çox pedaqoji kadrlar məhz belə kurslarda təhsil almaqla püxtələşmişdi. 1923-cü ilin sonlarında təşkil olunmuş bu hazırlıq kurslarında 1926-cı ilə qədər 143 müəllim hazırlanmışdı ki, bunlardan da 6 nəfəri qadın idi (66; 41). Bu kursların təşkilində İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi mühitinin aparıcı nü-

mayəndələrindən olan Bala Əfəndiyevin, Mehdi Kazımovun, Mustafa Hüseynovun və başqalarının böyük rolu olmuşdur.

Müəllim çatışmazlığı problemini, qismən də olsa, aradan qaldırmaq üçün Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının razılığı əsasında İrəvandan Bakıya 1923-cü ildə 16, 1925-ci ildə isə 38 nəfər pedaqoji təhsil almaq üçün müxtəlif ali təhsil müəssisələrinə göndərilmişdi. Zəhra Abbasova, Tacirə Bağirova kimi gənclər Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunu bitirdikdən sonra İrəvana qayıdaraq maarifin inkişafına öz töhfələrini verirdilər.

Mustafa Hüseynov

Bütün bunlara baxmayaraq, görülməyən bu tədbirlər müəllim kadrlara olan tələbatı ödəyə bilmirdi. Ermənistanın şovinist dairələri azərbaycanlı məktəbləri üçün müəllimlər hazırlayan müstəqil tədris müəssisəsinin açılmasını istəmir, Erməni Pedaqoji Texnikumunun nəzdində azərbaycanlı şöbəsinin açılmasını istəyirdilər. Müəllim çatışmazlığı probleminin aradan qaldırılması işini qaydaya salmaq üçün yerli kadrlar hazırlayan təhsil müəssisəsinin yaradılmasının təxirəsalınmaz tələbat olduğunu aydın dərk edən EK(b)PMK-nın nəzdində fəaliyyət göstərən "Azsaylı xalqlar şöbəsi"nin müdiri Bala Əfəndiyevin, EXMK-nın "Azlıqda qalan müllətlər" bürosunun rəhbəri Mehdi Kazımovun, "Zəngi" qəzetinin məsul redaktoru Mustafa Hüseynovun və başqa qeyrətli azərbaycanlı ziyalıların erməni şovinist dairələri qarşısında təkidli tələbi, ciddi səyi, siyasi və milli iradəsi sayəsində 1924-cü ilin oktyabr ayı-

Zəhra Abbasova

nın 15-də İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumu açıldı (7; 41; 46). Onu da qeyd etmək ki, erməni şovinizmi əhatəsində azərbaycanlı məktəbləri üçün müəllimlər hazırlayan belə bir təhsil ocağının açılmasının nə qədər ağır və çətin mübarizədən yarandığı aydın şəkildə görünür.

Beləliklə, İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumunun açılması ilə Azərbaycan məktəblərində müəllim kadrlara olan ehtiyacın aradan qaldırılması işinin müəyyən dərəcədə qaydaya salınması sahəsində ilk addım atıldı.

Texnikumun ilkin fəaliyyət dövrünə nəzər saldıqda məlum olur ki, Mehdi Kazımov direktor və rus dili müəllimi, Bala Əfəndiyev ictimaiyyət müəllimi, Əsgər Əsgərzadə ana dili müəllimi, Cəmil Əliyev təbiət müəllimi, Kərim Məhərrəmov isə texniki işlər üzrə köməkçi kimi fəaliyyət göstərmişlər.

Bu təhsil ocağı 1925-ci ildə Nəriman Nərimanov adına İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumu adlandı.

Araşdırmalardan məlum olur ki, İrəvanda bütün azərbaycanlı məktəblərində mövcud olan problemlər bu texnikumda da mövcud idi. Erməni pedaqoji texnikumunun binasında fəaliyyət göstərən bu maarif ocağı 30 nəfər tələbəni əhatə edən darısqal bir sinif və iki yataq otağından ibarət idi. Məlumdur ki, hər hansı bir təhsil müəssisəsinin normal və ahəngdar fəaliyyət göstərməsi üçün ilk növbədə onun müstəqil bina ilə təmin edilməsi, maddi-texniki bazasının yaradılması, tədris prosesi üçün əlverişli şəraitin olması vacib şərtidir. Yeni təşkil olunmuş İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunun tamamilə əlverişsiz və dözülməz bir şəraitdə fəaliyyət göstərməsi, dərslik və dərs vəsaitləri, tədris proqramları, laboratoriyalar, fənn kabinetləri, yataqxana, yeməxana və.s. avadanlıqlarla təchiz edilməməsi, sözsüz ki, bu təhsil ocağının normal fəaliyyətini əngəlləyirdi. Ermənistanın “bolşevik” cildinə bürünmüş hakimiyyət orqanları nəinki

texnikumda, eləcə də Azərbaycan məktəblərində mövcud olan problemlərin və çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün heç bir səy göstərmirdi. Erməni şovinistlərinin bütün sahələrdə azərbaycanlılara qarşı yürütdüyü qərəzli və ayrı-seçkilik siyasəti maarif sahəsində də özünü qabarıq şəkildə göstərirdi. Pedaqoji texnikumda ana dilində kitab, dərslik və dərs vəsaitlərinə, tədris proqramlarına və s. ləvazimatlara böyük ehtiyac olduğu halda Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığı bu tələbatı ödəmək istəmirdi. Demək olar ki, Ermənistanın Xalq Maarif Komissarı Aşot Hovanesyanın 1920-ci il 17 dekabr tarixdə verdiyi əmrdə təhsilin ana dilində aparılması, məktəblərin dövlət ixtiyarına keçərək pulsuz olması, yeni tipli sovet məktəblərinin zəhmətkeş balalarının üzünə açıq olması – bütün bunlar hamısı ilk növbədə ermənilər üçün nəzərdə tutulurdu.

Texnikumun direktoru M.Kazımovun bu təhsil ocağının ilkin fəaliyyət dövrü haqqında qeydlərindən məlum olur ki, sinifdə parta və oturacaqlar olmadığından tələbələr yerdə oturmağa məcbur olmuşlar. Həmin qeydlərdə göstərilir ki, tədris prosesi üçün heç bir əlverişli şərait olmadığı üçün 1925-ci ilin sonlarına qədər texnikuma əsaslı qəbul həyata keçirilməmişdir. Texnikumda yalnız 1926-cı ilə qədər altı aylıq və birillik kurslar fəaliyyət göstərmişdir. Texnikumun nəzdində müəllimlər hazırlayan bu hazırlıq kurslarında az-çox savadı olan, mollaxana və ibtidai rus məktəblərini bitirənlər müəllim kimi təkmilləşdirilərək məktəblərə göndərilirdi. 1925-ci ildə hazırlıq kursuna 25 nəfər tələbə qəbul olunmuşdu ki, onlar da 1926-cı ilin əvvəlində həmin kursu bitirdikdən sonra yerlərdə pedaqoji fəaliyyət göstərirdilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, texnikumun nəzdində fəaliyyət göstərən birillik müəllimlər kursu sonrakı dövrlərdə də fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycanlı məktəblərinin müəllim kadrları ilə təmin edilməsində hazırlıq kurslarının da böyük rolu olmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığı azərbaycanlı pedaqoji texnikumunda mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması, tədris vəsaitləri, kitablar və digər ləvazimatlarla təmin edilməsinə heç bir köməklik göstərməmişdir. Hətta mənbələrin verdiyi məlumatlardan məlum olur ki, “Azsaylı xalqlar şöbəsi”nin müdiri B.Əfəndiyev və texnikumun direktoru M.Kazımov bu tədris ocağının normal fəaliyyət göstərməsi üçün müstəqil bina ilə təmin edilməsinə, maddi-texniki, tədris bazasının yaradılmasına böyük ehtiyac olduğu barədə dəfələrlə Ermənistanın şovinist dairələri qarşısında məsələ qaldırırsalar da, məsələ öz müsbət həllini tapmamışdır. Ümumiyyətlə, texnikuma tələbə qəbulunun keçirilməsi prosesini ləngidən əsas səbəblərdən biri də burada tədris prosesi üçün əlverişsiz və dözülməz şəraitin olması ilə bağlı idi.

Sovet Ermənistanının daşnak hakimiyyəti erməni pedaqoji texnikumunu müstəqil bina ilə təmin etdiyi, hərtərəfli diqqət və qayğı göstərdiyi halda, azərbaycanlı pedaqoji texnikumu bu qayğılardan məhrum idi. Bu ayrı-seçkilik siyasəti bir tərəfdən Ermənistanda “Sovet hakimiyyəti”nin öz spesifik xüsusiyyətlərinə malik olduğunu göstərirdisə, digər tərəfdən də erməni kommunistlərinin sözdə bir, əməldə tamamilə əks prinsiplərdən çıxış etməsində özünü göstərirdi. Çünki başqa respublikalardan fərqli olaraq, Ermənistanda sosial mühitin, partiya həyatının, milli siyasətin iki: birincisi – görünən, ikincisi – görünməyən tərəfi var idi.

Görünən tərəf – “proletar beynəlmilətçiliyi”, “bolşevizm ideyalarının həyata keçirilməsi”, görünməyən tərəf isə rəsmi Ermənistan rəhbərliyinin gizli surətdə həyata keçirdiyi şovinist və antitürk siyasəti idi.

Varlığının ilk günlərindən Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumu çox böyük çətinliklərlə üz-üzə qalmışdı.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, milli maarifimizin inkişafını hər vasitə ilə əngəlləməyə çalışan erməni şovinistlərinin burada da məkrli məqsədlərindən biri gələcəkdə azərbaycanlı pedaqoji texnikumunun fəaliyyətinin dayandırılmasına zəmin hazırlamaqdan ibarət idi.

Amma bütün bu çətinliklərə və ciddi maneələrə baxmayaraq, yeni təşkil olunmuş texnikumun möhkəmləndirilməsi, fəaliyyətinin canlandırılması, müəllim və tələbə kontingentinin formalaşdırılması, tədrisin təşkili və s. həlli vacib olan məsələlər qeyrətli ziyahlarımızın – “Azsaylı xalqlar şöbəsi”nin müdiri B.Əfəndiyevin, texnikumun direktoru M.Kazımovun, “Zəngi” qəzetinin məsul redaktoru M.Hüseynovun və başqalarının qarşısında duran ən mühüm məsələ idi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Qərbi Azərbaycanda milli məktəblərimizin ana dilində kitab, dərslik, dərs vəsaiti, tədris proqramları və s. ləvazimatlarla təmin edilməsində Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı yaxından köməklik göstərirdi. Beləliklə, B.Əfəndiyevin, M.Kazımovun, M.Hüseynovun və digər ziyahlarımızın coşqun və fədakar fəaliyyəti sayəsində texnikumda bəzi problemlər aradan qaldırılaraq, texnikuma ilk qəbulun keçirilməsi mümkün olmuşdu. Beləliklə, texnikumun əsas kursuna ilk qəbulun sənədləri 1925-ci il oktyabr ayının 15-dən 27-dək aparılmışdır. Burada mövcud dövrün tələbinə uyğun olaraq fəhlə-kəndli mənşəli gənclər qəbul olunurdu. Tələbə qəbulu EXMK-nin təsdiq etdiyi qaydalar əsasında həyata keçirilirdi.

Qəbul qaydalarında göstərilirdi ki, hər iki cinsdən olan, 15 yaş tamam olmuş birinci dərəcəli məktəbi (dördillik) uğurla bitirən şagirdlər qəbul edilir. Qəbul zamanı qızlar üçün müəyyən üstün hüquqlar verilirdi ki, bu da qızların təhsilə cəlb edilməsinə stimül yaradırdı. Hətta 14 yaş tamam olmuş qızlara da müsabiqədə iştirak etmək hüququ verilirdi. İlk müsabiqə qəza maarif

şöbələrində yaradılmış komissiya tərəfindən həyata keçirilirdi. Bundan sonra həmin şagirdlər qəza maarif şöbələri tərəfindən verilmiş xasiyyətnamə əsasında texnikuma keçirilən müsabiqədə iştirak etmək hüququna malik idi. Qəbul üçün aşağıdakı fənlərdən imtahanlar nəzərdə tutulmuşdu. Türk dili (yazılı və şifahi), hesab (yazılı), coğrafiya (şifahi), ictimaiyyət (şifahi).

1925-ci il dekabr ayının 25-də “Zəngi” qəzetində dərc olunmuş “Müxtəsər məlumatlar” adlı məqalədən məlum olur ki, texnikuma ilk dəfə qəbul olunan tələbələrin sayı 32 nəfər olmuşdur ki, onlardan da 4 nəfəri gənc qızlar idi. 37 nəfər isə birillik müəllimlər kursuna daxil olmuşdu. Beləliklə, texnikumun fədakar kollektivinin və onun direktoru M.Kazımovun coşqun fəaliyyəti sayəsində tədris prosesinə hazırlıq işləri yekunlaşdıqdan sonra 1925-ci il noyabr ayının 17-də texnikumda ilk dərs günü elan edilmişdi.

Amma texnikumun müstəqil bina ilə təmin edilməməsi, bir sıra fənlər üzrə müəllimlərin çatışmazlığı tədrisi lazımı səviyyədə qurmağa imkan vermirdi. Auditoriya çatışmazlığı səbəbindən dərslər iki növbədə keçirilirdi. Buna görə də çox vaxt dərslər cədvəldə nəzərdə tutulmuş ardıcılıqla təşkil olunmurdu. 69 nəfər tələbənin dərs keçməsi üçün cəmi bir sinif otağı var idi. Sinif otağının darısqal olması səbəbindən bəzən tələbələr dəhlizdə dərs keçməyə məcbur olurdular. Texnikumun tələbələri üçün ayrılmış yataqxana heç bir sanitar-gigiyena tələblərinə cavab vermədiyindən orada yaşayan tələbələrin səhhəti üçün çox ciddi fəsadlar yaradırdı. Hətta mənbələrdə Əlirza Yusifov, Qəmərli rayonunun Cəbəcili kəndindən olan Məhəmməd Məhəmmədov və digər tələbələr arasında ölüm hallarının mövcud olması barədə məlumatlara da rast gəlinir. Texnikuma qəbul olunmuş tələbələrin bəziləri isə belə bir şəraitə dözə bilməyib, təhsilini yarımçıq qoyaraq geri qayıtmağa məcbur olurdu.

Bütün ciddi maneələrə baxmayaraq, yeni yaranmış texnikumun fəaliyyətinin canlandırılması, tədrisin təşkili, müəllim və tələbə kollektivinin formalaşdırılması və s. həlli vacib olan məsələlərin həlli məhz "Azsaylı xalqlar şöbəsi"nin müdiri B.Əfəndiyevin təşəbbüsü və səyi nəticəsində mümkün olmuşdur. Həmçinin onun şəxsi təşəbbüskarlığı və əzmi sayəsində Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığına etdiyi müraciət əsasında texnikum üçün ana dilində müxtəlif adda kitabların, tədris proqramlarının, dərslik və dərs vəsaitlərinin əldə olunmasına nail olunmuşdur. Texnikumun fədakar kollektivi bu tədris ocağının mədəni quruculuq qüvvəsinə çevrilməsi üçün milli iradə nümayiş etdirmişdir.

*İrəvan azərbaycanlı müəllimlər kursu
10.08.1932*

Texnikumun ilkin fəaliyyət dövrünə nəzər saldıqda pedaqoji heyətin, tədrisin təşkili və s. sahələrdə müəyyən irəliləyişin olduğu məlum olur. Qısa zaman ərzində bu maarif ocağının ətra-

*Ə. Bayramov Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Coğrafiya fakültəsində dərs deyərək. 1953-cü il*

fina Əşrəf Bayramov, Əsgər Əsgərzadə, Bülbül Kazımova, Miryusif Mirbabayev, Məhəmməd Əzimzadə, İsmayıl Babayev kimi ziyalılar toplaşmağa başladı. Qeyd etmək lazımdır ki, dünya şöhrətli alim, akademik Yusif Məmmədəliyev ilk əmək fəaliyyətinə bu texnikumda başlamışdır. O, 1926–27-ci illərdə bu təhsil ocağında kimya-biologiya fənnini tədris etmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, pedaqoji məktəbin ilk müəllimlərindən biri də Azərbaycanda böyük müəllim nüfuzuna, xüsusi hörmətə malik olmuş, ömrünün 50 ildən artıq bir hissəsini təhsilimizin inkişafına, xüsusən coğrafiya elminin tədrisinə həsr etmiş Əşrəf Bayramov olmuşdur. Əşrəf Hüseyn oğlu Bayramov 1902-ci ildə İrəvan quberniyası Sürməli qəzasının Aralıq Başkənd mahalında savadlı bir ailədə dünyaya gəlmişdir. O, 1908-ci ildə doğulduğu kənddəki rus-tatar məktəbinə daxil olmuş və 1913-cü ildə oranı bitirmişdir. İrəvan Müəllimlər Seminariyasına daxil olan Əşrəf Bayramov üçüncü kursda oxuyarkən müəyyən səbəblərə görə Seminariyanı Şimali-Qafqaza – Armavir şəhərinə köçürürlər. Amma valideynləri onun Armavir

şəhərində təhsilini davam etdirməsinə icazə vermirlər. Müəllimlik peşəsi isə Ə.Bayramovun ən böyük arzularından biri idi.

1920-ci illərdə yeni tipli sovet məktəblərində dərs demək üçün müəllim kadrlara böyük ehtiyac yaranmışdı. Həmin ehtiyacı ödəmək üçün İrəvanda və bölgələrdə kurslar təşkil edilirdi. İrəvanda yay pedaqoji kursunu bitirən Əşrəf Bayramov yenidən Qəmərliyə qayıdır. O, erməni orta məktəbinin nəzdində ibtidai Azərbaycan məktəbinə müdir və müəllim təyin edilir.

1927–28-ci illərdə Ə.Bayramov İrəvandakı S.M.Kirov adına doqquzillik orta məktəbdə çalışmağa başlayır. O həm də yay aylarında Ermənistanın bir sıra rayonlarında müəllimləri təkmilləşdirmə kurslarında pedaqogika və metodikadan dərs deyir.

Ə.Bayramov həm də İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinin inkişafında fəal iştirak edirdi. O, 1927-ci ildə Ermənistan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin nəzdində yaradılmış azərbaycanlı bölməsinin gənc yazıçı kimi ən fəal üzvlərindən biri idi. O, yazıçı kimi, 1928-ci ildə Tiflisdə keçirilən Zaqafqaziya Proletar Yazıçılarının toplantısında nümayəndə kimi iştirak etmişdi.

Lakin Ə.Bayramov təhsilini davam etdirməyi də unutmurdu. O, 1941-ci ildə Ermənistan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun coğrafiya fakültəsini müvəffəqiyyətlə bitirir. Yenə müxtəlif məktəblərin ünvanlarına yönəlir, yenə də neçə zəhmətkeşin övladına savad öyrədir, onları işıqlı yola çıxarır (30).

Ə.Bayramov Ermənistanda azərbaycanlılar yaşayan müxtəlif bölgələrdə – Dərəçiçəkdə, Basarkeçərdə, Gümrüdə və digər məktəblərdə müəllim kimi fəaliyyət göstərmiş, yay kurslarında yüzlərlə azərbaycanlı pedaqoji kadrların hazırlanmasında böyük rol oynamışdır. 1943–45-ci illərdə Kalinin rayonu Soyuqbulaq kənd məktəbində direktor işləmiş Ə.Bayramov 1945-ci ildə “Sovet Ermənistanı” qəzetində redaktor-stilist vəzifəsində çalışmışdır.

Ə.Bayramov uzun müddət İrəvan pedaqoji məktəbində coğrafiya fənnini tədris etmişdir.

Ə.Bayramovun İrəvanda Azərbaycan maarifinin inkişafında, azərbaycanlı balalarının elmə, təhsilə yiyələnməsində çox böyük xidmətləri olmuşdur.

Ə.Bayramovun tələbəsi olmuş akademik Budaq Budaqov onun haqqında yazır: “Əşrəf Bayramovun böyük həvəslə dərs deməsi tələbələrdə oxumağa olan həvəsi artırırdı. Bizdə təhsil almaq istəyi çox güclü idi.

Əşrəf müəllim tələbələr arasında özünü coğrafi xəritələrin ali bilicisi kimi tanıtmışdı. Əşrəf müəllim öz ixtisasını – coğrafiya fənnini çox sevirdi. Biz tələbələr də onun arxasınca getməyi özümüzlə şərafət bilirdik” (13).

Ə.Bayramov 1948-ci ildə Bakı şəhərinə köçmək məcburiyyətində qalır. O, bir müddət indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin coğrafiya fakültəsində, daha sonra isə Maştağa qəsəbəsindəki 187 saylı orta məktəbdə coğrafiya fənnini tədris etmişdir. Ə.Bayramov fədakar, şərəfli əməyinə görə Əməkdar müəllim adına layiq görülmüş, bir sıra fəxri fərman və medal-larla təltif edilmişdir.

Texnikuma azərbaycanlılar yaşayan bütün bölgələrdən tələbə qəbul edilirdi. Amma texnikuma qəbulun sayı bölgələrdə yaşayan azərbaycanlı əhalinin sayına uyğun keçirilmirdi. Məsələn, 1927-ci ildə texnikuma 31 nəfər əsas kursa, 112 nəfər isə altı aylıq və birillik hazırlıq kursuna daxil olmuşdur ki, bunlardan 77 nəfəri – İrəvan, 14 nəfəri – Üçmüədzin, 7 nəfəri – Gümürü, 4 nəfəri – Lori-Pəmbək, 5 nəfəri – Nor-Bəyazid, 9 nəfəri – Dilican, 20 nəfəri – Zəngəzur, 4 nəfəri – Dərələyəz, 3 nəfəri isə Meğri bölgəsindən idi (7; 8).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumu təkcə tədris müəssisəsi kimi deyil, eyni zamanda İrəvanda Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, incəsənətinin inkişafı və formalaşması üçün də böyük rol oynayırdı.

Belə ki, 1918–20-ci illərdə ermənilər tərəfindən azərbaycanlıların kütləvi şəkildə məhv edilməsi İrəvan ədəbi-mədəni mühitinin tənəzzülə uğramasına səbəb olmuşdu. Ədəbi-mədəni mühitin görkəmli nümayəndələrinin bir qismi məhv edilmiş, bir qismi isə amansızcasına qətlə yetirilməkdən xilas olmaq üçün Türkiyə, İran, Azərbaycan, Orta Asiyaya və başqa ölkələrlə üz tutmuşdular. Bununla da İrəvanda yaşlı nəsələ mənsub ziyalı qalmadığından nəsillər arasında sələf-xələf münasibətləri tamamilə pozulmuşdu. Şübhəsiz ki, bu, İrəvan ədəbi məktəbinin yaradıcı potensialına təsir etməyə bilməzdi.

Ümumiyyətlə, inqilabdan sonra İrəvanda Azərbaycan əbədi-mədəni mühitinin canlanması, inkişafı və formalaşmasında azərbaycanlı pedaqoji texnikumunun müəllim və tələbə kollektivinin müstəsna xidmətləri olmuşdur. Belə ki, İrəvanda Azərbaycan dilində yeganə mətbuat orqanı olan “Zəngi” (1924) qəzetinin azərbaycanlı kütlələri arasında yayılmasında və tirajının artırılmasında, yeni türk əlifbasının tətbiqində və təbliğində, savadsızlığın aradan qaldırılmasında texnikumun müəllim və tələbə heyəti çox böyük rol oynamışdı. “Zəngi” qəzetinin ən aktiv müxbirləri və təbliğatçıları da məhz bu təhsil ocağının müəllim və tələbələri idi. Tağı Camalov, Mehdi Bəşirov, Rüstəm Tağıyev, Nəriman Fəxri, Telman Nəzərli, Yunis Tağıyev, Qasım Əliyev, Əbülfət İbrahim, Əliqulu Səlimov, Abbas Tahir, Əbülfət Rəhimov, Adil Axundov, Musa Qafarov, Nurəli Qurbanov, Şamə Hətəmov, Nəzər Paşayev, Məmməd Paşayev və başqaları “Zəngi” qəzetinin ən fəal müxbirləri idi.

1927-ci ildə Ermənistan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin nəzdində təşkil olunmuş azərbaycanlı bölməsinin canlandırılması və genişləndirilməsində də bu tədris ocağının böyük xidmətləri olmuşdur.

Texnikumun müəllim və tələbə heyəti arasında yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olan müəllimlərdən Əşrəf Bayramov, Əsgər

Əsgərzadə, Mehdi Kazımov, tələbələrdən Leylan Əliyeva, Sona Bağırova, Həsən Həsənov, Nurəli Qurbanov, Nəriman Fəxri, Telman Nəzərli, Əbülfət Rəhimov, Əbülfət İbrahim, Abbas Tahir, Mirzə Mirzəyev və başqaları azərbaycanlı yazıqlar bölməsinin ətrafına toplaşaraq öz ədəbi yaradıcılıqlarını inkişaf etdir-məklə yanaşı, yerlərdə ədəbi dərnləklər təşkil edir, istedadlı gəncləri və ədəbiyyat həvəskarlarını aşkara çıxararaq onları Türk yazıqlar cəmiyyətinə cəlb edirdilər.

1926–27-ci illərdə texnikumda ədəbiyyat, teatr, hərbi və s. dərnləklər geniş fəaliyyət göstərirdi. Ədəbiyyat dərnyinə şair Abbas Tahir, teatr dərnyinə Cəmil Əliyev, hərbi dərnyə isə Nəcəf Əliyev rəhbərlik edirdilər. Hərbi hazırlığı artırmaq məqsədilə təşkil edilmiş hərbi dərnyin fəaliyyəti hansı səbəblərdən-sə bir müddət sonra dayandırılmışdı. Bu dərnek və cəmiyyətlərdə müxtəlif sahələrə aid aktual mövzuların müzakirəsi təşkil edilir, teatr tamaşaları göstərilir, gənclərin ideya-siyasi səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə müntəzəm şəkildə tədbirlər həyata keçirirdilər. Həmin dövrlərdə bir sıra mənblərdə dərnləklərin işi haqqında ətraflı məlumatlar verilmişdir.

Mustafa Hüseyinov. İrəvan, 1934

Pedaqoji texnikumda yeni əlifba ilə “Mədəniyyət ocağı”, “Mədəni hücum”, “İrəli”, “Şərq pioneri” adlı divar qəzetləri də çıxırdı.

Bu qəzetlərdə texnikumda mövcud olan problemlər, bədii yaradıcılıq nümunələri, təlim və tədrisə, tələbələrin sosial və iqtisadi vəziyyətinə və s. mövzulara aid yazılar, xəbərlər dərc olunurdu. Texnikumun divar qəzetlərinin heyəti, həm də İrəvanda Azərbaycan dilində nəşr olunan “Zəngi” qəzetinin müxbirləri hesab edilirdi. 1928-ci ildə “Zəngi” qəzetinin texnikumda 40-dan artıq müxbiri var idi. 1928-ci ilin may ayında texnikumda həmin müxbir heyətinin giriş toplantısı keçirilmiş, heyətin sədri Kərəm məruzə ilə çıxış etmiş, sonra isə “Zəngi” qəzetinin baş redaktoru Mustafa Hüseynov həmin divar qəzetlərinin uğurları, nöqsan cəhətləri və müxbirlərin qarşısında duran vəzifələr haqqında ətraflı məruzə etmişdir (4; 33).

Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, “Zəngi” qəzetinin fədakar kollektivi və onun mübariz məsul redaktoru Mustafa Hüseynovun nəinki İrəvanda, bütün Qərbi Azərbaycanda milli maarifimizin inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur.

Bütün bunlara baxmayaraq, texnikumda mövcud olan çətinliklər və problemlər bu təhsil ocağının müvəffəqiyyət dərəcəsinə daha da qaldırmağa imkan vermirdi. Amma texnikumun fədakar kollektivi tədrisin yaxşılaşdırılması, mövcud problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində ciddi iş aparırdı.

Texnikumun yaranmasından keçən dörd il ərzində bu tədris ocağı, əsasən, təşkilolunma prosesi keçirərək fəaliyyəti müəyyən dərəcədə genişlənməmiş, 1928/29-cu tədris ilində tələbə qə-

Miryusif Mirbabayev

bulu artmışdı. 1928-ci ildə texnikuma 40 nəfər tələbə qəbul olmuşdur ki, onlardan da 8 nəfəri – İrəvan, 3 nəfəri – Gümrü, 5 nəfəri – Üçmüədzin, 3 nəfəri – Lori-Pəmbək, 4 nəfəri – Dilican, 3 nəfəri – Nor-Bəyazid, 1 nəfəri – Dərələyəz, 6 nəfəri – Zəngəzur, 1 nəfəri Megri bölgəsindən, 6 nəfəri isə uşaq evindən idi.

*Pedaqoji məktəbin tələbələri müəllimləri ilə birlikdə.
İrəvan, 1928*

Texnikumun pedaqoji şurasının iclaslarında maddi-texniki bazanın genişləndirilməsi, tədrisin günün tələbləri səviyyəsində qurulması, tələbələrə müvafiq proqramlar əsasında biliklər verilməsi və s. məsələlər müntəzəm müzakirə edilərək vacib qərarlar qəbul edilirdi. 1928-ci ildə texnikumun rəhbərliyi tədrisin təşkilini yaxşılaşdırmaq və bəzi strukturların yaradılması məqsədilə vəzifə təyinatları həyata keçirmişdi. Miryusif Mirbabayev tədris işləri üzrə direktor müavini vəzifəsinə təyin edilmişdi. Amma o bu vəzifədə 1933-cü ilə qədər işləmişdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinin inkişafında fəal iştirak edən Miryusif Mirbabayev 1930-cu illərdə başlanan repressiyadan xilas olmaq üçün 1934-cü ilin əvvəllərində İrəvanı tərk etməyə məcbur olmuşdu.

Cəfər Cəfərov təsərrüfat işləri üzrə müdir vəzifəsinə təyin olunmuş, yeni təşkil olunmuş tibb məntəqəsi isə Məmməd Kazımova həvalə edilmişdi. Texnikumun rəhbərliyinin kadr işi sahəsində apardığı məqsədyönlü və ardıcıl iş öz bəhrəsini verirdi. Artıq 1929-cu ildə texnikumda pedaqoji və texniki işçilərin sayı 13 nəfərə çatdırılmışdı.

1929-cu ilin iyun ayında texnikumun ilk buraxılışı olmuşdu. 1926-cı ildə qəbul olunmuş 32 nəfər tələbədən 20 nəfəri texnikumu bitirməyə müvəffəq ola bilmişdi ki, onlardan da 18 nəfəri oğlan, 2 nəfəri isə gənc qızlar idi. Mənbələrin verdiyi məlumatlardan aydın olur ki, tələbələrdən 3 nəfəri təhsil aldığı müddətdə ağır və yoluxucu xəstəliyə tutularaq dünyasını dəyişmiş, 9 nəfəri isə müxtəlif səbəblərdən təhsilini yarımçıq qoyaraq texnikumu tərk etməyə məcbur olmuşdu.

Texnikumun ilk məzunları arasında Əmir Abasquluyevi, Adil Axundovu, Nəriman Əliyevi, Paşa Makinskini, Əbülfət İbrahimi, İmanqulu Kərimovu, Nəriman Fəxrini, Rübabə Bağırbəyovanı, Nəsir Əliyevi, Musa Qafarovu, Əbülfət Rəhimovu, Tağı Bağirovu, Nəzər Paşayevi, Mirzə Bəşirovu göstərmək olar.

Texnikumun ilk buraxılışı ilə əlaqədar bir sıra qurumların nümayəndələrinin iştirakı ilə təntənəli yığıncaq keçirilmişdi. Yığıncaqda texnikumun direktoru Mehdi Kazımov bu tədris ocağının mövcud olduğu 5 il ərzindəki fəaliyyəti haqqında məruzə edərək, əldə olunmuş nailiyyətlərlə yanaşı, bir sıra nöqsanlar barədə də fikirlərini tədbir iştirakçılarının diqqətinə çatdıraraq demişdi: "Texnikumu ilk zaman təşkil edəndə burada oxumaq üçün tələbələr tapa bilmirdik. Sonra get-gedə texnikum öz adını doğrultduğu üçün indi bura daxil olmaq istəyənlərin sayı günbə-

Mirzə Bəşirov

gün artmaqdadır. İlk vaxtlarda texnikumun iqtisadi vəziyyətinin yaxşı olmaması, kitab və proqramların yoxluğu, peşəkar müəllimlərin olmamasına baxmayaraq, bu il bu çətinliklərin çoxunu aradan qaldıraraq müəyyən müvəffəqiyyətlər əldə edilmişdir” (41; 46; 55).

İlk buraxılış münasibətilə texnikumun kollektivini və məzunları “Qızıl şəfəq” qəzetinin heyəti adından Əkbər Rzayev, 9 illik türk məktəbinin direktoru Lütfullah Muğanlinski və digər qonaqlar təbrik etmişdilər. Tədbirin sonunda “Azsayılı xalqlar şöbəsi”nin müdiri Əhməd Əhmədovun təbriki oxunmuşdu.

Texnikumu bitirənlərə məcburi olaraq təyinat yerlərində üç il müəllim işlədikdən sonra ali məktəbə daxil olmaq və digər idarə və müəssisələrdə işləmək imkanı verilir. Bölgələrə göndərilən məzunlar yerlərdə müəllimlik fəaliyyəti ilə yanaşı, mədəni-maarif quruculuğu və s. sahələrdə də yaxından iştirak edirdilər. Bölgələrdə fəaliyyət göstərən həmin müəllimlər həm də “Zəngi” qəzetinin ən aktiv müxbirləri idilər. Mövcud dövrün tələblərinə uyğun olaraq, “Qızıl şəfəq” qəzetində kollektivləşmənin gedişi, kənd şuralarının işləri, kəndin ictimai vəziyyəti, mədəni-maarif işləri və s. sahələrə aid yazılar dərc etdirmək, mətbuatla sıx təmasda olmaq həmin müəllimlərin qarşısında bir tələb kimi qoyulurdu.

*Əkbər Rzayev
1924–1925-ci illərdə
Ermənistan MK-nın
nəzdində türk
şöbəsinin müdiri*

Əhməd Əhmədov

1929-cu ildə pedaqoji texnikuma 32 nəfər qəbul olunmuşdu. Onlardan 16 nəfəri

oğlan, 16 nəfəri isə gənc qızlar idi. Bunlardan 6 nəfəri – İrəvan, 3 nəfəri – Dilican, 2 nəfəri – Dərələyəz, 1 nəfəri – Meğri, 4 nəfəri – Ləri-Pəmbək, 4 nəfəri – Gümrü, 3 nəfəri – Zəngəzur, 3 nəfəri – Nor-Bəyazid, 3 nəfəri – Üçmüədzin bölgəsindən, 3 nəfəri isə uşaq evi şagirdlərindən idi.

İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin ilk buraxılışı. 1929-cu il

Bütün bunlara baxmayaraq, 1930-cu ildə ümumi məcburi təhsilin tətbiq edilməsi istər məktəblərin, istərsə də orada təhsil alan şagirdlərin sayının sürətlə artmasına təkan verdi. Belə ki, Qərbi Azərbaycanda 1922/23-cü tədris ilində 36, 1924-cü ildə 62 azərbaycanlı məktəbi fəaliyyət göstərirdisə, 1929/1930-cu tədris ilində bu məktəblərin sayı 112, 1931-ci ildə isə 245-ə çatmışdı ki, bunlardan da 45-i İrəvan qəzasında idi. Həmin məktəblərin idarə edilməsi, müəllim kadrları ilə təmin olunması günün ən vacib məsələlərindən idi. Çünki pedaqoji texnikumun ildə 20-30 nəfər məzun buraxması milli məktəblərimizin müəllim kadrlara olan tələbatını tam ödəyə bilmirdi. Müəllim çatışmazlığı üzündən bölgələrdəki bir çox məktəblər ikiaylıq, üçaylıq hazırlıq kurslarında təhsil almış şəxslərin ümidinə qalmışdı. Müəllim kadrlar çatışmadığından pedaqoji texnikumun tələbələri növbə ilə İrəvan qəzasında fəaliyyət göstərən 1-ci dərəcəli

türk məktəblərində, kəndli evində, qadınlar klubunda müəllim kimi fəaliyyət göstərirdilər. Azərbaycanlı məktəblərində müəllim kadrlara olan ehtiyacı, qismən də olsa, aradan qaldırmaq üçün hətta İrəvan 9 illik türk məktəbini bitirənləri müəllim kimi işləməyə göndərirdilər.

Amma bütün bunlara baxmayaraq, azərbaycanlı məktəblərində müəllim kadrlara böyük tələbat olduğu halda, yüzlərlə azərbaycanlı müəllim və tələbələrə “bəy”, “xan”, “mülkədar”, “qol-comaq”, “kulak”, “mövhumatçı”, “millətçi” və s. damğası vurulur və onlar təhsil müəssisələrindən xaric edilirdilər. “Təmizləmə komissiyası” adlandırılan yoxlama zamanı “ictimai halları təşkilata uyğun gəlmir” adı ilə texnikumun tələbələri Mikayıl Əliyev, Fəraməz Kazımbəyov, Xəlil Əfəndiyev, Ələkbər Həsənzadə, Fərhad Əsgərov, Tərifə İsmixanova, Əli Xəlilov, Məhəmməd Rzayev, Məhərrəm Xəlilov, Əkbər Cabbar Hacı Həsənoğlu, Qədimalı Vəliyev, Ənvər Qaziyev, Ağayar Həsənov, Məmmədəli Əsədov, Oruc Şumalov, Fərman Kazımov, Ziyad Şərifov və başqaları “kulak”, “ünsür” kimi “aşkar olunaraq” xaric edilmişdilər.

Azərbaycanlı ziyalılar nəinki repressiyaya, həmçinin fiziki terrora da məruz qalırdılar: istedadlı azərbaycanlı ziyalılardan biri, qabaqcıl maarif işçisi, 1925-ci illərdə Nərimanlı kəndində müəllim işləmiş, 1931-ci ildə Leninqradda ali təhsil almış Musayev İsgəndər Piri oğlu 2 iyul 1935-ci il tarixdə Uluxanlıda Tətoş Bjinian tərəfindən, daha sonra isə İrəvan Pedaqoji İnstitutun müəllimi, filologiya elmləri namizədi Mehdi Həsənov İrəvanda erməni quldurları tərəfindən xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmişdir. Erməni şovinistlərinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklərə baxmayaraq, qeyrətli azərbaycanlı ziyalıları və pedaqoji texnikumun fədakar kollektivi öz fəaliyyətlərini inamla davam etdirirdilər.

1930-cu ildə texnikumun ikinci buraxılışı olmuşdur. Mənbələrdən aydın olur ki, 31 nəfər tələbədən 29 nəfəri texnikumu bitirməyə müvəffəq ola bilmişdir. Tələbələrdən 2 nəfəri isə müxtəlif səbəblərdən təhsilini yarımçıq qoyaraq texnikumu tərk etmişdir.

Yüksək ixtisaslı müəllim kadrların yetişdirilməsi üçün texnikum kollektivinin mütəşəkkil səyi nəticəsində tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və s. sahələrdə ciddi uğurlar əldə edilirdi. 1930-cu ildə texnikumun direktoru M.Kazımovun təşəbbüsü sayəsində bu tədris ocağında dərs demək üçün Azərbaycandan və başqa yerlərdən ali təhsilli müəllimlər dəvət edilmişdi. 1930-cu ilin iyul ayında texnikuma işə qəbul qaydalarında müəyyən dəyişikliklər edilmişdi. Yeni qəbul qaydalarına görə, texnikuma o şəxslər qəbul edilirdilər ki, yaşı 15-dən aşağı, 20-dən yuxarı olmamalı və 5-ci sinfi bitirmiş olmalı idilər.

1929/30-cu tədris ilini qənaətbəxş göstəricilərlə başa vuran texnikum növbəti 1930/31-ci tədris ilinə ciddi hazırlıq görmüş, həmin ildə daha yaxşı nəticələrə nail olmaq üçün bütün qüvvəsini səfərbər etmişdi. 1931-ci ildə bölgələr üzrə qəbul olmuş tələbələrin sayı aşağıdakı kimi olmuşdur:

Pedaqoji texnikumun tələbələri. 1930-cu il
1. Nürəli Qurbanov; 2. Cahangir Rüstəmov; 3. Əbil Rzayev;
4. Həsənəli Həsənov; 5. Bəhlul Bayramov

İrəvan şəhərindən – 3 nəfər, Razdandan – 4 nəfər, Ağbabadan – 3 nəfər, Vedibasardan – 4 nəfər, Basarkeçərdən – 3 nəfər, Dərələyəzdən – 2 nəfər, Zəngəzurdan – 4 nəfər, Stepanavandan – 2 nəfər, Krasnoselodan (Qırmızıkənddən) – 2 nəfər, Meğridən – 1 nəfər, Qəmərliyə – 2 nəfər, Maarif Komissarlığı tərəfindən isə 5 nəfər göndərilmişdi. Qəbul olunmuş 35 nəfər tələbədən 18 nəfəri oğlan, 17 nəfəri isə qızlar idi.

Ümumiyyətlə, texnikumun təşkilində və müəyyən uğurlara nail olmasında bu tədris ocağının ilk direktoru olmuş Mehdi Kazımovun böyük xidmətləri olmuşdur. M.Kazımov 1890-cı ildə İrəvan şəhərində anadan olmuşdur. O, İrəvan oğlan gimnaziyasını bitirdikdən sonra bir müddət İrəvanda müsəlman oğlan məktəbinin müdiri və qızlar məktəbinin rus dili müəllimi kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, İrəvanda yerli aktyorlar sırasında Azərbaycan teatrının inkişafına da böyük səy göstərmişdir və teatrın səhnəsində bir sıra rolları ifa etmişdir. 1918-ci ildə İrəvanda erməni daşnaklarının törətdikləri vəhşiliklər zamanı aманsızcasına qətlə yetirilməkdən xilas olmaq üçün İrəvanı tərk edərək Gəncə şəhərinə köçməyə məcbur olmuşdur. Gəncədə məskunlaşdığı müddətdə burada Cavad bəy Cavarlının təşkil etdiyi üç aylıq pedaqoji kursda oxuyub biliyini daha da təkmilləşdirmişdir. Sonra tale onu Gədəbəyə çəkib aparmış, 1920-ci ildə orada oğlan məktəbinin direktoru, 1921-ci ilin ortalarına qədər isə Dəllərdə maarif şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra 1921-ci ilin sonlarında öz doğma vətəni İrəvana qayıtmışdır. 1922-ci ildə Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində təşkil olunmuş “Azlıqda qalan millətlər bürosu”nun müdiri təyin edilmişdir. 1923-cü ilin yanvar ayında Moskvada keçirilən azsaylı xalqların 1-ci Ümumrusiya qurultayında iştirak etmişdir. O, 1925-ci ildə İrəvan Yeni Türk Əlifba Komitəsinin sədr əvəzi, 1928-ci ilin

sonlarına qədər isə büro üzvü kimi fəaliyyət göstərmişdir. M.Kazımov böyük istedadla, gözəl təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik insan idi. O, 1925-ci illərdə “Zəngi” qəzeti səhifələrində Azərbaycan dilinin qrammatikasına, tədrisinə, yeni türk əlifbasının əhəmiyyəti, təbliği və tətbiqinə dair bir sıra dəyərli məqalələrin, məktəb dərsliklərinin müəllifi olmuşdur. 1924-cü ildən 1932-ci ilin ortalarına qədər, sonrakı dövrlərdə isə müxtəlif vaxtlarda İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunun direktoru vəzifəsində çalışmışdır. 1932–33-cü illərdə Ermənistan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin azərbaycanlı bölməsinin məsul katibi vəzifəsində çalışmışdır. M.Kazımov ömrünün 50 ildən artıq müddətini, bütün qüvvəsini yorulmadan, fədakarcasına İrəvanda Azərbaycan maarifinin, mədəniyyətinin inkişafına sərf etmişdir. 1949-cu ildə İrəvan Pedaqoji Məktəbinin Azərbaycanın Xanlar rayonuna köçürülməsi ilə əlaqədar M.Kazımov da ailəsi ilə birlikdə Xanlar rayonuna deportasiya edilmiş, 1949–50-ci illərdə həmin təhsil ocağında rus dili fənnini tədris etmişdir. 1951–53-cü illərdə indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində rus dili müəllimi vəzifəsində çalışmış, 1954-cü ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

Mehdi Kazımov qızları Elmira, Səidə və Mina ilə birlikdə. 1947-ci il

Öz məhdud imkanları hesabına azərbaycanlı məktəblərini pedaqoji kadrlarla təmin edən bu tədris ocağının müəyyən nailiyyətlərinə baxmayaraq, müstəqil bina ilə təmin edilməsinə, tələbə kontingentinin sayının artırılmasına böyük ehtiyac var idi. M.Kazımovun hesabatlarından məlum olur ki, bu tədris ocağının müstəqil bina ilə təmin edilməsi və tələbə qəbulunun sayının artırılması üçün dəfələrlə EXMK-ya və müvafiq qurumlara etdiyi müraciətlər öz həllini tapmamışdır. Çünki sovet Ermənistanının şovinst dairələri aydın dərk edirdilər ki, Azərbaycanlı Pedaqoji texnikumunun müstəqil bina ilə təmin edilməsi onun böyük inkişafına və yeni keyfiyyət yüksəlişinə, milli pedaqoji kadrların hazırlanması işinin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır.

1931-ci illərdə Ermənistanda 7-dən artıq erməni texnikumu fəaliyyət göstərirdi ki, onların da hər biri müstəqil bina, lazımi şəraitlə təmin edildiyi, bütün zəruri ehtiyacları ödənilməli halda, yeganə Azərbaycanlı Pedaqoji texnikumu bütün bu qayğılardan tamamilə məhrum idi. Ermənistanın “bolşevik” cildinə bürünmüş daşnak dairələri azərbaycanlı pedaqoji texnikumu üçün yeni binanın tikilməsi və avadanlıqla təchiz olunması məsələsini hər dəfə müxtəlif bəhanələrlə təxirə salırdılar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, elə varlığının ilk günlərindən texnikum çox böyük problemlər və çətinliklərlə üz-üzə qalmışdı. Amma texnikumda mövcud olan problemlərə baxmayaraq, bu tədris ocağının fədakar kollektivi texnikumun saxlanması və möhkəmləndirilməsi üçün mübarizəni davam etdirirdi. Bu barədə “Qızıl şəfəq” qəzeti səhifələrində, erməni məktəblərindən fərqli olaraq, azərbaycanlı məktəblərinə və pedaqoji texnikuma Ermənistan hökuməti tərəfindən lazımi köməkliyin göstərilməməsi haqqında kifayət qədər kəskin yazılar və məlumatlar dərc olunmuşdu. Texnikumun rəhbərliyi bütün çətinliklərə baxmayaraq, bu təhsil ocağını tədris-material bazası ilə təmin etmək, ali təh-

silli pedaqoji kadrları cəlb etmək, tələbə kontingentinin sayını artırmaq və pedaqoji texnikumun daha ahəngdar fəaliyyət göstərməsi üçün imkanlar axtarıb tapırdılar. Texnikumun pedaqoji şurasının demək olar ki, hər iclasında bu tədris ocağının bütün sahələri ilə bağlı məsələlər müzakirə edilərək müvafiq qərarlar qəbul edilirdi.

Pedaqoji texnikumun həyatında tələbə təşkilatının yaradılması və onun fəaliyyət göstərməsi də xüsusi yer tutur. Tələbə təşkilatı və onun sədri səsvermə yolu ilə bir il müddətinə tələbələr tərəfindən seçilirdi. Tələbə təşkilatı pedaqoji texnikumda tədris prosesində tələbələrin fəaliyyətini fəallaşdırmaq, tələbələrin mənafeyini müdafiə etmək, mədəni-kütləvi və.s tədbirlərin keçirilməsi işində nizamnamə çərçivəsində yaxından fəaliyyət göstərirdilər.

B.Ə. Budaqov

1931-ci ildə texnikumda yeni yaranmış tələbə təşkilatına pedaqoji texnikumun fəal tələbələrindən biri Nadir Talibov rəhbərlik etmişdir. Sonrakı dövrlərdə isə Əbil Rizayev, Binnət Əbdüləzimov, Muxtar Bayramov, Budaq Budaqov və başqaları tələbə təşkilatının sədri olmuşlar.

Pedaqoji texnikumda kitabxananın təsis edilməsi də günün ən vacib və təxirəsalınmaz məsələlərindən biri olsa da, bu təhsil ocağının darısqal iki otaqdan ibarət olması buna imkan vermir. Bu da tədris prosesi ilə yanaşı, tələbələrin bilik səviyyələrinin artırılmasına da öz mənfi təsirini göstərməyə bilməzdi.

Bütün bunlara baxmayaraq, texnikumun pedaqoji heyəti ilə yanaşı, tələbə kollektivi də azərbaycanlı əhalinin savadlanması, təhsilə cəlb edilməsi üçün böyük səy göstərirdilər. Pedaqoji texnikumun tələbələri yay tətili dövründə azərbaycanlılar yaşayan

bölgələrə gedir, orada savad kursları təşkil edir, onların savadlanmasına çalışırdılar. Pedaqoji texnikumun tələbələri Həsən Həsənov, Firudin Quliyev, Tamam Yusubova, Məhəmməd Əliyev, Səfəralı Məhərrəmov – Meğridə, Ənvər Qazıyev – Qəmərli dairəsinin Qaraqoyunlu kəndində, İdris Hüseynov – Bala Mərzə kəndində, Nurəli Qurbanov, Həbib İsmayılov, Əbil Rzayev, Cahangir Rüstəmov, Həsənalı Həsənov, Əyyub Babayev – Qafanda, Şıxzadə İrzayev, Heydər Məhəmməd Əliyev, Nəzər Paşayev, Cəlil Əliyev – Vedibasarda, Nəsir Əliyev, Bəhlul Hüseynov – Ağbabada, Tərhan Həsənova, Bağır Rzazadə, Fəridə Məmmədova, Kübra Məmmədova və başqaları İrəvanda savadsızlığın aradan qaldırılmasında və milli maarifimizin inkişafında çox böyük rol oynamışlar.

1931-ci ildə pedaqoji texnikumda müxtəlif fənlərin tədrisi ilə yanaşı “Musiqi” fənni də tədris olunurdu ki, həmin fənni də bu təhsil ocağının tar müəllimi İbrahim Məmmədov tədris edirdi.

Məlumdur ki, icbari ibtidai təhsil sisteminin tətbiq edilməsi nəticəsində istər məktəblərin, istərsə də orada oxuyan şagirdlərin sayı xeyli artdığından, həmin təhsil ocaqlarında pedaqoji kadrlara da böyük tələbat var idi. Bu baxımdan azərbaycanlı məktəblərində müəllim kadrlara olan tələbatı aradan qaldırmaq üçün pedaqoji texnikumun sonuncu kurs tələbələrinin hər il vaxtından əvvəl buraxılması bir zərurətə çevrilmişdi. 1931-ci ildə sentyabr ayının sonlarında pedaqoji texnikumun 3-cü buraxılışı olmuşdur ki, həmin məzunlar oktyabr ayının 1-dən qəza məktəblərində müəllimlik fəaliyyətinə başlamışlar. Əbülfət İbrahim 1931-ci ildə “Qızıl şəfəq” qəzetində dərc etdirdiyi “Məcburi təhsil cəbhəsinə daha yeni 39 mübarizlər” adlı məqaləsindən məlum olur ki, 40 nəfər tələbədən 39 nəfəri pedaqoji texnikumu bitirməyə müvəffəq ola bilmiş, 1 nəfəri isə təhsil aldığı müddətdə texnikumdan xaric edilmişdir. Texnikumun 1931-ci il buraxı-

lışında məzunlar arasında yalnız bir nəfər gənc qız olmuşdur ki, bu da Sona Bağırova idi. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, Sona Bağırova Ermənistan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin azərbaycanlı bölməsinin gənc üzvü kimi İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinin inkişafında müəyyən rol oynamışdır. O, hələ pedaqoji texnikumda təhsil aldığı illərdə “Qızıl şəfəq” qəzeti səhifələrində bədii nümunələr çap etdirir, inqilabdan sonra İrəvanda yaranan Azərbaycan poeziyasının gənc aparıcı nümayəndələrindən biri kimi fəal iştirak edirdi.

1932-ci tədris ilində pedaqoji texnikuma tələbə qəbulu sayının artırılmasında mühüm dönüş baş verdi. Belə ki, texnikuma tələbə qəbulunun sayı əvvəlki illərlə müqayisədə artaraq 60 nəfərə çatdırılmışdı. 1932-ci ildə pedaqoji texnikuma tələbə qəbulu bölgələr üzrə aşağıdakı kimi olmuşdur. Onlardan 5 nəfəri – İrəvan, 4 nəfəri – Üçmüədzin, 2 nəfəri – Qəmərli, 2 nəfəri – Axta, 4 nəfəri – Qarakilsə, 8 nəfəri – Vedibasar, 5 nəfəri – Basarkeçər, 3 nəfəri – Hamamlı, 3 nəfəri – Allahverdi, 8 nəfəri – Ağbaba, 5 nəfəri – Qafan, 5 nəfəri – Sisian, 3 nəfəri – Gorus, 5 nəfəri isə Dilican bölgələrindən idi.

Mənbələrin verdiyi məlumatlardan aydın olur ki, pedaqoji texnikumda əvvəlki illərdə olduğu kimi, 1932-ci tədris ilində də dərslər vaxtında başlamamışdır.

Hər il dərslərin 25-30-gün gec başlaması burada tədris prosesi üçün lazımı şəraitin olmaması ilə bağlı olmuşdur.

Texnikumda laboratoriyalar və tədris üçün kifayət qədər zəruri dərs kitabları olmadığından dərslər bəzən nəzəri keçirilirdi. Hətta tələbələrin məskunlaşdığı yataqxanada işıq olmadığından, tələbələr dərslərinə çıraq işığında hazırlaşmağa məcbur olurdular. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, tələbə və müəllimlərin yaşayış şəraiti hədsiz dərəcədə ağır olduğu kimi, dərs keçməyə sinif otaqları da çatışmırdı.

1933-cü ildə Bəhlul Yusifov texnikuma direktor təyin olunduqdan sonra bu tədris ocağının həyatında ciddi dönüş baş verir. B.Yusifov 1903-cü ildə Vedibasarda anadan olmuşdur. O, 1920-ci

Bəhlul Yusifov

ildə partizan hərəkətinə qoşularaq, Abasqulu bəy Şadlinskiyin yaratdığı "Qırmızı tabor"un tərkibində erməni daşnaklarına qarşı vuruşmuşdur. 1921–26-cı illərdə Vedidə müəllim işləmiş, azərbaycanlı əhali arasında savadsızlığın aradan qaldırılmasında, gənclərin təhsilə cəlb edilməsində böyük rol oynamışdır. 1927-ci ildə Gümrü qəza komitəsinin Amasiya nahiyəsində təlimatçı vəzifəsində çalışmışdır. 1928-ci ildə Zaqafqaziya Kommunist Universitetinə daxil olmuş, 1933-cü ildə oramı bitirdikdən sonra elə həmin ildə İrəvan Türk Pedaqoji texnikumuna direktor təyin olunmuşdur. 1933-cü ildən 1942-ci ilədək pedaqoji texnikumun direktoru vəzifəsində çalışmışdır. 1940-cı ildə təhsil sahəsindəki xidmətlərinə görə "Əməkdar müəllim" adına layiq görülmüşdür. 1942–43-cü illərdə Zəngibasar rayonu MTS-in siyasi şöbə rəisi vəzifəsində işləmişdir. 1946-cı ildə B.Yusifov aspiranturaya daxil olur və 1952-ci ildə namizədlik dissertasiyasını müdafiə edərək tarix elmləri namizədi elmi dərəcəsi alır. 1950-ci ildən Neft və Kimya İnstitutunda müəllim, dosent, kafedra müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Ömrünün böyük bir hissəsini elmə, təhsilə, milli pedaqoji kadrların hazırlanması işinə həsr etmiş, gözəl təşkilatçı, böyük insan B.Yusifov 1984-cü ildə dünyasını dəyişmişdir.

B.Yusifov texnikuma direktor təyin olunduqdan sonra tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, tədris üzrə proqramların, dərslər vəsaitlərinin əldə olunması, tələbə kontingentinin sayının artırılması sahəsində ciddi iş aparmışdır. Texnikumda tədris prosesini

*Bəhlul Yusifov ailə üzvləri ilə birlikdə.
1983-cü il*

və ictimai həyatı, eləcə də digər məsələləri qaydaya salmaq üçün çox böyük işlər görülürdü. 1933-cü ilin ortalarından vəzifəsinin icrasına başlayan B.Yusifov qısa müddətdə tələbələrin paltar, ayaqqabı və s. ləvazimatlarla təmin edilməsinə, dəhlizdə və yerdə dərs keçmək kimi halların aradan qaldırılmasına, tələbələr üçün yeməxana və burada olan 5 qrupun hər birinin xüsusi dərs otağı ilə təmin olunmasına nail ola bilmişdi. Texnikumda tələbə yataqxanası sarıdan da vəziyyət olduqca acınacaqlı idi. Balaca, basırıq, darısqal, rütubətli bir otaqda 30-dan artıq tələbə yaşayırdı. Tələbələrin mədəni rahatlığı üçün minimum şərait belə yox idi. Texnikumun rəhbərliyi aydın dərk edirdi ki, təhsilin keyfiyyətini və müvəffəqiyyət dərəcəsini qaldırmaq üçün bu tədris ocağının müstəqil bina ilə təmin edilməsinə kəskin zərurət var. Texnikum rəhbərliyinin və digər qeyrətli ziyahlarımızın milli iradəsi və səyi nəticəsində uzunmüddətli gərgin mübarizədən

N.Əfəndiyev

sonra pedaqoji texnikum 1934-cü ildə müstəqil bina ilə təmin edildi. Beləliklə, texnikumun rəhbərliyi burada dərslər demək

Müzəffər Nəsirli

üçün ali təhsilli müəllimlərin cəlb edilməsi məsələsini də təcili olaraq nəzərdən keçirib, bu işin də qaydaya salınmasına nail ola bilməmişdi. Çünki texnikum ali təhsilli pedaqoji kadrlar sarıdan kifayət qədər təmin edilməmişdi. Qısa vaxt ərzində texnikumda dərslər deyən ali təhsilli pedaqoji kadrların sayı nəzərəcarpacaq dərəcədə artmışdı. 1934-cü illərdə pedaqoji texnikumda Azərbaycan dili və ədəbiyyatından Nəsim Əfəndiyev, Müzəffər Nəsirli, Abbas Azəri, tarixdən – Nəzər Paşayev, pedaqogika və psixologiyadan Tacirə

Bağirova, Zəhra Abbasova, fizika və riyaziyyatdan Məmməd Həsənov və Kərəm Abbasov kimi işıqlı simalar dərslər deyirdilər. Texnikumda yüksək səviyyəli ali təhsilli pedaqoqların olması tədrisin keyfiyyətinin daha da yüksəlməsinə səbəb olmuşdu.

Nəzər Paşayev

Belə ki, erməni şovinizmi əhatəsində qarşılaşdığı bütün çətinliklərə, maneələrə baxmayaraq, azərbaycanlı

pedaqoji texnikumu təhsil sistemində öz uğurları ilə mövqeyini daha da möhkəmləndirə bilməmişdi. Bu texnikum Cənubi Qafqazda ali məktəb səviyyəsində böyük uğur qazana bilməmişdi. İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumu 1934-cü ildə Ümumittifaq tex-

Abbas Azəri

nikumları yarışında birincilik qazanaraq 7000 manat məbləğində pul mükafatına layiq görülmüşdü.

Texnikumun məzunu olmuş görkəmli alim, akademik Budaq Budaqov milli pedaqoji kadrların hazırlanması işində böyük xidmətləri olmuş bu təhsil ocağı haqqında yazır: "İrəvan Pedaqoji məktəbi oraya toplanmış müəllimlərin pedaqoji ustalığı, ensiklopedik biliyi və hazırlanan kadrların savadının pedaqoji məktəb səviyyəsindən universitet tələbələri səviyyəsində qaldırılması bu məktəbə haqlı şərəf, şöhrət, nüfuz gətirmişdi. İrəvan Pedaqoji məktəbinə daxil olmaq ən yüksək müsabiqəli ali məktəbə qəbuldan çətin idi. Məktəbdə olan daxili intizam, yığcamlıq, yüksək təhsil vermək ənənəsi, yaxşı oxuyanların hörmətini layiq olduğu səviyyəyə qaldırmaq bizi valeh edirdi" (13).

Texnikumun 4 mərtəbəli bina ilə təmin edilməsi tədrisi lazımı səviyyədə qurmağa əlverişli şərait yaratmışdı. Vaxtilə bir tədris otağına malik olan texnikumda artıq 18 sinif otağı var idi. 2-ci və 3-cü mərtəbələrində dərslər keçirilir, 4-cü mərtəbəsi isə 75 nəfərlik yataqxana kimi fəaliyyət göstərirdi. Bundan başqa, tələbələr üçün yeməcxana, idman zalı təşkil edilmiş, onların mədəni ehtiyacını ödəmək üçün bir kino aparatı alınmış, kino üçün böyük bir klub yaradılaraq tələbələrin ixtiyarına verilmişdi. Bütün kabinet və laboratoriyalar müəyyən qədər avadanlıqla təchiz edilmişdi. Texnikumda fizika, kimya, biologiya, coğrafiya, hərbi və s. kabinet

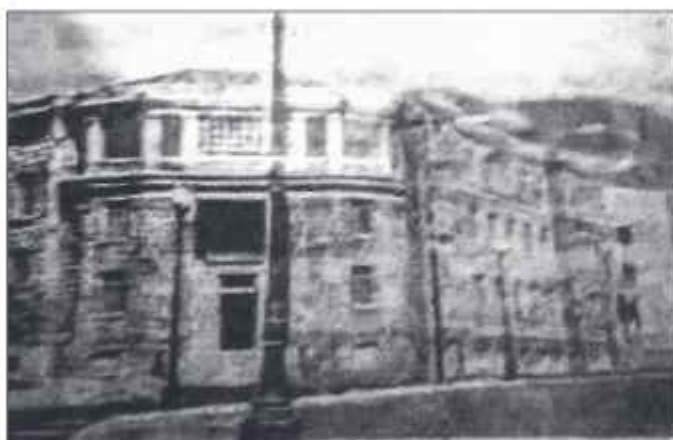

K. Abbasov

Məmməd Həsənov

və laboratoriyaların olması dərslərin daha da keyfiyyətli keçirilməsinə və onların təcrübə ilə əlaqələndirilməsinə müsbət təsir göstərirdi. Texnikumda xüsusi sənətxana da fəaliyyət göstərirdi ki, bu da politexnik işləri daha da gücləndirirdi. Tələbələrin maddi və məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, texnikumun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, inventar, avadanlıq və s. ləvazimatlarla təmin edilməsi bu tədris ocağının müvəffəqiyyət dərəcəsinin ildən-ilə artmasının nəticələrində də özünü göstərirdi.

Pedaqoji məktəbin yeni binası. 1934

1934-cü ildə texnikumun nəzdində həm də birillik müəllimlər kursu açılmışdı ki, bu kursa da 36 nəfər qəbul edilmişdi. Onu da qeyd etmək ki, hazırlıq kursları texnikumun yarandığı ilk illərdə də səmərəli fəaliyyət göstərirdi. Amma 1929-cu ildə həmin kursların fəaliyyəti dayandırılmış, 1934-cü ildə isə yenidən bərpa edilmişdi.

1934-cü ildə İbrahim Axundov texnikuma tədris işləri üzrə şöbə müdiri təyin olunur. Onu da qeyd etmək ki, texnikumun yeni rəhbərliyinin səyi nəticəsində 1934/35-ci tədris ili üçün

tələbə qəbulunun sayının artırılmasında da böyük irəliləyiş əldə edilmişdir. Belə ki, texnikuma tələbə qəbulunun sayı xeyli artaraq 120 nəfərə çatdırılmışdı. Texnikumun rəhbərliyinin ciddi çalışmaları nəticəsində tədris prosesi üçün həlli vacib olan bir sıra məsələlər yüksək peşəkarlıqla həll edildiyindən 1934-cü tədris ilində dərslər vaxtında – sentyabr ayının 15-də başlamışdı.

Texnikumda kitabxananın yaradılması da tədris prosesinin uğurla davam etməsində və tələbələrin bilik səviyyələrinin, ümumi dünya görüşlərinin artmasında çox böyük rol oynamışdı. Məlumdur ki, hər hansı bir tədris müəssisəsində kitabxanasız keçinmək mümkün deyil. Texnikumun rəhbərliyi Azərbaycandan və digər başqa şəhərlərdən müxtəlif adda kitablar, qəzet və jurnallar alırdı ki, bununla da kitabxana fondu getdikcə daha da zənginləşirdi.

Faktlar göstərir ki, Pedaqoji Texnikumun müəyyən uğurlara nail olmasında, pedaqoji kollektivlə yanaşı, tələbə heyətinin də rolu olmuşdur. Beləliklə, texnikum coşqun fəaliyyət göstərir, özünün pedaqoji kadrlar hazırlanması işinin öhdəsindən layiqincə gəlirdi. Hər qrupa təhkim edilmiş müəllimlər sinif rəhbəri kimi tələbələrin tədris nizam-intizam işlərinə rəhbərlik edir, zəif tələbələrlə müəyyən ardıcılıqla iş aparırdı. Tələbələrin müvəffəqiyyət dərəcəsini yüksəltmək texnikumun həyatında ən mühüm məsələlərdən biri idi. 1935-ci tədris ilində Pedaqoji Texnikumun tələbələrinin müvəffəqiyyət dərəcəsinə dair rəqəmlər sübut edir ki, əvvəlki illərə nisbətən bu göstərici daha da yüksələrək 95 faiz təşkil etmişdir.

Bir sıra çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumu 1934/35-ci tədris ilini uğurla başa vurmuşdu. 1935-ci ildə texnikumu 21 nəfər, birillik müəllimlər hazırlığı kursunu isə 29 nəfər bitirmişdi. Həmin il Pedaqoji Texnikumu bitirənlər dövlət imtahanlarını gözəl göstəricilərlə başa vurmuşdular. İm-

tahanların nəticələri haqqında məlumatlardan aydın olur ki, Hüseyin Əliyev, Həsən Həsənov, Ağayəddin Telanov, Qulu Mahmudov, Tanrıverdi Qasimov və Lətif Göyüşov, Əli Mirzəyev dövlət imtahanlarını müvəffəqiyyətlə vermişdilər. Yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz məzunlar hələ tələbəlik illərində texnikumun ictimai, mədəni həyatında fəal iştirak etdiklərinə görə tədris müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən bir neçə dəfə mükafata layiq görülmüşlər.

Texnikumun Pedaqoji şurası 1934/35-ci dərslə yekun vurarkən tələbələrin müvəffəqiyyət dərəcəsinin yüksəldilməsində böyük əmək sərf etmiş müəllimlərdən 4 nəfərini və imtahanlarda yüksək bilik nümayiş etdirən tələbələrdən isə 16 nəfərini istirahət evinə göndərməklə mükafatlandırmışdı.

Tərcüməçi-publisist Zahid Əhmədov pedaqoji texnikum haqqında yazırdı: “O vaxtlar bu məktəbə qəbul olmaq istəyənlərin sayı qədərindən çox idi. Odur ki burada ancaq yaxşılardan yaxşısı oxuya bilərdi. Məktəb mahalda öz ənənələri, müəllim kollektivi və yetişdirmələri ilə sayılıb-seçilən təhsil ocaqlarından biri idi” (68).

M. Müşfiq, M.S. Ordubadi, Yusif Vəzirov və H. Mehdi İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbində olarkən. 1935

1935-ci ildə M.S.Ordubadi, M.Müşfiq, M.Hüseyn və başqalarından ibarət nümayəndə heyəti İrəvanda səfərdə olarkən Pedaqoji Texnikumun müəllim və tələbə kollektivi ilə görüş keçirmişlər. M.S.Ordubadi texnikumun müəllim və tələbə heyəti qarşısında çıxış edərək bu tədris ocağının fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Türk Pedaqoji Texnikumu bizdə böyük intibahlar yaratdı. Türk mədəniyyətinin nə qədər böyük inkişafda olduğunun canlı şahidi olduq” (6; 8).

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın bir çox görkəmli ziyalıları – Cəlil Məmmədquluzadə, Əli Nazim, Mir Cəlal, Yusif Vəzir Cəmənəzəminli, Sabit Rəhman, Səməd Vurğun, Əbülhəsən, Mikayıl Rəfili, Vəli Xulufu, Süleyman Rüstəm və başqaları bu təhsil ocağının qonağı olmuşlar.

Pedaqoji şuranın iclaslarında naliyyətlərlə yanaşı mövcud nöqsanlar da müzakirə edilir və onların aradan qaldırılması üçün ciddi tədbirlər görülürdü. Pedaqoji şuranın 25 iyun 1935-ci il tarixli iclasında qəbul edilən qərarlarından biri də Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığının inşaat şöbəsi tərəfindən texnikumda aparılan təmir işlərinin gecikdirilməsi ilə bağlı idi. Texnikumun yeni bina ilə təmin edilməsinə baxmayaraq, burada təmir-tikinti işləri hələ də tamamlanmamışdı. Bu barədə məlumatlara texnikumun direktoru B.Yusifovun hesabatlarında da rast gəlinir. O yazırdı: “Təhsil ilinə hazırlıq işlərində nöqsan cəhət məktəbin təmiratının gecikdirilməsidir. Bu səbəbdən məktəbə hələ su çəkilməmişdir. Qısa hazırlıq üçün məktəbin odun damı hələ hazırlanmamış, bir sıra yarımçıq işlər görülüb qurtarmamışdır. Xalq Maarif Komissarlığı göstərilən nöqsanların tezliklə aradan qaldırılmasına, gələcəkdə Azərbaycanlı Pedaqoji texnikumun daha keyfiyyətli və bacarıqlı kadrlar hazırlamasını təmin etməyə çalışmalıdır” (36; 70).

Amma bütün bunlara baxmayaraq, texnikum qarşısına tədrisi keyfiyyətcə daha da yaxşılaşdırmaq, növbəti tədris ilinə hazırlıq prosesini vaxtında başa çatdırmaq, daha keyfiyyətli pedaqoji kadrlar hazırlamaq məqsədi qoymuşdu.

Texnikumun rəhbərliyi milli pedaqoji kadrların hazırlanması məsələsinə də ciddi fikir verirdi. Mənbələrdə 1935-ci ildə Pedaqoji Texnikumu uğurla bitirən məzunlar arasında Lətifə Axundova, Feyzullah Ramazanov, Abbas Rzayev, Cəfər Əsgərov, İsmət Hacıyeva kimi məzunların adlarına rast gəlinir.

Texnikumda 1935/36-cı tədris ili üçün tələbə qəbulu ilə olanda hazırlıq işləri aparılmağa başlamış, tam orta olmayan məktəbləri əla qiymətlərlə bitirən gəncləri daha çox texnikuma cəlb etmək üçün müəllimlərdən bir neçəsi rayonlara ezam edilmişdilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, texnikumun nüfuzu ilbəil artdıqca bura qəbul olmaq istəyənlərin sayı da artırdı.

Texnikumun direktoru B.Yusifovun hesabatlarında 1935/36-cı tədris ilində texnikuma 175 nəfər tələbə qəbul olunacağı haqqında məlumat verilir. Sözsüz ki, bu rəqəm texnikuma tələbə qəbulunun əvvəlki illərlə müqayisədə ən yüksək göstəricisi idi. Amma məlum olmayan səbəblərdən B.Yusifov 1935-ci ilin iyul ayında texnikumun direktoru vəzifəsindən azad edilərək onun yerinə Mustafa Mustafayev direktor təyin edilir. Onu da qeyd edək ki, M.Mustafayev texnikumun direktoru vəzifəsində cəmi iki ay işləyə bilmişdir. O, "yoxlama komissiyası" adlandırılan qurum tərəfindən aparılan yoxlama zamanı təhlükəli "ünsür" kimi aşkar olunaraq tutduğu vəzifədən azad edilərək repressiyaya məruz qalmışdır.

1935-ci ildə pedaqoji texnikumun nəzdində qiyabi şöbə yaradıldı. Qiyabi şöbənin yaradılmasında və inkişafında B.Yusifovun və M.Kazımovun böyük xidməti olmuşdur. Qiyabi şöbədə EXMK tərəfindən təsdiq olunmuş qaydalar əsasında, xüsusən

maarif sahəsində çalışan adamlara qiymətli oxuyaraq təhsil almağa imkan yaratmaq nəzərdə tutulurdu.

1935/36-cı tədris ilində texnikuma bölgələr üzrə cəmi 175 nəfər tələbə qəbul edilmişdir. 1935/36-cı dərs ilinin əvvəlində texnikumda cəmi 11 qrupda 397 tələbə təhsil alırdı. (70) Göründüyü kimi, əvvəlki illərlə müqayisədə texnikuma tələbə qəbulu, tələbələrin ümumi sayı nəzərəcarpacaq dərəcədə artmışdı.

Təkcə 1935-ci illərdə Qaraqoyunlunun Göyərçin kəndindən 6 nəfər: Abdullayev Koxsul Süleyman oğlu, Qarayev Ömər Paşa oğlu, Qarayev Nəcəf Süleyman oğlu, Cəfərov Cəfər Aslan oğlu, Abdullayev Ənvər Vəli oğlu, Mərdanov Cumayıl İrəvan Pedaqoji Texnikumuna qəbul olmuşdular.

1936-cı ilin yanvar ayında texnikumun direktoru vəzifəsinə yenidən B.Yusifov, katib vəzifəsinə isə Elyas Ramazanov təyin edilir.

Eyni zamanda, texnikumun yeni rəhbərliyi 1936/37-ci tədris ilinə hazırlıq və məktəbin avadanlıqla təchiz olunması ilə bağlı lazımi işləri davam etdirirdi. Onu da qeyd etmək ki, hələ də bəzi fənlər üzrə ali təhsilli müəllimlərin olmaması, sinif otaqlarının çatışmadığı bir vaxtda texnikumun 4 otağının erməni kukla teatrı tərəfindən zəbt edilməsi, dərsliklərin və dərs vəsaitlərinin çatışmaması tədris prosesinin gedişinə mənfi təsir göstərsə də, texnikum yaşayır və geniş fəaliyyət göstərən mədəni quruculuq qüvvəsinə çevrilirdi.

1936-cı ildə İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumu İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbi adlanır. Texnikumun rəhbərliyi tərəfindən bu tədris ocağında dərs demək üçün daha 4 ali təhsilli müəllim dəvət olunur. Ali təhsilli müəllim heyətinin sıralarının artması texnikumun ahəngdar fəaliyyəti üçün çox mühüm şərt idi.

Pedaqoji məktəbdə tədris ləvazimatı, fizika, kimya kabinetlərinin təchizatı, kitabxananın ədəbiyyatla zənginləşdirilməsi və s. sahələrdə xeyli işlər görülmüşdü. Bundan başqa, 319 ədəd

idman forması alınaraq tələbələrə paylanmışdı. 1936-cı dərs ilində 3000 manatlıq tədris ləvazimatı, 4000 manatlıq isə yeni mikroskoplar alınmış, yeni açılan siniflərin inventarla təmin edilməsi üçün 60 stol-stul dəsti, 12 yazı taxtası, tələbə yataqxanası üçün asılıqan, çarpayrı, dolab və s. inventarların alınmasına 24000 manat vəsait xərclənmişdi.

Pedaqoji məktəb rəhbərliyinin Meğri, Dilican, Sisyan və s. azərbaycanlılar yaşayan bölgələrə ezam etdiyi bir qrup müəllimin səyi və təbliği sayəsində bu tədris ocağına qəbul olmaq üçün ərizə verənlərin sayı 245 nəfərə çatdırılmışdı. Amma onlardan yalnız 120 nəfəri pedaqoji məktəbin tələbəsi olmaq hüququnu qazana bilmişdi.

1936-cı dərs ilində pedaqoji məktəbin qiyabi, əyani və birlik müəllimlər hazırlığı kursuna qəbul olunanların sayı cəmi 165 nəfər olmuşdu. Texnikuma qəbul olunmaqda qızlara üstün hüquqlar verilmişdi ki, bununla da tələbə qızların sayı 40 nəfərə çatdırılmışdı (70).

Əziz Əzizov

1936-cı ildə texnikumda tələbələrin ideya-siyasi səviyyəsini yüksəltmək, onların istedad və bacarıqlarını, yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək, cəmiyyətin fəal qurucularına çevirmək məqsədilə tar, foto, alman dili, rus dili, coğrafiya, xor, rəqs və s. dərnəklər yaradılmış və bu dərnəklərə xeyli sayda tələbə cəlb edilmişdi. Bu dərnəklərə texnikumun direktoru Mehdi Kazımov, müəllimlərdən Əziz Əzizov, Nəzər Paşayev, İsmayıl Şükürzadə, tələbələrdən 3-cü kurs tələbəsi Əsəd Məmmədov, 4-cü kurs tələbəsi Məsim Əkbərov rəhbərlik edirdilər. Mənbələrin verdiyi məlumatlarda həmin dərnəklərdə öz bilik səviyyələrini yüksəlt-

mək üçün müntəzəm iştirak edən tələbələrdən Bulud Zeynalov, Qurban İsmayılov, Qasım Əsgərov, Əhəd Rəcəbov, Tapdıq Əmiraslanov, Səməd Qarayev, Pərviz Tağızadə, Əbülfət İsmayılov, Cabbar Quliyev, Teymur Haqverdiyev, Cabbar Həsənov, Ələsgər Əbdilov, Möhsün İbrahimov, Məsmə Məmmədova, Fəqiyə Əsgərova, Möhsün Abbasov, Abbas Ağayev, Hüseyn Məmmədov, Əsgər Rzayev, Müzəffər Namazov, Bəhram Rzayev, Zübeydə Həsənova, Əhməd Kələşov, Gəncəli Quliyev, Hidayət Hacıyev, Ələsgər Mustafayev və başqalarının adlarına rast gəlinir.

Əsəd Məmmədov

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, pedaqoji məktəbin bir sıra uğurlara nail olmasında adlarını yuxarıda qeyd etdiyimiz və etmədiyimiz fəal tələbələrin də müəyyən rolu olmuşdur. Həmin tələbələr gözəl oxumaqla yanaşı, İrəvanda və eləcə də yerlərdə azərbaycanlıların yeganə mətbuat orqanı olan “Qızıl şəfəq” qəzetinin yayılması və abunə yazılışı işində milli maarifçiliyimizin inkişafında da fəal iştirak etmişlər. “Qızıl şəfəq” qəzetinin redaksiya heyəti bu mətbuat orqanına xeyli sayda abunə yazdıran tələbələrdən Teymur Haqverdiyevi, Cabbar Həsənovu, Möhsün İbrahimovu, Əsgər Abbasovu, Rüstəmi müxtəlif hədiyyələrlə mükafatlandırmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, tələbələr arasında siyasi və mədəni-kütləvi işlərə ciddi fikir verilirdi. Məlumdur ki, sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bütün sahələrdə olduğu kimi, təlim-tərbiyə işi də mövcud dövrün tələbləri və prinsipləri əsasında qurulmağa başladı. Tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsinə pedaqoji məktəbin ilk partiya təşkilatı rəhbərlik edirdi. Tələbələrin ideya-siyasi baxışlarının formalaşmasında elmi və siyasi möv-

zularda oxunan məruzələrin də böyük rolu olurdu. Eyni zamanda hərbi və bədən tərbiyəsi fənlərinin tədrisinə də xüsusi fikir verilirdi. Hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi müxtəlif formalarda aparılırdı. Pedaqoji məktəbin tələbələri hərbi biliklərə ruh yüksəkliyi ilə yiyələnirdilər.

Tələbələr atıcılıq idmanına daha çox maraq göstərirdilər. 1936-cı ildə 120 tələbə “Voroşilov nişancı” adını almışdı.

30-cu illərdə, xüsusilə 1937–38-ci illərdə bütün SSRİ-də həyata keçirilən repressiyalar İrəvan pedaqoji məktəbinin müəllim və tələbələrindən də yan keçməmişdi.

Onu da qeyd etmək ki, bu repressiyalarla əlaqədar ermənilərin azərbaycanlılara qarşı təzyiqi müxtəlif bəhanələrlə daha da güclənmişdi.

1937–38-ci illərdə pedaqoji məktəbin müəllimlərindən Əşrəf Bayramov, Abbas Azəri, Məhərrəm Əhmədov, tələbələrdən Rza Əli bəy oğlu, Mikayıl Əliyev, Əli Xəlilov, Mirağa Seyidov, Xalid Əfəndiyev, Məhəmməd Rzayev, Məhərrəm Xəlilov, İdris Hüseynov, Əkbər Məşəmməd Bağır Ağa oğlu, Ağayar Həsənov və başqaları repressiyaya məruz qalmışlar. Amma bütün bunlara baxmayaraq, pedaqoji məktəb 1936/37-ci dərəcə illərində müəllim kadrların hazırlanması işində daha çox uğurlara nail olmuşdu.

Ümumiyyətlə, 1936–40-cı illər pedaqoji məktəbin həyatında mühüm mərhələ təşkil edir. Bu, bir tərəfdən tələbə kontingentinin artırılması ilə bağlı idisə, digər tərəfdən ali təhsilli ixtisaslı müəllimlərin pedaqoji məktəbə cəlb edilərək fəaliyyət göstərmələri ilə bağlı idi.

Həmin illərdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatını Bəhman Xudiyev, Musa Tağıyev, kimyanı Cabbar Məmmədov, hərbi hazırlığı Qabustov, bədən tərbiyəsi fənnini Bəşir Məmmədov, fizika və riyaziyyatı – Cəlal Əsgərov, Təvəkkül Kərimov, Əziz Əzizov, Əbülfəz Abasquluyev, Sadiq Heydərzadə, Rza Məmmədov,

Əli Heydərov, tarix fənnini Abbas Orucov və başqa yüksək səviyyəli müəllimlər tədris edirdilər. 1938–40-cı illərdə isə pedaqoji məktəbin dərslər hissə müdiri vəzifəsini İsmayıl İsmayılov icra edirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu müəllimlər bilik verməkdə əvəzsiz pedaqoqlar idilər.

Ümumiyyətlə, 15 il ərzində məktəbdə dərslər deyən müəllimlərin sayı xeyli artmış, həm də keyfiyyətcə yaxşılaşmışdı. Texnikumun yarandığı ilk illərdə burada 4 müəllim olduğu halda, 1940-cı ildə artıq 26 müəllim var idi ki, onların da əksəriyyəti ali təhsilli idi (3; 4). Bütün bunlar hamısı tədrisin keyfiyyətcə yaxşılaşmasına öz müsbət təsirini göstərirdi.

Belə ki, 1938/39-cu dərslər ilində 2 il eyni sinifdə qalanların sayı 8 nəfər olduğu halda, 1939/40-cı dərslər ilində bunların sayı 3 nəfər olmuşdur (3; 4).

1939-cu dərslər ilində əlaçlı tələbələrin sayı 21 nəfər olduğu halda, 1940-cı ildə əlaçlı tələbələrin sayı 34 nəfər olmuşdur (3; 4). Mənbələrdə əlaçlı tələbələrdən Həbib Həsənov, Zəhra Hüseynova, Əli Qədiməliyev, İsrəfil Şahverdiyev, Muxtar Bayramov, Fərman Həsənov, Oruc Zeynalov, Zeynal Zeynalov, Hüseyn Məmmədov, Cəfər Paşayev, Firudin Nəbiyev, Eyvaz İsmayılov, Müseyib Allahverdiyevin adlarına rast gəlmək olar.

1940-cı ildə pedaqoji məktəbdə oxuyan qızların sayı 50 nəfər olmuşdur ki, onlardan da Nəcibə Fərhadova, Ceyran Zeynalova, Zəhra Hüseynova kimi əlaçlı tələbələrin adlarına rast gəlinir. Onu da qeyd etmək ki, Zəhra Hüseynova sonralar İrəvan Şəhər Sovetinin deputatı olmuşdur.

Məlumdur ki, İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin yaradılması Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların həyatında mühim hadisə idi. Amma bir sıra mənbələrdə pedaqoji məktəbin yaranması tarixi haqqında müxtəlif fikirlərə rast gəlinir. Bir çox mənbələrdə onun 1925-ci və 1926-cı illərdə yara-

dıldığı bildirilir. Əldə etdiyimiz mənbələr təsdiq edir ki, İrəvan Azərbaycanlı (türk) Pedaqoji Məktəbi 1924-cü ilin oktyabr ayının 15-də açılmışdır. Buna baxmayaraq pedaqoji məktəbin yaranma tarixi rəsmi şəkildə 1925-ci ildən götürüldüyündən bu tədris ocağının 15 illik yubileyi 1940-cı ildə dekabr ayının 6-da məktəbin böyük iclas zalında təntənəli şəkildə qeyd edilmişdir. Yubiley mərasimində bir sıra qurumların nümayəndələri də iştirak etmişdi. Yubiley mərasimində pedaqoji məktəbin direktoru, Əməkdar müəllim Bəhlul Yusifov bu tədris ocağının 15 ildə keçirdiyi şərəfli yol haqqında geniş məruzə etmişdir. Məktəbin müəllim və tələbələrindən bir neçəsi çıxış edərək pedaqoji məktəbin 15 ildə əldə etdiyi uğurlardan ətraflı söhbət açmışlar.

Pedaqoji məktəbin ünvanına bir sıra yerlərdən, o cümlədən İrəvanda Azərbaycan dilində yeganə mətbuat orqanı olan “Sovet Ermənistan”ı qəzetinin redaksiya heyəti və bölgələrdə fəaliyyət göstərən bir sıra qabaqcıl təhsil işçiləri adından da təbriklər gəlmişdi.

Yubiley mərasiminin rəsmi hissəsindən sonra məktəbin xor dərnəyinin və Cəfər Cabbarlı adına İrəvan Azərbaycanlı Teatrının solistləri Nəcibə Səfərovanın və N.Əlixanovanın iştirakı ilə geniş konsert proqramı olmuşdur.

İsmayıl İsmayılov

“Sovet Ermənistan”ı qəzeti pedaqoji məktəbin 15 illiyi münasibətilə yubiley səhifəsi buraxmışdı ki, burada da məktəbin direktoru Bəhlul Yusifovun, ilk partiya təşkilatının sədri Əli Heydərovun, riyaziyyat müəllimi Məmməd Həsənovun, dərslər hissə müdiri İsmayıl İsmayılovun, məktəbin ilk məzunu olmuş Adil Axundovun, 3-cü kurs tələbəsi Muxtar Bayramovun məqalələri dərc olunmuş və pedaqoji məktəbin 15 illik inkişaf yolu əks olunmuşdu.

B.Yusifovun pedaqoji texnikumla bağlı qeydlərindən məlumdur ki, “1925-ci ildə yeni təşkil olunarkən burada 30 nəfər tələbəni əhatə edən bir sinif otağı olduğu halda, 1940/41-ci dər ilində 400-dən çox tələbəni əhatə edən 18 sinif otağı vardı. Yalnız 1940/41-ci dər ilində məktəbə 232 tələbə qəbul olunmuşdur” (66).

Ümumiyyətlə, İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbi 15 il ərzində azərbaycanlı məktəbləri üçün 1228 nəfər müəllim hazırlayıb buraxmışdır ki, bunlardan 242 nəfəri qiyabi, 150 nəfəri isə birillik müəllimlər hazırlığı kursunun məzunları idi.

Məktəbin ilk məzunu olmuş Adil Axundovun təbrikində oxuyuruq: “Mənim gəncliyimin çiçəklənməsi tarixi İrəvan azərbaycanlı pedaqoji məktəbinin açılması ilə əlaqədardır. Mən pedaqoji məktəbə qəbul olunduğum zaman iclaslarda çıxış etməyi arzu edirdimsə də, fikirlərimi izah edə bilməyəcəyimdən utanaraq dinməz-söyləməz durardım. Çox keçmədi ki, mən özümü doğrultdum. Məktəbin dram dərnəyinin aktiv həvəskarlarından olaraq bir sıra pyesaların qoyulmasında mühüm rollar ifa etdim və bundan sonra iclaslarda danışmağı da bacardım.

Adil Axundov

Mənim ədəbiyyata olan marağım da bu məktəbdə oxuduğum zamandan artmışdır. Zəif və özgələrinə bir o qədər də maraqlandırmayan bir neçə şeirimi bu məktəbin skamyaları arxasında oturaraq yazmışam. Məktəbin birinci buraxılışı münasibətilə yazdığım və mətbuatda dərc olunan “Kəndə gedirəm” sərlövhəli şeirim təmasını da mən bu məktəbdən almışam. Pedaqoji məktəbdə keçirdiyim günlər mənim üçün əziz və unudulmazdır” (7; 8).

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, məktəbin ilk məzunlarından olmuş Adil Axundovun İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinin inkişafında böyük rolu olmuşdur. A.Axundov 1908-ci ildə Vedibasarda anadan olmuşdur. O, 1926-cı ildə pedaqoji məktəbdə oxuduğu müddətdə “Zəngi” qəzetində bədii nümunələr çap etdirir və eyni zamanda İrəvanın ədəbi-mədəni, ictimai və siyasi həyatında fəal iştirak edirdi. O, 1927-ci ildə yaradılmış Ermənistan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin azərbaycanlı bölməsinin fəal üzvü idi. Onun 1930-cu illərdə “Qızıl Şəfəq” qəzetində xeyli sayda oçerkləri, felyetonları çap olunmuşdur. O, felyetonlarını “Tənqidçi” imzası ilə çap etdirirdi.

Adil Axundov 1930–31-ci illərdə Amasiya rayonunun Güllübulaq kənd məktəbinin müdiri olmuş, 1932-ci ildə İrəvan türk orta məktəbində müəllim işləmiş, 1933-cü ildə isə Vədi firqə məktəbində Tarix fənnini tədris etmişdir. 1935-ci illərdə Vedibasarda nəşr olunan “Bolşevik sürəti” qəzetinin baş redaktoru, 1940-cı illərdə “Sovet Ermənistanı” qəzetinin iqtisadiyyat şöbəsinin müdiri, 1945-ci illərdə Zəngibasar Rayon Maarif Şöbəsinin müdiri və s. vəzifələrdə çalışmışdır. 1948-ci ildə Adil Axundov da digər soydaşlarımız kimi, Azərbaycana deportasiya olunmuşdur. A.Axundov o zaman ki Qasım İsmayılov (indiki Goranboy rayonu) rayonunda 1950-ci illərdə bir müddət maarif şöbəsinin müdiri işləmişdir.

Ümumiyyətlə, A.Axundovun və eləcə də Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin bir çox məzunlarının Qərbi Azərbaycanda milli maarifimizin, ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin inkişafında və formalaşmasında böyük xidmətləri olmuşdur.

İrəvan Pedaqoji Texnikumunun ilk məzunlarından biri də Əbülfət Rəhimov olmuşdur. Əbülfət Rəhimov 1906-cı ildə Göyçə mahalının Zod kəndində anadan olmuşdur. Hələ texnikumda oxuduğu müddətdə özünün ədəbi, ictimai fəaliyyəti ilə azərbaycanlı ziyalılar arasında kifayət qədər tanınan, böyük nü-

fuza malik olan şəxslərdən biri idi. O, texnikumu bitirdikdən sonra bir müddət öz doğma Zəd kəndində müəllimlik etmişdir. O, pedaqoji fəaliyyətindəki uğurlarına görə bir neçə dəfə mükafatlandırılmışdır.

Ə. Rəhimovun 1928-ci illərdə Göyçədə Azərbaycan dilində nəşr olunan "Qızıl Basarkeçər", İrəvanda nəşr olunan "Zəngi", sonralar isə "Qızıl şafəq" adı ilə nəşr olunan bu mətbuat orqanlarının səhifələrində Ə.Rəhimovun xeyli sayda şeirləri və məqalələri dərc edilmişdir. Onun 1931-ci ildə İrəvanda nəşr olunan "Zərbə", 1934-cü ildə isə "Gənc səslər" adlı almanaxlarda bir sıra şeirləri dərc olunmuşdur. 1933-cü ildə onun "Din əleyhinə" adlı şeirlər kitabçası çap olunmuşdur. O, keçmiş SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvü idi. 1931-ci ildə Ermənistan Proletar Yazıçılar İttifaqının azərbaycanlı bölməsinin katibi vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1935-ci ildə Azərbaycan Dövlət Teatr Texnikumuna tələbə qəbulu üzrə qəbul komissiyasının İrəvanda nümayəndəsi kimi də fəaliyyət göstərmişdir. 1940-cı ildə onun "Dəmir qanad" adlı şeirlər kitabı çap olunmuşdur.

Əbülfət Rəhimov

Əbülfət Rəhimov İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinin tərəqqisində fəal iştirak edən ziyalılarımızdan biri idi.

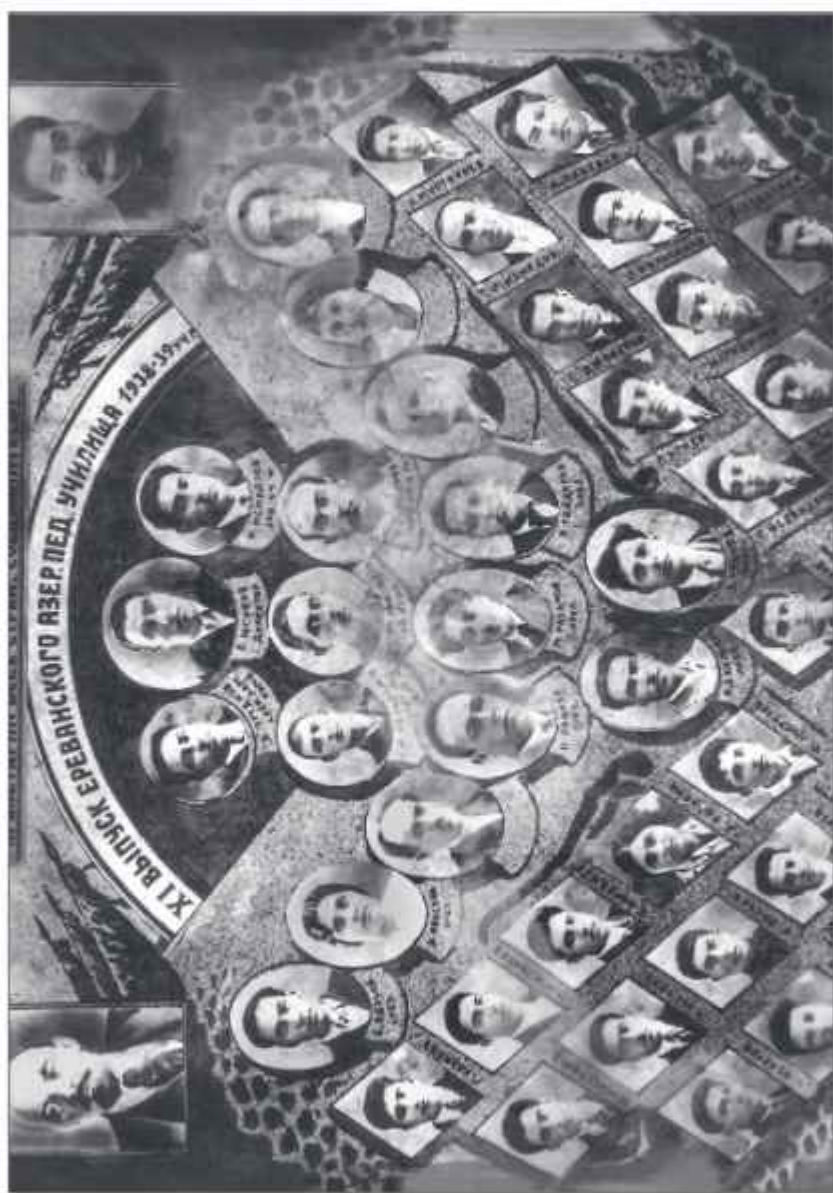
1941-ci ildə Böyük vətən müharibəsinə yollanan Ə.Rəhimov müharibədə həlak olmuşdur. Onun əlyazmaları yeganə övladı olan oğlu Həsən tərəfindən toplanaraq, 1985-ci ildə "Axan ulduzun işığı" adlı şeirlər kitabı şəklində işıq üzü görmüş, şair Məmməd Aslan isə kitaba "Güllələnmiş palıd ağacı" başlıqlı ön söz yazmışdır. Onu da qeyd edək ki, Ə.Rəhimovun yaradıcılığı bu gün də kifayət qədər öyrənilməmiş, onun xeyli sayda əlyazmaları, şeirləri hələ də tam toplanmamışdır.

İrəvanın ədəbi-mədəni həyatında fəal iştirak edən pedaqoji texnikumun ilk məzunlarından biri də Əbülfət İbrahim olmuşdur. Əbülfət İbrahim 1912-ci ildə İrəvanda yoxsul bir ailədə anadan olmuşdur. Yazıçı, tərcüməçi Ə.İbrahim 1930-cu illərdə müxtəlif dillərdən dilimizə bir sıra bədii əsərlər tərcümə etmişdir. O həm də “Qızıl şəfəq” qəzetinin fəal müxbiri olmaqla yanaşı, Ermənistan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin azərbaycanlı bölməsinin ən fəal üzvlərindən biri idi. O, 1935-ci ildə Ermənistan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin azərbaycanlı bölməsinin üzvlərinin yaradıcılığı haqqında kitab hazırlasa da, onu nəşr etdirə bilməmişdir.

Əbülfət İbrahim

Vaxtilə Qərbi Azərbaycanda məsul vəzifələrdə çalışmış Zəngibasar Rayon Maarif Şöbəsinin müdiri Adil Axundov, Basarkeçər Rayon Maarif Şöbəsinin müdiri Tapdıq Əmiraslanov, görkəmli ictimai xadim Məhərrəm Bayramov, pedaqoji məktəbin dərs hissə müdiri İsmayıl İsmayılov, İrəvan Əzizbəyov adına tam orta məktəbin direktoru Təcirə Bağırova, Vedi Rayon Partiya Komitəsinin katibi Məmməd Məmmədov, görkəmli hüquqşünas, xalq hakimi Şahmar Əhmədov, Əməkdar rəssam Cabbar Quliyev, Ermənistan SSR Ali Məhkəməsinin kollegiya üzvü Yaqub Bayramov, əməkdar müəllimlər – Şəfiqə Məhərrəmov, İdris Mahmudov, Cahangir Rüstəmov, Əliş Qarayev, Səriyyə Həsənova, Həsən Şəkəraliyev, Həbib Bayramov, Məsmə Məmmədova, Şəmşəd Əliyev, Gilas Məmmədova, Heydər Əliyev, Amasiya Rayon Maarif Şöbəsinin müdiri Cəlil Əliyev, ordenli müəllimlərdən – Məcid Əliyev, Oruc Abbasov, Məmməd Həsənov, şair Tahir Abbasov, Məmməd Tağı Qədiməliyev, Çaykənd məktəbinin müdiri Şamo Hətəmov, şair Surxay Şahquluyev, Bakı Dövlət Universitetində uzun müddət məsul vəzifədə çalışmış, professor Qurban Bayramov və başqaları pedaqoji məktəbin məzunları olmuşlar.

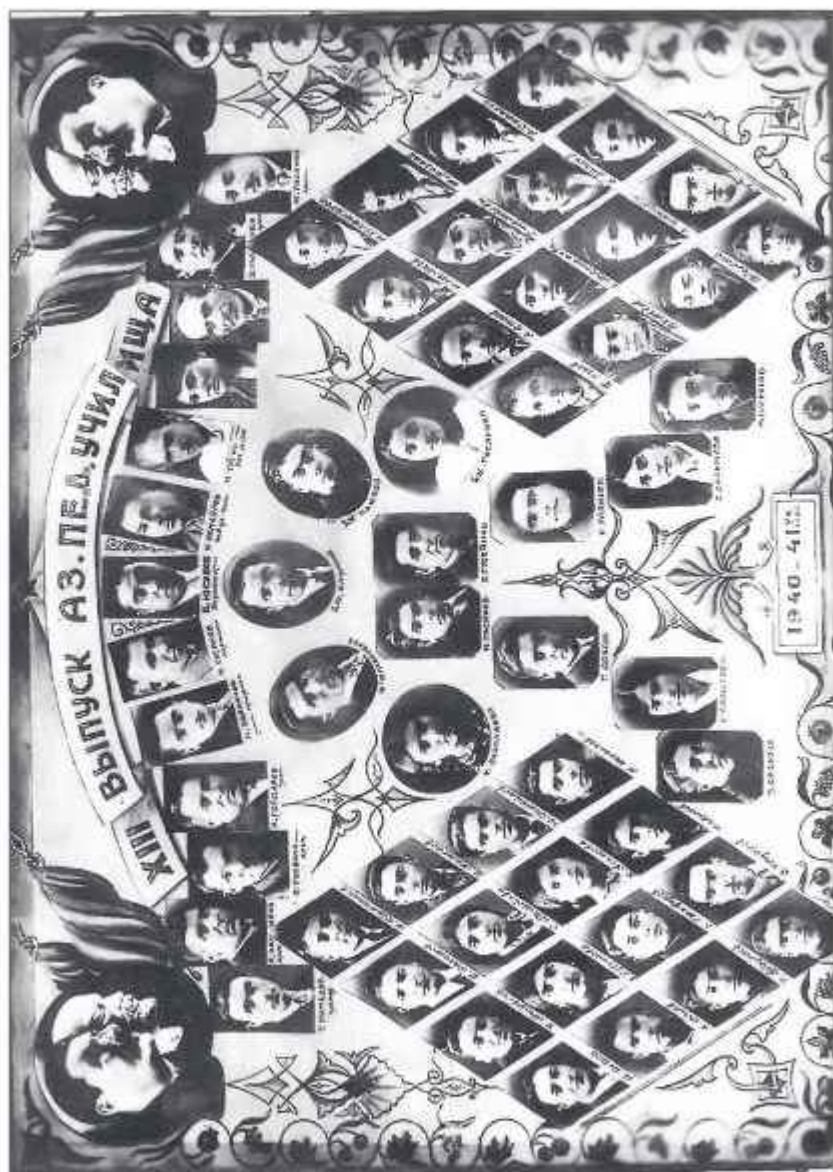

Böyük Vətən müharibəsi illərində pedaqoji məktəbin müəllim və tələbələrindən də cəbhəyə gedənlər oldu. Müharibənin sərt reallıqları pedaqoji məktəbin fəaliyyətini də mövcud dövrün qaydalarına uyğunlaşdırmağı zəruri edirdi. Həmin dövrdə hərbi və bədən tərbiyəsi fənlərinin tədrisinə ciddi fikir verilirdi. Hər yerdə olduğu kimi, pedaqoji məktəbdə də müəllim və tələbələr arasında hərbi hazırlıq və kütləvi müdafiə işi nümunəvi qurulmuşdu. Tələbələrdən 250 nəfəri I və II dərəcəli hərbi hazırlıq normasını uğurla yerinə yetirmişdir. 1941/42-ci tədris ilində pedaqoji məktəbdə xeyli sayda tibb bacısı, Voroşilov atıcısı və bəzi sahələr üzrə təlimatlar hazırlanmışdı. Həmin illərdə pedaqoji məktəbdə hərbi fənni Qalustov, bədən tərbiyəsi fənnini isə Bəşir Məmmədov tədris edirdilər.

İkinci Dünya müharibəsinin əvvəllərində hər yerdə olduğu kimi, pedaqoji məktəbdə də ağır vəziyyət yaranmışdı. Müəllim və tələbələrdən bəzilərinin cəbhəyə getməsi azərbaycanlı məktəbləri üçün pedaqoji kadrların hazırlanması işini çətin vəziyyətə salmışdı. Amma bütün bunlara baxmayaraq, pedaqoji məktəb öz fəaliyyətini dövrün tələblərindən doğan dəyişiklikləri dərk edərək, inamla davam etdirirdi.

1941/42-ci tədris ilində pedaqoji məktəbin tədris-proqram və siyasi tərbiyə işində, müəllim və tələbə heyəti arasında əmək intizamını möhkəmləndirmək və s. sahələrdə ciddi tədbirlər görülmüşdü. Mənbələrdən məlum olur ki, həmin illərdə pedaqoji məktəbdə imtahan sessiyaları daha yüksək tələbkarlıq şəraitində keçirilmişdir.

Müharibə şəraitində pedaqoji kadrlara yenidən böyük ehtiyac yarandı və bu ehtiyacı ödəmək üçün, hər yerdə olduğu kimi, tezliklə pedaqoji məktəbdə də qiyabi təhsilin yenidən təşkili və inkişafı məsələsini qarşıya qoydu. Müharibə illərində qiyabi təhsilə xüsusi əhəmiyyət verildiyindən qiyabi şöbələrin işinə

ciddi diqqət yetirilirdi. Qiyabi təhsil alan tələbələrin ədəbiyyatla və s. ləvzimatlarla təmin edilməsi, onlara vaxtlı-vaxtında məsləhət saatlarının ayrılması və s. işlərdə onlara yardım göstərilirdi.

Müharibə illərində hər yerdə olduğu kimi, pedaqoji məktəbdə də aktual siyasi mövzularda elmi konfranslar və tədbirlər keçirilirdi. 1940-cı ildə “Bir ölkədə sosializmin qalibiyyəti” adlı konfransda 14 məruzə dinlənilmişdi.

“Dünya iqtisadi krizisi” və s. mövzularda da konfranslar təşkil edilmişdi. Bu konfrans və tədbirlər, əsasən, məktəbin partiya təşkilatının rəhbərliyi tərəfindən keçirilirdi.

İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin qiyabi şöbəsi də işini mövcud dövrün tələblərinə uyğun qururdu. Məktəbin qiyabi şöbəsinin illik təhsil haqqı 100 manat idi.

Pedaqoji Məktəbin 1941/42-ci illərdə katibi vəzifəsində çalışmış Qulam Fərhadovun da qiyabi şöbənin təşkilində və fəaliyyətində böyük xidmətləri olmuşdur.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, Qulam Fərhadov İrəvan gimnaziyasının məzunu olmuş, sovetləşmədən sonra İrəvanda Azərbaycan mətbuatının inkişafında və yeni əlifbanın təbliğində və tətbiqində böyük xidmətləri olmuşdur.

1942-ci ildə B.Yusifov texnikumun direktoru vəzifəsindən xaric edilir. Onun yerinə İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun direktoru Həbib Məhəmmədzadə təyin edilir. O, bu vəzifədə 1948-ci ilə qədər işləmişdi. Məlumat üçün onu da qeyd edək ki, Həbib Məhəmmədzadə İrəvanın məşhur Məhəmmədzadələr nəslinin nümayəndələrindən idi. Sonrakı tədris illərində pedaqoji məktəbin böyük nailiyyətlər qazanmasında bilavasitə onun direktoru, istedadlı, geniş dünyagörüşlü, gözəl təşkilatçı Həbib Məhəmməd-

Həbib Məhəmmədzadə

zadənin böyük xidmətləri olmuşdur. Həbib Məhəmmədzadənin ciddi fəaliyyəti sayəsində 1943/44-cü dərslər ilində məktəbdə bir sıra üstünlüklər əldə edilmişdi. Qısa müddət ərzində məktəbin yataqxanası əsaslı şəkildə yenidən qaydaya salınmış, yeməxana, kitabxana və s. məsələlərlə bağlı problemlər aradan qaldırılmışdı.

Mənbələrdə məktəbin partiya, komsomol və həmkarlar təşkilatlarının pedaqoji məktəbi mədəni-maarif ocağına çevirmək üçün qızğın fəaliyyət göstərdikləri və yüksək tədris keyfiyyəti uğrunda dönüş yaradıldığı məlum olur. Və məktəbdə nizam-intizam məsələsi sahəsində köklü dəyişikliklərin olduğu barədə məlumatlara da rast gəlinir.

Qanlı-qadalı müharibə illərindən sonra müəllim və tələbə gənclərdən bəziləri pedaqoji məktəbin auditoriyalarına qayıtdılar. Məktəbin siyasi və təlim-tərbiyə işinin təşkilində böyük həyat təcrübəsi olan müharibə iştirakçılarından da səmərəli istifadə olunurdu.

Pedaqoji məktəbin müəllim və şagirdləri həm də İrəvanın ictimai və siyasi həyatında fəal iştirak edirdilər.

1946-cı ilin bir sıra sənədlərində müəllimlərdən Zərri Qurbanova, Əkbər Əkbərov, tələbələrdən Budaq Budaqov, Rəşid Hətəmov, Xatın Mustafayeva, Roza Allahverdiyeva və başqalarının ictimai fəallığı haqqında məlumatlara da rast gəlmək olur.

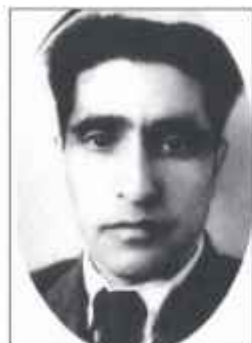
Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bir sıra çətinliklərə baxmayaraq, İkinci Dünya müharibəsi illərində pedaqoji məktəb öz işini uğurla davam etdirmiş və pedaqoji kadrların hazırlanması vəzifəsinin öhdəsindən layiqincə gəlmişdir.

Beləliklə, tələbələrin sayı və eyni zamanda müvəffəqiyyət göstəricilərinin sürətlə artması məktəbin rəhbərliyini razı salırdı.

Pedaqoji məktəbin qiyabi şöbəsində Vedibasar, Amasya, Basarkeçər, Zəngibasar, Qafan, Sisyan və azərbaycanlılar yaşayan digər bölgələrdən də tələbələr var idi.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi, 1947-ci il iyunun 25-də başlanan yay sessiyasında 171 nəfər tələbə iştirak etmişdir.

Həbib Əkbərov

Məktəbin direktoru Həbib Məhəmməd-zadənin ciddi fəaliyyəti sayəsində Pedaqoji məktəbə İrəvanın qabaqcıl azərbaycanlı müəllimləri cəlb edilmiş, tələbələr lazımi dərs ləvazimatı və əyani vəsaitlə təmin edilmişdi.

Tədris-tərbiyə işlərində məktəbin dərs hissə müdiri Həbib Əkbərovun da xidmətləri təqdirəlayiq idi. Dərs və imtahan cədvəlinin vaxtında tərtib edilməsi, qiyabi şöbənin yay imtahan sessiyasının mütəşəkkil keçməsinə zəmin yaratmışdı. Qiyabi şöbədə birinci kursun 23 tələbəsindən 5 nəfər, ikinci kursun 56 tələbəsindən 2 nəfər, üçüncü kursun 91 tələbəsindən 7 nəfər imtahanlara buraxılmamışdı.

Birinci və ikinci kursların yoxlama nəticələri qənaətbəxş olmuş, üçüncü kursun 91 nəfər tələbəsindən 50 nəfəri isə yüksək qiymətlərlə yay imtahan sessiyasını başa vuraraq məktəbin qiyabi şöbəsini bitirməyə nail ola bilmişdi. 36 nəfər isə 1/2 ikmalla şərti qurtarmış, 5 nəfər isə eyni sinifdə qalmışdı.

Pedaqoji məktəbin qiyabi şöbəsini əla qiymətlərlə bitirən 10 nəfər isə ali məktəblərə daxil olmaq hüququ qazana bilmişdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Pedaqoji məktəbin rəhbərliyi qiyabi şöbədə tədrisin keyfiyyətini lazımi səviyyəyə qaldırmağa ciddi səy göstərsə də, amma yay imtahan sessiyasının nəticələri tələbələrin hələ də lazımi qədər öz üzərlərində çalışmadıqlarını göstərmişdi.

Məktəbin rəhbərliyi növbəti tədris ili üçün qiyabi təhsil alan tələbələrə lazımi qədər dərslik, dərs vəsaiti və s. ləvazimatlarla təmin etməyi və onların üzərində nəzarəti gücləndirməyi qərara

almışdı. Qiyabi tələbələrə kömək məqsədilə məsləhət saatları təşkil olunur və onlarla müntəzəm aparılan işlər uğurla həyata keçirilirdi.

Rəziyyə İsmayılova

İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbi yarandığı gündən 1947-ci ilin ortalarına qədər 1370 nəfər orta təhsilli pedaqoji kadr hazırlamışdı.

Pedaqoji məktəbin fəaliyyətini ardıcıl izlədikdə aydın olur ki, məktəbin müəllimlərindən Mehdi Kazımovun, Məmməd Həsənovun, Əyyub Babayevin, Rəziyyə İsmayılovanın, Sadiq

Heydərzadənin, Zərri Qurbanovanın, Təvəkkül Kərimovun, Həbib Əkbərovun, Hüseyn Əliyevin, Cəfər Ələkbərovun, Şura Fərhadovanın, Surə Babayeva, Raziyə Abdullayevanın və başqalarının fədakar əməyi sayəsində tələbələrin yüksək təhsil səviyyəsi təmin edilirdi.

Sadiq Heydərzadə

1947-ci tədris ilində Pedaqoji Məktəbin sonuncu kurs tələbələrinin buraxılış imtahanı iyun ayının 2-də olmuş, 62 nəfər tələbə imtahanları uğurla verərək məzun adını qazanmışdı. (4)

1948-ci ildə Həbib Məhəmmədzadə məktəbin direktoru vəzifəsindən azad edilərək onun yerinə coğrafiya müəllimi Əsgər Cəfərov direktor təyin edilmişdi. Amma Əsgər Cəfərov pedaqoji məktəbin direktoru vəzifəsində cəmi 1 il 6 ay işləyə bilmişdi.

Əsgər Cəfərov

1949-cu ilə qədər fəaliyyət göstərən İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji məktəbi təkcə tədris müəssisəsi kimi deyil, eyni zamanda Qərbi Azərbaycanda ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, incəsənətimizin inkişafında, formalaşmasında və qorunmasında çox böyük rol oynamışdır. Bolşevik cildinə bürünmüş erməni daşnaklarının məkrli siyasəti nəticəsində təhsil tariximizin ən şanlı səhifələrindən birini təşkil edən böyük, şərəfli tarixi bir yol keçmiş bu təhsil ocağı da kollektiv şəkildə deportasiyaya məruz qoyularaq 1949-cu ildə Azərbaycanın Xanlar rayonuna köçürülmüş, 1972-ci ilə qədər orada fəaliyyət göstərmişdir.

Surə Babayeva

Şura Fərhadova

Təvəkkül Kərimov

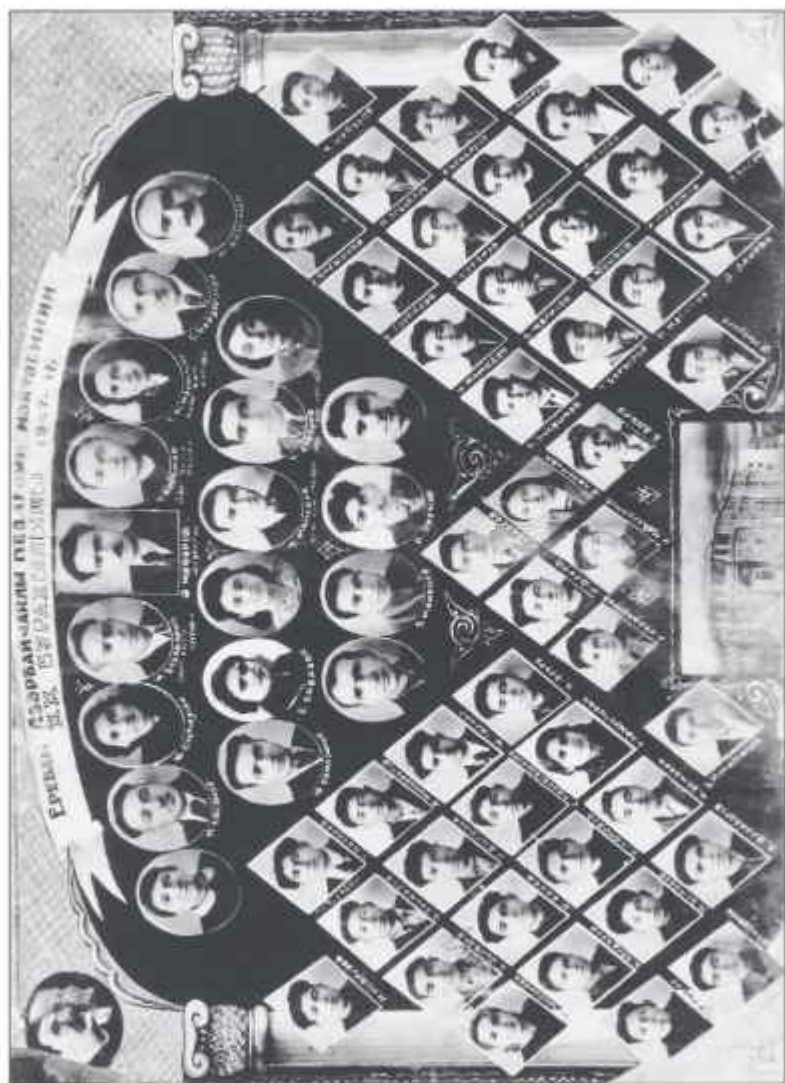
Cəfər Ələkbərov

Yüsif Kazımov

Bəhlul Məmmədov

Pedaqoji texnikimur sonuncu buraxılışı.

PEDAQOJİ MƏKTƏBİN GÖRKƏMLİ MƏZUNLARINDAN BİR QİSMİ

BUDAQ BUDAQOV

Azərbaycanın görkəmli alimi, AMEA-nın həqiqi üzvü, coğrafiya elmləri doktoru, professor Budaq Əbdüləli oğlu Budaqov 1928-ci ildə Qərbi Azərbaycanın Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndində anadan olmuşdur. O, 1940-cı ildə rayonun Mehmandar kəndindəki natamam orta məktəbi bitirdikdən sonra 1941-ci ildə İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinə

daxil olmuşdur. Müharibənin başlanması üzündən Budaq Budaqov təhsilini yarımçıq qoymağa məcbur olmuş, 1941–45-ci illərdə Çobankərə kəndində briqadir köməkçisi kimi çalışmışdır.

1945-ci ildən təhsilini davam etdirmiş və 1947-ci ildə İrəvan Pedaqoji Məktəbini bitirmişdir. Hələ Pedaqoji məktəbdə oxuduğu illərdə tələbə təşkilatının sədri işləyən Budaq müəllim öz ictimai fəallığı ilə də həmkarlarından fərqlənirdi.

Budaq müəllim hələ Pedaqoji məktəbdə oxuduğu vaxtlardan istedadı, ictimai fəaliyyəti ilə müəllim və tələbə kollektivinin böyük rəğbətini qazana bilmişdi. Budaq müəllimlə görüşəndə o, İrəvan Pedaqoji Məktəbindən söhbət düşərkən ona dərslər demiş Rus dili müəllimi Mehdi Kazımovu, coğrafiya müəllimi Əsrəf Bayramovu, riyaziyyat müəllimi Təvəkkül Kərimovu, Surə müəlliməni, Mamed müəllimi, pedaqogikadan dərslər deyən Səkinə müəlliməni, Raziyyə müəlliməni, məktəbin direktoru Həbib Məhəmmədşadəni və başqalarını böyük hörmət və minnət-

*İrəvan Pedaqoji məktəbinin II kurs tələbələri.
Soldan: Şamil Qara oğlu Həsənov, Budaq Budaqov və Qasım Mustafayev.
1947-ci il*

Soldan: Budaq Budaqov, Əliyev Mirisə və Tapdıq Həsənov

*İrəvan Pedaqoji Texnikumunun tələbələri. İrəvan şəhəri. 1947-ci il.
Ayaq üstə soldan-sağa altıncı: B.Ə.Budaqov*

darlıqla xatırlayar, bilik verməkdə onların əvəzsiz pedaqoqlar olduğunu deyərdi.

Budaq müəllim 1947–51-ci illərdə indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin coğrafiya fakültəsində təhsil alıb. API-nin coğrafiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirən Budaq müəllim 1951–55-ci illərdə keçmiş SSRİ EA-nın Coğrafiya İnstitutunun aspirantı olub.

1955-ci ildə “Cənub-Şərqi Qafqazın Şimal yamacının geomorfologiyası” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək coğrafiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsinə layiq görülmüşdür.

1955–58-ci illərdə indiki Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Coğrafiya İnstitutunda elmi işçi, sonra baş elmi işçi kimi çalışan Budaq müəllim 1967-ci ildə “Böyük Qafqazın Azərbaycan hissəsinin geomorfologiyası və tektonikası” mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək coğrafiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almışdır. B.Budaqov 1974–83-cü və 1986–89-cu

illərdə AMEA-nın Coğrafiya İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, 1989-cu ildən ömrünün sonunadək həmin İnstitutun direktoru vəzifəsində çalışmışdır.

1976-cı ildə AMEA-nın müxbir üzvü, 1989-cu ildə isə həqiqi üzvü seçilmişdir.

Coğrafiya elminin görkəmli nümayəndələrindən olan Budaq Budaqovun coğrafiyaşünaslıq elminin inkişafında böyük və səmərəli xidmətləri olmuş, alim bütün mənalı ömrünü bu elmin inkişafına sərf etmişdir.

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev
akademik Budaq Budaqovu "Şöhrət" ordeni ilə təltif edərkən,
2001-ci il*

Budaq Budaqovun tədqiqatlarının nəticələri ölkəmizdə və onun hüdudlarında nəşr edilmiş 800-ə yaxın elmi əsərdə, o cümlədən 30 monoqrafiyada öz əksini tapmışdır. Budaq müəllim bir sıra dərslik və metodik vəsaitin müəllifidir. 20-yə qədər

xəritənin müəlliflərindən biri olan B.Budaqov 80-dən artıq elmi əsərin redaktorudur.

Görkəmli alim ömrü boyu ekologiya və ətraf mühitin qorunmasını, ölkəmizin zəngin sərvətlərindən səmərəli istifadə olunmasını təbliğ etmişdir. B.Budaqovun elmi, ictimai və pedaqoji fəaliyyəti vəhdət təşkil etmişdir.

Akademik Budaq Budaqovun “Təbiət və poeziya” adlı əsəri onun hərtərəfli, böyük istedad sahibi olduğunu bir daha təsdiq edir. Əsəri oxuyan hər bir insanda onun tənqidçi, böyük ədəbiyyatşünas olduğu təsəvvürü yaranır. O, əsərdə görkəmli şair və yazıçıların təbiətlə bağlı olan poetik nümunələrini təhlil süzgecindən keçirərək, insanlara təbiətlə təmasda olarkən diqqətli olmağı, təbiəti qorumağı, sevməyi, onun gözəlliklərindən zövq almağı tövsiyə edir.

Budaq müəllimin “Çobankərə eli” adlı əsəri də onun ədəbiyyatçı, tarixçi, elmin müxtəlif sahələrini dərinlən bilən böyük alim olduğunu bir daha təsdiq edir.

B.Budaqov ölkəmizin hüdudlarından kənarında, beynəlxalq simpozium və konfranslarda, ən mühüm tədbirlərdə, yüksək tribunalarda məruzə və çıxışları ilə hər zaman elmimizi yüksək səviyyədə təmsil edən görkəmli alim, həm də bacarıqlı elm təşkilatçısı idi.

Coğrafiya elminə böyük töhfələr vermiş Budaq Budaqov həm də Azərbaycan Respublikası Ağsaqqallar Şurasının sədri olmuşdur. Fədakar alim, yorulmaz tədqiqatçı Budaq Budaqov elm tariximizdə əbədi yaşamaq haqqını qazanmış alim və şəxsiyyətlərdəndir.

ZƏRİFƏ BUDAQOVA

Zərifə İsmayıl qızı Budaqova (Əliyeva) 1929-cu il aprel ayının 28-də qədim İrəvan şəhərinin Dəmirbulaq məhəlləsində anadan olmuşdur. Zərifə xanım 1942-ci ildə İrəvan Pedaqoji Məktəbinə daxil olmuş və bu təhsil ocağını 1946-cı ildə bitirdikdən sonra İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsinə daxil olmuş, 1949-cu ildə həmin İnstitutu bitirmişdir. Zərifə xanım 1953-cü ildə namizədlik, 1963-cü ildə isə doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə etmişdir.

Zərifə xanım dilçilik elminə dair bir sıra ciddi elmi əsərlərin – “Azərbaycan dilinin qrammatikası”, “Müasir Azərbaycan dilində sadə cümlələr”, “Azərbaycan bədii dilinin üslubiyatı”, “Azərbaycan dilində durğu işarələri” və s. bu kimi elmi nəşrlərin müəllifi olaraq Azərbaycan elminə öz sanballı töhfəsini vermişdir.

AMEA-nın müxbir üzvü Zərifə xanım Budaqova uzun müddət AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru və müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır.

ƏLİ FƏRƏCOV

Azərbaycan elmi ictimaiyyətinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan tanınmış, dəyərli alimlərdən, tanıyanlarının qəlbində özünə əbədi heykəl ucaldan böyük şəxsiyyətlərdən biri də Əli Abbas Ağa oğlu Fərəcovdur. Əli müəllim 1927-ci il iyunun 7-də qədim İrəvan şəhərinin Dəmirbulaq məhəlləsində, sayılıb-seçilən ziyalı bir ailədə – Fərəcovlar ailəsində dünyaya gəlmişdi.

Professor Aydın Hacıyev 1997-ci ildə “Azərbaycan müəllimi” qəzetində Əli müəllimin atası Abbas Ağa Fərəcov haqqında yazırdı: “Abbas Ağa dövrünün sayılan, seçilən, mütərəqqi fikirli, dərin intellektual səviyyəli ziyalılarından olmuşdur. O, İrəvan gimnaziyasını bitirib, Almaniyanın Leypsiq Universitetinin iqtisadiyyat fakültəsində təhsilini başa vurmuşdur. Vaxtilə İrəvan ziyalıları İrəvan şəhərinin Dəmirbulaq məhəlləsində yaşayan Abbas Ağanın evinə toplaşar, elmi-ədəbi mövzularda söhbətlər, disputlar keçirərdilər. Bir sözlə, onun evi elmi-ədəbi məclisə çevrilərdi. Bu bir həqiqətdir ki, İrəvan şəhərinə su çəkdirən, Ermənistan ərazisində yaşayan soydaşlarımızın maariflənməsi uğrunda çalışan xeyriyyəçilərdən biri də Əli Fərəcovun atası Abbas Ağa olmuşdur. Əli müəllimə xas olan gözəl ziyalı keyfiyyətləri atası Abbas Ağa Fərəcovdan gəlmişdir”. O, hələ orta məktəbdə oxuduğu illərdə öz sərrast cavabları, zəkası, istedadı ilə öz həmyaşıdlarından fərqlənirdi, həm də xasiyyətinə görə müəllimlərin sevimlisinə çevrilmişdi.

Əli müəllim İrəvan Pedaqoji Texnikumunda təhsil almaqla yanaşı, həm də İrəvandakı hərbi zavodda çilingər kimi çalışırdı.

Pedaqoji məktəbi bitirdikdən sonra 1944–46-cı illərdə Ermənistanın Qəmərli rayonunun Ciləxanlı kənd 7 illik məktəbində müəllim işləmişdir.

Əli müəllim tələbə yoldaşı Həbib Həsənovla birlikdə

1946-cı ildə Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olan Əli Fərəcov 1951-ci ildə oranı uğurla bitirdikdən sonra təyinatla təhsil aldığı universitetdə laborant saxlanılmışdı. 1952-ci ildə “Toxucular” pioner düşərgəsinin rəisi təyin edilmişdi. 1952–60-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında kiçik redaktor, böyük redaktor vəzifələrində çalışmışdır. Əli müəllim 1960-cı ildə “Azərtədrisnəşr”ə böyük redaktor təyin edilmişdir. 1957-ci ildə rus məktəblərinin 6-cı sinfi üçün “Azərbaycan dili” dərsliyini nəşr etdirən Əli müəllim 1964-cü ildə “Müxtəsər dilçilik lüğəti” kitabını çap etdirmişdi. 1961-ci ildə indiki ADPU-nun aspiranturasına daxil olan Əli Fərəcov 1964-cü ildə oranı uğurla bitirərək 1965-ci ildə namizədlik, 1972-ci ildə isə doktorluq dis-

sertasiyasını uğurla müdafiə etmişdir. Ə.Fərəcov bir sıra elmi-metodik kitabların, həmçinin Azərbaycan və rus ümumtəhsil məktəbləri üçün dərs vəsaiti və dərsliklərin müəllifidir.

Professor Həsən Bəliyev Əli Fərəcovun elmi-metodik fəaliyyəti haqqında yazırdı: “Bəli, o, nə üçün, necə yazacağını bacaran elm adamı idi. Onun 15 il ərzində yazıb çap etdirdiyi əsərlər bəzi, dırmaqarası “50 illik tədqiqatçıların” yazıb çap etdirdiyi əsərlərdən qat-qat çoxdur.

Ə.Fərəcovun elmi və pedaqoji fəaliyyəti indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti ilə sıx bağlı olmuşdur. O, burada müəllim, baş müəllim, dosent, professor, dekan müavini, dekan, institutun “Elmi əsərləri”nin məsul katibi kimi vəzifələrdə çalışmışdır.

Ə.Fərəcov 11 may 1977-ci ildə qəflətən vəfat etmiş, onun vəfatı respublikamızın elmi ictimaiyyətini və eyni zamanda digər ölkələrin elmi nümayəndələrinə də böyük təsir göstərmişdir. Keçmiş SSRİ Pedaqoji Elmlər Akademiyasının akademiki, pedaqoji elmlər doktoru, professor A.V.Tekuçev görkəmli alim Ə.Fərəcovun vəfatı münasibətilə göndərdiyi teleqramda yazırdı: “Mən Əlidəki təmkinliyi, zəkani, istedadı, səmimiliyi yüksək qiymətləndirirdim. Bu keyfiyyətlər hər kəsə nəsib olmur. Təəssüf ki, Azərbaycan yüksək səviyyəli bir alimi ömrünün çiçəkləndiyi bir vaxtda itirdi”.

YUSİF YUSİFOV

Xalqımızın görkəmli ziyalılarından biri də Yusif Bəhlul oğlu Yusifovdur. O, 1929-cu ildə sentyabr ayının 23-də Qərbi Azərbaycanın (Ermənistanın) Vedibasar mahalının Böyük Vedi kəndində anadan olmuşdur. 1943-cü ildə İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinə daxil olan Yusif Yusifov 1946-cı ildə həmin məktəbi bitirdikdən sonra təhsilini Sank-Peterburq şəhərindəki Dövlət Universitetində davam etdirmişdir. 1952-ci ildə həmin universitetin İran filologiyası şöbəsini bitirmiş, elə həmin ildə də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix və Fəlsəfə İnstitutunda ilk əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Yusif müəllim 1953–1956-cı illərdə görkəmli şərqsünas alim İ.M.Dyakonovun aspirantı olmuşdur. O, 1958-ci ildə namizədlik, 1965-ci ildə isə tarix elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almışdır. Yusif Yusifov 1967-ci ildən ömrünün sonunadək indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində çalışmışdır. Göründüyü kimi, Yusif müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin ünvanları çox olmasa da, işlədiyi Pedaqoji Universitetdə öz elmi, təşəbbüskarlığı, əzmkarlığı və təşkilatçılığı ilə layiqli hörmət qazanmışdır. Ömrünü pedaqoji kadrların hazırlanmasına həsr edən Yusif müəllim hər zaman öz hazırlığı, elmi savadı ilə xalqına xidmət etməyə çalışmışdır. O, alman, ingilis, türk, ərəb, fransız, rus, erməni dillərini gözəl bilməklə yanaşı, həm də ölü dillərdən sayılan qrabar, şumer, akkad və elam dillərini bilirdi.

Dilimizin və tariximizin qədimliyini, açılmamış qatlarını elmi dövriyyəyə gətirib çıxaran Yusif müəllim heç zaman yaradıcılıq işindən uzaqlaşmamış, müntəzəm olaraq elmi-pedaqoji və

digər mövzularda yazdığı əsərləri ölkəmizdə və eyni zamanda ölkəmizdən kənar da nüfuzlu elmi nəşrlərdə çap olunmuşdur. Onun yazdığı “Qədim Şərq tarixi”, akademik Ziya Bünyadovla birlikdə yazdığı “Azərbaycan tarixi” və s. əsərləri Azərbaycan tarixşünaslığı üçün olduqca dəyərli töhfədir. Yusif Yusifovun qədim dilləri mükəmməl bilməsi, dünya elmi aləmində ona böyük nüfuz qazandırmışdır. Haqlı olaraq görkəmli dilçi alim, professor Firudin Ağasıoğlu Yusif Yusifovu “Azərbaycan elminin nuru” və “Azərbaycan tarixində nadir simalardan biri” adlandırır.

Yusif müəllimin 2 monoqrafiyası, 5 dərslük, 150-dən çox elmi əsəri nəşr edilmişdir. Onu da qeyd edək ki, Yusif müəllim uzun müddət İrəvanda Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin direktoru işləmiş, milli maarifimizin inkişafında böyük xidmətləri olmuş Bəhlul Yusifovun oğludur.

ABBAS İSMAYILOV

Abbas Kərbəlayı Məhəmməd oğlu İsmayılov 1927-ci ildə Qərbi Azərbaycanın (indiki Ermənistanın) Göyçə mahalının (Krasnoselsk rayonunun) Ardanış kəndində kəndli ailəsində anadan olmuşdur.

1935-ci ildə Ardanış kənd yeddiillik məktəbinin birinci sinfinə daxil olub və 1942-ci ildə həmin məktəbi bitirmiş, 1945-ci ilin may ayına kimi kolxozda çalışmışdır. 1945-ci ilin may ayından Krasnoselsk RHK-nın göndərişi ilə Kirovakan Kimya zavodunda işləmişdir.

O, 1947-ci ildə İrəvandakı Pedaqoji məktəbə qəbul olmuşdur. Pedaqoji məktəbin Azərbaycanın Xanlar şəhərinə köçürül-

məsi ilə əlaqədar 1950/51-ci dərslər ilində Xanlar şəhərində Pedaqoji Texnikumu bitirən Abbas İsmayılov V.İ.Lenin adına API-yə oxumağa göndərilmişdir. Elə həmin il institutun tarix fakültəsinin birinci kursuna daxil olmuş, 1955-ci ildə oranı bitirərək təyinatla Salyan rayonunun Parça-Xalac kənd yeddiillik məktəbinə direktor təyin edilmişdir. 1956/59-cu dərslər ilində Bakı şəhər Novxanı kənd yeddiillik məktəbində, 1959/60-cı tədris ilində Bakı şəhər 30 №-li beynəlmiləl orta məktəbində tədris hissə müdiri vəzifəsində işləmişdir.

1960–63-cü illərdə indiki ADPU-nun pedaqogika-psixologiya kafedrasında nəzəri pedaqogika ixtisası üzrə əyani aspiranturaya daxil olmuş, “Günüüzadılmış qruplarda tərbiyəçi işinin məzmunu və üsulları” (1–4-cü siniflər üzrə) adlı namizədlik dissertasiyasını yazıb vaxtından əvvəl müdafiəyə təqdim etmişdir. 1965-ci il 16 aprelə elmi işini müvəffəqiyyətlə müdafiə edərək pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsinə almışdır. 1968-ci ildən dosent, 13 dekabr 1990-cı ildən isə professor vəzifəsinə seçilmişdir.

1967–69-cu illərdə institut yerli komitəsinin üzvü, 1966–69-cu illərdə ictimai peşələr fakültəsində 2 il dekan müavini, sonra isə ictimai peşələr fakültəsinin dekanı vəzifəsində, 1978–82-ci illərdə tarix fakültəsi həmkarlar təşkilatının sədri vəzifəsində çalışmışdır.

Səmərəli fəaliyyətinə görə institutun 50 illik yubileyi münasibətilə SSRİ Ali və Orta İxtisas Təhsil Nazirliyinin və SSRİ Maarif Nazirliyinin əlaçı döş nişanlarına layiq görülmüşdür.

Prof. A.M.İsmayılov ömrünün böyük hissəsini ardıcıl olaraq indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində gənc nəslin təlim-tərbiyəsinə həsr etmişdir. Onun 70-dən çox elmi məqaləsi, 80-dən çox ictimai-siyasi, publisistik məqalələri, 16-ya qədər monoqrafiya, dərslər vəsaiti, metodik vəsaiti çapdan çıxmışdır ki, onlardan bir neçəsinin adlarını çəkmə bilirik:

Günüuzadılmış qruplarda tərbiyə işlərinin təşkili. Bakı-1968; Günüuzadılmış qruplarda tərbiyəçi işinin məzmunu. Bakı-1975; Şifahi xalq ədəbiyyatında tərbiyə məsələləri. Bakı-1979; Məktəbdə tərbiyə işinin metodikası. Bakı-1985; Tərbiyə işinin planlaşdırılması metodikası. Bakı-1987; Görkəmli pedaqoqlar yeni tipli istimai tərbiyə ocaqları və ailə tərbiyəsi haqqında. Bakı-1989; Günüuzadılmış təhsil müəssisələrində pedaqoji prosesin təşkilinin xüsusiyyətləri. Bakı-1988; Pedaqogika tarixindən tələbələrin müstəqil işlərinə dair. Bakı-1989; Tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsinə aid. Bakı-1988; Azərbaycan pedaqoji fikir tarixində özünütərbiyə və yenidən tərbiyə. Bakı-1989 və s.

Prof. A.M.İsmayılov elmi-tədqiqat işlərində ən aktual problemlərə toxunmuş, bunların real həllinə təşəbbüs göstərmişdir. Onun elmi-tədqiqat işlərinin əsas leytmotivini yeni yüksək tipli ictimai tərbiyə ocaqları hesab edilən günüuzadılmış qrup, sinif və məktəb, eləcə də internat məktəblərinin yaranma tarixi, yaranma zərurəti, spesifik xüsusiyyətlərinin nəzəri və praktik baxımdan tədqiqi təşkil etmişdir.

1950–60-cı illərdə internat məktəbləri geniş təşəkkül tapmışdı. Alim öz tədqiqat işlərində qəti qənaətə gəlmişdi ki, internat məktəbləri dövlətə baha başa gəlir, eyni zamanda bu müəssisələrdə uşaqlar ata-ana nəvazişindən xeyli kənardə qalır. Bunun üçün ən optimal yol məktəblərdə günüuzadılmış qrupların təşkilidir. Onun elmi qənaətlərinin üstündən xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq, həyat alimin uzaqgörənliklə söylədiyi müddəalarında nə qədər haqlı olduğunu göstərir.

NƏRİMAN ƏLİYEV

1911-ci ildə Böyük Vedidə varlı ailədə dünyaya gəlmişdir. Atası bir vaxtlar Böyük Vedi kəndinin kəndxudası olmuşdur. İbtidai təhsilini Böyük Vedidəki rus-tatar məktəbində alan Nəriman, sonra İrəvandaqı N.Nərimanov adına Türk Pedaqoji Texnikumuna daxil olur. 1929-cu ildə təhsilini başa vurub, əvvəl Basarkeçərdə, 1930-cu ildə isə oxuduğu İrəvan şəhərindəki 9 illik məktəbdə, həm də Kənd təsərrüfatı texnikumunda dərs deyir.

Nəriman Əliyev İrəvanın ədəbi-mədəni həyatında da fəal iştirak etmişdir. O, 1927-ci ildə Ermənistan proletar yazıçılar cəmiyyətinin azərbaycanlı bölməsinin ən fəal üzvlərindən biri olmuşdur. İrəvan ədəbi-mədəni həyatında Nəriman Fəxri imzası ilə çıxış edirdi. 1927-ci illərdə onun İrəvanda nəşr edilən "Zəngi" qəzetində xeyli sayda şeirləri, dəyərli məqalələri dərc edilmişdir. O həm də həmin mətbuat orqanının ən fəal müxbirlərindən biri idi.

O, 1930-cu ildə Azərbaycan Tibb İnstitutuna daxil olur. 1934-cü ildə oranı bitirib, rektor Əziz Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə institutda saxlanır, mikrobiologiya kafedrasının aspiranturasına qəbul olunur. 1935-ci ildə Moskva Elmi-Tədqiqat Mikrobiologiya İnstitutuna göndərilir. 1937-ci ildə təhsilini başa vuraq doğma kafedrasına qayıdır.

Böyük Vətən müharibəsi illərində həkim kimi İrana ezam olunur, Sovet ordusu tərkibində Bakıdan göndərilən həkimlər qrupuna rəhbərlik edir. 1942-ci ildə İrandan Bakıya çağırılan N.Əliyev həkim qrupu ilə Dağıstanda yayılan epidemiyanın

qarşısını almaq üçün təcili bu bölgəyə göndərilir. Bu işi uğurla başa çatdırıb Bakıya dönür, burada ön cəbhə üçün lazım olan dərmanların hazırlanması işinə rəhbərlik edir. Az sonra onun rəhbərliyi ilə qanqrenaya qarşı preparat hazırlanır. Bu dərman böyük şöhrət qazanır.

Böyük Vətən müharibəsindən sonra N.Əliyev mikrobiologiya İnstitutunda şöbə müdiri işləyir. 1948-ci ildə namizədlik, 1970-ci illərdə doktorluq dissertasiyalarını müdafiə edir. Onlarla elmi məqalə və dərsliyin, çoxlu ixtiraların müəllifi olan N.Əliyev iyirmi il kafedra müdiri işləyir. Rubin, nakordin, aurantin kimi yeni bioloji aktiv maddələr kəşf edir. Kənd təsərrüfatında ət məmulatlarının saxlanması geniş istifadə olunan aktiv bioloji maddələrin kəşfi, lentospiroz, madrominoz, geotrixoz, serrasioz, kandidoz xəstəliklərinin aşkarlanması və s. onlarla ixtira və patent onun adı ilə bağlıdır.

Professor Nəriman Əliyev həm də Əməkdar elm xadimi fəxri adına layiq görülmüşdür. Müxtəlif orden və medallarla təltif olunub.

Övladlarının hamısı ali təhsilli həkimdir. Oğlu Namiq Əliyev tibb elmləri doktoru, professordur.

FƏRHAD FƏRHADOV

Fərhad Fərhadov 27 sentyabr 1919-cu ildə Zəngibasar rayonunun Rəncbər kəndində anadan olmuşdur. İrəvan gimnaziyasının məzunu olmuş atası Qulam müəllimin uzun müddət İrəvanda və eləcə də azərbaycanlılar yaşayan müxtəlif bölgələrdə maarifçiliyin inkişafında böyük rolu olmuşdur. Qulam müəllim Ermənistanda Yeni Türk Əlifba Komitəsinin fəal əməkdaşlarından biri olmaqla yanaşı, həm də yeni əlifbanın azərbaycanlı əhali arasında təbliğində və tətbiqində böyük fəaliyyət göstərmişdir. Qulam müəllim “Zəngi” qəzetinin fəal müxbirlərindən biri kimi, 1925-ci ildə yeni əlifbanın əhəmiyyəti haqqında həmin mətbuat orqanında dərc olunmuş bir sıra dəyərli məqalələrin müəllifidir.

Fərhad Fərhadov 1933-cü ildə İrəvan Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş və oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1936-cı ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutuna daxil olan Fərhad müəllim 1941-ci ildə institutu bitirdikdən sonra elə həmin ildə Pedaqoji Texnikumda müəllim vəzifəsində çalışmağa başlamışdır.

Filologiya elmləri doktoru, professor Fərhad Fərhadov indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində müəllim, dosent olmuş, həmçinin kafedra müdiri, dekan və bir sıra mühüm vəzifələrdə çalışmışdır. Fərhad müəllim “Qədim və Orta əsrlər ədəbiyyatına dair oçerklər” (1945), “Klassik ədəbiyyatda tarixilik prinsipləri” (1953) və bir sıra elmi əsərlərin müəllifidir.

CƏFƏR CƏFƏROV

Cəfər Əsəd oğlu Cəfərov görkəmli dilçi alimlərimizdən biridir. Onun həyatı, elmi fəaliyyəti haqqında çox yazmaq, danışmaq olar. Mən onu yaxından tanıyan bir şəxs kimi qeyd etmək istərdim ki, Cəfər müəllimin dünyaya göz açdığı, suyunu içdiyi, havasını udduğu doğma kəndi Hamamlıdan başlayan keçdiyi şərəfli ömür yolunun özü böyük bir əsərdir.

Cəfərov Cəfər Əsəd oğlu 1932-ci ildə iyulun 1-də Ermənistan SSR-in Əştərək rayonunun Hamamlı kəndində dünyaya göz açmışdır. Hamamlı kəndi İrəvanın şimal-qərbindən 40 km məsafədə yerləşmişdi, balaca bir kənd idi. Cəfər müəllim fəxrlə qeyd edir ki, mənim doğulduğum Hamamlı kəndi dünyanın ən ləyaqətli bir güşəsidir. Bu kənd Azərbaycan xalqının ən görkəmli simalarından biri olan ictimai xadim, tibb elmləri doktoru, professor Əziz Məmmədkərim oğlu Əliyevin parlaq şəxsiyyəti sayəsində tarixə düşmüşdür. Onu da qeyd edirəm ki, görkəmli alim, ictimai xadim, professor Ə.Əliyev 1897-ci ildə bu kənddə dünyaya göz açmışdır.

Cəfər Cəfərov 1945-ci ildə Hamamlı kənd 7 illik məktəbini bitirərək İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji məktəbinə daxil olmuşdur. Pedaqoji məktəbdə oxuduğu illərdə Cəfər müəllim öz qabiliyyəti, istiqanlılığı ilə məktəbdə fərqlənən şagirdlərdən biri olmuşdur. İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji məktəbi Cəfər müəllimin həyatında silinməz izlər buraxmış, onun ali təhsilə yiyələnməsində, böyük inkişaf yolu keçməsində bu məktəbin böyük rolu olmuşdur. Cəfər müəllimin yüksək keyfiyyətlərindən biri də hər dəfə İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji məktəbindən söhbət düşəndə

bu təhsil ocağının əvəzsiz bir məbəd olduğunu qeyd etməsi, burada dərs deyən müəllimləri və tələbə yoldaşlarını unutmaması, onları ürək yanğısı ilə, məhəbbət və ehtiramla xatırlaması, acılışirinli xatirələrin işığında bu gün əlçatmaz, ünyetməz o tələbəlik illərinə, doğma ata-baba yurdu olan Hamamlı kəndinə qayıtmasıdır. Hər dəfə Cəfər müəllimlə həmsöhbət olduqda onun nə qədər el-obaya, doğma yurda bağlı olduğunu bir daha şahidi olursan. Cəfər müəllim 1948-ci ildə pedaqoji məktəbi bitirdikdən sonra Hamamlı kənd 7 illik məktəbinə müəllim təyin edilmiş, iki il həmin məktəbdə müəllim işləmişdir.

*Texnikumun I kurs tələbələri müəllimləri Əsrəf Bayramov (coğrafiya müəllimi) və Şura Fərhadova (ana dili müəllimi) ilə birlikdə.
1945–1946-cı illər*

1948-ci ildə Cəfər müəllimin ailəsi, əksər azərbaycanlı ailələri kimi, deportasiyaya məruz qalaraq Azərbaycan Respublikasının Salyan rayonuna köçürülmüşdür. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bununla onların ailəsi, el-obası artıq 3-cü dəfə idi ki, (1905–1906, 1918–1920, 1950-ci illərdə) ermənilər tərəfindən

soyqırma və deportasiyaya məruz qalaraq öz isti ocağından, dədə-baba yurdundan didərgin salınırdı.

Cəfər müəllim böyük həyat yolu keçmiş, elmdə yüksək nailiyyətlərə nail olmuş, professor səviyyəsinə yüksəlmişdir. Lakin Əştərək rayonunun Hamamlı kəndi, onun adamları, təbiəti, bu qədim oğuz yurdu olan kənddən əsrlərdən-əsrlərə yadigar qalan qədim mədəniyyət abidələri, adət-ənənələr Cəfər müəllimin yaddaşında dərin kök salmışdır. O, illərlə yaddaşında saxladığı, qürur duyduğu, fəxr etdiyi el-obasını əbədiləşdirmək, tarixin yaddaşına yazmaq məqsədilə bu yerlərin onomastik vahidləri haqqında “Qərbi Azərbaycanın Əştərək rayonunun bəzi onomastik vahidlərinin tarixi-linqvistik təhlili”, “Hamamlı kəndi ilə bağlı etnonim və şəxs adları”, “Hamamlı şivəsinin leksikasına dair terminəoxşar leksika”, “Hamamlı şivəsinə aid lüğət” adlı əsərlərini yazaraq Əştərək rayonu və Hamamlı kəndinin adlarını əbədiləşdirmişdir. Cəfər müəllimin bu əsərləri içərisində “Hamamlı faciəsi” əsəri xüsusi yer tutur. Əsərdə Hamamlı kəndinin timsalında ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qanlı cinayətlər, qətliamlar, soyqırımı siyasəti ifşa edilir, azərbaycanlıların başına gətirilən müsibətlərdən, bələlərdən bəhs edilir. Cəfər müəllim bu əsərləri ilə tarixi yaddaşımızı möhkəmləndirməklə yanaşı, həm də milli-mənəvi dəyərlərimizi nümunə kimi işıqlandırır. O, 1971-ci ildə yazdığı “Hamamlı kənd şivəsinin leksikasına dair” əsərində İrəvandan 40 km şimali-qərbdə yerləşən doğma kəndinin və onun əhatəsində olan Cadqıran, Qaracörən, Qarabulaq, Kirəşdi, Saçlı, Sərinşəvəng, İlançalan və s. kimi yüzlərlə kəndin hamısının türk mənşəli olması və onların əksəriyyətinin adlarının 1971-ci ilə kimi dəyişdirildiyi barədə ürək yanğısı ilə yazır. Bu da Cəfər müəllimin əsl vətəndaşlıq mövqeyidir.

Cəfər Cəfərov 1950–1952-ci illərdə Qazax ikiillik Müəllimlər İnstitutunda oxumuş, oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirərək, Salyan şəhəri 4 №-li məktəbə dil və ədəbiyyat müəllimi təyin edilmişdir. Bir il işlədikdən sonra 1953-cü ildə ADU-nun filologiya fakültəsinin I kursuna qəbul edilmişdir. Cəfər müəllim ADU-da oxuduğu illərdə Cəfər Xəndan, Həmid Araslı, Əli Sultanlı, Muxtar Hüseynzadə, Məmməd Arif Dadaşzadə, Məmməd Hüseyn Təhmasib, Mir Cəlal, Abbas Zamanov, Qulam Cəfərov və başqa görkəmli şəxsiyyətlərdən dərs almışdır. O, 1958-ci ildə həmin institutu qırmızı diplomla bitirərək, təyinatla Mirbəşir rayonunun Qaradağlı kənd orta məktəbinə dil və ədəbiyyat müəllimi göndərilmiş və iki il orada müəllim işləmişdir.

C.Cəfərov 1960–1963-cü illərdə APİ-nin Dilçilik kafedrasının aspirantı olmuşdur. O, 1963-cü ilin noyabrından 1964-cü ilin sentyabrına kimi həmin institutda dispetçer vəzifəsində işləmişdir. 1964-cü ilin sentyabrında Azərbaycan dilçiliyi kafedrasına müəllim keçirilmişdir. 1965-ci ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almış, 1969-cu ildə isə Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının dosenti vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1973-cü ilin sentyabrında doktorluq dissertasiyasını tamamlamaq üçün 2 illik doktoranturaya göndərilmiş, 1976-cı ildə həmin doktoranturayı tamamlayaraq öz dosent vəzifəsinə qaytarılmışdır.

C.Cəfərov 1992-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edərək filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almış və 1993-cü ildə Müasir Azərbaycan dili kafedrasına professor vəzifəsinə seçilmişdir. Hazırda həmin kafedrada professor vəzifəsində çalışır.

Cəfər müəllim dilçilik üzrə təşkil olunmuş müxtəlif konfrans və seminarlarda dəfələrlə iştirak edərək maraqlı məruzələrlə çıxış etmişdir. Onun pedaqoji kadrların, dilçilik elmi üzrə mütəxəssislərin yetişdirilməsində əməyini xüsusi qeyd etmək

lazımdır. Prof. C.Cəfərov BDU-nun nəzdində filologiya və jurnalistika elmləri doktoru və fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Dissertasiya Şurasının üzvüdür. Cəfər müəllim altı elmlər doktoru və elmlər namizədinin elmi rəhbəri olmuş, iyirmidən artıq doktorant və dissertantın, magistrin elmi işlərinə rəy vermişdir. O, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən “Qabaqcıl təhsil işçisi döş nişanı (2006)” və “Əməkdar müəllim (2012)” fəxri adına layiq görülmüş, eləcə də Təhsil Nazirliyinin (1973), dəfələrlə ADPU-nun rəhbərliyinin fəxri fərmanlarına layiq görülmüşdür.

C.Cəfərov Müasir Azərbaycan dili fənninin müxtəlif şöbələrinə – leksikologiya və morfologiyaya aid bir sıra əsərlərin müəllifidir. C.Cəfərovun müasir Azərbaycan dili fənnindən başqa, dialektologiyaya aid də bir neçə maraqlı əsəri çap olunmuşdur. C.Cəfərovun həmçinin onomastikaya, nitq mədəniyyətinə aid də bir sıra maraqlı məqalələri çap edilmişdir. Məsələn, “Substantivləşmə yolu ilə onomastik vahidlərin əmələ gəlməsi”, “Substantivləşmə yolu ilə terminoloji vahidlərin əmələ gəlməsi” (1988), “Dilimizdə inkar vasitələrindən istifadə məsələsinə dair” (1986) və s. əsərləri çap edilmişdir. O, əsərlərində ana dilimizin müqəddəsliyini, lətafətliliyini, şirinliyini, ləyaqətini əsl vətəndaş qeyrəti ilə qoruyaraq, tədqiq və tətbiq edərək, gələcək nəsillərə də hər zaman ana dilimizin əzəmətini, gözəlliyini qoruyub saxlamağı, onun keşiyində durub qayğısını çəkməyi tövsiyə edir. Cəfər müəllim dilçiliyimmizin bir sıra sahələrinə aid xeyli sayda öz sanballılığı və dəyəri ilə seçilən əsərlərin müəllifidir. Həmin əsərləri diqqətlə nəzərdən keçirdikdə onun dilinin əlvanlığı, zənginliyi ilk baxışdan diqqəti cəlb edir. Cəfər müəllimi peşəkar dilçi alim kimi səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri onun yaradıcılığında özünə yer alan hər bir mövzuya yeni baxış bucağından yanaşmasıdır. Cəfər müəllim elmi və pedaqoji fəa-

liyyəti bu gün də uğurla davam etdirir. Cəfər müəllim xoşbəxt alimlərimizdəndir. Onun keçdiyi ömür yolu nə qədər enişli-yoxuşlu olsa da, həmişə uğurlu olmuşdur. Ulu Tanrı ona xüsusi istedad və geniş ürək vermişdir. Onun İrəvan Pedaqoji Məktəbindən başlayan fərəhli, acılı-şirinli tələbəlik illəri, bir-birini əvəz edən gərgin zəhməti, səmərəli əmək fəaliyyəti onu bugünkü zirvəyə çatdırmışdır. Yeni zirvələrə gedən yollarımız daha da uğurlu olsun! 2017-ci il iyul ayının 1-də Cəfər müəllimin 85 yaşı tamam olmuşdur. Bu mənalı, şərəfli ömrünüzün növbəti illərində də Sizə böyük uğurlar, yaşamaq, yaratmaq arzularınıq, Cəfər müəllim!

SÜLEYMAN MƏMMƏDOV

İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji məktəbinin məzunlarından biri də Dövlət Mükafatı laureatı, Əməkdar elm xadimi, professor Süleyman Abbas oğlu Məmmədovdur. Süleyman müəllim 1932-ci ildə Vədi-basar mahalının Xalisa kəndində anadan olmuşdur. Atası Abbas kişi 1930-cu illərdən başlayan amansız repressiyaya məruz qaldığından Süleyman müəllimin uşaqlıq illəri həyatın çətin sınaqları ilə üzləşməli olmuşdur. O, İrəvanda Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbində oxuduğu illərdə öz biliyi, fikir və mülahizələri və s. keyfiyyətləri ilə özünü göstərir, müəllim və tələbə kollektivinin dərin hörmətini qazanır. 1951-ci ildə pedaqoji məktəbi fərqlənmə diplomu ilə bitirən Süleymanı tale və onun həyat salnaməsində ən başlıca yer tutan, hələ uşaq yaşlarından tarix elminə olan ciddi marağı Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə gətirib çıxarır. Maddi imkansızlıq

dan təhsilini davam etdirə bilməyən Süleyman müəllim doğma kəndinə qayıdaraq Xalisa kənd yeddiillik məktəbində pedaqoji fəaliyyət göstərmək məcburiyyətində qalır. 1954-cü ildə Süleyman müəllim yenidən BDU-nun tarix fakültəsinə daxil olur. Universiteti bitirdikdən sonra AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunda laborant, 1971-ci ildən ADPU-da müəllim, dosent, professor, "Azərbaycan tarixi" kafedrasının müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Tarix elmləri doktoru, professor S.Məmmədov 400-dən artıq elmi-publisistik məqalənin, 5 monoqrafiyanın, 15 dərş vəsaitinin müəllifidir. Süleyman müəllim bütün bu nailiyyətlərə, bugünkü günə elə-belə yox, böyük zəhmət, qüvvə və bacarıq sərf etməklə gəlib çatmışdır.

Süleyman müəllim "İrəvan Pedaqoji Məktəbi haqqında düşüncələr"ini belə ifadə edir:

"Hər dəfə İrəvan Pedaqoji Məktəbi haqqında düşünəndə gəncliyimin ən qaynar vaxtları yadıma düşür, 1948-ci il iyulun sonları idi. Pedaqoji məktəbə qəbul olmaq üçün bir neçə nəfər həmkəndlilərimlə İrəvana gəlmişdik. İrəvan mühiti, ab-havası, adamların davranışı kənd uşağına bir təhər gəlirdi. Sənədlərimizi qəbul komissiyasına verdikdən sonra bizi əvvəlcə aşağı mərtəbədə – zalda yerləşdirdilər, axşamçağı III mərtəbədə yataqxanada yer verdilər. Ertəsi gün qəbula gələn abituriyentlərlə tanışlıq üçün bizi akt zalına topladılar. Zalda xeyli adam vardı. Abituriyentlər qarşısında 2 nəfər çıxış elədi. Onlar ədəb və qəbul qaydaları, yataqxana, yeməxana barədə danışdılar. Sonralar öyrəndim ki, onlar texnikumun direktoru Həbib Məhəmmədzadə və tələbə sovetinin sədri, sonradan məşhur alim kimi tanıdığımız akad. Budaq Budaqov imiş. Zalda keçirilən yığıncaqda Budaq müəllimin nitqinə çox məmnuniyyətlə qulaq asdım. Sonralar bizim ünsiyyətimiz yarandı. Yeri gəlmişkən deyim ki, biz texnikuma işlərimizi verəndə Budaq müəllimgil son kursda idilər.

Yaxşı yadımdadır, sentyabrın əvvəllərində Budaq müəllim birinci kurslarla görüş üçün elanı mənə yazdırdı. Xəttim onun xəttinə oxşadığı üçün çox xoşuna gəldi və bundan sonra bəzi yazılarının üzünü köçürməyi mənə etibar edirdi. Ötən illərdə hər dəfə Budaq müəllimlə görüşəndə yadıma 1948-ci ildə İrəvan Pedaqoji Məktəbində təhsil aldığım illər düşürdü. Birinci mərtəbədən aşağıda yeməxana idi. I, II mərtəbələrdə dərs keçir, III mərtəbədə yaşayırdıq. O vaxtlar özümüzü bizə dərs deyən gözəl, təmkinli, savadlı, bəlkə də, indiki bəzi ali məktəblərimiz səviyyəsinə bərabər dərs deyən müəllimlərimizə – Məmməd Həsənov, Təvəkkül Kərimov (dərs hissə müdiri və riyaziyyat müəllimi), Raziyə İsmayılova (tarix), Surə Babayevaya (coğrafiya) oxşatmağa çalışırırdıq. Çox təəssüf ki, bədxahlar bu xoş günlərimizi bizə çox gördülər. Pedaqoji məktəbin I kursunu İrəvanda bitirdikdən sonra bizi Xanlara, indiki Göygöl rayonuna köçürdülər – deportasiya etdilər. Burada üçillik məktəb illərimiz yaxşı keçdi. Lakin İrəvandakı xatirələrim unudulmazdır. Xanlarda İrəvan pedaqoji məktəbinin əsasını qoyan gözəl psixoloq, pedaqoq Mehdi Kazımovun xatirəsi həmişəlik qəlbimdədir.

Xanlar Pedaqoji məktəbində aldığımız bilik İrəvanda aldığımız biliyin bünövrəsi üzərində quruldu. Azərbaycan tarixindən biliyimin əsasını ağdaşlı müəllimin Vəli Məhərrəmov qoydu. İndi də əziz müəllimlərim Sadiq Heydərzadənin (biologiya), Tarix Şirinovun (ədəbiyyat), Qayıtan Məmmədovun (tarix), Mənzərə Namazəliyevanın (coğrafiya) dərslə daxil olub mövzunu başlamalarını, əsl pedaqoq kimi, dərsləri yekunlaşdırmalarını yaxşı xatırlayıram. Təhsil illərində Xanlarda məktəbin direktoru İsa Cəfərovu, hərbi hazırlıq və idman, musiqi dərslərini aparan Cəfər, Bəşir, Təvəkkül və Məmməd müəllimləri, o illərdən xatirəmdə qalan, sonra Naxçıvan Dövlət Universitetinin prorektoru işləmiş, riyaziyyatçı Qasım Mustafayevi, pedaqoji məktəbi fərqlən-

mə diplomu ilə bitirənlərdən – BDU Partiya komitəsinin katibi işləmiş, tarix elmləri doktoru, professor, kafedra müdiri Qurban Bayramovu hər zaman xeyirxahlıqla yada salıram. İmamverdi Hacıyev və mən pedaqoji məktəbdə həmişə diqqət mərkəzində idik. Sonralar Təhsil Nazirliyində Kadrlar, Nəşriyyat və Poliqrafiya şöbələrinin müdiri işləmiş, hazırda “Azərbaycan məktəbi” jurnalının baş redaktoru olan Nəcəf Nəcəfov, Xanlarda (Göygöl) yaşayan Abdulla Qasimov, ADPU-nun Pedaqogika kafedrasının dosenti Abbas İsmayılov, Yazgül, Billurə, Giləxanım, Yaqut adlı qızlar, əmim oğlu Qasım Məmmədov, Hüseyn Hüseynov, əziz dostum Yunis Abbasov fəal tələbələr sırasında idilər. Onlar hələ də xatirimdə və düşüncələrimdə yaşayırlar...”

QASIM MUSTAFAYEV

Həyatın enişli-yoxuşlu yollarından keçib ömrünün yarısından çoxunu elmə həsr edən istedadlı alim oğullarımızdan biri də 1928-ci ildə Amasya (Ağbaba) rayonunun Güllübulaq kəndində anadan olmuş fizika-riyaziyyat elmləri namizədi, dosent Qasım Əli oğlu Mustafayev idi. İndi onun adı elmi məclislərdə, institut auditoriyalarında ehtiramla xatırlanır, hörmətlə yad edilir. Ağbaba mahalının və eyni zamanda güllübulaqlıların elə bir məclisi olmaz ki, orada rəhmətlik Qasım müəllimin adı çəkilməsin, onun xeyirxahlığından, səmimiyyətindən, istedadından, insanlığından söhbət açılmasın.

O, 1935-ci ildə Güllübulaq kənd məktəbinin birinci sinfinə daxil olmuşdur. 1942-ci ildə 7 sinfi bitirdikdən sonra ailənin

maddi çətinliyi 14 yaşlı Qasımı iki il kolxozda işləməyə məcbur etmişdir. O, 1945-ci ildə kənd səkkizlik məktəbini bitirdikdən sonra İrəvan Pedaqoji məktəbinə daxil olmuş, oram 1947-ci ildə bitirmişdir. Həmin il İrəvan Pedaqoji İnstitutunun riyaziyyat fakültəsinə daxil olmuşdur.

236 №
 Мүзәффәгийнйэтләр билдиршиндэн чыхарыш.
 (Аттеһстатийн гэрэл и' сөгстөлөг).

Иссем Мустамисев Жаоан 1945 г.
 Ерени-Азербайжаньн индустрия институтында дамь оларь, 1947 онда Иссем-мәктәбнә тәү курсуну сугурьмашлар оо ирәвәндә мәктәбнәдә. — тәүү эвәл ашһәрәдә индустрия институтына керәтисләр.

Аларь- дәм ил сөгтәрдәди	58 / 5000	Тәһсиләт ил тәһсиләт сөгтәрдәди	58 / 5000
Аларь- шәһәрләрдән	5 / 5000	Физикәдә	5 / 5000
Эрәкәл дәһиләдә	5 / 5000	Педогогиядә	5 / 5000
Рус дәмәдә	5 / 5000	Технологиядә	5 / 5000
Рус әдәбиятүндә	5 / 5000	Мусиқә-сәнәтә	5 / 5000
Рус әл әһәб әһәб әһәбәдә	58 / 5000	Тикәл ил әһәбә әһәбәдә	5 / 5000
Мирәкә	5 / 5000	Шәрә, мусиқә ил әһәбәдә	58 / 5000
Ундәсәдә	5 / 5000	Һәрби-һәрәкәт дәмәрләк ил әһәбәдә	58 / 5000
Тәһсил ил тәһсил әһәбәдә	58 / 5000	Сәһәрәт ил әһәбәт әһәбәдә	—
СӨРМ Конституцияләдә	5 / 5000	Рәһәрәт ил әһәбәт әһәбәдә	—
Һәрәкәт ил әһәбәт әһәбәдә	58 / 5000		

Иссем Мустамисев Жаоан һәр һәрәкәт индустрия институтында дамь оларь, 1947 онда Иссем-мәктәбнә тәү курсуну сугурьмашлар оо ирәвәндә мәктәбнәдә.
 Иссем-мәктәбнәдә.

И. С. 1947 г.

1950-ci ildə İrəvan Pedaqoji İnstitutunun azərbaycanlı şöbələri Azərbaycana deportasiya edildiyindən təhsilini Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda davam etdirərək ali məktəbi fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1951-ci ildə təyinatla Naxçıvan Müəllimlər İnstitutuna işləməyə göndərilmiş və 1956-cı ilədək orada işləmişdir. O, 1951-ci ildə hələ İrəvanda texnikumda və sonra Bakıda institutda bir yerdə oxuduğu İrəvanın Daşbaşı məhəlləsindən olan Surə Həsənova ilə ailə həyatı qurmuşdur. 1956–1965-ci illərdə indiki Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mexanika və Riyaziyyat İnstitutunda işləmişdir. Həmin ildən o, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun riyazi analiz kafedrasında çalışmışdır.

Qasım müəllim Güllübulaqdan çoxdan ayrılsa da, amma hər an qəlbi isti, doğma ocaqları ilə döyünürdü. Macal tapanda kəndə yay aylarında, bir də xeyir-şər məclislərində gələ bilirdi. Bir tərəfdən elmi axtarışlar, digər tərəfdən Pedaqoji İnstitutda tutduğu vəzifələr, yaradıcılıq işləri Qasım müəllimi gecəli-gündüzlü çalışmağa vadar edirdi. İşlərinin çoxluğuna və ağırlığına baxmayaraq, hərdən vaxt tapıb bir nəfər həmyerlisini görəndə uşaq kimi sevinər, bu gün həsrət və nisgil dolu kövrəkliklə xatırladığımız bütün kəndi, eli-obanı ondan xəbər alardı. Qasım müəllimin doğmaları da 37-ci ilin qara küləklərinin – repressiyanın qurbanı olmuşdu. Bu nəslin vaxtsız-vədəsiz yarpaq tökümü başlananda Qasım müəllimin səkkiz yaşı var idi. 1937-ci ilin qara günlərinin birində onun atası, babası, əmisi, dayıları Türkiyədə qohumluq əlaqələrinə görə həbs edilmişdilər. Elə o vaxtdan Qasım müəllimin qəlbində haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı nifrət oyanmışdı. O, haqsızlıqla heç vaxt barışmamışdı. Bəlkə, elə buna görə idi ki, Qasım müəllimin 1961-ci ildə namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı çap olunsada, müdafiə ərəfəsində Elmlər Akademiyasının Riyaziyyat və Mexanika İnstitutunun direktorunun ona qarşı etdiyi haqsızlığa etiraz əlaməti olaraq müdafiə-

dən imtina etmiş, göstərdiyi prinsipiallığa, cəsarətə görə çoxlarını heyrətə salmışdı. O hadisədən sonra Qasım müəllim elmi rəhbərindən imtina edərək tamamilə yeni mövzu üzərində işləmiş, 1965-ci ildə dissertasiya müdafiə edərək fizika-riyaziyyat elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdı. Onun çoxillik elmi-pedaqoji fəaliyyəti Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu (indiki ADPU) ilə yanaşı, Naxçıvan Pedaqoji İnstitutu (indiki NDPU) ilə bağlı olmuşdur. Uzun illər bu mötəbər təhsil müəssisələrində riyazi analiz və funksional analiz fənlərindən mühazirələr oxumuşdur. O, 1972-ci ildə Xankəndində Pedaqoji İnstitut açıldıqdan sonra API-də işləyə-İşləyə, həm də orada riyazi analiz kafedrasının müdiri olmuşdu.

Qasım müəllim 1979-cu ildən Naxçıvan Pedaqoji İnstitutunun elm və tədris işləri üzrə prorektoru, 1984-cü ildən 1987-ci ilədək isə rektor əvəzi vəzifəsində çalışmışdır. Onun Naxçıvan Pedaqoji İnstitutuna rəhbərlik etdiyi dövrdə institut respublikanın nüfuzlu ali məktəblərindən birinə çevrilmişdir.

O, respublikada yeganə riyaziyyatçı alim idi ki, riyazi analiz fənnindən üç dildə – Azərbaycan, rus və erməni dillərində mühazirələr oxuyurdu. Ən çətin riyazi əməliyyatları o elə sadəliklə, pedaqoji ustalıqla izah edərdi ki, tələbələrin səsi də çıxmazdı. Bunun bir səbəbi onun əsl xalq adamı olmasında, milliliyində idi. Riyaziyyatçı olsa da, musiqini, şeiri, sənəti çox sevirdi. Onun söhbətlərindən doymaq olmazdı. Filologiya elmləri doktoru, ədəbiyyatşünas Murtuz Sadıqov “Qan yaddaşı” kitabında Qasım Mustafayevin bir alim, bir insan kimi nəcib keyfiyyətlərindən hərərətlə söhbət açır və yazır: “Riyaziyyatçı olsa da, ədəbiyyata çox bağlıydı. Caviddən, Müşfiqdən, Vurgundan saatlarla şeir deyirdi. Onun da başı bu dünyada daşdan-daşa çox dəymişdi. Çox yaşamadı. Vaxtsız və qəfil ölüm onu bizdən ayırdı” (67).

Bu sətirlər həyatın hər üzünü görmüş, yaxşıya, yamana layiqincə qiymət verməyi bacaran bir insanın ürəyindən gələn sözlərdir. Bu cümlələr bir daha sübut edir ki, Qasım müəllimin xatirəsi onu tanıyanların ürəyində parlaq sima kimi yaşayır.

Orta məktəblərdə riyaziyyatın tədrisindəki boşluqları, çatışmazlıqları Qasım müəllim yaxşı bilirdi. Buna görə də orta məktəbdə riyazi analiz elementlərinin tədrisinə dair və fakültativ məşğələlərə aid ilk dərslilər, orta məktəblərdə xətti proqramlaşdırmanın tədrisinə aid ilk metodiki vəsaitlər onun qələmindən çıxmışdı. Qasım müəllim uzun illər Azərbaycan Televiziyasında "Orta məktəblərdə riyaziyyat" televiziya-tədris proqramının aparıcısı olmuşdur.

Bir alim kimi, o, respublikamızın riyaziyyatçıları arasında böyük nüfuza malik idi. Q.Mustafayev funksional analiz ixtisası üzrə Azərbaycanda tanınmış mütəxəssislərdən hesab olunurdu. Onun "Orta məktəblərdə riyazi analiz elementlərinin tədrisi" (Bakı, 1967), "Riyaziyyat terminləri lüğəti" (ingiliscə-rusca-azərbaycanca, prof. H.Ağayev, prof. F.Maqsudovla birgə; Bakı, 1979) və s. kitabları uzun illər çəkilən gərgin əməyin məhsulu idi. Qasım müəllimin yüzdən çox elmi, elmi-metodiki məqalələri çap olunmuşdu. Və daha neçə-neçə əsəri öz çapını gözləyirdi.

Qasım müəllimin əməyi, elmi və pedaqoji fəaliyyəti SSRİ Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi, Azərbaycan SSR Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi və Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyi tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O, "SSRİ Ali Məktəbi" və "Qabaqcıl maarif işçisi" döş nişanlarına, bir sıra fəxri fərmanlara və mükafatlara layiq görülmüşdür.

Gözləyən təkə əsərləri deyildi. Doğmaları, dostları, tələbələri, şagirdləri onu tez-tez görməyə can atır, onunla söhbətləşmək istəyirdilər. Qasım müəllim çətin məqamlarda adamlara dayaq olması bacaran insanlardan idi. M.Sadiqov "Qan yaddaşı"

kitabımın “Doğmaları yad gördüm” fəslində yazır: “1953-cü ilin o soyuq fevral gecəsində Naxçıvan DTK-sında Çuraşovun kabinetində dindiriləndən sonra elə bil içimdə nə isə qırılmışdı. Özümü ümitsiz və tənha hiss eləyirdim. Dərdimi yalnız Qasıma danışmışdım (67).

Qasım müəllim əsl insan, cəfakeş alim idi. Onun prinsipiallığı, ürəyinin təmizliyi, uşaq kimi saflığı bir çox hallarda ziyalı keyfiyyətiydi. Qasım müəllimə həmişə qardaş gözü ilə baxmışam. Hayıf ki, vaxtsız əcəl onu aramızdan tez apardı”.

Bəli, o sərt illərin dəhşətli rejimi çoxlarını doğru yoldan çəkilməyə, dostlarından, doğmalarından üz döndərməyə məcbur etmişdi. Lakin Qasım Mustafayev kimi adamlar heç vaxt qaraya ağ deməmişlər, həmişə darda sınıanmışlar, güvənc yeri, ümid yeri olmuşlar. Doğmalar da, yadlar da onu belə görüb, belə tanımışdılar. İndi də bax beləcə, ürəklərdə xatırlanırlar.

Professor Cəfər Cəfərovun xatirələrindən: Qasım Mustafayevlə mənə ilk tanışlığım 1945-ci ildə olmuşdur. Mən İrəvan Pedaqoji Texnikumun I kursuna daxil olanda Qasım müəllim II kursda oxuyurdu. İrəvan Pedaqoji Məktəbində Qərbi Azərbaycanın bütün rayonlarından tələbələr oxuyurdu. Yaxın rayonların uşaqları şənbə və bazar günləri evlərinə gedirdilər. Bizim (Qasım müəllimlə mənə) rayonlarımız nisbətən uzaq olduğuna görə (o, Amasyadan, mən Əştərəkdən idim) yataqxanada qalırdıq və bir-birimizi daha yaxından tanıyırdıq, bundan əlavə, biz yaşlı idik. Daha çox bir yerdə olurduq. Bizim dostluğumuz da buradan qaynaqlanırdı. Qasım bütün dərslərini əla qiymətlərlə oxuyardı, xüsusilə riyaziyyatı daha gözəl bilirdi. Hətta bir dəfə riyaziyyat müəllimimiz çətin bir məsələ vermişdi, özü də demişdi ki, “kim bu məsələni həll edə bilsə, ona əla qiymət yazacağam”. Mən həmin məsələni Qasıma verdim, həll edib qayıtdı. Səkkiz sualdan ibarət idi. Riyaziyyat dərslərində bildirdim ki, mən

həll eləmişəm. Yazı taxtasında yazdım və mənə əla qiymət verdi. Qasımı texnikumda barmaqla göstərərək deyərdilər: “Bax riyaziyyatı gözəl bilən bu oğlandır”.

Biz texnikumu bitirəndən sonra bir neçə il bir-birimizi görmədik. Müxtəlif institutlarda və sonra aspiranturada oxuduq. Hətta dissertasiyalar müdafiə edib alimlik dərəcəsi də aldığımız. Mən API-də, Qasım müəllim isə Akademiyanın Riyaziyyat İnstitutunda işləyirdi. Bir-birimizdən xəbərimiz yox idi. Yalnız onu eşitmişdim ki, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda riyaziyyat müəllimi işləyir. 25 ildən sonra biz bir-birimizlə köhnə dostlar kimi yenidən görüşdük. Bundan sonra bizim əsl dostluğumuz, mən deyərdim ki, qardaşlığımız başladı. Bu dostluq ailə dostluğuna çevirildi, hətta bir neçə tərəfdən uzaq qohumluğumuz da çatırdı. Bir çox hallarda görüşlərə, səfərlərə də birlikdə gedərdik. Bir dəfə Qasım müəllim dedi ki, “Cəfər, bilirsənmi, bizim tələbə yoldaşımız Budaq Budaqov Coğrafiya İnstitutunda direktor müavini işləyir, gedək bir görüşək”. Mən razılaşdım. Budaq müəllimlə görüşə getdik. Çox səmimi və mehribanlıqla xeyli söhbət etdik. Bundan sonra Budaq müəllimlə tez-tez görüşərdik. Budaq müəllim müxtəlif mövzularda o qədər gözəl söhbətlər edirdi ki, həmin söhbətlərdən doymaq olmurdu. O, ədəbiyyatı, xalqımızın adət-ənənələrini də gözəl bilirdi. Onun “Çobankərə eli”, “Təbiət və poeziya” və s. kimi əsərləri var. Hətta sonralar mən Budaq müəllim barədə “El ağsaqqalı” adlı böyük bir məqalə də yazdım.

API-də qiyabi şöbə olduğuna görə tez-tez rayonlara məsləhətə gedərdik. Bir dəfə də Naxçıvana getmişdik. Məxmərçinada yer götürmüşdük. Məsləhətdən sonra ora gəldik. Birdən qərara gəldik ki, İrəvana gedək. Qasım müəllimin qayınanası, qayınları İrəvanda yaşayırdılar. Mənim dayım Əhməd Muxtar oğlu Məmmədov İrəvanda respublika prokurorluğunda zona prokuroru işləyirdi. Axşam tərəfi idi. İrəvana gedən yola gəldik.

Maşın gözləyirdik. Bir də gördük, Ermənistan seriyalı bir “QAZ-21” markalı avtomaşın dayanıb, yaxınlaşdıq, soruşduq ki, “bizi də apararsınızmi?” Sürücü Qasım müəllimə diqqətlə baxdı və birdən: “Siz Qasım müəllim deyilsinizmi?” deyərək onu qucaqladı və bildirdi ki, “mən sizin qulluğunuzda hazırım! Öyləsin maşına”. Maşına mindik, bizi düz evlərinə – Kiçik Vediyə apardı. Tez bir quzu kəsdi və bizə böyük bir qonaqlıq verdi. Bu, Qasım müəllimin texnikumda bir qrupda oxuyan tələbə yoldaşı Oruc Orucov idi. Səhər bizi düz İrəvan şəhərinə apardı. Aprelin 24 idi. Biz bufetdə oturub yemək yeyirdik. Xörək nə isə Qasım müəllimin xoşuna gəlmədi. Xörəkpaylayanı çağırdı və onunla mübahisə etməyə başladı. Onu güc-bəla ilə sakitləşdirdim və dedim: “Sən nə edirsən?! Bilirsənmi, bu gün ermənilər üçün nə günüdür? Bu gün “genosid” günüdür. Bizim ikimizi də öldürürlər, qanımız batar”. O: “Doğrudan, düz deyirsən?” – dedi.

2-3 gün İrəvanda qaldıq. Bizim keçmiş kəndimiz Hamamlı İrəvana yaxın idi. Biz Əhməd dayım ilə birlikdə kəndimizə getdik. Kənddə daş-daşın üstündə qalmamışdı. Hətta oxuduğum məktəbin də xarabalıqlarını Qasım müəllimə göstərdim.

Qasım müəllim Naxçıvan Pedaqoji İnstitutunda rektor işləyəndə Həşim Ağayevdən (APİ-nin rektorundan) xahiş etdi ki, Cəfər müəllimə Naxçıvan İnstitutunda IV kursda xüsusi kurs oxumaq üçün 1 ay icazə versin. Həşim müəllim etiraz etmədi. Mən Naxçıvana getdim. Hər gün dərstdən sonra şənbə və bazar günləri Naxçıvan Respublikasının görkəmli yerlərinin birində olurduq. Günlərimiz gözəl keçdi. Qasım müəllimlə hər görüşümüzdə İrəvan Pedaqoji məktəbi haqqında söhbət düşəndə necə də yana-yana danışırdı. Sonra o, yenidən APİ-yə qayıtdı. Qasım müəllim sadə, təvazökar, səmimi, mehriban, hamıya kömək əlini uzadan bir şəxs idi, bacarıqlı pedaqoq idi. 3 dildə: Azərbaycan,

rus, erməni dillərində dərs deyirdi. Dəyərli elmi əsərlərin müəllifi idi. 3 dildə – Azərbaycan, rus, ingilis dillərində riyaziyyat terminləri lüğəti də tərtib etmişdi. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, lüğətin Azərbaycan dili sözlüyünü mən redaktə etmişdim, həmin kitabda mənə öz təşəkkürünü də bildirmişdi.

Qasım müəllim qayğıkeş ailə başçısı idi. Onun 5 qızı vardı. Hamısı ali təhsil almışdı. Mən qızların həm nişanında, həm də toyalarında yaxından iştirak etmişdim. Demək olar ki, biz 50 ildən çox idi, dostluq edirdik. Bir-birimizdən bir tük qədər də inciməmişdik.

Qasımın əziz xatirəsi heç vaxt yaddan çıxmayacaqdır. Ruhun şad olsun, Qasım müəllim!

NƏRİMAN YUSİFOV

Nəriman Yusifov 1927-ci ildə Qərbi Azərbaycanın Vedibasar mahalının Böyük Vedi kəndində anadan olub.

Nəriman Yusifov 6 yaşında ikən Böyük Vedidəki orta məktəbin I sinfinə getmişdir. Xalq qəhrəmanı Abbasqulu bəy Şadlinskiyin kiçik oğlu Məmmədlə, vedililərin yaxşı tanıdıqları Ovçu İslamla, Leonid Adurovla bir sinifdə oxuyub. O, 1940-cı ildə altıncı sinfi əla qiymətlərlə bitirib, Qərbi Azərbaycanın tanınmış ziyalı, böyük qardaşı Bəhlul Yusifovun rəhbərlik etdiyi İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinə daxil olur. Ağır müharibə illərində orada oxuya-oxuya doğma kəndlərindəki orta məktəbdə müəllimlik fəaliyyətinə başlayır. Eyni zamanda kolxo-

zun idarəsində hesabdar, yayda isə yaylaqdakı fermanın anbar müdiri işləyir. Nəriman Yusifov 1945-ci ildə İrəvandakı Pedaqoji İnstitutun coğrafiya fakültəsinə daxil olur. 1946-cı ildə isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin biologiya fakültəsinə daxil olur. Amma buna baxmayaraq, yarım ildən sonra təhsilini hüquq fakültəsində davam etdirmək qərarına gəlir. O, oxuduğu illərdə məktəblərin birində tarix müəllimi, Azərbaycan LKGİ MK-da təlimatçı kimi çalışır. 1950-ci ildə ali təhsilini başa vurur.

N.Yusifov 1950–1960-cı illərdə Qarabağ Vilayət Prokurorunun köməkçisi (Xankəndi rayonu üzrə), Bakı şəhəri Orconikidze rayon prokurorunun köməkçisi, Bakı şəhər prokurorluğunda müstəntiq, Bakı şəhər Caparidze rayon prokuroru, şəhər prokurorluğunda şöbə prokuroru, Bakı şəhər Dzerjinski rayon prokurorluğunda müstəntiq, Bakı şəhər Oktyabr rayon prokurorluğunda müstəntiq, Bakı şəhər Artyom rayon prokuroru vəzifələrində işləmişdir.

Hüquq elmləri namizədi Nəriman Yusifov 1963-cü ilin oktyabr ayında indiki AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunda elmi işçi və baş elmi işçi vəzifəsində çalışmışdır. N.Yusifov uzun müddət SSRİ Ali Sovetində hüquq bölməsinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

1977-ci ildə Bakı şəhər prokuroru, 1978-ci ildə isə Ədliyyə naziri vəzifəsinə təyin edilmişdir.

ZƏHRA ƏLİYEVA

Zəhra Cabbar qızı Əliyeva 1928-ci ildə yanvar ayının 28-də Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan İrəvan şəhərində anadan olmuşdur. Zəhra xanımın mənəvi inkişafında atası Cabbar Bağır oğlu Əliyevin, anası Mü-nəvvər Rza bəy qızı Sultan Hüseynbə-yovanın da böyük təsiri olmuşdur. Zəhra xanım uşaqlıq və gənclik illərini İrəvanda keçirmişdir. O, 1942-ci ildə İrəvan şəhərində nümunəvi məktəb sayılan "Haşimbəyin məktəbi"ni bitirdikdən sonra eel həmin ildə İrəvan Pedaqoji Məktəbinə daxil olmuşdur. Pedaqoji məktəbdə oxuduğu müddətdə müəllim və tələbə kollektivinin dərin rəğbətini qazanan Zəhra xanım məktəbin komsomol komitəsinin katibi seçilmişdir. Pedaqoji məktəbi əla qiymətlərlə bitirən Zəhra xanım 1945–46-cı illərdə Zəngibasar rayonunun Aşağı Necili kəndindəki yediillik məktəbdə müəllim işləmişdir. Elmə böyük həvəsi olduğu üçün təhsilini və biliyini artırmağa hər zaman ciddi səy göstərirdi. Bu məqsədlə də o, 1946-cı ildə İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı şöbəsinə qəbul olur.

1948-ci ildə azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiya edilməsi ilə əlaqədar institutun azərbaycanlı şöbəsi də ləğv olunaraq indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinə köçürülmüşdür. ADPU-da təhsilini davam etdirən Zəhra xanım 1950-ci ildə ali təhsilini başa vurduqdan sonra Yasamal rayonundakı 51 nömrəli fəhlə-gənclər məktəbində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi işləmişdir. 1953–1962-ci illərdə Yasamal rayonundakı

199 nömrəli məktəbdə işləyən Zəhra xanımın pedaqoji fəaliyyəti, qabaqcıl müəllim kimi təcrübəsi Bakı şəhərində geniş yayılmışdır. 1961-ci ildə AMEA-nın Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasına daxil olan Zəhra xanım 1966-cı ildə uğurla dissertasiya müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsinə layiq görülmüşdür.

Zəhra xanım müxtəlif vaxtlarda Maarif Nazirliyində metodist (1964–1967), Proqram-metodika idarəsində orijinal dərslilər üzrə elmi-metodik bölmələrin elmi katibi, Baş Məktəblər İdarəsinin rəisi və s. vəzifələrdə çalışmışdır.

Öz pedaqoji və ədəbi fəaliyyətini milli mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın inkişafına və zənginləşməsinə həsr edən Zəhra xanım 15 dərslilik və metodik vəsaitin, 160-dan artıq elmi, publisistik, ədəbi-tənqidi və s. əsərlərin müəllifidir. Onun rus, Ukrayna, belarus, türkmən, qazax və başqa dillərdə nəşr olunan nüfuzlu mətbuat orqanlarında bir sıra əsərləri çap edilmişdir. Zəhra xanımın pedaqoji, ədəbi və ictimai fəaliyyəti hökumət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, 1971-ci ildə “SSRİ maarif əlaçısı” döş nişanı, 1981-ci ildə “Şərəf nişanı”, 1988-ci ildə “Əmək veteranı” medalı və digər fəxri fərman və adlarla təltif edilərək mükafatlandırılmışdır. 1982–90-cı illərdə “Azərbaycan məktəbi” jurnalının baş redaktoru olmuş fədakar pedaqoq Zəhra xanımın elmi, pedaqoji fəaliyyəti bu gün də böyük hörmət və ehtiramla yad edilir.

KÖVSƏR TARVERDİYEVA

Tarıverdiyeva Kövsər Məhəmməd qızı 1914-cü ildə iyul ayının 14-də qədim İrəvanda bağban ailəsində dünyaya gəlmişdir. İlk təhsilini 9-cu sinfə qədər məşhur dramaturq-maarifçi Həşim bəy Vəzirov adına məktəbdə almış, sonra İrəvan Pedaqoji Texnikumuna keçirilib və 1931-ci ildə oranı bitirmişdir.

Azərbaycan dilində ali məktəb oluması səbəbindən 1931-ci tədris ilində Tibb İnstitutunun erməni bölməsinə daxil olub. İrəvanda gələcək perspektivin olmadığını görən K.Tarıverdiyeva 1932-ci ildə ailəsi ilə Bakıya köçür və bununla əlaqədar olaraq təhsili yarımçıq qalır.

Bakıda 1933-cü ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin inşa etdiyi keçmiş Lenin adına toxuculuq fabriki nəzdində olan məktəbdə müəllim işləmiş və 1933-cü tədris ilində Nəsrəddin Tusi adına Pedaqoji Universitetin dil-ədəbiyyat fakültəsinə daxil olub, 1937-ci ildə oranı bitirmişdir. Bir müddət tələbəlik illərində Azərnəşrdə korrektor, sonra da Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında kitabxanaçı işləmiş və 1937-ci ildən 1939-cu ilə qədər dil-ədəbiyyat fakültəsinin dekanı olmuşdur. 1939-cu ildə Azərbaycan EA aspiranturasına daxil olub, 1942-ci ildə oranı bitirmişdir. 1944-cü ildə Azərbaycan Tibb İnstitutuna daxil olmuş 1949-cu ildə oranı bitirmişdir. 1952-ci ildə dissertasiyasını uğurla müdafiə edib filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. 1952-ci ildən 1954-cü ilə qədər Pedaqoji Universitetin qiyabi şöbəsində məktəbəqədər tərbiyə fakültəsinin dekanı vəzifəsində işləmişdir. Bir neçə dil bilməyi nəticəsində müxtəlif

jurnallar və dövri mətbuat orqanlarında yüzə yaxın altmış çap vərəqindən artıq elmi-kütləvi məqalələri və monoqrafiyaları nəşr edilmiş və bir çox tərcümələr etmişdir. K.Tarverdiyeva 52 il fasiləsiz olaraq ancaq H.Tusi adına Pedaqoji Universitetdə çalışmışdır. Müəllim kadrların yetişdirilməsində uzun illər səmərəli fəaliyyətini nəzərə alaraq iki dəfə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Fəxri fərmanı, xalq maarifi sahəsində uzunmüddətli səmərəli xidmətinə görə “Əməkdar ali məktəb işçisi” kimi fəxri adla təltif olunmuşdur. “Qafqazın müdafiəsi uğrunda”, Böyük Vətən müharibəsində fədakar əməyinə görə “Əmək veteranı” və başqa medallarla təltif edilmişdir.

NƏZƏR PAŞAYEV

Nəzər Paşayev 1908-ci ildə Böyük Vedidə anadan olmuşdur. 1915-ci ildə atasını itirmiş, 1920–23-cü illərdə uşaq evində yaşamış, 1923–25-ci illərdə Goravan kəndində, 1925–27-ci illərdə isə Böyük Vədi kəndindəki uşaq bağçasında təlimatçı işləmişdir.

1927-ci ildə İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumuna daxil olan Nəzər Paşayev 1930-cu ildə həmin tədris ocağını bitirmişdir. Elə həmin ildə Böyük Vədi kəndindəki Kəndli Gənclər məktəbinə müdir təyin edilmişdir. 1932-ci ildə Vədi rayon partiya komitəsinin və Ermənistan Maarif Komissarlığının göndərişi ilə indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinə qəbul olunmuş, 1936-cı ildə isə oranı bitirmişdir. 1936–1939-cu illərdə İrəvan Azərbay-

canlı Pedaqoji məktəbində və İrəvandakı Pedaqoji İnstitutun qiyabi şöbəsində tarix fənnini tədris etmişdir.

Elə həmin illərdə İrəvandakı Kirov rayon Partiya Komitəsində təlimatçı kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1939-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinə daxil olan Nəzər Paşayev həm də Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda dərs demişdir.

1942-ci ilin aprelində aspiranturanı yarımçıq qoyub müharibəyə getmiş, 1946-cı ildə cəbhədən geri qayıtdıqdan sonra təhsilini davam etdirmiş Azərbaycan Dövlət Universitetində tarix fənnini tədris etmiş və 1949-cu ildə dissertasiya müdafiə edərək tarix elmləri namizədi adına layiq görülmüşdür.

12 mart 1958-ci ildə dosent elmi vəzifəsinə seçilmişdir. 1947–1959-cu illərdə Azərbaycan Qiyabi Pedaqoji İnstitutunda, 1959-cu ildən ömrünün sonuna kimi isə indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində çalışmışdır. Nəzər Abdulla oğlu Paşayev 1960-cı illərdə doktorluq dissertasiyası müdafiə edərək tarix elmləri doktoru, professor dərəcəsinə qədər yüksəlmişdir.

HƏBİB HƏSƏNOV

Həbib Rəhim oğlu Həsənov 1922-ci ilin avqustun 5-də Qərbi Azərbaycanın (indiki Ermənistan) Novo-Bayazit qəzasının Ağzıbir kəndində anadan olmuşdur. 1938-ci ildə 7 illik məktəbi bitirdikdən sonra İrəvan Azərbaycan Pedaqoji Məktəbinə daxil olmuşdur. 1940–42-ci illərdə Novo-Bayazit rayonunun Ağqala kənd 7 illik məktəbində müəllim, sonra isə məktəbin direktoru vəzifəsində çalışmışdır.

1946-47
 NORTH OYSTER DISTRICTS
 THE OYSTER RESEARCH BOARD

Station: *Widdow's Island, Port of ...*
 Date: *1946-47*
 Name of vessel: *...*
 Name of skipper: *...*
 Name of observer: *...*

NO.	SCIENTIFIC NAME	SEX	LENGTH	WEIGHT	CLASS	REMARKS
7-10	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
11-20	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
21-30	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	
	<i>...</i>				...	

1943–47-ci illərdə həmin rayonun Ağzıbir kəndində məktəb direktoru işləmişdir. 1947–1949-cu illərdə Ermənistan Respublikasının 2 illik partiya məktəbində təhsil almışdır. 1949–50-ci illərdə Ermənistan Respublikasının Əzizbəyov rayonu partiya komitəsinin təbliğat-təşviqat şöbəsinin müdiri, 1950–53-cü illərdə “Sovet Ermənistanı” qəzetinin partiya həyatı şöbəsinin müdiri, 1953–56-cı illərdə Üçmüədzin partiya komitəsinin ikinci katibi, 1956–60-cı illərdə Amasya rayonunun Partiya Komitəsinin birinci katibi vəzifələrində işləmişdir. 1959–60-cı illərdə Moskvada Ali Partiya Məktəbinin müdavimi olmuşdur. 1960–74-cü illərdə “Sovet Ermənistanı” qəzetinin baş redaktoru vəzifəsində çalışmışdır. Mətbuat sahəsində səmərəli fəaliyyətinə görə Əməkdar jurnalist adına layiq görülmüşdür.

1957–75-ci illərdə davamlı olaraq “Ermənistan KP MK-nın üzvü, Ermənistan SSR Ali Sovetinin 4, 5, 6, 7 və 8-ci çağırışlarının deputatı, Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti sədrinin müavini olmuşdur.

1974-cü ildən Azərbaycanın Tovuz rayonu Partiya Komitəsinin birinci katibi, 1980-ci ildən Azərbaycan SSR Dövlət Meşə Təsərrüfatı Komitəsinin sədri, 1981–1989-cu illərdə Azərbaycan Respublikası Meşə təsərrüfatı naziri vəzifələrində çalışmışdır. 1976-cı ildən Azərbaycan KP MK-nın üzvü, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 9-cu və 10-cu çağırışlarının deputatı seçilmişdir.

2 dəfə “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni və digər orden və medallarla təltif edilmişdir.

1989-cu ildə “Ümumittifaq təqaüdcüsü” statusunda təqaüdə çıxmışdır.

1997–2004-cü illərdə Azərbaycan mətbuatında Qərbi Azərbaycan, Qarabağ münacişəsi və s. mövzularda məqalələrlə mün-təzəm çıxış etmişdir.

1997-ci ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında H.Həsənovun **“Silinməz adlar, sağalmaz yaralar”** adlı kitabı nəşr olunmuşdur. Əvvəllər geniş xalq kütləsindən gizlədirdilər qatı açılmamış tarixi faktlarla zəngin olan bu əsərdə ilk dəfə olaraq qədim Oğuz diyarında – Qərbi Azərbaycanda son 200 il ərzində azərbaycanlıların soyqırım faktı demoqrafik və statistik məlumatlar əsasında sübuta yetirilmişdir. Dördillik gərgin əməyinin nəticəsi olan **“Silinməz adlar, sağalmaz yaralar”** kitabının ərsəyə gəlməsi üçün o, həm şəxsi kitabxanasının nadir materiallarından, həm də dövlət arxivlərinin sənədlərindən istifadə etmiş, əldə etdiyi statistik məlumatlar əsasında tam yeni və orijinal cədvəllər tərtib etmiş, nadir xəritələri üzə çıxarmış və kitabda 656 azərbaycanlı kəndinin təsnifatını vermişdir.

Kitabda xalqımızın tarixinə edilən təcavüzdən, soyqırımdan, deportasiyadan söhbət açılır. Ermənistan ərazisində olan və bu gün adları silinmiş 656 azərbaycanlı kəndinin təsnifatı ilə yanaşı, bu ərazilərin qədimdən rəsmi adları tarixi qaynaqlardan tapılıb bərpa olunmuş, 1918-ci ildən sonra bu yerlərin ermənisayağı dəyişdirilmiş adları, onların hamısının coğrafi koordinatları göstərilmişdir. Bu təsnifatda verilmiş həmin kənd və rayonlarda yaşamış azərbaycanlıların iki yüz il ərzində, yəni 1831, 1873, 1886, 1905, 1914, 1931-ci illərdə tədricən və soyqırım illərində dəfələrlə azalan sayı göstərilir. Bu da Azərbaycan xalqına qarşı daşnakların planlaşdırdığı genosidi təsdiqləyən tarixi faktdır.

HƏMİD ƏLİYEV

Həmid Zeynalabdin oğlu Əliyev 1924-cü ildə Qaraqoyunlu mahalının Əmirxeyir kəndində anadan olmuşdur. Atası Zeynalabdin kişi Qaraqoyunlu mahalının sayılıb-seçilən, böyük nüfuza malik el ağsaqqalarından biri idi.

H.Əliyev Əmirxeyir kənd ibtidai məktəbini, sonra isə 1936-cı ildə Çaykənddəki yeddiillik məktəbi bitirdikdən sonra elə həmin ildə İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumuna daxil olur. 1939-cu ildə pedaqoji texnikumu bitirdikdən sonra 1940-cı ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun tarix fakültəsinə daxil olmuşdur. 1941-ci ildə İkinci Dünya müharibəsinin başlaması Həmid müəllimə təhsilini davam etdirməyə imkan vermir. O, 1942-ci ildə ordu sıralarına çağırılır. 1943-cü ilə qədər Şimali Qafqaz cəbhəsindəki döyüslərdə fəal iştirak edir. Döyüslərin birində ağır yaralanır və ordudan tərxis olunur.

Müalicəsi başa çatdıqdan sonra təhsilini davam etdirir. 1945-ci ildə ali təhsilini başa vurduqdan sonra Krasnoselsk (Çəmbərək) rayonuna qayıdır və Toxluca kənd orta məktəbinə direktor təyin olunur. 1947-ci ilə qədər burada çalışdıqdan sonra Gölkənd məktəbinə direktor təyin olunur. Onun elmə olan həvəsi onu 1949-cu ildə Moskva Beynəlxalq Əlaqələr İnstitutunun aspiranturasına aparır. 1953-cü ildə aspiranturanı bitirən Həmid müəllim 1954-cü ildə dissertasiya müdafiə edərək tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi alır.

1955-ci ildən Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda və Azərbaycan Dövlət Universitetində dərs demişdir.

1967-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edərək tarix elmləri doktoru elmi adına layiq görülür.

1968-ci ildə professor elmi vəzifəsinə seçilən Həmid müəllim 1991-ci ilə qədər beynəlxalq icmalçı kimi də fəaliyyət göstərmişdir.

1959-cu ildən AMEA-nın Şərqsünaslıq və Tarix İnstitutunda çalışan Həmid müəllimin rəhbərliyi altında 10 elmlər doktoru və 20 elmlər namizədi müdafiə edərək alimlik elmi dərəcəsi almışdır.

H.Əliyevin Azərbaycanda türkologiya elminin inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur. Həmid müəllimin 100-dən artıq elmi əsəri və 10-dan artıq monoqrafiyası çap edilmişdir. Türkologiya elminin inkişafındakı xidmətlərinə görə respublikanın Əməkdar mədəniyyət işçisi adına layiq görülmüş və bir sıra orden və medallarla təltif edilmişdir. Onun təltif edildiyi ordenlər içərisində I dərəcəli “Vətən müharibəsi”, “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordenləri vardır.

Həmid müəllim təkcə böyük türkoloq-alim deyildi, o həm də yüksək bədii yaradıcılıq qabiliyyətinə malik idi. O, 1988-ci ildə ermənlərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qətləmləri, azərbaycanlıların öz doğma yurdlarından zorla, silah gücünə qovulmasını qələmə aldığı “Qaraqoyunlu” poemasında bədii lövhələrlə əks etdirmişdir.

Görkəmli alim Həmid Əliyev 2005-ci ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

SABİR SƏFƏROV

İrəvan mahalının tanınmış ziyalılardan olan Sabir Səfərov 1924-cü ildə Haçararaq kəndində anadan olmuşdur.

1938-ci ildə İrəvan Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş, 1942-ci ildə oranı bitirərək orduya çağırılmışdır. O, cəbhəyə yollanmadan əvvəl Bakı birinci piyada hərbi məktəbində altı aylıq kurs keçmiş, leytenant rütbəsi alaraq 1943-cü ildə tağım komandiri kimi ön cəbhəyə yollanmışdır. Sonradan tağım komandiri kimi Şimali Qafqaz döyüşlərində, Ukraynanın və Belarusun azad olunmasında rəşadət göstərmiş, döyüşlərdə üç dəfə ağır yaralanmış, II dərəcəli “Vətən müharibəsi” ordeni, “Qafqazın müdafiəsi” və “Qırmızı Ulduz” medalları ilə təltif olunmuşdur.

Müharibədən qayıtdıqdan sonra 4 il Rostov-Donda xüsusi nəzarətlə mühafizə olunan Semlyansk su hövzəsinin rəis müavini işləmiş, 1950-ci ildə doğma yurda qayıdaraq qonşu Qaraqışlaq kənd məktəbində bir il Tarix fənnindən dərs demişdir. 1951-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun tarix fakültəsinə qəbul olunmuş, 1955-ci ildə institutu bitirərək yenidən Qaraqışlaq kənd orta məktəbində müəllimlik fəaliyyətini davam etdirmişdir.

1967–1988-ci illərdə İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda çalışan S.Səfərov 1974-cü ildə Azərbaycan EA-nın Fəlsəfə İnstitutunda dissertasiya müdafiə edərək fəlsəfə elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almış, 1982-ci ildə isə dosent elmi dərəcəsinə layiq görülmüşdür. İndiyəqən onun fəlsəfə və sosiologiyaya dair 50-dən artıq elmi əsəri işıq üzü görmüşdür.

S.Səfərov uzun müddət Azərbaycan Texniki Universitetində və Müstəqil Azərbaycan Universitetində fəlsəfədən dərs demişdir.

NƏRİMAN KAZIMOV

1926-cı ildə Böyük Vedi kəndində anadan olmuşdur.

1939-cu ildə İrəvan Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş, müəllim kadrlara böyük tələbat olduğundan 1941-ci ildən həm də Vedi rayonuna müəllim göndərilmişdir. 1942-ci ildə texnikumu bitirən N.Kazimov Şirazlı, Qaralar, Goravan, Teytan, Böyük Vedi kəndlərində müəllim,

dərs hissə müdiri vəzifələrində işləmişdir.

1951-ci ildə Azərbaycana deportasiya olunmuşdur.

Sonralar təhsilini Bakıda API-nin fizika-riyaziyyat fakültəsində davam etdirən N.Kazimov 1955-ci ildə həmin fakültəni fərqlənmə diplomu ilə bitirir və institutda qalıb müəllim işləyir.

1975-ci ildə dissertasiya müdafiə edərək pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi alır. 12 elmi kitabın, 50-yə qədər elmi-metodik məqalənin müəllifidir.

ŞƏFİQƏ MƏHƏRRƏMOVA

Dünyada millətlərin böyük yüksəlişlərə nail olması bir daha təsdiq edir ki, bu nailiyyətlər səmərəli müəllim əməyi, onun yorulmaz səyi nəticəsində mümkün olmuşdur.

Bütün şəxsi marağımı, səy və bacarığımı ancaq azərbaycanlı balalarımın maariflənməsi uğrunda mübarizəyə sərf edən fədakar müəllimlərdən biri də Şəfiqə xanım Məşədi Ələsgər qızı Məhərrəmovadır. Ş.Məhərrəmovadır (Avşarova) 1925-ci ildə Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan İrəvan

Məmmədali Məhərrəmov və Şəfiqə Məhərrəmovə.

şəhərinin tanınmış zadəganlarından olan Məşədi Ələsgər Avşarovun ailəsində anadan olmuşdur. Yazıçı Rəsul Həmzətov “Mənim Dağıstanım” adlı kitabında yazır ki, “mənim üçün hər şey dünyaya göz açdığım, yaşadığım auldan başlanır. Mənim aulum dünyanın ən ləyaqətli güşəsidir”. Bəli, Şəfiqə xanımın da həyatı, fəaliyyəti, keçdiyi şərəfli ömür yolu onun doğma aulu olan qədim İrəvan şəhərindən başlayır. Şəfiqə xanım haqqında olan yazılardan, onun barəsində müxtəlif şəxslərlə etdiyim söhbətlərdən bəlli olur ki, o, İrəvan şəhərinin ədəbi, mədəni, ictimai mühiti haqqında zəngin məlumatla malik olmuşdur. Bir gün iş elə gətirdi ki, bacarıqlı, qabiliyyətli hüquqşünas, tanınmış hakim İlqar Abbasovla görüşməli oldum. Söhbətimiz bizi qədim İrəvana, o doğma yurd yerlərinə aparıb çıxardı. İlqar müəllim Şəfiqə xanımın İrəvanın ədəbi, mədəni ictimai mühiti haqqında zəngin məlumatla malik olduğunu qeyd edərək, onunla görüşməyimi məsləhət bildi. Təəssüflər olsun ki, amansız əcəl bu görüşün gerçəkləşməsinə imkan vermədi.

Şəfiqə xanımgilin İrəvanda yaşadığı ev Daşlı küçəsində, İrəvan müəllimlər seminariyası ilə üzbuüz binada yerləşirdi. İrəvanın görkəmli ziyalılardan olan Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadənin açdığı İrəvan 3 sinifli şəhər məktəbi də bu küçədə yerləşirdi.

Atası Məşədi Ələsgər Hüseynqulu oğlu İrəvanın məşhur tacirlərindən idi. Onun Çin, Almaniya, İran və s. ölkələrlə ticarət əlaqələri var idi. Şəfiqə xanımın ana nənəsi Hacı Səkinə İrəvanın tanınmış mülkədarı Hacı Mehdi ağanın qızı idi. Atasının İrəvanda 50-yə qədər mülkü – dükanları, dəyirmanı və b. əmlakı olub. 1918–20-ci illərdə erməni şovinistlərinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qətləmlər zamanı Avşarovlar tayfasının bir qismi Türkiyəyə, bir qismi Bakıya, bir qismi isə İrana köçməyə məcbur olur. Bu tayfadan xeyli sayda adlı-sanlı ziyalılar, mədəniyyət, incəsənət və ictimai xadimlər çıxmışdır. Xalqımı-

zın görkəmli ziyalısı, Xalq artisti Muxtar Avşarov da həmin nəslin layiqli nümayəndələrindən biridir.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, tarixi faktlar və o cümlədən hələ 1590-cı ildə "İrəvan əyalətinin icmal dəftəri"ndə İrəvanda və İrəvan qəzasının Zəngibasar nahiyəsinin Şöllü kəndində, Vədi nahiyəsinin Avşar kəndində bu qədim türk tayfasının mövcudluğu və məskunlaşması barədə məlumat verilmişdir. Faruk Sümər "Oğuzlar" adlı əsərində Türkiyə ərazisində də xeyli sayda Avşarların məskunlaşması barədə məlumat verərək, həmin ərazilərdə Avşar adında 86 kənd qeydə almışdır.

1920-ci ildə noyabr ayının 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Avşarovlar ailəsi də öz doğma yurduna geri dönür. Qaçqınlıqdan geri dönmən Avşarovlar ailəsi və Şəfiqə xanımın ana babası Hacı Mehdi Ağa ermənilər tərəfindən mülklərinin zəbt olunduğunu görür. Hacı Mehdi Ağa ermənilər tərəfindən zəbt edilmiş xeyli sayda mülklərinin yalnız 7-ni gücbəla ilə geri ala bilir.

Avşarovlar ailəsi "zadəgan", "mülkədar", "bəy" nəslindən olduğuna görə 1928-ci ildə başlayan repressiya bu ailədən də yan keçməmiş, bu ailə də amansız repressiyaya məruz qalmışdır.

1940-cı ildə İrəvan Pedaqoji Texnikumuna daxil olan Şəfiqə xanım 1943-cü ildə texnikumu əla qiymətlərlə başa vurur. Şəfiqə xanım pedaqoji texnikumda "Azərbaycan məktəbi" jurnalının baş redaktoru olmuş, tanınmış pedaqoq Zəhra xanım Əliyeva və Əməkdar müəllim Ceyran Zeynalova ilə birlikdə təhsil almışdır. Onların hər üçü əslən İrəvan şəhərindən idi. Ermənistanın Maarif Komissarlığının əmri ilə texnikumu bitirən Şəfiqə Avşarova və Ceyran Zeynalova Amasya rayonuna, Zəhra xanım isə Zəngibasar rayonunun Aşağı Necili kəndinə müəllim işləməyə göndərilir. O dövrlərdə ucqar, iqlimi olduqca sərt bir dağ rayonuna təyinatla göndərilən bu müəllimlər nə qədər çətin-

liklərlə üzləşsələr də, bütün problemlərə mərdliklə sinə gərib öz xalqına əzmlə xidmət etmişlər. Şəfiqə xanım Amasiya rayonunda ilk əmək fəaliyyətinə başlayır. Şəfiqə xanım elə ilk günlərdən bütün bilik və bacarığını, qüvvə və səyini əsirgəmədən çalışır, qısa zamanda hamının dərin hörmətini qazanır.

1948–53-cü illər deportasiyası zamanı Şəfiqə xanımın da ailəsi Azərbaycana köçürülmüş, bir müddət Azərbaycanda yaşadığından sonra yenidən öz doğma ocağına Ağbaba-Şörəyel mahalının Güllübulaq kəndinə qayıtmışlar. Şəfiqə xanımın pedaqoji fəaliyyətinin yenidən ən məhsuldar, ən parlaq səhifələri açılır. Şəfiqə müəllimə Güllücə kəndində işlədikdən sonra pedaqoji fəaliyyətini Ağbaba mahalının Oxçuoğlu və Güllübulaq kənd məktəblərində davam etdirir. Həmin kəndlərdə o həm də qadınlar şurasının sədri olub. Onun əmək fəaliyyətində təkcə gözəl maarif işçisi olması deyil, bununla yanaşı, bacarıqlı təşkilatçı, ictimaiyyətçi olması da xüsusi yer tutur. 1961-ci ildə Moskvada müəllimlər qurultayının nümayəndəsi olan Şəfiqə xanım pedaqoji və ictimai fəaliyyətinə görə orden və medallara layiq görülüb. Bu fədakar maarif işçisi 1973-cü ildə Əməkdar müəllim adına layiq görülüb. Onun dərs dediyi şagirdlərin arasından xeyli sayda alimlər, müəllimlər və müxtəlif sahələrdə çalışan

onlarla ziyahlar, peşə adamları çıxaraq bu gün cəmiyyətimizin inkişafına öz töhfələrini verirlər. Yarım əsrə yaxın Qərbi Azərbaycanda milli maarifimizin inkişafı uğrunda çalışan yüzlərlə azərbaycanlı balalarının savadlanması, ali təhsilə yiyələnməsi üçün heç bir qüvvə və bacarığını əsirgəməyən əsl maarif fədaisi Şəfiqə xanım Məhərrəmovə bu gün də minnətdarlıqla yad edilir.

Şəfiqə Məhərrəmovə qurultayında. Moskva, 1959

Şəfiqə xanım həyat yoldaşı Məmmədəli müəllimlə birlikdə yorulmadan var qüvvələrini, bilik və bacarıqlarını Qərbi Azərbaycanda milli maarifimizin inkişafına həsr etmişlər. Məmmədəli müəllim bölgədə öz xeyirxahlığı, əməksevərliyi, saflığı, səmimiyyəti və müdrikliyi ilə sayılıb-seçilən Məmmədcafər kişinin ailəsində dünyaya göz açmışdır. O, 1946-cı ildə İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin riyaziyyat fakültəsinə daxil olmuşdur. Tarixin ən ədalətsiz hadisələrindən olan 1948–53-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından deportasiyası bu təhsil ocağının da Bakıya köçürülməsinə səbəb olmuşdur. Sonralar Azərbaycan elminə, incəsənətinə, mədəniyyətinə, maarifinə öz töhfələrini vermiş AMEA-nın müxbir üzvi Zərifə Budaqova, professor Bağır Bağirov, ictimai xadim Qadir İsmayilzadə, filologiya elmləri namizədi Zəhra Əliyeva, Əməkdar müəllim, qabaqcıl təhsil işçisi Nurəddin İbrahimov və başqaları kimi Məmmədəli Məhərrəmov da İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin Bakıya köçürülməsi ilə əlaqədar təhsillərini indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda davam etdirməli olmuşlar.

Köçürülmənin vurduğu maddi və mənəvi zərbə Məmmədəli müəllimin ali təhsilini davam etdirməsinə imkan verməmişdir.

Məmmədəli Məhərrəmov və Şəfiqə Məhərrəмова (Avşarova)

1948-ci il köçürülməsi Məhərrəmovlar ailəsindən də yan keçməmişdir. Məmmədəli müəllim həyat yoldaşı Şəfiqə xanım-la bir müddət Ağdam rayonunun Əhmədağalı kəndində müəllim işləmişdir. Bir neçə ildən sonra isə o, ADU-nun (indiki BDU) fizika-riyaziyyat fakültəsinə daxil olaraq burada da təhsilini uğurla başa vurmuşdur.

Məmmədəli Məhərrəmov şagirdləri ilə birlikdə

Bir müddətdən sonra Məmmədəli müəllim yenidən öz doğma yurduna – Güllübulaq kəndinə qayıdır. O, pedaqoji fəaliyyətini davam etdirərək Güllübulaq kənd məktəbində müəllim, tədris hissə müdiri və məktəb direktoru vəifələrində çalışır. Riyaziyyatın başaçılmaz məsələlərinin həllini şagirdlərinə poetik bir dillə öyrədən Məmmədəli müəllim qısa zaman ərzində bölgədə riyaziyyatın dərin bilicisi kimi tanınır. Dərin savada, yüksək biliyə, zəngin pedaqoji təcrübəyə sahib olması Məmmədəli müəllimə hər zaman başucalığı gətirmişdir. Bölgədə böyük nüfuz sahibi olan Məmmədəli müəllim qısa zamanda direktor olduğu məktəbin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə, tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olur. Onun yaratdığı

bu münbit şərait nəticəsində 1965/66-cı tədris ilində on iki nəfər şagird gümüş medala layiq görülmüşdür. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Məmmədəli müəllim bir neçə il Güllübulaq, Oxçuoğlu kəndlərində kolxoz sədri vəzifəsində çalışmışdır.

Şəfiqə xanım və Məmmədəli müəllimin keçdiyi şərəfli ömür yolunu bu gün onların övladları akademik Abel Məhərrəmov, Adil Məhərrəmov, Məhərrəm Məhərrəmov və Rauf Məhərrəmov uğurla davam etdirirlər.

ABBAS TAHİR (TAHİR ABBASOV)

Abbas Tahir 1912-ci ildə Qəmərli rayonunun Məsimli kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini birinci dərəcəli kənd məktəbində aldıqdan sonra 1926-cı ildə İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş, 1931-ci ildə isə texnikumu bitirmişdir.

1928-ci ildən ədəbi yaradıcılığa başlamış, həmin ildən İrəvanda Azərbaycan dilində işıq üzü görən yeganə mətbuat orqanı olan “Qızıl şəfəq” qəzetində və ədəbi almanaxlarda müntəzəm olaraq əsərləri dərc edilmişdir. O həm də “Qızıl şəfəq” qəzetinin ən aktiv müxbirlərindən idi. Abbas Tahir İrəvanda fəaliyyət göstərən Proletar Yazıçılar Birliyinin azərbaycanlı bölməsinin fəal üzvü kimi ədəbi mühitin inkişafında və formalaşmasında da fəal iştirak etmişdir. O, 1943-cü ildə İrəvan Pedaqoji İnstitutunun dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir. Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra azərbaycanlı şairlərin şeirlərinin ayrıca kitab halında

ilk dəfə nəşri Abbas Tahirə nəşib olmuşdu. Belə ki, 1934-cü ildə onun "İlham mənbəyi" adlı ilk şeirlər kitabı işıq üzü görmüşdür. 1947-ci ildə isə onun "Qələbə baharı" adlı şeirlər kitabı nəşr edilmişdir.

QƏŞƏM ASLANOV

Qəşəm Novruz oğlu Aslanov 1934-cü ildə Ulu Göyçənin Kəsəmən kəndində anadan olub. 1948-ci ildə İrəvan Pedaqoji Texnikumuna daxil olan Qəşəm müəllim texnikum 1948-ci ildə Azərbaycanın Xanlar rayonuna deportasiya olunduğundan təhsilini Xanlar Pedaqoji Texnikumunda başa vurmuşdur. Qəşəm müəllim ilk əmək fəaliyyətinə müəllimlikdən başlamışdır.

Yüksək zəka sahibi olan yazıçı-publisist, ictimai xadim Qəşəm Aslanov Vətənə, millətə xidmət nümunəsi olan ziyalılarımızdandır. O, yazıçı-publisist kimi xeyli sayda əsərlərin müəllifidir. Onun "Eloğlu" imzası ilə mətbuatda xeyli sayda publisistik məqalələri dərc olunmuşdur. Qəşəm müəllimin "Ədəbi Ermənistan" adlı toplularda çap olunan hekayə və oçerklərini oxuduqda onun kamil yazıçı-publisist olduğunu bir daha görürsən. Böyük ziyalı, ictimai xadim Qəşəm müəllimin yazıçı-publisist kimi ədəbi fəaliyyəti də hər zaman çox geniş olmuşdur.

O, Bakıda Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini, Moskvada Ali Partiya məktəbini bitirib. Qəşəm müəllimin həyatı, fəaliyyəti, keçdiyi şərəfli yol çoxlarına bir örnəkdir.

Qəşəm müəllim 1959-cu ildə Basarkeçər Rayon Komsomol Komitəsinin birinci katibi vəzifəsində çalışmışdır. 1962-ci ildə

Basarkeçər Rayon Partiya Komitəsinin ideoloji iş üzrə katibi vəzifəsində işləmişdir. Ali Partiya Məktəbini bitirdikdən sonra Azərbaycan KP MK-nın təlimatçısı işləyən Qəşəm müəllim (1968) 1970-ci ildə "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin redaktoru vəzifəsində çalışmışdır. 1972-ci ildə Şuşa rayon partiya komitəsinin birinci katibi, 1975–1984-cü illərdə İsmayilli və Abşeron rayon partiya komitələrinin birinci katibi vəzifələrində işləmişdir.

Qəşəm müəllimin harada və hansı vəzifədə işləməsindən asılı olmayaraq onun fəaliyyəti, xidmətləri ona hər zaman bir el məhəbbəti, xalq sevgisi qazandırmışdır.

O, 1984-cü ildə avtomobil qəzası nəticəsində həlak olmuşdur. Məzarı Bakı şəhərindəki ikinci Fəxri xiyabandadır. Qəşəm müəllim bu gün də böyük məhəbbətlə və minnətdarlıqla yad edilməkdədir. O, əbədiyaşarlıq haqqını qazanmış şəxsiyyətlərdəndir.

TAPDIQ ƏMİRASLANOV

Qərbi Azərbaycanın tanınmış, şəxsiyyətlərindən biri də Tapdıq Muxtar oğlu Əmiraslanov olmuşdur. O, 1918-ci ildə Ulu Göyçənin qədim kəndlərindən biri olan Zodda dünyaya gəlmişdir. Zod kəndi hələ XIX əsrdə öz məktəbi və ziyalıları ilə məşhur idi. Hələ 1885-ci ildə dövrün qabaqcıl ziyalıları Səməd Ağanın, Mirzə Bəylərin təşəbbüsü ilə Zodda rus-tatar məktəbi açılmışdı.

Tapdıq müəllim orta məktəbi bitirdikdən sonra 1933-cü ildə İrəvan Pedaqoji Məktəbinə daxil olmuşdur. Öz qabiliyyəti, intizamı, dərin biliyi ilə müəllimlərinin dərin hörmətini qazanmış

Tapdıq müəllim texnikumda oxuduğu müddətdə bir neçə dəfə mükafatlandırılmışdır. 1937-ci ildə həmin təhsil ocağını bitirdikdən sonra ali təhsilini İrəvandakı Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda davam etdirmişdir. O, bir müddət Zod kənd məktəbində müəllim və direktor vəzifələrində işlədikdən sonra, 1950-ci ildə Basarkeçər Rayon Partiya Komitəsinə şöbə müdiri vəzifəsinə irəli çəkilmişdir. 1953-cü ildə isə Basarkeçər Rayon Partiya Komitəsinin ikinci katibi vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1948–53-cü illərdə Ermənistandan azərbaycanlıların köçürülməsi əhalisinin 90%-ni azərbaycanlılar təşkil edən Basarkeçər rayonunu ciddi çətinliklərlə üzləşdirmişdi. Basarkeçər rayonunun əhalisi köçürməni həyata keçirmək üçün rayona gələn emisarlara ciddi müqavimət göstərərək “biz yerimizdən tərpənməyəcəyik” deyib bütün təzyiqlərə sinə gərmişdilər. Bəli, o dövrdə bu müqaviməti təşkil edən, azərbaycanlı əhalinin önündə gedən təşkilatçılar Tapdıq Əmiraslanov, Yunis Rzayev, Talib Musayev və başqa qeyrətli azərbaycanlı ziyalılar idi. Həmin dövrdə dövlət aparatında işləyərək milli iradə və müqavimət göstərmək hər adamın işi deyildi. Tapdıq müəllim erməni şovinistlərinin əhatəsində işləməsinə baxmayaraq, həmişə xalqının milli mənafeyini qətiyyətlə müdafiə etmişdir.

T.Əmiraslanov 1959-cu ildə Basarkeçər Rayon Maarif Şöbəsinin müdiri təyin edilmişdir. O öz imkanlarından istifadə edərək, azərbaycanlı məktəblərinin tikilməsi, təmiri, onların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi sahəsində çox böyük işlər görmüşdür. Tapdıq müəllim azərbaycanlı kəndlərində tədrisin yüksək səviyyədə qurulması üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir.

Tapdıq müəllimin səyi və diqqəti sayəsində azərbaycanlı məktəblərinin əksəriyyəti tam orta məktəbə çevrilmiş, məktəblərdə tədrisin keyfiyyəti yüksək səviyyəyə çatdırılmışdır. 1976-cı ildə dünyasını dəyişən Tapdıq müəllim bu gün də minnətdarlıqla yad edilir.

MƏSİM MƏMMƏDOV

1925-ci ildə Haçaparaq kəndində anadan olmuş, orta məktəbi bitirdikdən sonra İrəvan Pedaqoji Texnikumunda təhsilini davam etdirmişdir.

Atası müharibədən sonra həbs edildiyindən dörd qardaş və beş bacısının qayğısı evin böyük oğlu Məsimin üzərinə düşür.

M.Məmmədov 1947-ci ildə ali təhsil almaq üçün Bakıya gəlir və API-yə daxil olur. İnstitutu bitirdikdən sonra İrəvana qayıdır.

Orta məktəbdə müəllim işləyə-işləyə İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutuna dəvət edilir. 1964-cü ildən 1988-ci ilə qədər orada çalışır və elmi axtarışlarını davam etdirir.

1974-cü ildə "Erməni dilində işlənən Azərbaycan sözləri" mövzusunda dissertasiya müdafiə etsə də, ermənilər bu işin təsdiqini xeyli gecikdirmiş və yalnız 1976-cı ildə o, filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi ala bilmişdir.

M.Məmmədov 12 monoqrafiya və 2 kitab müəllifidir.

Xalqın, millətinin adı bir kəlməsinin belə qoruyucusu olan M.Məmmədov Bakıda 20 Yanvar hadisələrindən az sonra dünyasını dəyişmişdir.

MİRABBAS HEYDƏROV

Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən olan İrəvan şəhəri yaxınlığındakı Zəngibasar mahalının Böyük Şöllü kəndində böyük nüfuza malik, müqəddəs dinimizin ideallarına sadıq olan bölgənin tanınmış ruhanilərindən biri də Kərbəlayı Mirheydər idi. Onun yeddi övladı var idi: Kərbəlayı Mirsəfər, Mirkərim, Mirəhəd, Mirhaşim, Surabəyim, İmmibəyim, Zəhrabəyim. Ağa övladlarını halal zəhməti ilə böyüdüdü. Camaat ağanın hörmətini saxlayır, ona seyidlər üçün qaydalara uyğun pay, nəzir ayırsa

Mirabbas Heydərov

da, o heç nə qəbul etmirdi. Əkinçiliklə məşğul olan ağa necə deyərlər, alın tərinin çörəyini yeyir, balalarını böyüdüdü... Mirheydər ağa möcüzəli seyidlərdən idi. Bu haqda möcüzələrin şahidi olmuş kənd ağsaqqaları danışirdilər.

Ağsaqqallardan biri danışdı ki, yeniyetmə vaxtlarında Mirheydər ağanın bostan əkilmiş sahəsinə gecə oğurluğa getmişdik. Özümüzlə götürdüyümüz bıçaqla oğurladığımız qarpız və yemişləri kəsmək istədikdə qarpız və yemişlər bir növ daşa dönür, kəsilmirdi. Həmin adamlar əsəbləşərək özləri ilə gətirdikləri bıçağı hirsə sahədə olan çardağın dirəyinə çıxaraq çıxıb getmişlər. Şəhəri gün həmin adamlar yenidən sahəyə gələrək Mirheydər ağa ilə rastlaşdılar. Mirheydər ağa bıçağı onlara qaytararaq

axşam çəkdikləri “zəhmətlərini”, onlara bildirərək “axşam kəsmək istədiyiniz qarpız-yemiş daşa döndü, eləmi?” demişdir.

İkinci bir möcüzə isə çəltik biçini zamanı baş vermişdir. Həmin adamlar bu dəfə çəltik oğurluğuna gedərkən Mirheydər ağanı həmin sahədə qurulmuş çardaqda görürlər və geri qayıdırlar, geri qayıtdıqda isə Mirheydər ağanı evinin həyatında görürlər. Onlar səhv etdiklərini düşünərək yenidən sahəyə qayıtdıqda Mirheydər ağanı yenə də çardaqda görürlər. Yəni gözlərinə görünür. Hadisəni nəql edən, sonralar Mirheydər ağanın qaynının qızını alan həmin şəxs ağanın gecə baş verənlər barədə sanki yanlarında olan şəxs kimi danışmasından sonra onlara qorxu hissi hakim kəsilmiş, bir daha ağaya məxsus sahəyə tərəf pis niyyətlə getməmişlər.

Mirheydər ağa həmişə evinin damına çıxaraq azan verərmiş. Bir dəfə qonşu Qaraqışlaq kəndindən olan bir nəfər Mirheydər ağanın verdiyi azan vaxtı onun evinin qarşısından keçərkən ona maneçilik edir, müxtəlif səslər çıxarır. Mirheydər ağanın evinin yanından uzaqlaşmamış arxdan tullanmaq istəyərkən yıxılaraq ayağı sınır və ömrü boyu şikəst qalır. Belə hadisələrin sayı çox olmuşdur. Biz yalnız onlardan bir neçəsini qeyd etdik....

Bu ocağın nümayəndələrinin hər biri ilə bağlı möcüzələr olmuşdur. Ziyən çəkən şəxslərin adları çoxlarına məlumdur. Etik qaydalar naminə bəzi adların çəkilməsini lazım bilmirik.

Mirheydər ağanın atası Hacı Mirmürsəl ağa, babası Hacı Mirəli ağa olmuşdur. Onun zəhmətkeşliyi atasının, babası ilə əmisi Hacı Mirqoçəlinin həm də qoyduqları qaydanın nəticəsi idi. Onlar kənddə məskunlaşdıqdan sonra ilk vaxtlar üzləşdikləri xoş olmayan münasibətdən sonra özləri, sonralar isə övladları o vaxtın seyidlərlə bağlı mövcud olan nəzir-niyaz payından imtina etməklə təsərrüfata daha sıx bağlanmışlar..

XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəlləri iki qardaş Mirqoçəli və Mirəli qardaşları ailələri ilə Cənubi Azərbaycanın Qaradağlı bölgəsindən gəlib İrəvan yaxınlığında Böyük Şöllü kəndində məskunlaşdılar. Bir müddət sonra onlar kənddə hörmət qazandırlar. Onların seyid olmaları kənd caamatının diqqətini cəlb edir. Mirqoçəli və Mirəli qardaşlarına münasibəti xoş olan, onların hörmətini saxlayan, seyid kimi qulluqlarında duran kənd sakini Hacı Qasım oğlu Hacı Abbas və qardaşları olmuşdur. Tale elə gətirmişdir ki, 130 yaş ömür sürən Hacı Abbasın nəvəsi Kərbəlayı Mahmudun qızı Xədicə xanım Mirəli ağanın nəticəsi Mirabbas ağa ilə, digər oğlu “qızıllı” Hacı Mirzənin nəticəsi adaşı Mirzənin qızı Günəş xanım isə Mirəli ağanın kətücəsi Mirabbas ağanın oğlu Hacı Mirfaiqlə ailə həyatı qurmuşdur. Mirabbas ağanın böyük oğlu Mirabdulla ağa da Hacı Qasımın tayfasından qız almışdır. Təsadüfümü, yaxud yaxşılığın əvəzimi?..

Mirabbas Heydərov həyat yoldaşı Xədicə xanımla

Böyük Şöllüdə üç böyük tayfa olmuşdur. Hacı Qasım uşağı, Mehdililər, Avşarlar. (Bəlkə, başqaları da olub). Hacı Qasımın yeddi oğlu olmuşdur. Oğlanlarının hamısı “hacı” olan Hacı Qasımın tayfasına sonralar “birciqlər” deyilmişdir. Bir maraqlı hadisəni camaat nəql edirdi. Kənd içində söhbət edən kişilər mübahisə edirlər ki, kimin qızılı daha çoxdur. Hərə öz köməkçisini yollayır qızıllarını gətirsinlər kənd içinə... Balax (camışın balası) dərində qızılı araba ilə kənd içinə gətirilən şəxslər, Hacı Qasım ağa, bir də Hacı Mirzə olur. Yarışmanın qalibi də Hacı Mirzə olur və adı qalır “qızılı Hacı Mirzə”.

Qardaşların məskunlaşdığı kənd əhalisinin bir hissəsinin onları çox yaxşı qəbul etməsinə baxmayaraq, müəyyən bir hissəsi onlara qarşı hörmətsiz yanaşmışlar. Xüsusilə onların seyid olmalarına şübhə ilə yanaşanlar olmuşdur. Həmin dövrün qaydalarına görə seyidlərə xüsusi nəzir-niyazlar verilirmiş. Ona görə də yerli seyidlərin bəzilərinin qohumları yeni gələnlərə rəqib gözü ilə yanaşır, onların qohumlarına, necə deyərlər, “boğazortağı” olacaqlarından son dərəcə əndişələnirlər. Ona görə də məscid ətrafında namazdan sonra onların seyidliyini şübhə altına alaraq “möcüzə” göstərməli olduqlarını tez-tez eşitdirirlərmiş. Günlərin bir günü yenidən seyidliyi sübut etmək üçün onlara mümkünsüz görünən bir işi etmələrini – göydə uçan durna qatarının yerə endirilməsini qardaşlardan istəmişlər. Hacı Mirqoçəli ağa bu məsələlərdən tənqə gələrək əlini göyə qaldırır və deyir: “Allahım, Sənə əyandır biz kimik? Sən özün bunları bağışla, ağıl ver”. Bu zaman durna qatarının başçısı dövrə vuraraq ağanın dizlərinin üstünə düşür. Ətrafdakıların bəziləri durnanın onlara verilməsini istəsələr də, ağa əlini durnanın başına çəkərək onu uçurur. Hadisənin şahidi olan insanlar ağanın əbasını çıxararaq hissələrə bölür və onu təbərrik kimi evə götürürlər. Bu

hadisədən sonra qardaşlar öz övladlarına yerli seyidlərdən bəzilərinin qohumlarının xoşagəlməz hərəkətləri və davranışına görə kimdənsə nəzir və niyaz qəbul etməmələrini məsləhət görmüşlər. Qardaşların seyidliyi möcüzəli formada təsdiqini tapsa da, onların evi-ocağı camaatın ziyarət yerinə çevrilsə də, qardaşlar yenə də əvvəlki fikirlərində qalırlar ki, onlar heç kəsin nəzir-niyazlarını qəbul etməyəcəklər və bu fikirlərindən onları heç kim döndərə bilmir. Kərbəlayi Mirheydərin heç kimdən nəsə qəbul etməməsinin səbəbi indi sizə məlum oldu. Ağanın oğlu Kərbəlayi Mirsəfərlə də bağlı maraqlı fakt danışılırdı. Qonşu kənddə olan cavan oğlan (adı bəllidir) səhədən qayıdan Mirsəfər ağaya qarşı özünü nalayiq aparır. Həmin günü sancıdan doğranan gənc, anasına olan əhvalatı və kəndlərində ərdə olan Məsməbəyimin qardaşı Mirheydər ağanın oğlu Mirsəfər ağanın xətrinə dəydiyini deyir. Məsməbəyimin üstünə minnətə gedir və ağadan üzr istəmək üçün onlarla ağagilə getməyi xahiş edirlər. Beləcə Mirsəfər ağadan üzr istəyib qəlbini alırlar.

Mirabbas ağanın oğlanları ilə də bağlı maraqlı hadisələr olmaqdadır. Hal-hazırda 261 №-li məktəbin direktoru vəzifəsində çalışan qabaqcıl təhsil işçisi Abuzər Əsədov Xətai rayon Təhsil Şöbəsinin müdir müavini vəzifəsində çalışarkən Mirabbas ağanın oğlu Mirfaiqlə aralarında balaca bir narazılıq olur. Abuzər müəllim 58 №-li məktəbdən olan şikayət zəngini Mirfaiq müəllimin rəhbərlik etdiyi məktəbdə baş verdiyini iclasda elan edir və aralarında narazılıq yaranır. Abuzər müəllim iclas bitən kimi təcili ayaqüstü bir daha dəqiqləşdirmə aparır, yanlışlıq olduğu aydınlaşır və dərhal da üzr istəyir. Bir neçə gün sonra Abuzər müəllim yenidən məktəbə gəlir və yuxuda heç vaxt görmədiyi bir ağsaqqal, nurani kişinin onu çağıraraq Mirabbas ağa olduğunu və oğlunun xətrinə dəydiyi üçün onun könlünü almağı məsləhət bildiyini demiş və bir daha ağanın onu bağışlamağı xahiş etmişdir.

Abuzər müəllim yaşda Mirfaiq müəllimdən böyük olsa da, həmişə hörmətini saxlayır.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim, Kərbəlayı Mirheydər in övladlarının hamısı yüksək biliyə, elmə malik olublar. Onun oğlu Mirhaşim ağa İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin ilk məzunlarından biri olmuşdur. Riyaziyyatın gözəl bilicisi olan Mirhaşim, təəssüflər olsun ki, böyük arzularını gerçəkləşdirə bilməmiş, 1941-ci ildə başlanan Böyük Vətən müharibəsində həlak olmuşdur. Ağanın digər oğlanları Mirkərim ağa və Mirəhad ağa 1948–1957-ci illərdə Bərdə rayonuna, qızı İmmibəyim İmişli rayonuna deportasiya olunmuşlar. Kərbəlayı Mirheydər in digər oğlu Kərbəlayı Mirsəfər dünyasını çox erkən yaşlarda (1935-ci ildə) dəyişmişdir. Kərbəlayı Mirsəfər in övladları çox olsa da, onlar erkən həyatdan köçmüşlər. Yalnız ikisi aşağıda haqqında geniş söhbət açacağımız Mirabbas ağa, digəri isə Mirhüseyn ağa yaşamış, babalarının yolunu davam etdirmişlər.

Etiraf etmək lazımdır ki, Ermənistanda Azərbaycan maarifinin sütunlarından və fədakarlarından olan Mirabbas müəllimin pedaqoji, ictimai fəaliyyəti tam araşdırılmamış, onun çoxşaxəli fəaliyyəti, keçdiyi şərəfli yol lazimi səviyyədə öyrənilməmiş, tam şəkildə əks olunmamışdır. Məhz buna görə də Mirabbas müəllimin fəaliyyətinin araşdırılması, öyrənilməsi və işıqlandırılması milli maarifimiz üçün ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Mirabbas Mirsəfər oğlu Heydərov 1930-cu il mart ayının 16-da Zəngibasar rayonunun Dəmirçi (Kiçik Şöllü) kəndində dünyaya göz açmışdır. Atası Kərbəlayı Mirsəfər 1935-ci ildə vəfat etdikdən sonra beşyaşlı Mirabbas mehrini əmisi Mirhaşimə salmış, bir müddət bibisi Surabəyimin himayəsində qalmışdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Mirhaşim 1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsinə gedib qayıtmamışdır. Uşaqlıq və gənclik il-

ləri qanlı-qadalı müharibə illərinə təsadüf edən Mirabbas bütün çətinliklərə baxmayaraq, təhsil almaqla yanaşı, həm də kolxozda işləmək məcburiyyətində qalmışdır. Balaca Mirabbasın ən böyük arzularından biri yaxşı oxumaq, təhsil almaq, gözəl riyaziyyatçı olmaq, qanlı-qadalı müharibənin qurbanı olan əmisi Mirhaşimin işıqlı yolunu davam etdirmək idi.

Mirabbas Heydərov 1944-cü ildə İrəvan Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuşdur. O, pedaqoji texnikumda oxuduğu müddətdə özünün yüksək nizam-intizamı, dərin biliyi, ictimai fəaliyyəti ilə müəllimlərin və tələbə yoldaşlarının böyük rəğbətini qazanır. Məhz bu texnikumda o, gələcəyin məşhur alimləri, ictimai və siyasi xadimləri olan, akademik Budaq Budaqovla, professor Əli Fərəcovla, professor Cəfər Cəfərovla, AMEA-nın müxbir üzvi Zərifə Budaqova ilə, keçmiş ədliyyə naziri, hüquq elmləri namizədi Nəriman Yusifovla, Dövlət mükafatı laureatı professor Süleyman Məmmədovla, ictimai xadim Həbib Həsənov, riyaziyyatçı alim Qasım Mustafayev və başqaları ilə birlikdə təhsil almışdır.

Pedaqoji texnikumun II kurs tələbələri. 1947-ci il

Mirabbas müəllim həmişə pedaqoji texnikumun verdiyi yüksək təhsildən danışar, ona dərs deyən müəllimləri hörmət və ehtiramla xatırlayardı. Mirabbas müəllim Riyaziyyat fənnini yüksək səviyyədə bildiyi üçün pedaqoji texnikumun direktoru Cəfər Əsgərovun təkidi ilə İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinə daxil olur. 1948–1953-cü illər deportasiyası bu təhsil

*Mirabbas Heydərov
texnikumda oxuyarkən.
İrəvan, 1947-ci il*

müəssisəsindən də yan keçməmişdir. İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsi də Bakıya köçürülür. Mirabbas müəllim sonralar Azərbaycan elminə öz töhfələrini vermiş tələbə yoldaşları Zərifə Budaqova (AMEA-nın müxbir üzvü), professor Bağır Bağırov, Əməkdar müəllim Zəhra Əliyeva, ictimai xadim Qədir İsmayilzadə, riyaziyyatçı alim Qasım Mustafayev, qabaqcıl təhsil işçisi, Əməkdar müəllim Nurəddin İbrahimov və başqaları ilə birlikdə təhsillərini indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində davam etdirmişlər. Mirabbas müəllim 1952-ci ildə institutu bitirdikdən sonra təyinatla Naxçıvan Müəllimlər İnstitutuna göndərilir. Artıq ailəli olan Mirabbas müəllim Naxçıvana gedə bilmir və öz doğma yurduna qayıdaraq riyaziyyat müəllimi kimi fəaliyyətə başlayır. O, 1961-ci ilə qədər Zəngibasar rayonunun Qaraqışlaq, Dəmirçi kənd məktəblərində, rayo-

nun mərkəzi olan, vaxtilə böyük ədibimiz Cəlil Məmmədquluzadənin, İrəvan seminariyasının müəlimi Rəhim Xəlilovun dərslərini dediyi Uluxanlı tam orta məktəbində riyaziyyat fənnini tədris etmişdir. O, qısa zaman ərzində öz səmimiyyəti, xeyirxahlığı və savadı sayəsində Zəngibasar bölgəsinin əhalisi arasında böyük nüfuza sahib olmuşdur. Qaraqışlaq kəndində dərslər deyən zaman rayonun kəndlərindən cavan, savadlı, tələbkər və mehriban Mirabbas müəllimin sinfinə məhz riyaziyyatdan onun şagirdi olmaq üçün şagirdlər axışırlar. Məsələn, Rəncbər kəndindən Rüstəm müəllimi, Yuxarı Necili kəndindən Kazım müəllimi (hal-hazırda “Gülüstan” sarayının direktorudur) misal göstərmək olar. Onun qazandığı bu böyük nüfuz və etimad Mirabbas müəllimin növbəti nailiyyətlərinə stimül vermişdir. Çox çəkmədən 1961-ci ildə o, 31 yaşında camaatın təkidilə öz doğma kəndinə Dəmirçiyo kolxoz sədri seçilir.

Qısa zaman ərzində kolxozun maddi rifahını yaxşılaşdırmaq məqsədilə bir çox sahələrdə əmək məhsuldarlığını artırmağa nail olur. Qüvvədən düşmüş sahələrin su ilə təmin olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün artezian quyuları qazdırır, kolxozçuları səfərbərliyə alaraq həmin sahələrdə məhsul yetişdirir, kolxozun əlavə gəlirləri hesabına kəndə yol çəkdirir, uşaq bağçası, mağaza, rabitə məntəqəsi, rayonda ilk dəfə olaraq ikimərtəbəli yeni orta məktəb binası tikdirib şagirdlərin istifadəsinə verir, uzun illərdən bəri anbar kimi istifadə olunan məscidi aqıraraq, yenidən təmir etdirərək onu dindarların, kənd camaatının ixtiyarına verilməsinə nail olur.

Mirabbas müəllim də babaları kimi, həm sınağa çəkilmiş, həm də “vurdurulması” üçün xeyli cəhdlər olmuşdur. Məsələn, işlədiyi dövrdə rayon prokuroru onu yanına çağıraraq kənd sakinlərindən birinin onun haqqında çuğulluq (işverən) etdiyini

deyir və ağaya hörməti olduğunu bildirərək həmin şəxsin adını çəkir. Mirabbas ağa deyilənlərin yalan olduğunu bildirir və qeyd edir ki, həmin şəxs özü saxtakardır və məqsədi ağanı “ilişdirməkdir”. Ağa həmin şəxsin evində heç zaman olmadığını görə evlərində nəyin necə qoyulduğunu (şkaf, stul və s.) bilməmişdir. Ağa olmadığı və görmədiyi evdə ev sahibinin – çuğulçunun (işverənin) hazırladığı saxta sənədin olduğunu və hara qoyduğunu deyir. Həmin şəxsin evinə qrup göndərilir və ağanın dediyi öz təsdiqini tapır. Sonralar Mirabbas müəllim deyirdi ki, prokurora saxta məlumat verən şəxsin evində nəyi hara olması haqqında dedikləri bir an gözünə görünübmiş. Bu hadisəni ağanı ilişdirmək istəyən də təsdiq etmiş və ondan üzr istəyərək əfv etməsini xahiş etmişdir.

Kənddə məşhur bir araqarışdıran varmış. Bunun öyrətməsi ilə bir qadın idarənin həyətində müşavirə keçirən ağaya söyüş söyür, təhqirlər yağdırır. Yaxınlıqda hansısa məqsədlə quyu – qazıntı sahəsi varmış. Qadının yanındakı uşaq sanki fırladılaraq quyuya atılır. Qadın bu vəziyyəti görüb uşağın hayına qalmayaraq, ağanın ayaqlarına düşüb yalvarır ki, onu bağışlasın.

Ümumiyyətlə, Mirabbas ağada olan qüvvə onu çox təhlükədən qoruyurdu. Təhlükəni əvvəlcədən duyurdu. Buna görə də erməni əhatəsində hədsiz mübariz və qorxmaz insan olan ağa heç zaman erminələrə yenilmirdi.

1969-cu ildə öz istəyi ilə işdən azad olunub, Zəngibasar rayon Xalq Maarif şöbəsinə müfəttiş təyin edilir. Mirabbas müəllim erməni şovinizmi əhatəsində bir çox çətinliklərə baxmayaraq, hər zaman milli mövqeyini qətiyyətlə müdafiə etmiş, erməni daşnaklarının təzyiqləri önündə milli və siyasi iradə nümayiş etdirməkdən belə çəkinməmişdir. Erməni məktəbləri üçün yaradılan münbit şəraitdən azərbaycanlı məktəbləri üçün

də yaradılmasını, büdcədən ayrılan vəsaitin bütün məktəblər arasında düzgün bölüşdürülməsini və bu vəsaitlərdən azərbaycanlı məktəblərinin də maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, təmir edilməsi, inventar və s. avadanlıqlarla təmin edilməsini müvafiq daşnak qurumlarından birmənalı şəkildə tələb edirdi. Mirabbas müəllim milli ruhu çox yüksək olan bir şəxsiyyət idi. O, azərbaycanlı məktəblərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Onların uğurlarına fərəhlənir və qürur duyurdu.

O, harada işləməsindən asılı olmayaraq hər zaman azərbaycanlı əhalinin hüquqlarının keşiyində durmuşdur. Mirabbas müəllim Zəngibasar rayon məktəbliləri arasında rayon olimpiada komitəsinin sədri olmuşdur. O, Riyaziyyat fənni üzrə Ermənistan Respublikası Olimpiada Komitəsinin Azərbaycan bölməsinin rəhbəri vəzifəsində də çalışmışdır. Uzun müddət İrəvanda Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda Azərbaycan şöbəsində azərbaycanlı müəllim və rəhbər kadrlara müxtəlif məzmunlu və istiqamətli mühazirələr oxumuşdur.

Mirabbas müəllim eyni zamanda Zəngibasar Rayon İcraiyyə Komitəsi nəzdində fəaliyyət göstərən dini idarənin sədr müavini vəzifəsini yerinə yetirirdi. Mirabbas müəllimin bu vəzifədə çalışması erməni şovinistlərinin mütəmadi olaraq dinimizə, azərbaycanlı əhalinin məscidlərdə dini inanc borcunun yerinə yetirilməsinə qarşı olan cəhdləri və bu sahədə azərbaycanlı əhalinin üzlaşdığı problemlər dəfələrlə məhz Ağanın milli iradəsi və səyi nəticəsində aradan qaldırılmışdır. Onun dəfələrlə milli zəmində baş verən münaqişələrin qarşısının alınmasında böyük rolu olmuşdur. Belə ki, 1983-cü il aprel ayının 24-də Zəngibasar rayonunun mərkəzində rayon sakini Qafarov Tağı Kərim oğlunun toy məclisinə rayon polis idarəsinin rəisi, şovinist İsgəndəryanın başçılığı ilə basqın təşkil edilmiş, gecə ikən 17 azərbay-

canlı qəbri dağıdılmışdır. Həmin münaqişələrdə Mirabbas müəllimin nümayiş etdirdiyi milli iradə, milli təəssübkeşlik, onun göstərdiyi cəsarət yəqin ki, o dövrün şahidlərinin çoxunun yadındadır. Erməni daşnaklarına qarşı qətiyyət və müqavimət göstərən xeyli sayda azərbaycanlı gənclərin həbs ediləcəyinin planlaşdırıldığını qabaqcadan bilən Mirabbas müəllim bu hadisələrdə milli müqavimətin təşkil edilməsinin vacibliyini dərk edərək həmfikir kolleqaları ilə azərbaycanlı əhalinin, xüsusən yaşlı insanların Türkiyənin sərhəddinə yürüşünü təşkil etdilər. Məqsəd baş verənlər haqda saxtakarlıqla hazırlanacaq “erməni informasiyası”nı önləmək idi. Azərbaycanlıların yürüşü Moskvanı dərhal hərəkətə gətirdi. Ermənistan rəhbərliyi azərbaycanlılar haqqında saxta informasiya “toxuyub” Moskvaya ötürməyə macal tapmadılar. Moskvanın Zəngibasara göndərdiyi nümayəndə heyətinin rəhbəri – DTK-nın pokovniki hadisələrin ən qızğın vaxtında yerində varid oldu. Rayonun icraiyyə komitəsinin sədri, polis rəisi kabinetdə olmaqla, Mirabbas Heydərovlə görüşən moskvalı DTK polkovniki aldığı məlumatlara görə, əhalini ayağa qaldırmağı Heydərovun təşkil etdiyini dedikdə, Mirabbas müəllim “səhv informasiyadır, hadisəni daşnaklar təşkil edib və bu otaqda oturublar” cavabını verir, əli ilə onları göstərir və hadisəni olduğu kimi danışır. DTK polkovnikinin diqqətini prosesin başlanğıcına cəlb etməklə və polis rəisinin, onun müavini-nin, Zəngibasar İcraiyyə Komitəsinin sədrinin rolunu qeyd etməklə, azərbaycanlıların hərəkətlərini Moskvanın diqqətini daha tez cəlb etmək üçün doğru olmayan məcburi addım kimi qiymətləndirir. Bu məntiq Mirabbas Heydərov məntiqi idi və bu, moskvalı DTK polkovnikini “Günah rayon rəhbərliyindədir” fikrini səsləndirməsinə məcbur edir. Həmin hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən sorğu-suala tutulan, təzyiqlərlə üzləşən

Mirabbas müəllim öz siyasi, milli iradəəsi, böyük təcrübəsi, ağılı və dərrakəsi ilə bu hadisələrdən xilas oldu və həmvətənlərini də düçar ola biləcəkləri fitnədən qurtardı.

Mirabbas müəllim 1988-ci ilin əvvəllərində Zəngibasar rayonunun Yuxarı Necili kəndində bir müddət saat hesabı müəllim işlədi. Həmin müddətdə bizim sinfə Riyaziyyat fənnini tədris edirdi. Amma azərbaycanlıların öz doğma torpaqlarından, isti ocaqlarından köçürülməsi prosesi daha da sürətlənmişdi. 1988-ci il hadisələri zamanı Mirabbas Heydərovun fəaliyyəti siyasi çalarlarına görə maraqlıdır. Nədir bu maraq?

Ermənistanda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı təzyiqləri dözülməz xarakter almışdır. Belə ki, ermənilər artıq Moskvanın xeyir-duasını aldıklarına görə erməni dəstələri açıq-aşkar sovet qoşunlarının gözü qarşısında, bəzi hallarda isə birbaşa dəstəkləri ilə hər yerdə, o cümlədən İrəvana yaxın olan Zəngibasarın bütün azərbaycanlı kəndlərinə hücumlar təşkil edirdilər. Zəngibasar rayon mərkəzi, Aşağı Necili, Mehmandar, Zəngilər, Zəhmət, Dəmirçi, Yuxarı Necili və digər azərbaycanlı kəndlərinə ardı-arası kəsilməyən hücumlar təşkil edilirdi. İrəvanın 7-10 kilometrliyində yerləşən bu azərbaycanlı kəndləri öz sakinləri olan azərbaycanlılar tərəfindən kənardan heç bir kömək olmadan, hətta mühasirə şəraitində, ərzaq qıtlığı olduğu halda, öz müdafiələrini ciddi şəkildə təşkil edə bilirdilər. Təəssüflər olsun ki, bəlli səbəblərdən orada duruş gətirmək mümkün olmadı. Əslində, təşkil olunan hücumların da məqsədi ondan ibarət idi ki, öz doğma yurdunu könüllü şəkildə tərk etmək istəməyən azərbaycanlılara müxtəlif vasitələrdən istifadə edərək onlara öz yerlərində qalmaqlarının qeyri-mümkün olduğunu "başa salsınlar". Və beləcə, azərbaycanlı əhali günbəgün seyrəlməyə başladı. Mirabbas müəllim isə köçən azərbaycanlıların yerinə gələn er-

mənileri bir minaya bənzədirdi. O, köçün qarşısını hər vasitə ilə almağa çalışırdı... Artıq proses dönməz xarakter almış, köçürülmə kütləvi hal almışdı. Sona qədər mövqeyində qalan Mirabbas müəllim ən sonuncu çıxanlardan, daha doğrusu, çıxarılanlardan oldu. 1988-ci ildə dekabr ayının əvvəllərində Zəngibasar bölgəsinin müxtəlif kəndlərində axıra qalan azsaylı azərbaycanlılar Türkiyə ilə həmsərhəd olan Rəncbər kəndinə toplaşmış və ümitsiz halda nə isə gözləyirdilər. Azərbaycan rəhbərliyinə, Bakının hərbi komendantına Azərbaycanda yaşayan ermənistənlərin bir qismi tərəfindən Ermənistanda azərbaycanlılara qarşı planlaşdırılan məhvetmə siyasəti haqqında ətraflı məlumat verilərək təcili Rəncbər kəndinə toplaşmış azərbaycanlıların məhvinin qarşısını almaq və onların təcili oradan köçürülməsini təmin etmək tələb edilirdi. Hərbi komendantın göstərişi əsasında Bakıdan təyyarə ilə bir neçə nəfər o bölgədən olan şəxslərdən könüllü olaraq, o cümlədən Mirabbas müəllimin oğlu – Novosibirskdə aspiranturanı bitirib yenidən vətənə qayıdan Mirbayram Heydərov da Ermənistana yollanırlar. Onlar Qaladan hərbi təyyarə ilə İrəvan yaxınlığındakı Eribuni hava limanına, oradan hərbi vertolyotla Rəncbər kəndi istiqamətinə üz tuturlar.

Mirbayram Heydərov söhbətlərində qeyd edirdi ki, saqqallı ermənilər və Ermənistan SSR-in rəhbərliyində olan rəsmi şəxslər azərbaycanlıları iki dövlətin sərhədarası ilə deyil, Zəngibasar, Qəmərli, Vedibasardan keçməklə “təhlükəsiz qaydada” Naxçıvana təhvil verəcəklərini təkidlə bildirirdilər. Ermənistanın yüksək vəzifəli şəxsləri yuxarıda qeyd olunan fikirləri bildirdikdə, onlara Mirbayram Heydərov “Siz hansı qarantdan danışırsınız ki, bütün azərbaycanlı əhalini silah və zor gücünə qovmusunuz. Bundan sonra sizin hansısa vədinizə inanmaq olarmı?” demişdir.

Erməni məmurun bu aldadıcı, məkrli hiyləsinə Mirabbas müəllim də etiraz edərək camaatın yalnız Türkiyənin sərhədbö-

yu yolu ilə Naxçıvana çıxmasının ən məqbul variant olduğunu təkid edir. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan xalqının qeyrətli oğlu,

Mirbayram Heydərov

əslən Zərdab rayonundan olan, Azərbaycan sərhəd zastavasının zabiti Şirinov familiarlı hərbcinin qeyrətli davranışları, vətənpərvərliyi və bu prosesdə oynadığı pozitiv rol xüsusi qeyd olunmalıdır. Onun buradan göndərilən hərbcisi olmasına baxmayaraq, milli heysiyyəti diktə etmişdi ki, o, erməniləri və eləcə də sərhəddə xidmət keçən sovet sərhədçilərinin loyallıq münasibətini görüb onları sərt şəkildə tənqid etsin buradakı insanların təhlükəsiz yolla, yəni Türkiyə ilə sərhədboyu yolla Naxçıvana çatdırılmasında böyük rol oynasın. Polkovnik Şirinovun bu yolda canından keçəcəyini belə vurğulaması hər zaman o insanların

xeyrixahlıqla xatırladığı bir məqamdır. Şirinov kəndlərdə az sayda qalan, gizlənən azərbaycanlıları hərbiçilərin köməyi ilə Rəncbər kəndinə gətirilməsində birbaşa iştirak etmişdir.

Beləliklə, 1988-ci ilin sonlarında digər həmvətənlərimiz kimi, Mirabbas müəllim də öz döğmə yurdunu tərk etməyə məcbur oldu. Mirabbas Heydərov evini – ocağını erməni ilə dəyişməyi sanki ocağına xəyanət kimi qəbul etdiyindən İrəvanın 7 km-də olan, ən perspektivli yerdə yerləşən, ermənilərin can atdığı və yalvardığı evini dəyişmədi. Vətən ayrılığına, bu böyük nisgilə dözməyərək Mirabbas ağa 1993-cü il dekabr ayının 6-da Bakı şəhərində 63 yaşında dünyasını dəyişdi. Mirabbas müəllim bu gün də böyük hörmət və ehtiramla, minnətdarlıqla yad edilir. Bu gün onun şərəfli yolunu, əməllərini ləyaqətlə və şərəflə davam etdirən Zəngibasarda atası qədər nüfuz sahibi olan böyük oğlu Mirabdulla Heydərov, fizika-riyaziyyat elmləri namizədi, Əməkdar müəllim, “Şöhrət” ordenli, ilk dəfə 1992-ci ildə Zəngi çayı-

Mirisa Heydərov və Mirfaiq Heydərov

nın adına sayqı ilə “Zəngi” adlı liseyi yaradan Mirbayram Heydərrov, riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru Mirfaiq Mirheydərli, ictimaiyyətçi Mirisa Heydərrov kimi övladları vardır. Qızları Aliyabəyim və Sürayyabəyim nümunəvi orta məktəb müəllimləridir.

Ağanın nəvələri onun qoyduğu izlə gedir, Vətənə xidmət edirlər. Nəvələri Mirqafar DİN-də, Səbuhi UNİCD-də mərkəz direktoru, Çingiz DTX-də, Fuad hərbi sahədə çalışırlar. Mirheydər ADA-nın, Mirhaşim Odlar Yurdu Universitetinin tələbisidir. Mirəli, Mirabbas, Mirkənan da babalarının yolunu tutmaqda ısrarlı görünürlər. Qız nəvələri Əjdər, Babək halal zəhmətlə ailələrini dolandırır, Ülviyyə tibb bacısı kimi fəaliyyət göstərir. Səadətəbəyim, Mətanətəbəyim, Mələhətəbəyim, Türkünəbəyim, Aynur pedaqoji sahə üzrə ali təhsil almışlar. Məsməbəyim isə hazırda ADPU-nun tələbəsidir.

Hərdən mərhum akademikimiz **Buqad Budaqovla** görüşəndə eldən-obadan, oranın ziyalılarında, tanınmış adamlarında söhbət düşəndə o, Mirabbas müəllimin adını ehtiramla çəkərdi. Onun bölgənin nüfuzlu seyidi, tanınmış pedaqoqu, riyaziyyatın dərin bilicisi, saf bir şəxsiyyət və əsl el ağsaqqalı olduğunu xüsusən qeyd edər, pedaqoji fəaliyyətindən və bu sahədəki uğurlarından böyük həvəslə danışardı. Hətta riyaziyyat müəllimləri bu fənnin müəyyən cətinlikləri ilə üzləşdikdə Mirabbas müəllimə üz tutar, ondan məsləhət alardılar. Budaq müəllim Mirabbas ağanı erməni şovinizmi əhatəsində olmasına rəğmən həmişə əzmlə xidmət edən MİLLİ ZİYALI adlandırırdı.

Filologiya elmləri doktoru, professor, ictimai-siyasi xadim Həsən Mirzəyevin Mirabbas müəllim haqqında dediklərindən: Mirabbas müəllim Qərbi Azərbaycanda tanınmış özünəməxsus yeri olan qeyrətli, ləyaqətli insan, böyük pedaqoq, riyaziyyatın dərin bilicisi olan milli ziyalılarımızdan biridir. Dərələyöz ma-

halında təhsildə müxtəlif vəzifələrdə fəaliyyət göstərən zaman İrəvanda Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda olarkən Mirabbas müəllimin kursunun dinləyicisi olmuşam. Onun idarəetmənin aktual problemləri, pedaqogikanın fəlsəfəsi və s. barədə çox maraqlı dərslərini dinləmişik. O, riyaziyyatın başaçılmaz məsələlərini o qədər ustalıqla və poetik bir dillə izah edirdi ki, bu fənnə qarşı adamda böyük maraq yaranırdı. Tam səmimiyyətlə onu böyük pedaqoq adlandırardım. Mirabbas müəllimdə qorxmazlıq heyrətəedici səviyyədə idi. Bir gün təsadüf nəticəsində onun kiçik oğlu Mirfaiqlə tanış oldum. İlk əvvəl “kimlərdən olduğu” sualına “tanımazsınız” cavabını verdi. Təkrar soruşduqda dedi ki, “Zəngibasarlı Mirabbas müəllimin oğluyam”. Dedim: “Maarifdə işləyən seyidin oğlu?” “Hə” cavabını verdikdə kövrəldim. Dedim: “Oğul, sən elə bir kişinin oğlusan ki, onunla fəxr etməlisən. O, erməni əhatəsində qalıb vuruşan, mücadilə aparən, fəxr olunmalı KİŞİ, tərədən-dırnağa MİLLİ kadr idi”.

Professor Cəfər Cəfərovun Mirabbas müəllim haqqında dediklərindən: Mən 1945-ci ildə Mirabbas müəllimlə İrəvan Azərbaycan Pedaqoji Texnikumunun birinci kursunda oxuyarkən tanış olmuşam. Mirabbas müəllim öz müasirlərindən seçilən bir tələbə olmuşdur. O öz nümunəvi davranışı, qabiliyyəti və s. keyfiyyətləri ilə seçilirdi. Riyaziyyat fənnini çox gözəl bilirdi. Mirabbas müəllim pedaqoji texnikumda oxuduğu qısa müddət ərzində təkcə qrup yoldaşları tərəfindən deyil, öz istedadı və qabiliyyəti ilə bütün texnikumun kollektivi tərəfindən tanınırdı. Onu yüksək savadına görə barmaqla göstərərdilər. Bu təhsil ocağını böyük uğurla başa vurduqdan sonra texnikumun direktoru Əsgər Cəfərovun təkidi, pedaqoji şuranın qərarı ilə o, ali təhsilini İrəvanda Pedaqoji İnstitutda başladı. I kursdan sonra ali təhsil müəssisəsi də deportasiya olundu və Mirabbas müəllim

Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda təhsilini davam etdirdi və riyaziyyat fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirdi. Mənim Mirabbas müəllimlə olan tələbə yoldaşlığımız sonradan dostluğa çevrildi. Hətta tale ele gətirdi ki, onun qızı Sürəyyabəyimə çalışdığım universitetdə dərs demək mənə nəsib oldu. Mirabbas müəllim çox sınaqlı bir ocağın seyid oğlu idi. Allah ona rəhmət eləsin! Mirabbas müəllim bu gün də minnətdarlıqla yad edilən, elimizin-obamızın sayılıb-seçilən şəxsiyyətlərindən biridir.

İRƏVAN AZƏRBAYCANLI KƏND TƏSƏRRÜFATI TEXNİKUMU

1928-ci ildən başlayaraq kənd təsərrüfatı sahəsində əmələ gələn böyük dəyişiklik eyni zamanda mexanizator, aqronom və zootexnik kadrların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi tələbini irəli sürürdü. Bunsuz müasir maşinlardan məhsuldarlıqda istifadə etmək, əməyin mexanikləşdirilməsinə nail olmaq mümkün deyildi.

Sovet hakimiyyətinin ilk dövrlərində qısamüddətli kurslar vasitəsilə mexanizator kadrları hazırlanırdı. İlk dəfə belə bir kurs 1925-ci ildə İrəvan şəhərində təşkil edilmişdi. Sonrakı illərdə də bir sıra başqa rayonlarda da bu kimi qısamüddətli kurslar təşkil edilirdi.

Müasir texnikadan məhsuldarlıqda istifadə etmək, əməyin mexanikləşdirilməsinə nail olmaq üçün 1928-ci ildə İrəvanda Kənd Təsərrüfatı Texnikumu təşkil edildi. Elə həmin ildə Kənd Təsərrüfatı Texnikumu nəzdində 36 nəfər tələbədən ibarət bir azərbaycanlı şöbəsi yaradıldı.

Texnikumun azərbaycanlı şöbəsinin müdiri Əli Yüzbaşıyev təyin edilmişdi. Bütün azərbaycanlı məktəblərində olan problemlər bu texnikumda da mövcud idi. İlk tədris ilində 36 nəfər tələbədən 9 nəfəri məcburiyyət qarşısında qalaraq təhsillərini davam etdirə bilməmişdi. Tələbələr dözülməz şəraitə tab gətirə bilməyib, texnikumu tərk edirdilər. "Qızıl şəfəq" qəzeti yazır ki, "tələbələrə nə üçün gedirsiniz?" sualını verdikdə cavabında deyirlər: "Müdiriyyət bizə baxmır, müəllimimiz yox, Abovyanda (Yerevanda mərkəzi küçə) boş gəzməkdənsə, Bakı texnikumlarına gedib elm öyrənmək lazımdır, son dəfə müdir (erməni) Tiflisə gedərkən neçə yüz manatlıq erməni və rus kitabları alıb gə-

tirdiyi halda, türkcə heç bir kitab da gətirməmişdir". Dərs kitablarının, proqramların, lazımi vəsaitlərin olmaması, digər tərəfdən isə azərbaycanlı müəllimlərin çatışmaması tələbələrin muntəzəm dərs keçmələrini əngəlləyirdi. Ermənistanın şovinist rəhbərləri və müvafiq dairələri azərbaycanlı tələbələrə daşnak mövqeyindən yanaşırdılar. Bu ağır və dözülməz şəraitə baxmayaraq, azərbaycanlı tələbələr təhsillərini davam etdirirdilər.

Texnikum haqqındakı məlumatlardan məlum olur ki, 1932/33-cü tədris ilinə qədər azərbaycanlı şöbəsinin dərsləri vaxtlı-vaxtında başlamamışdır. 1933-cü ildə isə bu tədris ocağı müstəqil texnikuma çevrilmişdi. Elə həmin ildə təhsil müəssisəsinə Həbib Məhəmmədzadə direktor təyin olunandan sonra işlər müəyyən qədər öz məcrasına düşür. Əli Həsənov isə texnikumun tədris işləri üzrə şöbə müdiri vəzifəsinə təyin edilir.

H.Məhəmmədzadənin ciddi səyi sayəsində texnikum müstəqil bina ilə təmin edilir. 1933/34-cü tədris ilinə hazırlıq işləri uğurla başa çatdırılaraq dərslər vaxtında başlayır. Texnikumun ali təhsilli Rəhim Allahverdiyev, Hüseyn Əliyev və digər ixtisaslı müəllim kadrlarla təmin edilməsi ilə yanaşı, tələbələrin müxtəlif ləvazimatlarla təchiz edilməsi, burada ciddi nizam-intizamın yaradılması bu tədris ocağının uğurlarını getdikcə daha da artırır.

Onu da qeyd edim ki, Hüseyn Əliyev bağbançılıq, Əli Yüzbaşıyev riyaziyyat, Rəhim Həsənov maldarlıq və ciftləşmə, Hüseyn Səfərov idman fənlərini tədris edirdilər.

Artıq texnikumda yeni mexanizator kadrların hazırlanması, burada təhsilin səmərəsini artırmaq, bilikləri təcrübə ilə əlaqələndirmək üçün lazımi şərait yaradılmışdı. Texnikumun rəhbərliyi azərbaycanlı kəndlərində kənd təsərrüfatı və maldarlıq sahəsində çalışmaq üçün olan ehtiyacı ödəmək üçün tələbə kontingentinin sayını həmin ehtiyaca uyğun müəyyənləşdirməyə çalışırdı.

1935/36-cı tədris ilində texnikumda iki şöbə fəaliyyət göstərirdi ki, bunlar da aqrotexnik və zootexnik şöbələrindən ibarət idi.

Texnikum mövcud olduğu ilk 8 il ərzində azərbaycanlı kəndlərinə 115 nəfər mütəxəssis hazırlamış, bunlardan 101-ci aqrotexnik, 14-ü zootexnik ixtisasına yiyələnmişdir. Bundan

Bağır Bağırov

başqa, 1936-cı ildə texnikumu bitirən məzunlardan ikisi Ümumittifaq Zoologiya İnstitutuna, 15-i isə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutuna ali təhsil almaq üçün göndərilmişdir. Buraxılan məzunların əksəriyyəti isə Vedibasar, Ağbaba, Başarkeçər, Dilican və başqa pambıqçılıq, taxılçılıq və heyvandarlıq rayonlarında çalışırdılar. Vedi rayonunda Zeynal Bayramov, Hamamlıda Abuzər Rzayev, Başarkeçərdə Məhəmməd İsmayılov, Üçmüədzində Rza Bayramov

*Məmməd Salmanov
akademik*

Zəngibasarda Həsən Həsənov kənd təsərrüfatının inkişafında böyük işlər görürdülər. Texnikum haqqında məlumatlarda 1936/37-ci tədris ilində bu tədris ocağını uğurla başa vuran tələbələrdən Surə Mehdiyeva, Sədi Tağızadə, Qurban Əliyev, Əminə İsmayılova, Tofiq İsmixanov, Hüseyn Novruzov, Abbas Zeynalov, Zəhra Süleymanova, Cümşüd Həsənov, Təhar Abbasov, Haxlı Həsənov, Hüseyn Məmmədov, Əli Bayramov, Salman Kazımov, Ellər İsmayılov, Tapdıq Qocayev və başqalarının adlarına rast gəlmək olur.

Onu da qeyd etmək ki, akademik Məmmədtağı Cəfərov, akademik Məmməd Salmanov, prof. Bağır Bağırov, prof. Sadiq Şü-

kürov, böyük ziyalı, pedaqoq İbrahim Xəlilov, kənd təsərrüfatı elmləri namizədi Müzəffər Zeynalabdin oğlu Abbasov, ictimai xadim Novruz Dünyamaheyev, baytarlıq elmləri namizədi Nazim Əli oğlu Tağıyev, iqtisad elmləri namizədi Fərrux Heydər oğlu Abbasov bu tədris ocağının məzunları olmuşlar. Bu təhsil müəssisəsinin məzunlarından biri də görkəmli akademik Məmməd Salmanovdur. Salmanov Məmməd Əhəd oğlu 1932-ci il yanvarın 12-də Qərbi Azərbaycanın İrəvan mahalının Uluxanlı-Zəngibasar rayonunun (Masis) Qaraqışlaq kəndində anadan olmuşdur. O, 1940-cı ildə kənd natamam orta məktəbinin 1-ci sinfinə daxil olmuşdur. Onun məktəbdə oxuduğu dövr, hamı üçün ağır olan Böyük Vətən müharibəsi illərinə təsadüf etmişdir.

1942–1944-cü illərdə Məmməd kolxoz tarlalarından arpa, buğda, çəltik biçiləndən və xərmənə daşınandan sonra yerdən sünbül toplayan (başsaq) uşaqların manqa başçısı seçilir. 1945–1946-cı illərin yayında isə Məmməd kolxozun qoşqu öküz və camışlarını otarmaqla, hər ay üçün 30 əməkünü qazanaraq ailəsinə kömək etmişdir. 1946-cı ildə o, məktəbi əla qiymətlərlə bitirsə də, səhhəti ilə əlaqədar olaraq təhsilini davam etdirə bilməmişdir.

1947-ci ildə o, əlaçı buraxılış vəsiqəsilə Yerevan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun baytarlıq fakültəsinə imtahansız qəbul olunur.

1948–1949-cu illərin yay aylarında (tətildə) Məmməd kənd tibb məntəqəsində sanitar-dezinfektor vəzifəsində işləmiş, qızdırma (malyariya) əleyhinə tarlalarda kolxozçulara dərman həbləri (xinin) paylamaqla yanaşı, gölməçələrdə ağcaqanadların inkişafına maneçilik törədən işlərlə (xüsusi mazut səpmək) məşğul olmuşdur.

1950-ci ildə texnikumu qırmızı diplomla bitirən Məmməd həmin il imtahansız Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun

(Gəncə) baytarlıq fakültəsinə qəbul olunur. Eyni zamanda qrup rəhbəri, fəal ictimaiyyətçi, komsomolun büro üzvü, tələbə elmi-idman cəmiyyətinin fəal iştirakçısı, fakültə özfəaliyyət dərnəyində musiqiçi, seçki kampaniyasında institutun komsomol komitəsinin fəal təbliğatçısı kimi fəaliyyət göstərmişdir.

1955-ci ilin aprelində isə hələ dövlət buraxılış imtahanlarından əvvəl təhsili başa vuran məzunların iş yerlərinə təyinatı həyata keçirildi. O vaxtkı Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Kadrlar Şöbəsinin müdiri təyinat aparanda Məmmədın Ermənistandan olmasını şəxsi işindən bildiyi üçün, “kadrlar mübadiləsi” razılığına əsasən, onun Ermənistana göndərilməsini təklif etmiş, Məmməd isə razı olmamışdı və demişdi: “Mən Ermənistan üçün oxumamışam. Məni Azərbaycanın ən ucqar, çoxlarının razı olmadığı bölgə-ərazilərdən birinə göndərin”. Komissiyanın məsləhəti ilə Məmməd Karyagin (indiki Fizuli) rayonu, Böyük Bəhmənliyə – sərhəd baytar-karantin məntəqəsinə müdir vəzifəsinə təyinat alır.

O vaxtlar təyinat zamanı fərdi qaydada hər mütəxəssisə xüsusi sənəd, yol xərci və 30 gün vaxt verilir, sonra hər kəs iş yerində qeyd edilib əmək fəaliyyətini icra edirdi. Bütün məzunlardan fərqli olaraq, yalnız Məmməd iş yerinə getməzdən əvvəl Bakıda olmalı, MTK-da (indiki MTN) qeyd edilməli, fərdi silah almalı idi. Sərhəd zonasında işlə, yaşayış sahəsi ilə təmin olunma üçün xüsusi sənəd almaq lazım idi. 1955-ci ilin iyul ayında doğma kəndində olanda o, Gəncədən, keçmiş institutundan teleqram alır və məlum olur ki, ona 2 il müddətində qüvvədə olan və aspiranturada oxumaq üçün xüsusi vəkalətnamə sənədi verilir. Lakin əlində diplomu olmayan (o vaxtlar diplom məzunlara 1 il işlədikdən sonra verilir), aspiranturaya qəbul qaydalarını bilməyən Məmməd sevinmə də, Bakıya birinci dəfə idi gəlirdi (iş yerinə getmək üçün lazım olan sənədləri almağa). Təsədüfən

o, Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti yerləşən binanın Mərkəzi darvazasına yaxın iri lövhədə aspiranturaya qəbul qaydaları yazılan elanla tanış olur. Böyük maraqla, aspiranturaya qəbul qaydaları ilə tanışlıq arzusu ilə Elmlər Akademiyasının aspirantlar şöbəsinə gedir və bildirir ki, o, qırmızı diplomla ali məktəbi bitirmiş və ona aspiranturada oxumaq üçün vəkalətnamə də verilib. Ona məsləhət verirlər ki, getsin Gəncəyə, institutdan diplomu, vəkalətnaməni alsın, sonra ərizə (hansı ixtisas-institutu seçməyiniz barədə) təqdim edib müsabiqədə iştirak edə bilər. O, Gəncəyə gedir, məlum olur ki, müdiriyyət işləmir, sənədlər yalnız sentyabrda verilə bilər. Məsələdən hali olan institutun tədris üzrə direktor müavini, mərhum Mamay Rəhim oğlu Qulubəyov arayış verir ki, həqiqətən, Məmməd Salmanov qırmızı diplomla institutu qurtarıb və ona aspiranturada oxumaq üçün 2 il müddətli vəkalətnamə verilir. Hər iki sənədin əslisi tədris ili başlayanda, ilk Elmi Şuranın qərarı ilə təqdim ediləcək. Həmin arayışı qəbul edib Məmmədi Zoologiya İnstitutunun “Heyvanların morfologiyası” ixtisası üzrə nəzərdə tutulan aspiranturada müsabiqədə iştirak etməyə icazə verirlər. Başqa fənlərə hazırlaşan (xarici, rus dili) ərəfdə ona xəbər verirlər ki, aspirantura üçün ayrılan yer – ixtisas dəyişilməmişdir və bu yer akademik A.N.Derjavinin şöbəsinə (Hidrobiologiya və ixtiologiya) verilir və ixtisas isə “Su mikrobiologiyası”dır. Odur ki Məmməd 2-ci dəfə imtahan, özünü də yeni – ümumi mikrobiologiyadan imtahan verir.

Aspiranturaya qəbuldan sonra ixtisas üzrə Məmmədin dissertasiya mövzusu və ona rəhbərlik edən mütəxəssisin tapılması böyük problemə çevrildi. Ümumi mikrobiologiyanın sərbəst hissələrindən biri hesab edilən “Su mikrobiologiyası” elmi cavan elm sahələrindən biri sayılırdı. Çünki bu sahə keçmiş SSRİ-də alman faşizmi üzərində qələbədən sonra inkişaf etməyə başlamışdı. Səciyyəvidir ki, keçmiş əsrin 50-ci illərində Sovetlər İtti-

faqında su mikrobiologiyası üzrə iki elmlər doktoru olmuşdur – Sergey İvanoviç Kuznetsov (Moskva) və Antonina Qavrilovna Rodina (Leninqrad). Akademik A.N.Derjavin əvvəlcə S.İ.Kuznetsova, ondan rədd cavabı alandan sonra A.Q.Rodinaya Məmmədə rəhbərlik etmək barədə müraciət edir. Nəhayət, prof. A.Q.Rodinadan məktub alındı və məlum oldu ki, aspirant “Su hövzələrində hidrogen-sulfidin əmələ gəlməsində mikroorqanizmlərin rolu” mövzusunda (19 adda elmi ədəbiyyat siyahısı əlavə edilmişdi) referat hazırlayıb, Leninqrada gələrək hesabat verəndən, şəxsi söhbət və görüşdən sonra, o (A.Rodina) öz cavabını verə bilər.

Müəyyən edilən razılığa əsasən ilk dəfə olaraq 1956-cı ilin aprelində Məmməd Azərbaycanından kənara – Leninqrada yola düşür. Hazırladığı referat Rodina tərəfindən bəyənilsə də, Antonina Qavrilovna Bakıya cavab məktubu göndərərək göstərir ki, aspirantın onun laboratoriyasında 2 ay müddətində təkmilləşmə kursu keçməsinə razılıq verir. Lakin aspirant Məmməd Salmanoovun indiki vəziyyətində ona elmi rəhbərlik etməyə o şərtlə razı olar ki, onun aspiranturada təhsilini davam etdirməsi üçün rəsmi qaydada, əlavə 1 il vaxt verilsin. Bakıdan müsbət cavab alınmır və Məmməd geri qayıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə hər bir aspirantın işləri, dərslərə davamiyyəti, imtahanları vaxtında, onun plan-programında göstərilən tarixdə verməsi, təcrübə-ekspedisiyalarda nəzərdə tutulan işlərin yerinə yetirilməsi üzərində bir neçə səlahiyyətli idarə-qurumlar tərəfindən ciddi nəzarət mövcud idi. Belə yoxlama-hesabatların birində məlum olur ki, aspirant M.Salmanoovun elmi rəhbəri şərtidir, mövzusu indiyə kimi məlum deyil, dissertasiyasının icrasına başlanılmayıb və ona görə də o, aspiranturadan xaric edilməlidir. Akademik A.N.Derjavin işə qarışır və əlavə 6 ay vaxt verilməsini xahiş edir. Bu dəfə

A.N.Derjavin S.İ.Kuznetsova bir daha müraciət edir ki, əgər onun vaxtı yoxdursa, bəlkə, tələbələrindən biri elmi rəhbər olmağa razılıq versin. Qısa vaxtda cavab alınır və məktubda göstərilir ki, SSRİ Elmlər Akademiyasının Yaroslavl vilayətində akad. N.Morozov adına Bioloji stansiyada baş elmi işçi işləyən Yuri İvanoviç Sorokin adlı keçmiş tələbəsi aspiranta rəhbərlik edə bilər. 1956-cı ilin avqustunda Məmməd 1 ay müddətinə Moskvaya – SSRİ EA-nın Mikrobiologiya İnstitutuna (S.İ.Kuznetsovla görüş üçün) və Yaroslavl vilayətinin Nekouz rayonunun Borok qəsəbəsinə ezamiyyətə göndərilir (Sorokinlə görüşmək məqsədilə).

1952-ci ilə kimi cəmi 11-12 elmi işçi ştatı olan Bioloji stansiya İ.V.Stalinin şəxsi tapşırıq-göstərişi ilə öz dövrü üçün SSRİ-nin sevimlisi, dünyada məşhur qütbçü, 2 dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İvan Dmitriyeviç Papanin direktor vəzifəsinə göndərilir. Ribinsk su anbarının – Volqa çayının sol sahilində yerləşən “Borok” adlı balaca bir yer həmin Papaninin zəhməti, nüfuzu, hörməti və işgüzarlığı sayəsində 1956-cı ildə hazırda dünyada məşhur olan Daxili Su Hövzələrinin Biologiyası İnstitutuna çevrilir. Məmməd müəllimin elmdə əldə etdiyi bütün uğurlar bu məşhur institutla əlaqədardır.

Nəzərə alınır ki, mövsümün son ekspedisiyasında – Volqa çayı məcrasında təzə yaradılan Qorki və Kuybişev su anbarlarına tədqiqat aparmaq üçün, plana müvafiq olaraq, ekspedisiyada Məmməd də iştirak etsin. Həmin ekspedisiyada Məmməd nümunələrin toplanmasını yerinə yetirməklə yanaşı, xüsusi cihaz-ləvazimatlardan istifadə qaydalarına bələd olaraq, sərbəst mikrobioloji tədqiqatlar, analizlər, əkmələr aparır və digər işlərlə bərabər, ekspedisiyada fəal iştirak edir.

1956-cı ilin oktyabr ayında Mikrobiologiya laboratoriyasının rəhbəri S.İ.Kuznetsov məsləhət görür ki, Məmmədin gələ-

cəkdə yaxşı mütəxəssis olması üçün qış dövründə Lomonosov adına MDU-nun mikrobiologiya kafedrasında böyük praktikumda təcrübə keçməsi (IV kurs tələbələri ilə) və V kurs tələbələri ilə də ümumi mühazirə dərslərində iştirak etməsi olduqca vacibdir. Bunun üçün bir çox problem-məsələlərin həll olunması lazım idi. Birinci növbədə Məmmədin Moskva şəhərində müvəqqəti pasport qeydiyyatı, yaşaması üçün yer müəyyən edilməli, MDU-da dərslərdə iştirak etməsi, böyük praktikada kafedra müdiri, akad. B.H.Şapoşnikovun tapşırığı və rəhbərliyi ilə təcrübələr aparması üçün rektorun icazəsi alınmalı və s. tələb olunurdu. Vəziyyətdən çıxışın yalnız bir yolu vardı. Beləliklə, İ.D.Papaninə müraciət etmək qərara alınır. Papaninin səyi və ovaxtkı rektor, akad. Petrovskinin xüsusi göstərişinə əsasən Məmməd üçün ayrıca “guşə, ləvazimat” təşkil edilir. Onun MDU-da dərslər-təcrübələrdə iştirakı tam bir tədris ili davam edir. Həmin müddət ərzində Borokda ekspedisiyalar (qış, yaz, yay, payız) təşkil ediləndə Məmməd də nəzərə alınır. Tədqiqatçı kimi, Məmməd ilk, sərbəst yerinə yetirdiyi “elmi” tapşırığı məhz MDU-da alır. Ona “Həyatı torpaqlardan parafin oksidləşdirən bakteriyalardan təmiz, fəal kultura-ştamların alınması” mövzusu verilir. Tapşırığın elmi konsultant-nəzarətçisi prof. İrina Leonidovna Rabotnova olmuşdur. Universitet həyatı Məmmədin mikrobioloq, bioloq, hidrobioloq kimi təkmilləşməsində, çöl-ekspedisiya şəraitində ilboyu sərbəst nümunələr toplamaq və onların ilkin analizlərini aparmaq təcrübəsinə yiyələnməsində mühüm rol oynamışdır. Moskva Dövlət Universitetində olduğu müddətdə, öz dövrü üçün məşhur alimlər sayılan akad. Oparinin, Belozorskinin, Şapoşnikovun, Manteyfelin, Meyselin, Kuznetsovun, Yerusalmiskinin, Skadovskinin, Krasilnikovun və b. mühazirələrini dinləmək Məmmədin ümumi inkişafı üçün əsl məktəb olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, son 60 ildə hidrobiologiyada, mikrobiologiyada, botanika və biologiya elmlərinə aid müxtəlif elmi təcrübələrdə müvəffəqiyyətlə tətbiq olunan karbon izotopu – C^{14} ilk dəfə amerikalı alim Stemann Nilsen tərəfindən təklif edilmişdir. Keçmiş SSRİ-də həmin radioaktiv karbon üsulunun işlənilmə qaydası S.İ.Kuznetsov və onun tələbəsi Y.İ.Sorokin tərəfindən təkmilləşdirilmişdir. Həmin metodun geniş miqyasda praktiki olaraq tətbiqi Məmməd tərəfindən həyata keçirilir.

Xəzər dənizinin biologiyasının öyrənilməsi tarixində ilk dəfə olaraq onun Sovetlər ölkəsinə məxsus akvatoriyasında (80%-dən çox) bütün sahə-dərinliklərində, böyük körfəz, buxta-limanlarında, dənizə axan çayların mənsəbində (350 nöqtə-stansiyada) illər – fəsillər üzrə vahid metodlardan istifadə etməklə, əsl monitoring yönümlü mikrobioloji, ekoloji, hidrobioloji və hidrokimyəvi tədqiqatların başa çatdırılması Məmməd müəllimə müyəssər olmuşdur. Məhz radioaktiv karbon izotopunun tətbiqi sayəsində ilk dəfə olaraq Xəzər dənizində fitoplanktonun fotosintezi prosesində əmələ gətirdiyi ilkin məhsul, bakterioplanktonun artıb-çoxalma vaxtı, biokütləsi fəsillər üzrə dəqiq öyrənilmişdir. Həmçinin ilk dəfə olaraq Xəzər dənizinin 400 min km² sahəsində sulara və onun dib çöküntülərində (lil-qrunt) üzvi maddələrin destruksiya olunma dərəcəsi – kəmiyyət göstəriciləri öyrənilmişdir. O, 15 ildən çox müddətdə Ukrayna Elmlər Akademiyasının Cənub Dənizləri Biologiyası İnstitutunun (Sevastopol şəhəri) Müdafiə Şurasının üzvü (Sovetlər dağılana kimi) olmuşdur. Onun Xəzərdəki işlərinin 20 illik yekun-nəticələri 1987-ci ildə SSRİ EA "Nauka" nəşriyyatında monoqrafiya şəklində (20 ç/v) nəşr edilmişdir.

Olduqca səciyyəvidir ki, ölkə ərazisində mövcud olan bütün su hövzələri – çaylar, göllər, su anbarları, bulaqlar, qaynaqlar, termal-mineral suları mikrobioloji-ekoloji cəhətdən Məmməd müəllim tərəfindən ətraflı öyrənilmişdir. Onun fundamental, ana-

loqu olmayan tədqiqatlarından biri – Kür-Araz çayları və onlara məxsus sututarlarda 1956-cı ildən indiyə kimi aramsız davam edən mikrobioloji, sanitar-hidrobioloji tədqiqatlarıdır. Elmi mənbələrdə ikinci elə bir məlumat yoxdur ki, 5 dövlət ərazisi ilə əlaqədar olan, öz dövləti üçün əvəzsiz şirin su mənbəyi sayılan, 2 çay hövzələrinə məxsus su mənbəyi 5 dövlət ərazisində, ilk mənbədən son məkana kimi uzun bir məsafədə, illər-fəsillər üzrə bir müəllif tərəfindən eyni metodik vasitələrlə öyrənilsin! Araz və Kür çayları dünya çayları cərgəsində kiçik olsalar da, ilk mənbədən son məkana kimi mikrobioloji, ekoloji və sanitar-hidrobioloji cəhətdən müfəssəl öyrənilən mənbələrdir. Məhz 55 il davam edən, özgə ölkələr ərazisində yerinə yetirilən işlər, Məmməd müəllimin fundamental elmi nailiyyətlərindən biridir. 40 illik tədqiqatların nəticələri 1996-cı ildə monoqrafiya şəklində nəşr edilmişdir. Öz uzunmüddətli və geniş əhatəli tədqiqatlarında M.Salmanov müqayisə prinsipinə əsasən Azərbaycanın bölgə və regionlarındakı sulardan alternativ mənbə kimi istifadə edilməsi imkanlarını müəyyən etmişdir. Azərbaycanda su mikrobiologiyasının yaranması onun adı ilə bağlıdır. Həmçinin səciyyəvidir ki, M.Salmanovun fundamental tədqiqatlarının monitorinq yönümlü sahələrindən biri də məhz Xəzər dənizinin, xüsusilə də onun Azərbaycana aid şelf sularında neftlə çirklənmənin ümumi bioloji məhsuldarlığa təsiri və karbohidrogenlərin təbii şəraitdə mineralizasiyasında mikrobiotanın rolunun öyrənilməsidir.

Su və ekoloji mikrobiologiyada geniş təcrübələrə nail olan M.Salmanovun elmdə praktiki məqsədlərlə istifadə edilən metodiki tövsiyələri də mövcuddur. O, 285 elmi əsərin, o cümlədən 6 monoqrafiya, 3 dərslik və 4 populyar kitabın müəllifidir.

Məmməd Salmanovun elmi həyatında təbiət elmlərinin, xüsusilə də ümumi biologiya, ekologiya, etologiya, okeanologiya, okeanoqrafiya, limnologiya və başqa elm sahələrində mövcud

olan yeniliklərin dövrü təbliğat vasitələri ilə populyarizasiyası xüsusi yer tutur. Ekologiya elminin təbliğində, biosferin tərkib hissələrinin sabit saxlanması zəruriyyəti, insanların ekoloji tərbiyəsi, kamilləşməsi barədə son 45 ildə onun 250-dən çox populyar məqalə-öçerkləri çap olunmuşdur. Azərbaycan ərazisinə məxsus biosferin, ilk növbədə sular və torpaqlarımızın sağlam saxlanması hər bir vətəndaş üçün insani borc və vəzifəyə çevrilməsini, istək və arzusunu özünün hələ keçən əsrin 60-90-cı illərində çapdan çıxan "Azərbaycanın su mənbələrinin ekoloji vəziyyəti", "Bir içim su", "Tətbiqi ekologiyaın əsasları", "Ekologiya və biz", "Kür çayı hövzəsinin ekologiyası", "Xəzərin ekologiyası və bioloji məhsuldarlığı" kitablarında geniş oxucu kütləsinə çatdırmışdır. Onlar dərslik kimi də istifadə edilir. M.Salmanovun ilk dəfə ekoloji ədəbiyyatda layiqli yer tutan "Torpağımız, havamız, suyumuz və özümüz" mövzusunda cəsarətli, dəlil-sübutlarla zəngin çıxışı-şərhi bənzərsiz təşəbbüs kimi qiymətləndirilir. Çoxsahəli yaradıcılıq fəaliyyətinə malik olan M.Salmanovun pedaqoji sahədə də uğurları yetərincədir. Belə ki, o, 1968-ci ildən indiyə kimi BDU, LDU, APU və ATU-da mühazirələr oxuyur. 1955-ci ilin avqustundan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında çalışan M.Salmanov onun taleyində mühüm rol oynayan bu elm məbədindən heç vaxt ayrılmamışdır.

Elmi yaradıcılığı və pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, M.Salmanov bir çox ictimai işlərlə də fəal məşğul olur. O, Azərbaycanda Mikrobioloqlar Cəmiyyətinin sədri, Əlaqələndirmə Şurasının üzvü, Müdafiə Şurasının sədri, AMEA-nın Biologiya Elmləri Bölməsinin "Xəbərlər" jurnalının redaksiya üzvü, "Azərbaycan Standartları" jurnalının baş redaktoru, Azərbaycan Milli Yüksək Texnologiyalar və Bioetika Komitəsinin üzvü, YUNESKO-nun Azərbaycan MİLLİ (MAB) Komitəsinin üzvü, Azərbaycan Dövlət Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin eksperti kimi fəaliyyət göstərir.

Məmməd Salmanovun xidmətləri Azərbaycan Dövləti tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O, “Şöhrət” ordeni ilə təltif olunmuşdur. Elmin populyarizasiyası, xüsusilə ekologiyanın təbliğində, tədris-tərbiyə məqsədli dərslər vəsaitlərinin çap olunmasına görə müxtəlif medal və mükafatlara layiq görülmüşdür. O, 1960-cı ildə namizədlik, 1982-ci ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. 1996-cı ildə “mikrobioloq” ixtisası üzrə professor diplomu alan M.Salmanov, 2001-ci ildə AMEA-nın müxbir üzvü, 2007-ci ildə isə həqiqi üzvü seçilmişdir. Hal-hazırda o, AMEA-nın Mikrobiologiya İnstitutunun direktoru vəzifəsində çalışır və elmi tədqiqatlarını, pedaqoji fəaliyyətini və ictimai işlərini fəallıqla davam etdirir.

İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun məzunu olmuş görkəmli şəxslərdən biri də Şaban Məşədikərim oğlu Cəfərovdur.

İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun I kurs tələbələri. 1946-cı il

1936-cı il oktyabrın 23-də Dəmirçi kəndində anadan olmuşdur. 1951-ci ildə Dəmirçi kənd yeddiillik məktəbini əla qiymətlərlə, 1955-ci ildə isə İrəvan Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu qırmızı diplomla bitirmişdir. Elə həmin ildə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun Aqronomluq fakültəsinə imtahansız qəbul olunmuşdur.

1960-cı ildə ali təhsilini başa vurub, təyinatını Gəncə şəhərindəki Azərbaycan Elmi Tədqiqat-Pambıqçılıq İnstitutuna almış, institutun seleksiya şöbəsində kiçik elmi işçi vəzifəsində çalışmış, 1964-cü ildə institutun aspiranturasına daxil olmuş, 1967-ci ildə dissertasiya işini müdafiə edərək, kənd təsərrüfatı elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır.

1967–1970-ci illərdə institutun toxumçuluq şöbəsində baş elmi işçi, sonralar həmin şöbənin müdiri vəzifəsində işləmişdir.

1973–1975-ci illərdə Pambıqçılıq İnstitutunun Salyan rayonundakı İstehsalat-Təcrübə Stansiyasının direktoru, 1975–1983-cü illərdə yenidən Pambıqçılıq İnstitutunda toxumçuluq şöbəsinin müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Pambığın seleksiyasına, toxumçuluğuna və pambıq istehsalı texnologiyasına dair 56 elmi əsərin müəllifidir.

Şaban Cəfərov

Şaban Cəfərov pambıq tarlasında

İnstitutda işlədiyi illərdə “3038” və “Az.NİXİ-33” pambıq növlərini yaratmış və geniş sahələrdə yaymışdır. “3038” pambıq növünü yaradıb-yaydığına görə 1980-ci ildə Respublika Dövlət Mükafatı laureatı adına layiq görülmüşdür. Pambıqçılıq elmi sahəsindəki nailiyyətlərinə və istehsalata etdiyi elmi köməkliliklə-

rinə görə “Şərəf nişanı” ordeni (1977) və “Əmək veteranı” medalı (1987) ilə təltif edilmişdir.

1983–1985-ci illərdə SSRİ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin respublikada kənd təsərrüfatı bitkilərinin növlərini və sortlarını sınaqdan keçirib rayonlaşdıran sort-sınaq müfəttişliyinin rəisi vəzifəsində işləmiş və onlarla meyvə, buğda, tərəvəz, pambıq, arpa növlərini seçib rayonlaşdırmışdır.

1986–1989-cu illərdə Əkinçilik İnstitutunun toxumçuluq şöbəsində baş elmi işçi, 1989–1992-ci illərdə Sabirabad rayonunda yaratdığı “Elm” kooperativinin sədri, 1992–1993-cü illərdə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Elmi İdarəsinin rəisi, 1993–1997-ci illərdə nazirliyin pambıqçılıq idarəsinin rəis müavini, 1997–1999-cu illərdə Əmək Komitəsinin pambıq emalı idarəsində toxumçuluq bölməsinin müdiri vəzifələrində çalışmışdır.

Respublikada geniş sahələrdə əkilən “Şaban” qarpız növünü 1991-ci ildə yaratmış və yaymışdır.

2001-ci ildə tezyetişən məhsuldar “MKT” pambıq növünü yaratmış, pambıqçılıqla məşğul olan fermerlər üçün pambıqçı-fermerin stolüstü kitabını yazmışdır.

1999-cu ilin avqust ayından ömrünün sonunadək (28 may 2009-cu il) özəl “MKT” istehsalat-kommersiya firmasında pambığın seleksiyası və toxumçuluğu üzrə mütəxəssis vəzifəsində işləmişdir.

Onu da xüsusi qeyd edim ki, İrəvanın ədəbi-mədəni həyatında fəal iştirak edənlərin əksəriyyəti İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun və Azərbaycanlı Pedaqoji məktəbinin tələbələri olmuşlar.

İrəvanda Azərbaycan ədəbi mühitinin formalaşmasında və inkişafında İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumun məzunu olmuş şair Əli Şahinin də böyük rolu olmuşdur. O, 1910-cu ildə İrəvan şəhərində anadan olmuşdur. 1932-ci ildə texnikumu bitirdikdən sonra ordu sıralarına çağırılan Əli Şahinin Azərbay-

can dilində, ermənicə-azərbaycanca nəşr edilən "Qızıl əsgər" qəzetlərində xeyli sayda şeirləri dərc olunmuşdur. Onun poeziyasında əsgərlik həyatına həsr edilmiş şeirləri xüsusi yer tutur. 1935-ci ildə onun "Dəmir axın" adlı şeirlər kitabçası çapdan çıxmışdır.

Kənd Təsərrüfatı Texnikumunda dərs demiş müəllimlərdən Rəhim Allahverdiyev, Salman Rəhimov, Musa Tağıyev, Məhəmməd Rzayev, Səriyyə Rzayeva, Nurəddin Kəngərlinski, Həsən Allahverdiyev və başqalarının yüzlərlə azərbaycanlı balaların kənd təsərrüfatı sahəsində elmi biliklərə yiyələnməsində və yüksək səviyyəli mütəxəssis kimi yetişməsində böyük xidmətləri olmuşdur. Onu da qeyd edirəm ki, 1940-cı illərdə texnikumun ilk partiya təşkilatının katibi Xəlil Səfərovun da texnikumun inkişafında böyük rolu olmuşdur.

İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumu 1967-ci ilə qədər azərbaycanlı kəndlərinə 1000 nəfərdən artıq orta ixtisas təhsilli kadr vermişdir ki, bunlardan da 400 nəfəri texnikum mexanizator idi. Onu da qeyd etmək ki, texnikumun nəzdində həm də qiyabi şöbə fəaliyyət göstərirdi.

İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumu 1974-cü ildə Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndinə köçürülmüşdür. Elə həmin ildən texnikumun adı dəyişdirilərək Dəmirçi Sovxoz Texnikumu adlanır. 1988-ci ilə qədər fəaliyyət göstərmiş bu tədris ocağına müxtəlif vaxtlarda Əli Yüzbaşıyev, Əsgər Kəngərlinski, Həbib Məhəmmədzadə, Xəlil Səfərov, İsmayıl Şükürzadə, Məmməd Fərəcov, Rza Həsənov, Abbas Sadıqov, Sabir Əsədov, Cəfər Elyasov, Abbas Mustafayev, Səfər Səfərov və Nüsrət Sadıqov rəhbərlik etmişlər.

İrəvan Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun 1943-cü il məzunlarından biri də Elləz İsmayılovdur.

Elləz İsmayılov 1924-cü ildə Qərbi Azərbaycanın Abaran qəzasının Gözəldərə kəndində anadan olmuşdur.

Qaçqınlığın ağrı-acılarını kiçik yaşlarından görən Elləz Şurabad kənd yeddiillik məktəbini bitirdikdən sonra 1943-cü ildə İrəvan

Elləz İsmayılov

Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu bitirmiş, bir il sonra atası Abbas kişi ilə birlikdə müharibəyə yollanmışdı. Abbas kişi Berlinədək faşistlərə qarşı qanlı döyüşlərdə iştirak etmişdir. Elləz İsmayılov isə 1944-cü ildə ağır yaralanaraq ordudan tərxis olunmuşdur. Ordudan qayıdıqdan sonra 1952-ci ilədək Amasiya rayonunun 17 kəndini əhatə edən istehlak cəmiyyəti idarəsinin sədri olmuş, Ağbabanın dağ kəndlərinin əksəriyyətində əhalinin qeydinə qalaraq dükanlar açdırmağa nail olmuşdu. Harada işləməyindən asılı olmayaraq E.İsmayılov öz işinə həmişə məsuliyyətlə yanaşmış, özünə hörmət və nüfuz qazanmışdı.

Elləz kişi ömrünün tam iyirmi ilini Təpəköy kolxozunun inkişafına sərf etmiş, 1956–1976-cı illərdə bu kolxozda sədr işləmişdi. Təpəköy kolxozu respublikanın ən qabaqcıl təsərrüfatlarından biri kimi tanınırdı. Bir qayda olaraq, yüksək göstəricilər qazanan kolxozun inkişafında E.İsmayılovun danılmaz əməyi olmuşdur. Bir təsərrüfat rəhbəri kimi onun adı Amasiya rayonunda həmişə qabaqcıllar sırasında çəkilmişdir. Şurabad meşəçilik idarəsinin rəisi (1976–1984), Təpəköy süd-heyvandarlıq sovxozunun baş aqronomu (1984–1988) vəzifələrində işləyəndə də o, təcrübəli və qabaqcıl təsərrüfat rəhbəri olduğunu bir daha təsdiq etdi. Arpa çayının sahilində 400 hektarlıq meşə sahəsinin salınması onun adı ilə bağlıdır.

Elləz İsmayılov göstərdiyi xidmətlərə, qazandığı uğurlara görə bir sıra orden və medallarla təltif olunmuşdur.

1988-ci ildə doğma yurdunu məcburi olaraq tərk etdikdən sonra Elləz İsmayılov Bakıda məskunlaşmışdı. Böyük bir ailə başçısı, mahalm ağsaqqallarından biri olan Elləz Abbas oğlu İsmayılovun işıqlı xatirəsi onu tanıyanların qəlbində əbədi yaşayacaqdır.

“XALQ MAARİFİ” JURNALI

1926-cı ilin mart ayında İrəvan Yeni Türk Əlifba Komitəsi və Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığının nəzdində fəaliyyət göstərən “Azsayılı xalqlar” şöbəsinin birgə orqanı olan, Azərbaycan dilində yeni əlifba ilə çap edilən “Xalq maarifi” adlı ayda bir dəfə çıxan ictimai-siyasi və pedaqoji məcmuə nəşr edildi. Bala Əfəndiyevin, Mehdi Kazımovun, Mustafa Hüseynovun, Əhməd Əhmədovun və başqalarının təşəbbüsü və iradəsi sayəsində nəşr edilən “Xalq maarifi” jurnalı, əsasən, azərbaycanlı müəllimlərin mədəni-maarif və pedaqoji tələbatını ödəmək, tədrisin yeni metod və üsullarla aparılmasına kömək etmək məqsədi daşıyırdı.

1926-cı ilin mart ayında ilk nömrəsi işıq üzü görün jurnal “İdarə tərəfindən” yazılmış “Jurnalımızın məqsədi” adlı sərəlvhəli baş məqalə ilə açılır. Həmin məqalədə jurnalın məqsədi barədə yazılır: “Maarif və mədəniyyət cəbhəsindəki bütün zəhmətkeş kütlə qabağında, maarif, mədəniyyət sahəsində aparılan mübarizələrdən bizə düşən həmin çətin məsələləri o vasitə ilə həll etmək, əsrlərlə yerləşmiş mədəniyyət təsirini aradan qaldırmaq, maarif cəbhəsi işçilərindən yeni biliklər və yeni üsullar tələb etməkdir”. Jurnal üç şöbədən – pedaqoji, ədəbi və siyasi şöbədən ibarət olaraq fəaliyyət göstərirdi.

Jurnalda azərbaycanlı müəllimlərin təhsilin yeni tədris üsulları və proqramları əsasında aparılması istiqamətində qarşılaşdıqları çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün bu sahəyə aid Əhməd Əhmədovun “Mədəni inqilab və məktəblərimiz”, A.Qədimlinin “Məktəblərimizin ictimai işləri”, “Məktəblərimizdə ekskursiyalar”, “Tədrisatda laborator sistem”, M.Rzayevin “Məktəblərimizdə müştərək tərbiyə”, S.Surxayın “Orta məktəb tələbələri üçün riyaziyyatdan bir parça” və s. mövzulu məqalələr daha çox çap olunurdu (33; 8).

“Xalq maarifi” jurnalının səhifələrində Ermənistan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin nəzdində fəaliyyət göstərən azərbaycanlı yazarlar bölməsinin üzvlərindən Əşrəf Bayramovun, Nəriman Fəxrinin, Telman Nəzərlinin və başqalarının dərc etdirdikləri ədəbi-bədii nümunələrə də rast gəlinir. Amma jurnalın ayda bir dəfə nəşri nəzərdə tutulsa da, 1926-cı ildən 1932-ci ilə qədər cəmi 9 nömrəsi buraxılmışdır. Ermənistanın şovinist rəhbərliyi azərbaycanlıların mədəni inkişafının qarşısını almaq üçün heç bir əsas olmadan bu jurnalın da fəaliyyətini əvvəlcə əngəlləmiş, sonra isə tamamilə dayandırmışdır.

**1928–37-ci illərdə Qərbi Azərbaycanda – indiki
“Ermənistan”da repressiyaya məruz qalmış azərbaycanlı
ziyalı, tələbə və şagirdlərin siyahısı (siyahı tam deyil)**

1. Mustafa Hüseynov güllələnmişdir, İrəvanda Azərbaycan dilində nəşr olunan “Qızıl şafəq” qəzetinin məsul redaktoru
2. Səttar Ağə Kəngərlinski – ziyalı, İrəvan şəhəri
3. Xədicə Kəngərlinski – müəllim, İrəvan şəhəri
4. Bülbül Kəngərlinski – ziyalı, İrəvan şəhəri
5. Hüseyn Salmanov – sürgün edilmişdir, müəllim, İrəvan şəhəri
6. Rıza Axundov – müəllim, Lori-Pəmbək
7. Mirsadiq Mirhəkimov – Dərələyəz, Həşim kənd müəllimi
8. Cavad Rzayev – sürgün edilib, ziyalı, İrəvan şəhəri
9. Rza Rzayev – sürgün edilib, ziyalı, İrəvan şəhəri
10. Mir Abbas ağa – sürgün edilib, ziyalı, İrəvan şəhəri
11. Kərbəlayı Teymur Məşədi Xəlil oğlu – Uluxanlı, ruhani
12. Əli Xəlilov – Uluxanlı, İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunun tələbəsi
13. Rubabə Bağırbəyova – ziyalı, İrəvan şəhəri
14. Mirağa Seyidov – İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunun tələbəsi
15. Teymur Muxtarov – ziyalı, Qəmərli, Ağhəmzəli kəndi
16. Zeynal Əli bəy – müəllim, Axta nahiyəsi, Təkərli kəndi
17. Nağı Əli bəy oğlu – müəllim, Axta nahiyəsi, Təkərli kəndi
18. Rza Əli bəy oğlu – İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunun tələbəsi, Axta nahiyəsi, Təkərli kəndi
19. Babayev S. – Zəngibasar, Zəhmət kənd klub müdiri
20. Bəhlul Nağıyev – müəllim, İrəvan
21. Əliyev M. – Vedibasar, Ərmik kənd klub müdiri, müəllim

22. Çobanzadə B. – “Zərbəçi kolxozçu” qəzetinin redaktoru
23. Mikayıl Əliyev – İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunun tələbəsi
24. Cəlil İsgəndərov – Vedibasar, Qaladibi kənd məktəbinin müdiri
25. Ənvər Qazıyev – İrəvan, müəllim
26. Xalid Əfəndiyev – İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunun tələbəsi
27. Abbas Azəri – İrəvan, Pedaqoji Texnikumunun müəllimi, şair
28. Bağda Kazımbəyova – İrəvan, müəllim
29. Həsənağa Süleymanov – İrəvan əmələ (fəhlə) fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsinin tələbəsi
30. Kazım Rizayev – İrəvan əmələ fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsinin tələbəsi
31. Əhməd Qazıyev – İrəvan əmələ fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsinin tələbəsi
32. Həmid İsmayılov – İrəvan əmələ fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsinin tələbəsi
33. Sadiq Sadiqov – İrəvan əmələ fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsinin tələbəsi
34. Lala Mir Zeynal qızı Qazıyeva – İrəvan əmələ fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsinin tələbəsi
35. Əsgər Həsənov – İrəvan əmələ fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsinin tələbəsi
36. Abdulla Mirzəyev – İrəvan 9 illik məktəbinin şagirdi
37. Əli Hacı Möhsün oğlu – İrəvan 9 illik məktəbinin şagirdi
38. Mədəd Baxışov – İrəvan, müəllim
39. Asya Məsudi – İrəvan, müəllim
40. Məşədi Rzayev – İrəvan, Rab.fak tələbəsi
41. Əli Əliyev – İrəvan, Rab.fak tələbəsi
42. Qədim Əhmədov – İrəvan, Rab.fak tələbəsi

43. Mir Cəfər – İrəvan, Rab.fak tələbəsi
44. Mir Abbas – İrəvan, Rab.fak tələbəsi
45. Həbib Musayev – Uluxanlı yardım komitəsinin sədri
46. Mirəli Mirzəyinal oğlu – İrəvan, əmələ fakültəsinin tələbəsi
47. Həsən Hənifəyev – İrəvan, ziyalı
48. Riza Cəfərov – İrəvan 9 illik məktəbinin şagirdi
49. Zərri Kəngərinski – İrəvan, tələbə
50. Əli Əkbər – Baxçalı kəndi, ruhani
51. Şeyx Kazım Əfəndi – Vedibasər, tanınmış ruhani
52. Məhəmməd Rizayev – Vedibasər, Pedaqoji texnikumun tələbəsi
53. Əkbər Cabbar Hacı Həsən oğlu – İrəvan Pedaqoji Texnikumun tələbəsi
54. Əhməd Ramazan oğlu – Dilican mahalı, Toxluca kəndi, ruhani
55. Xəlil bəy – İrəvan şəhəri üzrə müsəvat firqəsinin sədri
56. Ələkbər Məhəmməd oğlu – Ağbaba, Güllübulaq kənd şura sədri
57. Abbasqulu Haqverdi oğlu – Ağbaba, Qaraçanta kəndi, ziyalı
58. Kərbəlayı Əli – İrəvan, ruhani
59. Məcid Axundzadə – Zəngibasər, Şöllü-Dəmirçi kəndi, müsəvatçı, seyid
60. Bəhlul Nəgriyev – İrəvan 7 illik beynəlmiləl məktəbinin müəllimi
61. Hacı Sultanov – Vedibasər, Şidli kənd məktəbinin müdiri
62. Fəqiyə Kəngərinski – İrəvan 7 illik azərbaycanlı məktəbinin şagirdi
63. Mehdi Rəcəbov – İrəvan 7 illik azərbaycanlı məktəbinin şagirdi
64. Ceyran Məmmədova – İrəvan 7 illik azərbaycanlı məktəbinin şagirdi
65. Həsən Rizayev – İrəvan 7 illik azərbaycanlı məktəbinin şagirdi
66. Şaman Abdullayeva – İrəvan, azərbaycanlı qadınlar klubu, ziyalı
67. Rübabə Rizabəyova – İrəvan, azərbaycanlı qadınlar klubu, ziyalı
68. Əsgər Əliyev – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi

69. Kərim Hüseynov – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
70. Zeynal Həsənov – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
71. Feyzullah Namazov – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
72. Leylan Süleymanova – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
73. Əli Möhsünzadə – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
74. Mirzə Mirzəyev – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
75. Abbas Əli Sultanov – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
76. Mikayıl Qasımov – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
77. Qəzənfər Sultanov – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
78. Səyid Əliyev – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
79. Müslüm Əliyev – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
80. Həsən Rizayev – İrəvan 7 illik məktəbinin şagirdi
81. İsmayıl İ. – İrəvan əmələ fakültəsinin tələbəsi
82. Əmir Nəcəfov – İrəvan əmələ fakültəsinin tələbəsi
83. Əli Salmanov – İrəvan əmələ fakültəsinin tələbəsi
84. Əyyub Babayev – İrəvan əmələ fakültəsinin tələbəsi
85. Faiq Ağzadə – İrəvan, müəllim
86. Abdulla Ramazanov – İrəvan azərbaycanlı teatrının əməkdaşı
87. Əli Ramazanov – İrəvan, sürgün edilmişdir, ziyalı
88. Kərbəlayı Əli Qulu Zeynalov – İrəvan, ruhani
89. Zeynal Zeynalov – İrəvan, ziyalı
90. Mahmud Zeynalov – İrəvan, ziyalı
91. Qəmər Rizayeva – İrəvan firqə məktəbinin tələbəsi
92. Dəyyan bəy Şadlinski (Sultanov) – Vedibasar, Lori-Pəmbək qəzası, Heydarlı kənd məktəbinin müəllimi
93. Riza Axundov (Məmmədov) – Lori-Pəmbək, müəllim
94. Zivər Mehdi bəy qızı Qulubəyova – İrəvan, ziyalı
95. Məhərrəm Hüseynov – Basarkeçər, Sarı Yaqub kənd müəllimi
96. Yunis Abbasov – Basarkeçər, Zod kənd məktəbinin müəllimi

97. Həmzə Zeynalov – Basarkeçər, Nərimanlı kənd məktəbinin müəllimi
98. Məmməd Həsənov – Qəmərli, Qaraqoyunlu kənd məktəbinin müəllimi
99. Məhəmməd – Qaraqoyunlu mahalı, Göyərçinli kənd məktəbinin müəllimi
100. Məhəmməd Rzayev – İrəvan Pedaqoji Texnikumunun tələbəsi
101. Abbas Seyidov – İrəvan Ticarət Texnikumunun müəllimi, əks-inqilabçı
102. Məhərrəm Xəlilov – İrəvan Pedaqoji Texnikumunun tələbəsi, millətçi
103. Rəhim Babayev – “Şərq qapısı” qəzetinin Dərələyöz üzrə müxbiri
104. Məmməd Həsənov – Qəmərli rayonu, müəllim
105. Ənvər Qaziyev – Qəmərli, Qaraqoyunlu kənd məktəbinin müəllimi
106. Saleh Güllücinski – İrəvan, ziyalı
107. İbrahimov Mürsəl – Zəngibasar, Hacaparaq kəndi, ziyalı
108. Həsənov Məhəmməd Əli – Zəngibasar, Hacaparaq kəndi
109. Hüseynov Tahar – Zəngibasar, Hacaparaq kəndi
110. Niftiyev Nəcəf – Zəngibasar, Hacaparaq kəndi
111. Məhəmmədov Usub – Zəngibasar, Hacaparaq kəndi
112. Taltbov Əli – Qaraqala kəndi
113. Həsən Kərbalayı Əsgər – Zəngibasar, Aşağı Necili kəndi
114. Mir Heydər Hacı Mir Cəlil – Zəngibasar, Aşağı Necili kəndi
115. M.Tağı Qərib Məhərrəm oğlu – Zəngibasar, Aşağı Necili kəndi
116. Mir Əsgər Ağa Cəfərov – Zəngibasar, Aşağı Necili kəndi
117. Əziz Əli oğlu – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi
118. Məhəmməd Əsəd oğlu – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi

119. Abbas Əliyev – Vedibasar, Şidli kəndi
120. İmran K. Əzizov – Çanaqçı kəndi
121. Həsən Qasımoğlu – Vedibasar, Hartun kəndi
122. Həmid Cəfərqulu oğlu – Vedibasar, Hartun kəndi
123. İsmayıl – Qaraqoyunlu kəndi
124. Hüseyn – Qaraqoyunlu kəndi, müəllim
125. Cəlal Xanayev – Qarakilsə, Hallavar kəndi, molla
126. İslam – Hacı Elyas kənd kolxoz sədri
127. Camal Bağirov – Dərələyəz, Heşin kənd kolxoz sədri
128. Əsəd Vəli oğlu – Körpülü kəndi, ziyalı
129. Tahar Qasımov – Zəngibasar, Mehmandar kəndi, ziyalı
130. İbrahim Hüseynov – Zəngibasar, Mehmandar kəndi şura sədri
131. Abbas Məmmədov – Şöllü-Dəmirçi kəndi
132. İbrahim Hüseynov – Şöllü-Dəmirçi kəndi
133. Riza Həsənov – Şöllü-Dəmirçi kəndi
134. Mamed Mamedov – Hacaparaq kəndi
135. Süleyman Sadıqov – Sərvanlar kənd kolxoz sədri
136. Əziz Ağə oğlu – Vağarşabad, Muxtarabad kəndi
137. İsmayıl Bayram oğlu – Basarkeçər, Zod kəndi
138. Salah Əsgərov – Şöllü-Dəmirçi kəndi
139. Məhəmməd Əli Vəliyev – Dilican, Mirteyil kəndi
140. Musa İsmayıl oğlu – Dilican, Mirteyil kəndi
141. Hüseyn Munşiyev – İrəvan, ziyalı
142. İdris Hüseynov – İrəvan Pedaqoji Məktəbinin tələbəsi
143. Əsəd Abdulla oğlu – Sisyan, Urud kəndi
144. Seyid Nəsrullah – Dərələyəz, Almalı kəndi
145. Seyid Heydər oğlu Seyidov – Dərələyəz, Almalı kəndi
146. Paşa bəy Vəkilov – Civə kənd şura katibi
147. Pırəli Qənbərov – Civə kənd şura katibi
148. Rəşid Orucov – Vedibasar, tələbə

149. Oruc Orucov – Meğri, Vartanazor kənd şura sədri
150. Həsən Həsənov – Böyük Vedi
151. Abbas Dərgah oğlu – Qəmərlı dairəsi, Qaraqoyunlu kəndi
152. Lütfullah Muğanlinski – İrəvan, müəllim
153. Əli Cəfərov – İrəvan, ziyalı
154. Hacı Hacıyev – Dilican, Gölkənd natamam orta məktəbin müdiri
155. Xasay Xasayev – Qafan, Pürhülü kənd məktəbinin müdiri
156. Əsgər Heydər oğlu – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi
157. Nəsim Zeynalov – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi
158. Əli H.Məhəmməd oğlu – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi
159. Mirzə Usub oğlu – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi
160. Hüseyn Vəli oğlu – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi
161. Ələsrəf Əliyev – İrəvan, Pedaqoji Texnikumun müəllimi
162. Məhərrəm Əhmədov – İrəvan, Pedaqoji Texnikumun müəllimi
163. Şamil İsmayılov – Vedibasar, Məngüs kənd məktəbinin müdiri
164. Əkbər Usubov – İrəvan Kənd Təsərrüfatı texnikumunun tələbəsi
165. Vəli Açıdullayev – İrəvan, tələbə
166. Həsən Hənifəyev – İrəvan, tələbə
167. Riza Səfərov – İrəvan, tələbə
168. Əsgər Rəhimov – İrəvan, tələbə
169. İbad Məhəmmədov – İrəvan, tələbə
170. Ələş İsmayılov – İrəvan, tələbə
171. Əli Həsənov – İrəvan, tələbə
172. Əkbər Əkbərov – İrəvan, tələbə
173. Məmməd Hüseyn Sadıqov – İrəvan, tələbə
174. Yunis Abdullayev – İrəvan, tələbə
175. Həsən Cabbarov – İrəvan, tələbə
176. Riza Rəhimov – İrəvan, tələbə
177. Abbas Əliyev – İrəvan, tələbə
178. Əsgər Hüseynov – İrəvan, tələbə

179. Sovxoz Sayadov – İrəvan, tələbə
180. Məhərrəm Məhərrəmov – İrəvan, tələbə
181. Məmməd Tağıyev – İrəvan, tələbə
182. Kərim Əliyev – İrəvan, tələbə
183. Məvat İsgəndərov – İrəvan, tələbə
184. Mustafa İsmayıl oğlu – Lori-Pəmbək
185. İsrəfil Molla Kərim oğlu – Lori-Pəmbək
186. Qulu Qasimov – Zəngibasar, Rəncbər kəndi
187. Abbas İsgəndər oğlu – Zəngibasar, Rəncbər kəndi
188. Hüseyn Ali oğlu – Zəngibasar, Rəncbər kəndi
189. Rəhim Vəli oğlu – Zəngibasar, Rəncbər kəndi
190. Molla Kərim Əli oğlu – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
191. Həsən Salahov – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
192. M.Allahverən – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
193. Cəfər Cəfərov – İrəvan, ziyalı
194. Mirzə Hüseynağa – İrəvan, ziyalı
195. Qulu Qasimov – Zəngibasar, Rəncbər kəndi
196. Hüseyn Qılbalı oğlu – Qafan, Kurud kəndi
197. Molla Əbdül Rəhman – Qafan, Kurud kəndi
198. Qalıbalı Kərimov – Qafan, Kurud kəndi
199. İzzət Məmməd oğlu – Vedibasər, Şidli kəndi
200. Məmməd Əli oğlu – Vedibasər, Şidli kəndi
201. Oruc Əliyev – Vedibasər, Şidli kəndi
202. Qara Əliyev – Novo-Bəyazid qəzası, Ağzıbir kəndi
203. Yusif Molla Səməd oğlu – din xadimi
204. Paşa Əsəd oğlu – Meğri, Əldərə kəndi
205. Barat Abasquluyev – Meğri, Əldərə kəndi
206. Məhəmməd Həsən Rəsulov – İrəvan, ziyalı
207. Xəlil Əziz oğlu – İrəvan, ziyalı
208. Məşədi Vəli – İrəvan, ziyalı

209. Abbas Əli Qəribov – İrəvan, ziyalı
210. Xanlar Hacı Əsgər oğlu – Basarkeçər, Böyük Məzrə kəndi
211. Musa Oruc oğlu – Gorus rayonu
212. Riza Əsgər oğlu – Zəngibasar, Nərimanlı kəndi
213. Məmməd Həsən Kərim oğlu – Dərələyəz, Köçbəy kənd axundu
214. İsmayıl Bayramov – Qarakilsə, Saral kəndi
215. Əli Zeynalov – İrəvan, ziyalı
216. Əlirza İsmayılov – Qəmərli, Sabunçu kənd müəllimi
217. Abasqulu Cəfərov – Üçmüədzin, Hacaparaq kəndi
218. Əkbər Məşəmməd Bağır oğlu – İrəvan, Pedaqoji texnikumunun tələbəsi
219. Siddiqə Zeynalova – İrəvan, tələbə
220. Hacı Zeynalov – İrəvan, tələbə
221. Mahmud Zeynalov – İrəvan, tələbə
222. Züleyxa Ramazanova – İrəvan, tələbə
223. Şəfiqə Ramazanova – İrəvan, tələbə
224. Yunis Ramazanov – İrəvan, tələbə
225. Mir Əziz Mirbabayev – İrəvan, tələbə
226. Nəcibə İsmayılova – İrəvan, tələbə
227. Həsən Məmmədov – Quraq kəndi, tələbə
228. Zeynal Zeynalov – Axta, Təkəlik kəndi
229. Oruc Bayramov – Axta, Təkəlik kəndi
230. Firuzə Əziz qızı – Axta, Təkəlik kəndi
231. Süleyman Əhməd oğlu – Axta, Təkəlik kəndi
232. Abbas – Basarkeçər, Kərkibaş kəndi, müəllim
233. Şərifov – Basarkeçər, Canəhməd kənd şura sədri
234. Bayram – Dərələyəz, Qoduxvəng kəndi
235. Şamməd – Dərələyəz, Qoduxvəng kəndi
236. Hümbət – Dərələyəz, Qoduxvəng kəndi
237. İsmayıl İbrahim oğlu – Dərələyəz, Civə kəndi

238. Əhməd Hacı Süleyman oğlu – Dərələyəz, Civə kəndi
239. Vəli Əmir oğlu – Basarkeçər, Nərimanlı kəndi, ruhani
240. Qurban Məşədi Abbas oğlu – Razdan rayonu, Arbat kəndi
241. Həsən Əliyev – Göykümbət kəndi, ziyalı
242. Rəsul Tağıyev – Göykümbət kəndi, ziyalı
243. Fəridə Mirbabayeva – İrəvan, ziyalı
244. Zivər Bazarbaşıyeva – İrəvan, ziyalı
245. Hacı Mir Abbas ağa – İrəvan, ruhani
246. Bazarbaşıyev Məşədi Əli Əkbər ağa – İrəvan, ruhani
247. Həşim Hüseynov – İrəvan, tələbə
248. Əsgər Rizayev – Zəngibasar, Nərimanlı kənd müəllimi
249. Teymur Hüseyn oğlu – Basarkeçər, Sarıyaqub kəndi, əks-inqilabçı
250. İsmayıl Hüseyn oğlu – Basarkeçər, Sarıyaqub kəndi, əks-inqilabçı
251. Qəfər İsmayıl oğlu – Basarkeçər, Sarıyaqub kəndi, əks-inqilabçı
252. Əziz Hüseyn oğlu – Basarkeçər, Sarıyaqub kəndi, əks-inqilabçı
253. Məşədi İbrahim Q. Abbas oğlu – Qəmərli, Çarbox kəndi
254. Məhəmmədəli Gülüm oğlu – Vedibasar, Xalisa kəndi
255. K.Əfəndiyev Molla Məhəmməd oğlu – Dilican, Caykənd kəndi, tələbə
256. Allahverdi Əli oğlu – Ağbaba, Güllübulaq kəndi
257. Əhməd Abuzərov – Ağbaba, Güllübulaq kəndi
258. Qara Məhəmmədov – Ağbaba, Güllübulaq kəndi
259. Şükür Həsənov – Zəngibasar, Nərimanlı kəndi
260. Həbib Musayev – Zəngibasar, Nərimanlı kəndi yardım komitəsinin sədri
261. Hüseyn Ələsgərov – Zəngibasar, Nərimanlı kəndi yardım komitəsinin sədri
262. Namaz Əli oğlu – Sisyan, Şəki kəndi, əks-inqilabçı
263. Əsgər Həsənov – İrəvan, ziyalı
264. Ənnağı Həsənov – İrəvan, ruhani

265. Abdulla Mirzəyev – İrəvan, müəllim
266. Mir Abbas – İrəvan, tələbə
267. Mir İsmayıl – İrəvan, tələbə
268. Hacı Hüseyn Kazımov – İrəvan, ziyalı
269. Hacı Həsən Molla Qulu – Uluxanlı
270. İbrahim bəy – İrəvan, hakim
271. Həmid İsmayılov – İrəvan, ziyalı
272. Həsən ağa Süleymanov – İrəvan, tələbə
273. Kazım Rizayev – İrəvan, tələbə
274. Qədimalı Vəliyev – Qafan, Ğığı kəndi, ziyalı
275. Əsəd Abdullayev – Sisyan, Urud kəndi
276. Hüseyn Məşədi Mahmud oğlu – İrəvan, ziyalı
277. Münəvvər Hüseyn qızı – İrəvan, ziyalı
278. İbrahimov Hüseyn Abdulla oğlu – İrəvan, ziyalı
279. Sürəyya İbrahim qızı – İrəvan, ziyalı
280. Əsəd Məmməd oğlu – İrəvan, ziyalı
281. Əkbər Rəcəbov – Basarkeçər, Böyük Məzrə kənd orta məktəbi-nin müəllimi
282. Nata Rəcəbova – İrəvan, tələbə
283. Kazım Abbasov – Üçmüədzin, Mehmandar kəndi, ziyalı
284. Əli – Stepanavan, Qızıldaş kəndi, ruhani
285. Vəli – Stepanavan, Şəhriyar kəndi, ruhani
286. İsrafil Hacıyev – Vedibasar, hakim
287. İsmayıl Şükürov – Üçmüədzin, Hacaparaq kəndi, ziyalı
288. Hüseyn Cəlilov – Üçmüədzin, Hacaparaq kəndi, ziyalı
289. Məşədi Hüseyn Qulu oğlu – Üçmüədzin, Hacaparaq kəndi, ziyalı
290. Vəli İsmayıl oğlu – Üçmüədzin, Hacaparaq kəndi, ziyalı
291. Abbas Hacı Nəcəf oğlu – Üçmüədzin, Hacaparaq kəndi, ziyalı
292. Əli Əkbər – Baxçalı kəndi, ruhani
293. Məşədi Məhəmməd Məşədi Abbas oğlu – Qaraqoyunlu

294. Rıza Fərəc oğlu – Qaraqoyunlu
295. Kərbəlayi Səfər Əli oğlu – Vedibasar, Taytan kəndi
296. Məhəmməd Rizayev – İrəvan Pedaqoji texnikumunun tələbəsi
297. İbad Məhəmmədov – İrəvan Ali partiya məktəbinin tələbəsi
298. Əsmət Ramazan oğlu – Toxluca kəndi, ruhani
299. Şahmərdan Ağayarov – Zəngəzur, Şurnuxu kənd məktəbinin müdiri
300. Xanlar Hacıyev – Basarkeçər, Zəd kənd müəllimi
301. Məşədi Yusif Bağırov – İrəvan, mülkədar
302. Hüseyn Tağıyev – Uluxanlı, mülkədar
303. Şükür Həsənov – İrəvan, Şərq Pambıq şirkətinin müdiri
304. Muxtar Xudu oğlu – Aşağı Necili kənd şura sədri
305. Əloş Paşa bəy oğlu – İrəvan, mülkədar
306. Məşədi Hüseyn Baba oğlu – İrəvan, tələbə
307. Hüseyn Molla Abbas oğlu – İrəvan, tələbə
308. Hüseynqulu Vəli oğlu – Baş Gərnə nahiyəsinin Göl Aysor kənd şura sədri, çar dövründə hakim
309. Həmid Şabanov – Göl Aysor kəndi, molla, ruhani
310. Tanrıverdi – Ağbaba nahiyəsi, Oxçuoğlu kəndi
311. Kərbəlayi Nəcəfqulu – Ağbaba nahiyəsi, Oxçuoğlu kəndi, mülkədar
312. Kərim Kərimov – Dərələyəz, Cul kənd şura katibi
313. Bünyad İsgəndəroğlu – Dilican, Qaraqaya kənd yardım komitəsinin sədri
314. Hüseyn Tağıyev – Zəngibasar, “Şərq” pambıq şirkətinin mühasibi
315. Məşədi Allahverdi Məhəmməd oğlu – Zəngibasar, Yuxarı Necili kəndi, mülkədar
316. Tarverdi Abbas oğlu – Zəngibasar, Donuzgən kəndi, mülkədar
317. Əbdül Səlam – Qafan, Gurut kəndi, molla, ruhani
318. Əhəd Əbdül oğlu – Zəngibasar, Donuzgən kəndi, zadəgan

319. Əli Ələkbər Ağayev – Lori-Pəmbək, Soyuqbulaq kənd müəllimi
320. Əli İsa Hacı Əli oğlu – kulak (qolçomaq), ziyalı
321. Məhəmməd Məhəmmədzadə – Basarkeçər, Kərkibaş kəndi, müəllim
322. Məhəmməd Əli Gəncəliyev – Sisyan, Urud kəndinin kolxoz sədri
323. Abbas Zeynalabdin oğlu – Vedibasar, Şıxlar kənd şura sədri
324. Əsəd Abdullayev – Sisyan, Urud kəndi, kulak (qolçomaq), ziyalı
325. Ağayar Həsənov – Razdan nahiyəsi, Arbat kəndi, İrəvan Pedaqoji Texnikumunun tələbəsi
326. Abbas Qazıyev – Əldərə kənd şura sədri
327. Vahab Vahabzadə – Ağbaba, Güllübulaq kəndi, məktəb müəllimi
328. Əlixan Əziz oğlu – Məsimli kəndi, kulak (qolçomaq), ziyalı
329. Həsən Əsgərov – Hacaparaq kənd yardım komitəsinin sədri
330. Molla Məhəmməd – Dilican, ruhani
331. Məşədi Əsəd Abbas oğlu – Yuxarı Necili kəndi
332. Novruz Əhmədov – Nərimanlı kənd kolxoz sədri
333. Ağa Mirzə Rzayev – Göl Aysor kəndi
334. Əsəd Vəli oğlu – Allahverdi dairəsinin Körpülü kəndi
335. Abbas Əliyev – Şidli kənd yardım komitəsinin sədri
336. Əli İmanov – Qəmərli, Axund-Buzavand kəndi
337. Həşim Qasım oğlu – Hacaparak kəndi
338. Möhsün Nəsirov – Hacaparak kəndi
339. Məhəmməd Baba oğlu – Hacaparak kəndi
340. Əsgər Məsimov – Hacaparak kəndi
341. Abbas bəy Vəkilov – Lori-Pəmbək, müəllim, mülkədar
342. Məhəmməd Abbasov – Zəngibasar, müəllim, millətçi
343. Əziz Kərimov – Hallavar kənd şura sədri
344. Səmərqənd Fərzəliyev – Sisyan, Dəstəgird kəndi, mülkədar
345. Qəhrəman Namazov – Sisyan, Dəstəgird kəndi, mülkədar
346. Molla Bəşir Mustafayev – Sisyan, Dəstəgird kəndi, mülkədar

347. İbrahim Rəhimov – Vedibasər rayonu
348. Hacı Möhsün – İrəvan, mülkədar
349. Əli Hacı Möhsün oğlu – İrəvan, tələbə
350. Mustafa Kərbəlayı Həsən oğlu – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi, ruhani
351. Kərbəlayı Hüseyn – Böyük Vedi, kulak, ruhani
352. Rəcəb Həsən oğlu – Razdan nahiyəsi, Donuzgən kəndi
353. Cabbar İrza oğlu – Razdan nahiyəsi, Donuzgən kəndi
354. Vəli Vəliyev – Razdan nahiyəsi, Donuzgən kəndi
355. İmran İbrahim oğlu – Razdan nahiyəsi, Donuzgən kəndi
356. Əli Əkbər Hüseyn oğlu – Razdan nahiyəsi, Donuzgən kəndi
357. Kərim Məhəmməd oğlu – Razdan nahiyəsi, Donuzgən kəndi
358. Məşədi Kazım Hüseynov – İrəvan, mülkədar
359. Abbas Əli – Zəngibasar, Rəhimabad kəndi
360. Məşədi İsmayıl – Zəngibasar, Rəhimabad kəndi
361. Ənnağı Rüstəm oğlu – Ağbaba, Düzkənd kəndi
362. Abbas Qulu Haxverdi oğlu – Ağbaba, Güllübulaq kəndi
363. Allahverdi Əli oğlu – Ağbaba, Güllübulaq kəndi
364. Teymur Həsən oğlu – Zəngəzur, Sıxlar kəndi
365. Ələkbər Məhəmməd oğlu – Ağbaba, Güllübulaq kəndi
366. Mədəd Bağışov – İrəvan, müəllim
367. Məhəmməd Əliyev – İrəvan, tələbə
368. Məhəmməd Tağı – Vedibasər, Xalsa kəndi
369. Bala Əli oğlu – Vedibasər, Daşlı kəndi
370. Süleyman Oruc oğlu – Vedibasər, Daşlı kəndi
371. Həsən Kərbəlayı Əhməd oğlu – Vedibasər, Daşlı kəndi
372. Rəcəb Abuzərov – İrəvan, ziyalı
373. Molla Səməd – Novo-Bəyazid, Ağzıbir kəndi
374. Yusif Babayev – Novo-Bəyazid, Ağzıbir kəndi
375. İlya Hacıyev – İrəvan, ziyalı

376. Gül Məmməd oğlu – Ağbaba, Qızılkənd kəndi
377. Molla Bəşir – Ağbaba, Oxçuoğlu kəndi, ruhani
378. Məşədi Baxış – Vedibasar, Çimən kəndi, kulak (qolçomaq)
379. Mühəddin Əfəndiyev – İlməzli kəndi, əks-inqilabçı
380. Mir Əfsər Ağa – Meğri, Vartanazor kəndi, seyid, ziyalı
381. Müzəffər Əkbər oğlu – ziyalı
382. Mehdi Qulu bəy – Qafan, Oxtar kəndi
383. Məhəmməd Məhəmmədov – Qafan, Oxtar kəndi, kulak (qolçomaq)
384. Cabbar Məhəmmədov – Qafan, Oxtar kəndi, kulak
385. Heydi Məhəmmədov – Qafan, Oxtar kəndi, kulak
386. Mir Ağa Mir Əsəd oğlu – Qəmərli, Kəhrizlər kənd şura sədri
387. Mikayıl Həsənov – Vedibasar, Dəhnəz kəndi, ruhani
388. Allahqulu Həsəratqulu oğlu – Qafan, Gığı kəndi
389. Məşədi Xıdır – Qafan, Oxtar kəndi
390. Kərbəlayı Rüstəm bəy Süleyman oğlu – Basarkeçər, Daş kəndi
391. Hidayət Rüstəm oğlu – Basarkeçər, Daşkənd kəndi
392. Yunis Rüstəm oğlu – Basarkeçər, Daşkənd kəndi
393. Bəhram Mürsəl oğlu – Basarkeçər, Daşkənd kəndi
394. İsfəndiyar Tağı oğlu – Basarkeçər, Daşkənd kəndi
395. Şəmsəddin Tağı bəy oğlu – Basarkeçər, Daşkənd kəndi
396. Əlihüseyn Kələşov – Böyük Vedi kənd şurasının katibi, əks-inqilabçı
397. İqbal – Kiçik Vedi, kulak (qolçomaq)
398. Hüseyn – Vedibasar, Şirazlı kəndi, kulak (qolçomaq)
399. İsa Musayev – İrəvan, tələbə
400. Molla Musa – Qaraqoyunlu, Çaykənd kəndi
401. Musa Haqverdiyev – Ağbaba, Güllübulaq kəndi, ruhani
402. İslam – Hacı Elyas kənd kolxoz sədri
403. Q.Əhməd H.Mustafa oğlu – Şöllü-Dəmirçi kəndi
404. Məmməd Quliyev – Şöllü-Dəmirçi kəndi

405. Sahan Bağırov – Şöllü-Dəmirçi kəndi
406. Nəsir Məhəmmədov – Zəngibasar, Sarıcalar kəndi
407. Xəlil Vəliyev – Şöllü-Dəmirçi kəndi
408. M.Əliyev – Qurduqulu, Xeyirbəyli kəndi
409. Bəhlul Paşayev – Qurduqulu, Xeyirbəyli kəndi
410. İbrahim Hüseynov – Zəngibasar, Mehmandar kənd şurasının sədri
411. Məhəmməd Həsən oğlu – Dilican, Ardanış kəndi
412. Teymur Tağı oğlu – Zəngibasar, Sarıcalar kəndi
413. Kərəm Həsən xan oğlu – Meğri, Əldərə kəndi
414. Əvəz Hüseyn oğlu – Meğri, Əldərə kəndi
415. Oruc – Meğri, Əldərə kəndi
416. İmran K. Əziz oğlu – Vedi, Çanaqlı kəndi
417. Məsim İsmayıl – Basarkeçər, Zoğalı kəndi
418. Məhəddin Həsənov – Dərələyəz, Cul kəndi
419. Fənar Mikayılov – Dərələyəz, Cul kəndi
420. Xələf Kərimov – Dərələyəz, Cul kəndi
421. Cəbrayıl Cəbrayıl – Dərələyəz, Cul kəndi
422. Mehman Ağa oğlu – Dərələyəz, Cul kəndi
423. Həsən Kərbəlayı Hüseyn oğlu – Zəngibasar, Nərimanlı kəndi
424. Əsgər Kərbəlayı Əhməd oğlu – Zəngibasar, Nərimanlı kəndi
425. Rəhim Kərbəlayı Qurban oğlu – Zəngibasar, Nərimanlı kəndi
426. Nağı bəy Tağı bəy oğlu – Zəngibasar, Nərimanlı kəndi
427. Səfər Həsənalı oğlu – Zəngibasar, Nərimanlı kəndi
428. Yasif İmanov – Zəngibasar, Nərimanlı kəndi
429. Qafar Rəcəbli – İrəvan, ziyalı
430. Abbas Rəcəbli – İrəvan, ziyalı
431. Məcid Axundzadə – Şöllü-Dəmirçi kəndi
432. Məmməd Salman oğlu – Qaraqışlaq kənd axundu
433. Əmir Həsən oğlu – Zəngəzur, Şıxlar kəndi

434. Alməmməd – Vedi, Xalisa kəndi
435. Yusif Tanrıverdi oğlu – Xalisa kənd şura sədri
436. Məşədi Teymur Muxtarov – Dilican nahiyə icraiyyə komitəsinin sədri
437. Əmirsayad Tanrıverdi oğlu – Sisyan, Ağudi kəndi
438. Teymur Sultanzadə – İrəvan, ziyalı
439. Riza Rizayev – Qarğabazar, Vaqbat kənd tədarük bölməsinin sədri
440. Allahverən – Qarğabazar, Vaqbat kənd şura sədri
441. İsmayıl Mustafa oğlu – Stepanavan, Qaraisa kənd kolxoz sədri
442. Əmirxan İsmayıl oğlu – Dilican, Qaraqaya kənd şura sədri
443. Mahmud Manaf oğlu – Dilican, Qaraqaya kənd şura sədri
444. Kərbəlayı Şaban – Zəngibasar, Arbat kəndi
445. Hacı Xuda Mədət – İrəvan, ziyalı
446. Bilal Hacı Xuda Mədət oğlu – İrəvan, ziyalı
447. İsrafil Hacı Xuda Mədət oğlu – İrəvan, ziyalı
448. Hacı Sultanov – Vedibasər, Şidli kənd məktəb müdiri
449. Bəhlul Nağıyev – İrəvan beynəlmiləl məktəbinin müəllimi
450. Zeynal Axundov – Dərələyəz, Qovuşuq kənd məktəbinin müdiri
451. Həsən Hüseynov – Vedibasər, Yengicə kəndi
452. Ələkbər Cəlilov – Qəmərli, Şöllü-Dəmirçi kəndi
453. M.Mustafayev – İrəvan, müəllim
454. İ.İsmayılov – Vedi, İrəvan Pedaqoji Texnikumunun tələbəsi
455. Bəşir Cavadov – Meğri, İrəvan Pedaqoji Texnikumunun tələbəsi
456. Qaraş Heydərov – Vedibasər, Kolanlı kəndi
457. Mirab Kəlbəli Məmməd oğlu – İrəvan, müəllim
458. İsfəndiyar bəy Sultanov (Muğanlinski) – İrəvan, müəllim
459. Əziz bəy Sultanov (Muğanlinski) – İrəvan, müəllim, güllələnmişdir
460. Məşədi İbrahim – Vedibasər, Daşlı kəndi, “Zəngi” qəzeti

461. Nağı Məmmədov – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi
462. Əziz Məmmədov – Vedibasar, Daşlı kəndi, “Zəngi” qəzeti
463. Sadıx İmanverdi – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi
464. Nağı Əsgərov – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi
465. Məhəmməd Xəlilov – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi
466. Hüseyin Əsgərov – Zəngibasar, Qaraqışlaq kəndi
467. Vəli Məhəmmədov – Zəngibasar, Hacaparaq kəndi
468. Həsən Həsənov – Zəngibasar, Hacaparaq kəndi
469. Əbdil Əli Məhəmmədov – Zəngibasar, Hacaparaq kəndi
470. Əli İbrahimov – Zəngibasar, Hacaparaq kəndi
471. Əli Abbasov – Zəngibasar, Hacaparaq kəndi
472. Əhəd Nəcəfov – Zəngibasar, Hacaparaq kəndi
473. Zeynalabdin Qulamov – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
474. Əli Əbdil Cəfərov – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
475. Sadıx Əhmədov – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
476. İbrahim İbrahimov – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
477. Əmir Rəhimov – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
478. Həşim Hüseyinov – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
479. Əkbər Allahverdiyev – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
480. Həsən İbrahimov – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
481. Mürsəl İbrahimov – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
482. Həsənov Məhəmməd Əli oğlu – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
483. Tahar Hüseyinov – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
484. Nəcəf Niftayev – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
485. Usub Məhəmmədov – Zəngibasar, Şöllü-Dəmirçi kəndi
486. Əli Talibov – Qaraqala kəndi
487. Bəylər – Vedibasar, Avşar kənd şura sədri
488. Cəfər Qurban oğlu – Vedibasar, Avşar kəndi
489. Xanverdi İsmayıl oğlu – Vedibasar, Xalisa kəndi
490. Pir Murad – Vedibasar, Yengicə kəndi

491. Xurşud – Vedibasər, Xalısə kənd şurə sədri
492. Heydər xan – Vedibasər, Cımən kəndi
493. Kərim Məhəmmədov – Zəngibasər, Aşağı Necili kəndi
494. İrza Nəsirov – Nərimanlı kənd istehlak kooperativinin təftiş komissiyasının sədri
495. Abbas Salahov – İrəvan şəhəri, ziyalı
496. İsgəndər Həsənov – Zəngibasər, Reyhanlı kəndi
497. Qarəş Heydəröv – Zəngibasər, Kolanlı kəndi
498. Təxmür Səfərov – Meğri, Əldərə kəndi
499. Abbas Qaziyev – Meğri, Əldərə kəndi
500. Allahyar Nəsibov – Stepanavan, Qarapala kəndi, müəllim
501. Vəli Cəfərov – Dərələyəz, Qavuşuq kənd şurə sədri
502. Hüseynqulu Quliyev – Sisyan, Urud kəndi
503. Seyid Nəsrullah – Dərələyəz, Almalı kəndi
504. Seyid Heydər oğlu Seyidov – Dərələyəz, Almalı kəndi
505. Paşa bəy Vəkilov – Dərələyəz, Civə kəndi
506. Abbas Əliyev – Vedibasər, Şidli kəndi
507. Şəmil İsmayılov – Vedibasər, Məngük kənd məktəbinin müdiri
508. Ələsrəf Əliyev – İrəvan Pedaqoji Məktəbinin müəllimi
509. Məhərrəm Əhmədov – İrəvan Pedaqoji Məktəbinin müəllimi
510. Yusif Əmiraslan oğlu – Ağbaba, Xozu kəndi
511. Diri Həsən oğlu – Ağbaba, Xozu kəndi
512. Məşədi Teymur Güllücinski – İrəvan, ziyalı
513. Məşədi Məhəmməd Börgeü – İrəvan, ziyalı
514. Mir Yəhya Ələkbər – İrəvan, ziyalı
515. Bəyim Mir Kazımova – İrəvan, ziyalı
516. Kazım Qurbanov – Ağbaba, Oxçuoğlu kəndi
517. İsmayıl Bayram oğlu – Basarkeçər, Zəd kəndi
518. Vəli Vəliyev – Ağbaba, Oxçuoğlu kəndi
519. Heydər Ə. – Ağbaba

520. Kamal – Vedibasar, Ərmik kəndi
521. Kərəm – Vedibasar, Ərmik kəndi
522. Murad – Vedibasar, Ərmik kəndi
523. Əziz Paşayev – (Stepanavan) İlməzli kəndi
524. Molla İbrahim – Dərələyəz qəzası, Ələyəz kəndi
525. Xədicə xanım Mirbabayeva – İrəvan şəhəri
526. Simon Hacı Həmid qızı – İrəvan şəhəri
527. Hacı Məhəmməd bəy – İrəvan şəhəri
528. Əsəd bəy – İrəvan şəhəri, hakim
529. Məhərrəm Xəlilov – Ticarət texnikumun tələbəsi
530. Abbas Seyidov – İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumun müəllimi
531. Əfəndiyeva Fatma Məhəmməd qızı – Dilican qəzası, Çaykənd kəndi
532. Əsəd bəy – İrəvan şəhəri, hakim
533. Abdullayev Vəli – müsavətçi, millətçi, ziyalı, İrəvan
534. Məşədi Xəlil Abdullayev – ziyalı, İrəvan
535. Yusif Məşədi Xəlil oğlu Abdullayev – ziyalı, İrəvan
536. Yaqub Məşədi Xəlil oğlu Abdullayev – ziyalı, İrəvan
537. Həbib Abdullayev – ziyalı, İrəvan

İRƏVANDA AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ ALİ PEDAQOJİ TƏHSİL

1920-ci ildə Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra azərbaycanlı məktəblərini müəllim kadrları ilə təmin etmək üçün pedaqoji hazırlıq kursları və 1924-cü ildə İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumu təşkil edildi. Bütün bunlara baxmayaraq, ali təhsilli azərbaycanlı pedaqoji kadrlara böyük ehtiyac var idi.

Onu da qeyd edək ki, İrəvanda azərbaycanlıların ali təhsil alması müşkül məsələ idi. Bunun obyektiv və subyektiv səbəbləri var idi. Obyektiv səbəb bu idi ki, Azərbaycan dilində ali məktəb yox idi. Ali məktəbdə isə Azərbaycan dilində dərs demək iqtidarında olan cəmisi bir neçə müəllim vardı. Subyektiv səbəb isə ermənilərin ali təhsilli azərbaycanlılara qarşı olan mənfi münasibətləri idi.

İrəvanda fəaliyyət göstərən əmələ (işçi) fakültəsini 1928-ci ildə 12 nəfər azərbaycanlı bitirmişdi ki, onlardan da bir neçəsi elə həmin ildə İrəvan 7 illik azərbaycanlı məktəbinə və gecə kurslarında dərs deməyə göndərilmişdi.

İrəvan əmələ fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsində 1931-ci ildə ədəbiyyat və coğrafiya dərslərini Miryusif Mirbabayev tədris etmişdir.

1920-ci illərdə İrəvanda əmələ fakültəsi təşkil edilmişdi. Təşkil edilmiş fakültənin azərbaycanlı şöbəsi 3 qrupdan ibarət idi. Bu şöbədə təhsil alan tələbələrin əksəriyyəti kəndli balaları, qalanları isə İrəvan 7 illik azərbaycanlı məktəbini bitirənlər idi. Əmələ fakültəsinin tələbələri sırasında Əhməd Qarayevin, Sadiq Sadiqovun, Lala Qazıyevanın, Həmid İsmayılovun və başqalarının da adına rast gəlmək olur. Məlumat üçün onu da bildi-

rim ki, ömrünün 52 ilini İrəvanda Azərbaycan maarifinə həsr etmiş Bağır Abbas oğlu Rzazadə də İrəvan əmələ fakültəsinini bitirmişdir. B.Rzazadə İrəvanda Kirov adına məktəbdə 27 il rus dilini tədris etmişdir. Rus dilinin mahir bilicisi olan Bağır müəllim bu gün də adı fəxrlə çəkilən ziyahlarımızdandır.

1925-ci dərs ilində İrəvanda azərbaycanlı pedaqoji kadrlar hazırlamaq məqsədilə ikiillik kurslar təşkil edildi. İrəvan pedaqoji işçi fakültəsi adı ilə tanınan bu təhsil ocağının 15 il fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, o qədər də böyük uğurlar qazana bilməmişdi. Həmin işçi fakültəsində görkəmli ictimai xadim Rza Vəlibəyov, Mehdi Kazımov, Əli Yüzbaşıyev, Abbas Azəri, Ağa Seyidov və başqaları da dərs deyirdi. Burada dərs deyən müəllimlərin hamısı ali təhsilli idi.

Belə ki bəzi mənbələrdə 1936-cı ildə Ermənistanda fəaliyyət göstərən azərbaycanlı məktəblərində dərs deyən 541 nəfər müəllimdən yalnız 5 nəfərinin ali təhsili olduğu göstərilir. Amma bir sıra mənbələrin verdiyi məlumatlar isə bunun doğru olmadığını əyani şəkildə təsdiq edir. Birincisi, 1923-cü ildə 16, 1925-ci ildə isə 38 nəfər ali təhsil almaq üçün Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrinə göndərilmişdir (2; 7; 8). Düzdür, bunlardan bəziləri ali təhsil aldıqdan sonra İrəvana qayıtmamış, amma bir qisminin geri döndüyü haqda mənbələrdə kifayət qədər məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Bundan əlavə, 1925–30-cu illərdə Rusiyanın müxtəlif şəhərlərində ali təhsil almış, İrəvanda milli maarifçiliyin inkişafına böyük töhfələr vermiş İrəvan ziyahlarından Rəhim Allahverdiyev, Mustafa Hüseyinov, Həbib Məhəmmədzadə, Rza Vəlibəyov, Zəhra Abbasova, Nəsib Əfəndiyev, Tacirə Bağirova, İnsaf Ağazadə, Abbas Azəri, Bəhlul Yusifov, İsgəndər Piri oğlu Musayev, Seyfulla Məhərrəmov, Xəlil Səfərov, Cabbar Məmmədov, Rza Rzayev və başqalarının adlarına rast gəlmək olur.

1927–28-ci tədris ilində İrəvan işçi fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsini 10 nəfər bitirmişdi ki, onlardan da 3 nəfəri ali məktəblərə təhsil almağa göndərilmişdi. 6 nəfəri isə Ermənistan darülfünunda (universitetdə) təhsil alırdılar (6; 7; 8; 33; 34).

1927-ci tədris ilində İrəvan işçi fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsinin nəzdində həm də ikiaylıq hazırlıq kursu açılmışdı. Cəfər Əhmədov kursun müdiri, Həbib Məhəmmədzadə, Salman Rəhimov isə hazırlıq kursunda müəllim kimi fəaliyyət göstərirdilər.

İrəvan işçi fakültəsinin türk şöbəsinin ikiaylıq hazırlıq kursunun müdavimləri öz müəllimləri ilə birlikdə. Kursun müdiri Cəfər Əhmədov, sağda müəllim Həbib Məhəmmədzadə, solda isə Salman Rəhimov

1925-ci ildə İrəvanda ermənilər üçün pedaqoji institut təşkil ediləndə Ermənistan KP MK yanında “Azsaylı xalqlar şöbəsi”nin müdiri Bala Əfəndiyevin, Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində fəaliyyət göstərən “Azsaylı xalqlar bürosu”nun sədri Mehdi Kazımovun, “Zəngi” qəzetinin məsul redaktoru Mustafa Hüseyinovun və digər qeyrətli azərbaycanlı ziyalıların həmin pedaqoji institutun nəzdində azərbaycanlı şöbəsinin yaradılması təklifi Ermənistanın şovinist dairələri tərəfindən qəbul edilməmişdi.

1928–29-cu tədris ilində Azərbaycan Dövlət Darülfünunda (universitetində) təhsil almaq üçün Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılara 8 yer ayrılmışdı. Amma bu yerə İrəvan işçi fakültəsini bitirən tələbələrdən bir nəfər göndərilmişdi. Qalan yerlərə isə II dərəcəli məktəbi bitirənlərdən göndərilmişdi (1; 50).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, İrəvanda iki işçi fakültəsi fəaliyyət göstərirdi ki, onların da hər birinin azərbaycanlı şöbəsi var idi. Onu da qeyd edim ki, 1936-cı illərdə erməni şovinist dairələri tərəfindən hər iki işçi fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsinin fəaliyyəti dayandırılmışdı.

Mənbələrin verdiyi məlumatlardan aydın olur ki, 1931-ci ildə Ermənistanda fəaliyyət göstərən ali məktəblərin nəzdində azərbaycanlı şöbələrinin açılması nəzərdə tutulsa da, erməni şovinist dairələri tərəfindən bu məsələlər öz həllini tapmamışdı. İşçi fakültəsi öz fəaliyyətinin 15 ili ərzində çox az kadr yetişdirmişdi. Hələ 1935-ci ildə fakültənin işi ilə əlaqədar məlumatlarda bildirilir ki, işçi fakültəsinin azərbaycanlı şöbəsində cəmi 18 nəfər tələbə təhsil alır. Əli Həsənov, Yaqub Aliyev, Yusif Sədiyev və digər tələbələr həmin fakültənin məzunları olmuşlar.

1935-ci ildə Gümrüdə və Dilicanda təşkil edilmiş ikiillik Qiyabi Pedaqoji Müəllimlər İnstitutu da bu işdə böyük uğurlar qazana bilmişdi. 1943-cü ildə Gümrü ikiillik Qiyabi Pedaqoji İnstitutunu 31 nəfər azərbaycanlı bitirmişdir ki, onlar da azərbaycanlı kəndlərinə müəllim göndərilmişdilər. Amma bütün bunlara baxmayaraq, azərbaycanlı məktəblərində pedaqoji kadrlara olan tələbat daha çox idi. Onu da qeyd edək ki, Gümrüdə təşkil edilmiş ikiillik Qiyabi Pedaqoji İnstitutda Bakıdan dəvət edilmiş prof. Əhməd Seyidov – pedaqogikadan, Muxtar Qasımov marksizm-leninizmdən, Məmmədağa Şirəliyev Azərbaycan dilindən, M.Əbbasov isə psixologiyadan dərs deyirdilər.

1937-ci ildə İrəvanda ikiillik müəllimlər institutunun 40 nəfərlik azərbaycanlı şöbəsi də açılmışdır. Azərbaycanlı şöbəsinə ərizə verən 83 nəfərdən 34 nəfəri tələbə adını qazana bilmişdir ki, onlardan da 18 nəfəri əyani, 16 nəfəri isə gündüzlər müəllimlik etməklə, axşam növbəsində təhsil alırdılar. Bunlardan 5-i qadın idi. Burada Azərbaycandan dəvət edilmiş müəllimlər də dərs deyirdilər. Tələbələr lazımı dərs vəsaitləri ilə təmin olunmadıqları üçün texnikumlara aid dərs kitablarından istifadə etməyə məcbur olurdular.

27 yanvar 1936-cı ildə İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutun azərbaycanlı şöbəsinin açılması da azərbaycanlı məktəblərinin ali təhsilli pedaqoji kadrlarla təmin edilməsində müəyyən irəliləyiş yaratmışdır. Həmin dövrdə hər yerdə olduğu kimi, İrəvanda da qiyabi təhsil müəssisələri müəllimlərin ixtisasını artırmaq sahəsində çox böyük rol oynayırdı. Ermənistanda azərbaycanlı müəllim və gənclərə ali təhsil vermək kimi məsul vəzifə isə İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutun azərbaycanlı şöbəsinin üzərinə düşürdü. Burada təhsil müddəti 5 il idi. İnstitutda ədəbiyyat, coğrafiya, fizika və tarix ixtisasları üzrə kadrlar hazırlanırdı. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, 1936–1939-cu illərdə Nəzər Paşayev İrəvanda həm Azərbaycanlı Pedaqoji məktəbində, həm də İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutunda Tarix fənnini tədris etmişdir. Bəhlul Yusifov da 1937-ci ildən 1943-cü ilə qədər Qiyabi Pedaqoji İnstitutda dərs demişdir. Müzəffər Nəsirli də 1936-cı ildən 1941-ci ilə qədər həmin təhsil ocağında Azərbaycan dili və ədəbiyyatını tədris etmişdir. M.Nəsirli həm Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbində, həm də Ali Partiya məktəbində dərs deyirdi.

Azərbaycanlı məktəblərində coğrafiya və tarix müəllimlərinə böyük ehtiyac olduğundan həmin ixtisaslara qəbulun vaxtı

1937-ci il aprel ayının 10-a qədər uzadılmışdı. Qiyabi Pedaqoji İnstitutun ilk məzunları arasında vaxtilə Amasya rayonunun məarif şöbəsinin müdiri işləmiş Həbib Əkbərov, qabaqcıl müəllimlərdən İbrahim Məhəmmədov, Müslüm Cəfərov, Babaxan Kərimov, Lətif Hüseynov, Həmid Hübətov, Əkbər Süleymanov və başqaları vardır.

İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutun 1944/45-ci tədris ilində yay imtahan sessiyasını uğurla başa vurmuş əlaçı tələbələrədən Billur Eyvazova, Bayram Çobanzadə, Laləzar Nağıyeva, Sidiqə Qafarova, Abbasəli Sadıxov, Məiş Abbasov, Eyvaz Eyvazov, Sarı Bağırov, Hüseyn Zeynalov, Səriyyə Həsənova, Kamil Haqverdiyev və başqalarının mükafatlandırılması barədə məlumatlara da mənbələrdə rast gəlinir.

Qiyabi institutun azərbaycanlı şöbəsinə Ermənistanın azərbaycanlılar yaşayan bütün bölgələrindən – Vedibasar, Basarkeçər, Ağbaba, Zəngibasar, Qafan və s. bölgələrindən tələbə qəbul edilirdi. 1945-ci ildə institutun azərbaycanlı şöbəsinin dekanı vəzifəsində çalışmış Fərhad Fərhadovun verdiyi məlumatlardan məlum olur ki, 1944/45-ci tədris ilində azərbaycanlı şöbəsində 3 fakültə üzrə təhsil alan azərbaycanlı tələbələrin sayı 252 nəfər olmuşdur.

Bütün azərbaycanlı məktəblərində, azərbaycanlı pedaqoji texnikumunda, azərbaycanlı kənd təsərrüfatı texnikumunda mövcud olan problemlər İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutun azərbaycanlı şöbəsində də mövcud idi. Belə ki tələbələrin lazımı tədris materialları və mədəni xidmətlə təmin edilməməsi – bütün bunlar tədrisin yüksək səviyyədə qurulmasına, keyfiyyətinə mənfi təsir göstərməyə bilməzdi. Erməni şovinistlərinin bütün sahələrdə azərbaycanlılara qarşı yürütdüyü məkrli siyasət burada da özünü qabarıq şəkildə göstərirdi.

Bir sıra çətinliklər və problemlər üzündən 1945/46-cı tədris ilinin yay sessiyasında 250 nəfər tələbədən yalnız 107 nəfəri iştirak edə bilmişdir.

Mənbələrdən məlum olur ki, uzaq bölgələrdən gəlmiş həmin 107 nəfər azərbaycanlı tələbə yay sessiyası müddətində yataqxana və eləcə də başqa lazımı şərait və s. vəsaitlərlə təmin edilməmişdi. Amma bütün bunlara baxmayaraq, qiyabi institutun azərbaycanlı şöbəsi fəaliyyətini uğurla davam etdirirdi.

Əvvəlki tədris ilinə nisbətən 1948-ci tədris ilinin göstəricilərinin daha müvəffəqiyyətli olduğu haqqında məlumatlar mövcuddur. Belə ki, bu uğurlu göstəricilərin əldə olunması tələbələrin 1948-ci tədris ilinə kimi lazımı vəsaitlərlə, ədəbiyyatla daha yaxşı təmin edilmələri ilə bağlıdır. 1948-ci tədris ilinin yanvar ayının birinci yarısında qiyabi pedaqoji institutun azərbaycanlı şöbəsinin tələbələrinin qış imtahan sessiyasında mütəşəkkil iştirakı və yüksək bilik nümayiş etdirərək uğurlu nəticələr əldə etmələri də bunu bir daha təsdiq edir. 1948-ci tədris ilinin qış imtahan sessiyasında iştirak edən 200 tələbədən 10 nəfəri qeyri-qənaətbəxş qiymət almışdır. Onu da qeyd etmək ki, cəmi 12 gün davam edən qış imtahan sessiyasında iştirak edən tələbələrin 95 faizi təhsil işçiləri idi. Məlumatlardan aydın aydın olur ki, qiyabi institutun İrəvanda və eləcə də bölgələrdə qabaqcıl təhsil işçiləri olan Taqdiq Əmiraslanov, Həsən Şəkəraliyev, Taqdiq Novruzov, Eyvaz Eyvazov, Qadir Məmmədov, Məhərrəm Nəsirov və başqaları 1948-ci tədris ilinin qış imtahan sessiyasını uğurla başa vurmuş və əlaçı tələbə adını qazanmışlar. 1948-ci ildə qiyabi pedaqoji institutun daşnak rəhbərliyi azərbaycanlı şöbəsinin coğrafiya fakültəsinin bağlanması haqqında qərar qəbul edir. Azərbaycanlı şöbənin rəhbərliyi və tələbələr həmin fakültənin açılmasına dair bir sıra tədbirlərə əl atsalar da, buna nail ola bilməmişlər.

Sözsüz ki, erməni şovinst dairələrinin atdığı bu məqsədyönlü addım qiyabi pedaqoji institutun azərbaycanlı şöbəsinin gələcəkdə bağlanması, yaxud da deportasiyasına zəmin hazırlamaqdan ibarət idi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan məktəblərini ali təhsilli müəllim kadrları ilə təmin etmək üçün 1925-ci ildə İrəvanda yaradılmış Erməni Pedaqoji İnstitutunun 1945-ci ildə azərbaycanlı şöbəsi təşkil edilir və Zaman Vəliyev həmin şöbənin müdiri təyin edilir.

Zaman Vəliyev

Zaman Mahmud oğlu Vəliyev 1912-ci ildə Basarkeçər rayonunda anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. Oranı bitirdikdən sonra bir müddət Pedaqoji Texnikumda, İrəvan azərbaycanlı məktəbində dərs demişdir. 1945-ci ildə Pedaqoji İnstitutun azərbaycanlı şöbəsi təşkil edilir və ora dekan vəzifəsinə təyin edilir. Zaman müəllim cəmi 3 il həmin vəzifədə

çalışmışdır. 1949-cu ildə azərbaycanlıların öz doğma yurdlarından deportasiya edilməsi ilə yanaşı, Pedaqoji İnstitutun azərbaycanlı şöbəsi də deportasiyaya məruz qalır. Digər soydaşlarımız kimi Zaman Vəliyev də Bakı şəhərinə köçməyə məcbur olur. Zaman müəllim 1950-ci ildə Maarif Nazirliyində bir müddət məsul vəzifədə çalışmış, 1960-cı ildə isə Xarici Dillər İnstitutunun “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı” kafedrasında çalışmışdır. Z.Vəliyev “Basarkeçər rayonunun zirvələri” adlı namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək, filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. Sonralar dosent elmi adına layiq görülən Z.Vəliyev 1967-ci ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

Pedaqoji İnstitutun azərbaycanlı şöbəsində Azərbaycan dili və ədəbiyyat, tarix, coğrafiya, fizika-riyaziyyat ixtisasları üzrə fakültələr fəaliyyət göstərmişdir. 1945-ci ildə pedaqoji instituta ilk tələbə qəbulunun həyata keçirilməsi işində Zəngibasar Rayon Partiya Komitəsinin I katibi olmuş Rza Rzayevin, Vədi Rayon Partiya Komitəsinin I katibi olmuş Əli Məmmədovun və başqa azərbaycanlı ziyalıların böyük rolu olmuşdur. Belə ki onların ciddi səyi nəticəsində Vədi rayonundan 21, Zəngibasar rayonundan isə 20 nəfər pedaqoji instituta qəbul olmaq üçün ərizə vermişdir. Mənbələrdən məlum olur ki, ilk qəbul imtahanlarının vaxtı 1945-ci il sentyabr ayının 10-dək davam etmiş, dərslərin isə sentyabr ayının 17-də başlanmışdır.

1946-cı ildə isə pedaqoji institutun azərbaycanlı şöbəsinin yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz ixtisaslarına 120 nəfər tələbə qəbul edilmişdir. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutu ilə bağlanan müqaviləyə görə həmin ixtisaslar üzrə dərs demək üçün Bakıdan 17 müəllim dəvət olunmuşdu.

1946-cı ildə yerli gənc müəllimlərdən elmi işçilər hazırlamaq üçün isə 6 müəllimə aspiranturada tarix, dil-ədəbiyyat, coğrafiya, riyaziyyat, fizika və pedaqoji ixtisaslar üzrə yer verilmişdir. Onlar Bakı, Moskva və digər şəhərlərə elmi axtarışlar məqsədilə ezam edilirdilər.

Pedaqoji İnstitutun azərbaycanlı şöbəsində təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində, tələbələrin üzləşdiyi problemlərin, çətinliklərin aradan qaldırılmasında ilk partiya təşkilatının katibi İsmayıl Şükürzadənin və partiya təşkilatının II katibi Bilal Hüseynovun da böyük xidmətləri olmuşdur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, İrəvan Pedaqoji İnstitutunun 4 fakültəsində Azərbaycan bölməsi var idi: dil-ədəbiyyat, fizika-riyaziyyat, tarix və coğrafiya. İrəvan Pedaqoji İnstitutunun azərbaycanlı şöbəsinin təşkil edilməsini institutun daşnak rəhbərliyi

heç cür həzm edə bilmirdi. Azərbaycanlı şöbəsinin yaranmasının 2 illik fəaliyyətini araşdırmaq üçün institutun direktoru

Qadir İsmayilzadə

Ağüzümtsyanın əmri əsasında professor Şavarşyanın sədrliyi ilə komissiya təşkil edilir. 22 iyun 1947-ci ildə İrəvan Pedaqoji İnstitutunun elmi şurasının iclasında komissiyanın təklifi əsasında təhsil müddəti 4 il olmaqla, Azərbaycan bölməsinin dekanlıqlarını birləşdirib dekan müavinlərini azərbaycanlılardan təyin etmək haqqında elmi şura tərəfindən qərar qəbul edilir (6; 7; 8).

28 sentyabr 1948-ci ildə İrəvan Pedaqoji İnstitutuna X.Abovyanın adı verilir. Onu da qeyd etmək ki, cəmi üç il fəaliyyət göstərən İrəvan Pedaqoji İnstitutunun azərbaycanlı şöbəsinin əsaslı buraxılışı olmamışdır.

Sonralar Azərbaycan elminin inkişafına öz töhfələrini vermiş AMEA-nın müxbir üzvü Zərifə Budaqova, professor Bağır Bağirov, fizika-riyaziyyat elmləri namizədi, dosent Qasım Mustafayev, filologiya elmləri namizədi Zəhra Əliyeva, ictimai xadim Qadir İsmayilzadə və onlarla tələbə təhsillərini Bakı şəhərindəki keçmiş Lenin adına API-də davam etdirməli olmuşlar.

SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il və 10 mart 1948-ci il tarixli qərarı ilə yüz mindən artıq azərbaycanlı öz tarixi torpaqlarından deportasiya edildi.

O cümlədən İrəvan Pedaqoji İnstitutun Azərbaycan şöbəsi də 1948-ci ildə deportasiyaya məruz qaldı. Burada təhsil alan azərbaycanlı tələbələr Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutun müvafiq fakültələrinə köçürüldülər.

6 illik fasilədən sonra 1954-cü ildə Xaçatur Abovyan adına İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutun Azərbaycan bölməsi yenidən

bərpa olundu. Pedaqoji institutun bərpa olunan azərbaycanlı şöbəsi ilk illərdə dil-ədəbiyyat və tarix fakültələri ilə təmsil olunurdu. Sonrakı illərdə isə fizika-riyaziyyat, təbiət və coğrafiya ixtisasları üzrə müəllim kadrlar hazırlayan yeni fakültələr təşkil edilmişdi. Onu da qeyd edim ki, institutda Azərbaycan dili və ədəbiyyatı ixtisasından başqa, bütün ixtisaslar müvafiq erməni kafedralarında təmsil olunmuşdu. Kafedraya əvvəllər görkəmli yazıçı, böyük ədəbiyyatşünas alim **Əkbər İrəvanlı** rəhbərlik etmişdir.

Əkbər İrəvanlı

Ə.İrəvanlı (Süleymanov) 1921-ci il iyulun 17-də İrəvan şəhərində, milli mədəniyyətimizin, incəsənətimizin keşiyində duran böyük incəsənət xadimi, İrəvanda Azərbaycan teatrının sütunlarından biri olan Yunis Nurinin ailəsində dünyaya göz açmışdır. Əkbər Yunis oğlu Süleymanov İrəvan şəhərində Əzizbəyov adına orta məktəbi bitirdikdən sonra 1943-cü ildə İrəvan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin Şərq şöbəsinə daxil olmuş, 1948-ci ildə isə oranı bitirmişdir. İlk əmək fəaliyyətinə 1938-ci ildə İrəvanda Azərbaycan dilində nəşr edilən "Sovet Ermənistanı" qəzetində ədəbi işçi kimi başlayan Əkbər müəllim sonralar qəzetdə məsul katib, tərcüməçi kimi çalışmışdır. Əkbər müəllim Ağbabada, Basarkeçərdə bir müddət müəllim işləmişdir. Nasir, dramaturq Əkbər İrəvanlı 1940-cı illərdə Ermənistan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin azərbaycanlı bölməsinin 20 ildən artıq katibi vəzifəsində çalışmışdır. O, 1940-cı ildən keçmiş SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvü olmuşdur. Əkbər İrəvanlı 1947-ci ildə namizədlik dissertasiyasını müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, müharibədən sonrakı dövr İrəvan

ədəbi mühitində yeni və gənc yaradıcı qüvvələr meydana gəldi. Bunlardan ən məhsuldar işləyəni geniş yaradıcılıq diapazonuna malik olan, İrəvan ədəbi mühitində diqqətçəkən qələm sahiblərindən biri Əkbər İrəvanlı idi. Əkbər İrəvanlı 1959-cu ildə dosent elmi adına layiq görülmüşdür. Ə.İrəvanlının Azərbaycanın görkəmli şair və yazıçıları, ziyalılarında Mir Cəlal, Şıxəli Qurbanov, Abbas Zamanov, Heydər Hüseynov, Məmməd Cəfər, Hüseyn Arif, Əhməd Cəmil, Hüseyn Hüseynzadə, Məmməd Aslan, Əkbər Bayramov, İbrahim Mollayev, Əziz Şərif, İsmayıl Şıxlı, Nəsim Əfəndiyev, Müzəffər Nəsilri və başqaları ilə olan dostluq və yaradıcılıq əlaqələri bir daha onun ədəbi aləmdə olan yeri və rolunu təyin edir. İrəvanda Azərbaycan dilində nəşr edilən “Ədəbi Ermənistan” almanaxları da onun bilavasitə rəhbərliyi altında işıq üzü görmüşdür. O, İrəvan Dövlət Universitetində Azərbaycan ədəbiyyatı müəllimi olmuşdur (1950–1965). X.Abovyan adına İrəvan Pedaqoji İnstitutunda Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasının müdiri işləmişdir (1956-cı ildən). Erməni və Azərbaycan ədəbi əlaqələri sahəsində ardıcıl tədqiqat aparmış, erməni yazıçılarının əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Ə.İrəvanlı gözəl tərcüməçi, istedadlı tədqiqatçı, yazıçı, publisist və ədəbiyyatşünas alim kimi bir sıra elmi tədqiqat və bədii əsərlərin müəllifidir. Onun

Q.İsmayilov

“Mənim günəşli ölkəm” (1947), “Azad” (1964), “Gözəllik və səadət nəğmələri” (1964), “Yay gecəsində” (1967), “Qəlbinin çırağı” (1979), “Yeddinci övlad anası” (1982) və başqa əsərləri işıq üzü görmüşdür. Ə.İrəvanlıdan sonra kafedraya filologiya elmləri namizədi Knyaz Mirzəyev rəhbərlik etmişdir. Kafedrada filologiya elmləri namizədləri Lətif Hüseynzadə, Məsim

Məmmədov, Məhərrəm Hüseynov, Hüseyn İsmayılov, Aidə Salahova, Mehdi Həsənov, Məhərrəm Bayramov, Şövkət Kərimov,

Knyaz Mirzayev

Vilayət Əliyev, baş müəllimlər Zoya Səfərova, Cahangir Hüseynov, Kifayət Qasıмова, Azər Bayramov və başqaları fəaliyyət göstərirdilər.

İnstitutun azərbaycanlı şöbəsində uzun illər psixologiya fənnini görkəmli alim,

Əməkdar elm xadimi, psixologiya elmləri doktoru, professor Əkbər Bayramov, fəlsəfə elmləri namizədi, dosent Sabir Səfərov – fəlsəfə, tarix elmləri namizədi İsrəfil Məmmədov – tarix, baş müəllim Fərrux Rzayev isə pedaqogika fənnini tədris edirdilər. Əməkdar rəssam Cabbar Quliyev 1961-ci ildən 1988-ci ilə kimi institutda təsviri sənət, incəsənət tarixi və estetikadan dərs demişdir.

İsrəfil Məmmədov

1960-cı illərdə institutda yazıçı, dilçi-alim Mehdi Həsənov da Azərbaycan dili fənnini tədris etmişdir. 1980-ci illərdə institutun azərbaycanlı şöbəsində siyasi iqtisad fənnini isə Həsən Səfərov tədris etmişdir.

İrəvan Pedaqoji İnstitutunun azərbaycanlı şöbəsində uzun müddət böyük əmək

Aidə Salahova

Fərrux Rzayev

sərf edən müəllimlərdən biri də görkəmli tədqiqatçı-alim, pedaqoq **Lətif Talıb oğlu Hüseynzadə**dir. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Lətif Hüseynzadə 1903-cü ildə Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. Azərbaycan ziyalılarının yaşlı nəslinə mənsub olan Lətif müəllim ilk təhsilini o zamanlar Naxçıvanda fəaliyyət göstərən ruhani məktəbində aldıqdan sonra, “Xeyriyyə”, “Ruşdiyyə” adlı yeni tipli üsuli-cədid məktəblərində təhsil almışdır. L.Hüseynzadə Hüseyn Cavid, Şeyx Məhəmməd Rasizadə, Əlirza Rasizadə, İbrahim Xəlil Axundov, Əbdüləzim Rüstəmov, Xəlil Hacılarov kimi görkəmli ziyalı və pedaqoqlardan dərs almışdır. L.Hüseynzadə 1921-ci ilin əvvəllərində Naxçıvanda nəşr edilən “Cavanlar həyatı” adlı mətbuat orqanında bir müddət mürəttib və müxbir kimi fəaliyyət göstərmişdir. Lətif müəllim 1928–29-cu illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin ilk mətbuat orqanı olan “Student-jurnalist” qəzetinin yaradıcılarından biri olmaqla yanaşı, həm də qəzetin müxbiri kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, 1923-cü ildə Ali Pedaqoji İnstitutda, sonra isə Azərbaycan Dövlət Universitetində ali təhsil almışdır. Azərbaycan Dövlət Universitetində Həbib bəy Mahmudbəyov, Həmid bəy Şahtaxtılı, Abdulla Şaiq, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Bəkir Çobanzadə, məşhur türk pedaqoqu Fuad Körpülü, A.Makovelski, İsmayıl Hikmət, rus dili alimi akademik Marir və başqaları Lətif müəllimə dərs demişlər.

Lətif Hüseynzadə

1930-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirən Lətif müəllim təyinatla İrəvan Pedaqoji Texnikumunda bir neçə il dərs demişdir. 1954-cü ildən isə o, İrəvan Pedaqoji İnstitutunun yenidən bərpa olunan Azərbaycan şöbəsinə dəvət edilir və 1970-ci illərə qədər burada çalışır. Əməkdar müəllim Lətif Hü-

seyhzadə zəngin həyat yolu keçmiş, "İstiqlal" ordeni ilə təltif edilmişdir. O, bu gün də minnətdarlıqla yad edilən görkəmli ziyalılarımızdandır.

İrəvan Pedaqoji İnstitutunun məhsuldar fəaliyyət göstərən müəllim və alimlərindən biri də **Məhərrəm Hüseynov** olmuşdur.

Hüseynov Məhərrəm Abbasəli oğlu 1945-ci ildə Göyçə mahalının Çəmbərək bölgəsinin Şorca kəndində anadan olmuşdur. Şorca kənd yeddiillik (1960), Ardanış kənd onbirillik (1964) məktəbini bitirmişdir. 1964–1969-cu illərdə S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) filologiya fakültəsində təhsil almışdır. 1969–1971-ci illərdə baş leytenant hərbi rütbəsi ilə Sovet ordusunda motoatıcı rota komandiri kimi qulluq etmişdir. 1971–1975-ci illərdə Göyçə mahalının Ardanış və Ağbulaq kənd orta məktəblərində Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi kimi pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir. 1975–1989-cu illər ərzində X.Abovyan adına İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda baş müəllim və dosent kimi çalışmışdır. Azərbaycan Texniki Universitetində işlədiyi illərdə (1989–2001), Bakı Özəl Türk liseyində, Anadolu Türk liseyində, "Araz" hazırlıq kurslarında, Müəllimləri təkmilləşdirmə və ixtisasdöyüşmə kurslarında dərs demişdir. 2001-ci ildən Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında işləyir. Həmin ildən o, filologiya fakültəsinin dekan müavini dir.

M.Hüseynov 10-dan çox kitabın, 100-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir. Onun əsərləri Rusiya Federasiyasında, Ukraynada, Qazaxıstanda, Türkiyədə, Ermənistanda və digər xarici ölkələrdə çap olunmuşdur.

Məhərrəm Hüseynov

M.Hüseynov 1982-ci ildə "Mirzə İbrahimovun romanlarının dili və üslubu mövzusunda namizədlik, 2013-cü ildə isə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası 27 iyun 2014-cü il tarixli qərarı ilə M.A.Hüseynova filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi vermişdir. Professor M.Hüseynov Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində elmi və pedaqoji fəaliyyətini bu gün də uğurla davam etdirir.

Pedaqoji İnstitutun Azərbaycan bölməsinin səmərəli fəaliyyət göstərməsində və tədris prosesinin təşkilində Azərbaycanın Bakıdan dəvət olunmuş bir sıra görkəmli alimlərinin – akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun, akademik Əli Sultanlının, AMEA-nın müxbir üzvləri Əbdüləzəl Dəmirçizadənin, Əziz Mirəhmədovun, filologiya elmləri doktorları, professorlar Xalid Əlimirzəyevin, Yəhya Seyidovun, Abbas Zamanovun, İnayət Bektaşinin, Aydın Hacıyevin, Mürsəl Həkimovun, Alməmməd Alməmmədovun, Müseyib Məmmədovun, Nizami Xudiyevin, Zeynal Tağızadənin, Firudin Hüseynovun, Vaqif Arzumanlının, dosent Məmmədbağır Hidayətadənin, dosent Bilal İbrahimovun, dosent Yunis Məmmədovun, dosent Azər Hüseynovun böyük əməyi olmuş, onlar müxtəlif vaxtlarda mühazirələr oxumuşlar.

İrəvan Pedaqoji İnstitutu

Soldan: Hüseyn İsmayilov, Knyaz Mirzəyev, İnayət Bektaş, Fərrux Rzayev, Məhərrəm Hüseynov və Məsim Məmmədov imtahan götürərkən. İyun, 1987-ci il

ПЕД. ИНСТИТУТ

ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

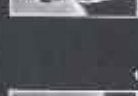
(Азербайджанский сектор)

Доктор Ф. Турфанбаев

Степанян А. Емилевич

1958

1959

Bu sahədə professor Bayram Əhmədovun, elmlər doktoru Elməddin Əlibəyzadənin, pedaqoji elmlər doktoru, professor Hüseyn Əhmədovun, Qənbər Hüseynovun və başqalarının da əməyi olmuşdur. Yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz görkəmli ziyalılar müxtəlif illərdə institutun azərbaycanlı şöbəsində müxtəlif ixtisasların ən mühüm məsələləri ilə bağlı mühazirələr oxumuşlar.

Birinci sırada soldan ikinci – Akif Seyidov, onun sağında – Hətəm Qurbanov, ikinci sırada soldan ikinci – Həmid, onun sağında – Soltan Hüseynov, onunla yanaşı oturan – Kamil Sadıqov, 3-cü cərgədə soldan 1-ci – Nurəddin İbrahimov, onun solunda – Məmməd Əliyev, onun yanında oturan Bahadır Xasməmmədov və başqaları

Professor Fərhad Fərhadov, biologiya elmləri doktoru, professor Rəhim Allahverdiyev, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru M.Cavadov, tarix elmləri doktorları, professorlar Həmid Əliyev, Mehdi Eri-vanski, tarix elmləri namizədləri İsmayıl Şükürzadə və Bəhlul Yusifovun da elmi-pedaqoji fəaliyyətləri institutun azərbaycanlı şöbəsi ilə sıx bağlı olmuşdur. Belə ki, müxtəlif illərdə onlar da azərbaycanlı şöbəsində mühazirələr oxumuş, tələbələrin yüksək ixtisaslı kadr kimi hazırlanmasında böyük əmək sərf etmişlər.

Araşdırmalardan məlum olur ki, azərbaycanlı məktəblərinin ali təhsilli pedaqoji kadrlarla təmin

edilməsində İrəvan Pedaqoji İnstitutun azərbaycanlı şöbəsi də böyük rol oynamışdır. 1970-ci illər azərbaycanlı şöbəsinin elmi və pedaqoji fəaliyyətinin ən ahəngdar və məhsuldar illəri olmuşdur. Belə ki bir sıra kafedralarda azərbaycanlı müəllimlərin elmi-tədqiqat əsərləri nəşr edilmiş, bir neçə dissertasiyalar müdafiə edilmişdir.

Pedaqoji institutun adlı-sanlı məzunları arasında AMEA-nın müxbir üzvü Zərifə Budaqovanın, filologiya elmləri doktorları, professorlar Mirəli Seyidov, Bağır Bağirov, İsrafil Abbasov, pedaqoji elmlər doktoru, professor Hüseyn Əmirov, professor İbrahim Bayramov, professor Rüfət Hüseynzadə, filologiya elmləri namizədləri Mehdi Həsənov, Aidə Salahova, Zəhra Əliyeva, uzun müddət İrəvandakı M.F.Axundov adına məktəbin direktoru və keçmiş SSRİ Ali Sovetinin deputatı olmuş görkəmli maarif işçisi Rəziyyə Abdullayeva, görkəmli qələm sahibi Kamil Məmmədov, jurnalist-şair Nəsim Qaramanlı, Xalq artisti Mübariz Tağıyev və başqalarının adları vardır. Uzun müddət Ermənistan Maarif Nazirliyində məktəblər inspektoru vəzifəsində çalışmış Əməkdar müəllim Nurəddin İbrahimov da İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin yetirmələrindədir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, onun Qərbi Azərbaycandakı milli məktəblərimizin tarixinə dair xeyli sayda tədqiqat əsərləri vardır. Bu gün Ermənistandakı Azərbaycan məktəblərinin tarixi ilə maraqlanan tədqiqatçılar üçün həmin əsərlər ən mötəbər mənbələrdir.

Qərbi Azərbaycanda azərbaycanlı məktəblərinin ali təhsilli pedaqoji kadrlarla təmin edilməsində mühüm rol oynamış və orada yaşayan azərbaycanlıların ali təhsil aldığı yeganə ali təhsil ocağı – İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan bölməsi 1988-ci ildə Ermənistandan azərbaycanlıların kütləvi şəkildə köçürülməsi zamanı məcburi olaraq öz fəaliyyətini dayandırdı.

Выпускники

ПЕДАГОГИЧЕСКОГО *ин-та*

ин-та

Филологический факультет

1977-1981 гг. (азербайджанский сектор)

Г. СТЕПАНОВ

К. МИРЗОЕВ

д-р филол. наук

М. БИЧАНОВ

д-р филол. наук

М. ДЗЕВДИЕВ

Ф. РЗАЕВ

С. САФАРОВ

М. ГУСЕЙНОВ

М. МАМЕДОВ

д-р филол. наук

Г. ИСМАЙЛОВ

А. Абдуллаева

В. Васева

Н. Зейнова

З. Садыгова

М. Фахрева

**Hər şəkil
bir tarixdir**

Soldan birinci: Cabbar Əsgərzadə (Bağçaban) şagirdləri ilə birlikdə

Cabbar Əsgərzadə (Bağçabun)

Əsrəf Bayramov şagirdlərinin əhatəsində. İrəvan, 1929-cu il

Mehdiqan İrəvanski

Rza Axundov

Yusif Ramazanov

Saleh Güllücinski

Əziz Nağıyev

Məşəmməd Yusifzadə

Ələmdar Haşimov

Abbas Orucov

Firudin Muğanlinski və müəllimə Cəfərova

Hüseyin İsmayilov

*Qəşəm Şahbazov
İrəvan, 1929-cu il*

Mirzə Bəşirov

Bülbül Kazımova qızı ilə birlikdə

Bala Əfəndiyev

İrəvan, 1930-cu il

*İrəvan Gimnaziyasında
təhsil alan tələbələr*

*Erivanski
4 oktyabr 1907-ci il*

*Əhməd Hacıyev, İrəvan.
Yanvar, 1908-ci il*

*Mirzə Cəbbar Əsgərzadə (Bağçaban)
öz şagirdləri ilə*

*Cabbar
Məcnunbəyov*

*İrəvan azərbaycanlı qadınlar klubu,
Bülbul Kazımova azərbaycanlı qadınlar klubunun
ilk üzvləri arasında, 1926-cı il*

*Sağdan: riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru Mirfaiq Heydərov,
kimya elmləri doktoru prof. Əyyub Əzizov, filologiya elmləri doktoru,
prof. Cəfər Cəfərov, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent Cəlal Allahverdiyev.
23 avqust 2017-ci il*

*Fizika-riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru Hacı Mirbayram Heydərov,
riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru Mirfaiq Heydərov, filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent Cəlal Allahverdiyev və başqaları.*

1998-ci il

*Sağdan: riyaziyyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Mirfaiq Heydərov,
professor Cəfər Cəfərov, kimya elmləri doktoru, professor Əyyub Əzizov,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Cəlil Allahverdiyev.*

2017-ci il

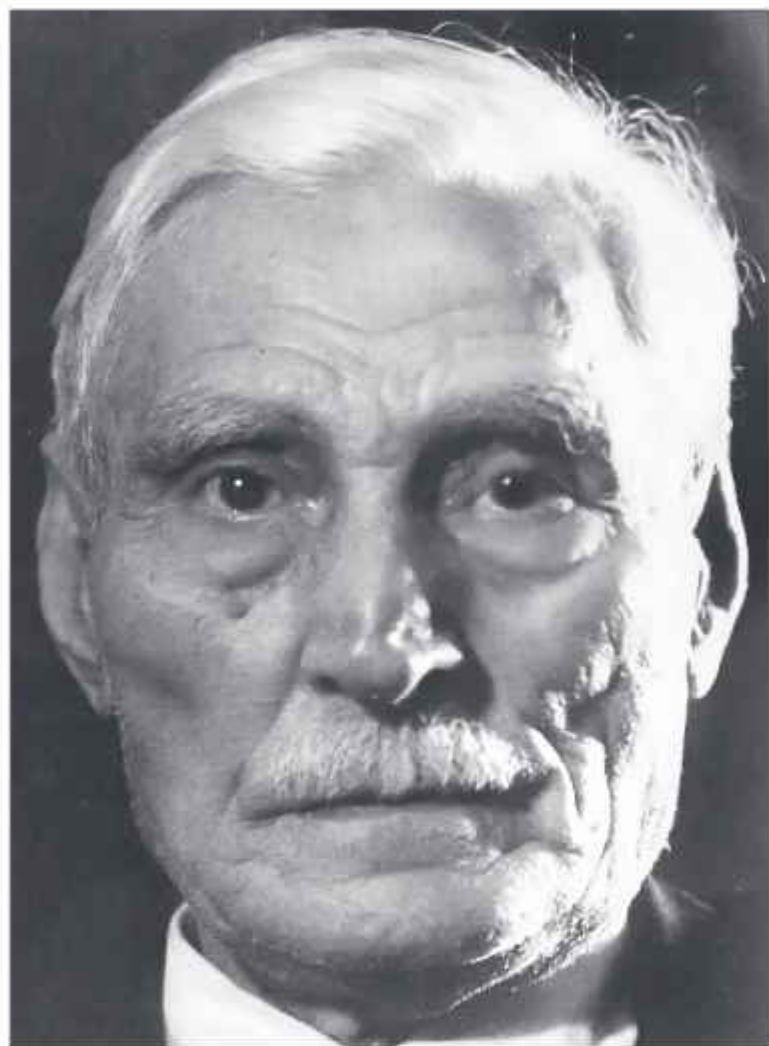

*Zəngibasar rayonu, Yuxarı Necli tam orta məktəbinin
3-cü sinif şagirdləri Nəzakət müəllimə ilə birlikdə. 1982-ci il*

*Sağdan birinci Həbib Həsənov.
"Sovet Ermənistanı" qəzetinin baş redaktoru*

Cabbar Əsgərzadə (Bağçaban)

*Zəngibasar rayonu, Yuxarı Necili kənd tam orta məktəbinin şagirdləri
Sabir müəllimlə birlikdə. 1983-cü il*

*Cabbar Bağçabamın qızı Zəminə xanım
oğlu Zöhrabla birlikdə*

Cabbar Bağçaban şagirdləri ilə birlikdə

*Sultanov İsfəndiyar bəy Məhəmmədəli oğlu.
Sankt-Peterburq, 1905-ci il*

Ağabəy Bağırbəyov
Kiyev Universitetinin hüquq fakültəsinin tələbəsi,
1912-ci il

Cabbar Məcnunbəyov

İrəvan Azərbaycanlı müəllimlər kursu. 10 avqust 1932-ci il

*İrəvan Pedaqoji İnstitutunun azərbaycanlı şöbəsinin 1-ci kurs tələbələri Əli Bayramov, Bağır Bağırov və Kamil Qurbanov.
İrəvan, 1947-ci il*

"Sovet Ermənistanı" qəzetinin baş redaktoru Zərbəli Qurbanov pedaqoji elmlər doktoru Hüseyn Əhmədov və pedaqoji elmlər namizədi dosent Miri Qənbərovlə qəzetin redaksiyasında

*Aşıq Pəri məclisi.
"Sovet Ermənistanı" qəzetinin redaksiyasında. 1986-cı il*

*"Sovet Ermənistanı" qəzetinin reduksiya heyətinin üzvləri.
Aşağıda soldan: Əsrəf Bəyramov, Lətif Hüseynov;
yuxarıda İsmayıl Şükürzadə və Hidayət Hüseynov*

*Sultanova Tərən xanım, qardaşı
İsfəndiyar bəyin həyat yoldaşı – türk qızı.
İstanbul, 1913-cü il*

*Tərlan xanım, uşaqları Fəridə xanım
Sultanzadə və Nuşirəvan Sultanzadə.
Bakı, 1937-ci il*

Tağı Baxışov, Yusif Kazımov və başqaları. 24 iyul 1925-ci il

Zangibasar rayonu Yuxarı Necili kənd tam orta məktəbinin 6-cı sinif şagirdləri riyaziyyat müəllimləri Nazpəri müəllimə ilə birlikdə, 1982-ci il

Zəngibasar rayonu Yuxarı Necili kənd tam orta məktəbinin 2-ci sinif şagirdləri müəllimələri Arifə və Svetlana xanımla birlikdə. 1982-ci il

*Zəngibasar rayonu Yuxarı Necili kənd tam orta məktəbinin şagirdləri
riyaziyyat müəllimi Raya müəllimə ilə birlikdə*

Həbib Həsənov "Sovet Ermanistanı" qəzeti redaksiyasında

*Əsrəf Bayramov müəllim yoldaşları ilə birlikdə.
Dərəçiçək, 2 iyul 1934-cü il*

*Soldan birinci: Cəfər Cəfərov, Həsən Mirzəyev, R.Daşçiyeva,
Adilə Hacıyeva, Zeynal Tağızadə, Əbdüləzəl Dəmirçizadə,
İsmayıl Əfəndiyev, Abbasqulu Məhərrəmov, Azər Hüseynov*

*"Sovet Ermənistanı" qəzeti redaksiyası. Şair Məmməd Aslanla görüş.
İrəvan, 1987-ci il*

İrəvan azərbaycanlı müəllimləri Dərəçiçəkdə, 1931-ci il

*Yuxarıda soldan: Əli Bayramov,
Əsrəf Bayramov. Mübariz Əlizadə,
Dərəçiçək, 19 avqust 1931-ci il*

Vidadi Cəfərov

*Professor Cəfər Cəfərov, görkəmli ictimai-siyasi xadim, tibb elmləri doktoru,
professor Əziz Əliyevin 90 illik yubileyində*

Professor Cəfər Cəfərov müəllim yoldaşları ilə birlikdə

Professor Cəfər Cəfərov elmi konfransda

*Professor Himalay Qasimov, akademik Rafael Hüseynov və
professor Cəfər Cəfərov*

Təhsil Naziri Mısır Mərdanov professor Cəfər Cəfərovu Əməkdar müəllim adına layiq görülməsi münasibətilə təbrik edərkən

*Təhsil Naziri Misir Mərdanov Cəfər Cəfərovu Qabaqcıl
təhsil işçisi adı alması münasibətilə təbrik edərkən*

Professor Cafar Cafarov müəllim yoldaşları ilə məclisdə

*Professor Cəfər Cəfərov böyük ictimai-siyasi xadim Əziz Əliyevin
100 illik yubileyində iştirak edən nümayəndələr arasında*

Professor Cəfər Cəfərov kafedra yoldaşları professor Həsən Mirzəyev, professor Buludxan Xəlilov, professor Vilayət Əliyev, professor İbrahim Bayramov, professor Aslan Bayramov və başqaları ilə birlikdə

*Professor Cəfər Cəfərov kafedra yoldaşları ilə birlikdə
kafedra müdiri professor Həsən Mirzəyevi
Şöhrət ordeni alması münasibətilə təbrik edərkən*

Diktor Dursun Abbasov, İsmayıl İsmayılov. İrəvan

Tərlan xanım 132 №-li məktəbin şagirdləri ilə. 1942, Bakı

İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsində təhsil alan 2-ci kurs tələbələri: Bağır Bağırov, Kamil Qurbanov, Qədir İsmayilzadə və başqaları İrəvan, Çedər çay körpüsü üstündə. 1948-ci il

*Zəngibasar rayonu Yuxarı Necili kənd tam orta məktəbinin 6-cı sinif
şagirdləri məktəbin direktoru Bahaddin müəllimlə birlikdə. 1983-cü il*

*Sultanov İsfəndiyar bəy Məhəmmədəli oğlu
Paris, 1901-ci il*

Cəfər Cəfərov məşq zamanı

Gələcəyin professoru Cahar Caharov tələbə yataqxanasında

Cəfər Cəfərov boksçu yoldaşları ilə birlikdə məşq zamanı

1. Səməd Vurğun; 2. (oturanlardan soldan) Nigar Rəfibəyli;
3. (sağdan) Mirvari Dilbazi; 4. Zaman Vəliyev; 5. Böyükağa Qasımsadə
və başqaları. İrəvan, 1946-cı il

Professor Cəfər Cəfərov

Yusif Kazimov. Pedaqoji məktəbin rəsm müəllimi. 1934-cü il

*Partiya məktəbinin azərbaycanlı kursantlarının buraxılışı.
1935–1936, İrəvan*

*"Zəngi" qəzetinin redaksiya heyəti.
Fatma Əfəndiyeva qəzetin əməkdaşları arasında. İrəvan, 1927-ci il*

Bala Əfəndiyev İrəvan ziyalıları arasında. 1927-ci il

*Zəngibasar rayonu Yuxarı Necili kənd tam orta məktəbinin 3-cü sinif
şagirdləri Arifə müəllimə ilə birlikdə, 1984-cü il*

*Ermənistan SSR Yazıçılar İttifaqının iclasından.
Soldan ikinci Hidayət Orucov, dördüncü Cahangir Əliyev.
May, 1982-ci il*

Hidayət Orucov, Cahir Növrüz, Bəkir Nəbiyev, Cövdət Hacıyev və Mirəli Seyidov "Sovet Ermənistanı" qəzetinin redaksiyasında. İrəvan, 1987-ci il.

*Zəngibasar rayonu, Yuxarı Necili kənd tam orta məktəbinin 5-ci sinif
şagirdləri müəllimləri Kərim Sadiqovla birlikdə, 1984-cü il*

Zəngibasar rayonu Yuxarı Necili kənd bağçası, 1972-ci il

*Nəsibə Zeynalova, Səyaviş Aslan, Hacıbaba Bağirov, Nəcibə Behbudova,
Şəfiqə Məmmədova və başqaları "Sovet Ermənistanı" qəzetinin
redaksiyasında. İrəvan, 1978-ci il*

Basarkeçər rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri Zərbəli Qurbanov Aşıq Ələsgərin 150 illiyi münasibətilə onun abidəsi önünə əklil qoyarkən

Professor Cafar Cafarov müəllim yoldaşları ilə məclisdə

Professor Cəfər Cəfərov müəllim yoldaşları ilə məclisdə

*Professor Nizaməddin Şəmsizadə, professor Buludxan Xəlilov,
professor Himalay Qasimov, professor Cəfər Cəfərov məclisdə*

Professor Cəfər Cəfərov müəllim yoldaşları ilə birlikdə

*Cəlal Allahverdiyev
ailə üzvləri ilə birlikdə,
08.10.2017-ci il*

*Soldan əyləşən:
Fəlsəfə dokrotu
Sevil Həsənova
doğmaları arasında.
15 sentyabr 2017-ci il*

Cəlal Allahverdiyev əzizləri ilə birlikdə. 08.10.2017-ci il

**Qərbi Azərbaycan bölgəsindən Əməkdar müəllim
adına layiq görülmüş, orden və medallarla təltif edilmiş
azərbaycanlı müəllimlərin siyahısı**

Lenin ordeni

1. Zeynalov Cəlal Əsəd oğlu – Qafan rayonu, Şəhərcik kənd məktəbinin direktoru, 1955
2. Axundov Əli Ələsrəf oğlu – Basarkeçər rayonu, Ardakeş kənd orta məktəbinin müəllimi, 26.09.1960
3. Abbasova Həqiqət İbrahim qızı – Vedibasar rayonu, Böyük Vedi kənd məktəbinin müəllimi, 26.09.1960
4. Qədimova Fatma Məmməd qızı – Zəngibasar rayonu, Sarvanlar kənd məktəbinin müəllimi, 1945

“Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni

1. Əliyev Apo Allahverdi oğlu – Amasya rayonu, Güllübulaq kənd orta məktəbinin müəllimi, 26.09.1960
2. Əmiraslanov Tapdıq Muxtar oğlu – Basarkeçər rayonu, Maarif şöbəsinin müdiri, 26.09.1960
3. Əmirova Suvara Qaraş qızı – Qafan rayonu, 1 №-li orta məktəbin müəllimi, 26.09.1960
4. Bayramov Bəhlul Oruc oğlu – Qafan rayonu, Baharlı kənd 8 illik məktəbin müəllimi, 26.09.1960
5. Vəlibəyov Rza Xəliloviç – Ermənistan SSR Maarif nazirinin müavini, 26.09.1960
6. Rzazadə Bağır Abbasəli oğlu – İrəvan şəhər 9 №-li məktəbin müəllimi, 26.09.1960

“Şərəf nişanı” ordeni

1. Əliyev Əbdülkərim Səməd oğlu – İcevan rayonu, Haqqıxılı kənd 8 illik məktəbin direktoru, 26.09.1960
2. Aslanova Şamiat Əhməd qızı – Noyemberyan rayonu, Ləmbəli kənd orta məktəbin müəllimi, 26.09.1960
3. Həsənov İbrahim Əziz oğlu – Basarkeçər rayonu, Kiçik Məzrə kənd 8 illik məktəbin direktoru, 26.09.1960
4. Zeynalova Ceyran Məmməd qızı – Amasya rayonu, Amasya kənd orta məktəbin müəllimi, 26.09.1960
5. Qurbanova Sona Məmməd qızı – Razdan rayonu, Qorculu kənd ibtidai məktəbin müəllimi, 26.09.1960
6. Pənahov Sədi Musa oğlu – Kalinin Rayon Maarif Şöbəsinin müdiri, 26.09.1960
7. Ramazanova Tamara Xəlil qızı – İrəvan şəhər 102 №-li məktəbin müəllimi, 26.09.1960

“Əmək igidliyinə görə” medalı

1. Abbasova Zərifə Vəli qızı – Əzizbəyov rayonu, Zeyvə kənd ibtidai məktəbin müdiri, 26.09.1960
2. Əsədova Sona Cəlal qızı – Qafan rayonu, Şəhərcik kənd orta məktəbin müəllimi, 26.09.1960
3. Bayramov Tağı Nəbi oğlu – Qafan şəhəri, Qafan rayonu, orta məktəbin dərş hissə müdiri, 26.09.1960
4. Vəliyev Həbullah Rəfi oğlu – Kalinin rayonu, Qızıldaş kənd 8 illik orta məktəbin dərş hissə müdiri, 26.09.1960
5. Həsənov Haxlı Əli oğlu – Kirovakan rayonu, Gözəldərə 8 illik orta məktəbin dərş hissə müdiri, 26.09.1960

6. Hüseynov Kabil Təhməz oğlu – Sisyan rayonu, Sofulu kənd 8 illik məktəbin müəllimi, 26.09.1960
7. Cəfərova Sona İsabala qızı – Basarkeçər rayonu, Əzizli kənd 8 illik məktəbin müəllimi, 26.09.1960
8. İbrahimov İsmayıl Kərim oğlu – Kirovakan rayonu, Hallavar kənd 8 illik məktəbin müəllimi, 26.09.1960
9. İbrahimov Məmmədbağır Mirzəsəlim oğlu – Meğri rayonu, Aldərə kənd orta məktəbin dərs hissə müdiri, 26.09.1960
10. İsmayılova Gülarə Həmzə qızı – Krasnoselo rayonu, Çölkənd orta məktəbin dərs hissə müdiri, 26.09.1960
11. Kərimov Şövkət Manaf oğlu – Krasnoselo rayonu, Cölkənd orta məktəbin dərs hissə müdiri, 26.09.1960
12. Məhərrəmov Məmmədəli Cəfər oğlu – Amasya rayonu, Oxçuoğlu kənd 8 illik məktəbin direktoru, 26.09.1960
13. Məmmədov Hüseyn Teymur oğlu – Vədi rayonu, İcraiyyə Komitəsinin sədri, 26.09.1960
14. Məmmədova Siddiqə Mir Adil qızı – Vədi rayonu, Yenica kənd 8 illik məktəbin müəllimi, 26.09.1960
15. Mustafayev Abbas Əli oğlu – Zəngibasar rayonu, Zəhmət kənd 8 illik məktəbin müəllimi, 26.09.1960
16. Osmanov Qurban Hüseyn oğlu – Spitak rayonu, Saral kənd orta məktəbin müəllimi, 26.09.1960
17. Tahirov Muradxan Həşim oğlu – Sisyan rayonu, Vağudi kənd 8 illik məktəbin müəllimi, 26.09.1960
18. Xəlilov Xəlil Əli oğlu – Əzizbəyov rayonu, Qovuşuq kənd orta məktəbin direktoru, 26.09.1960
19. Şirinova Zülfünaz Fərhad qızı – Gorus rayonu, Şurnuxu kənd orta məktəbin müəllimi, 26.09.1960

Əməkdar müəllimlər:

1. Abbasova Həqiqət İbrahim qızı – Vedi rayonu, Böyük Vedi məktəbinin müəllimi, 22.11.1940
2. Abdullayeva Raziyə Həsən qızı – İrəvan şəhər Axundov adına məktəbin direktoru, 22.11.1940
3. Aslanov Əvəz Musa oğlu – Basarkeçər Rayon Xalq Maarif şöbəsinin məktəb inspektoru, 02.10.1965
4. Babayev Ağabala Qulaməli oğlu – Qafan rayonu, Gıgı kənd məktəbinin direktoru, 04.11.1954
5. Bağırova Tacirə Cəfər qızı – İrəvan şəhər M.Əzizbəyov adına məktəbin müəllimi, 24.06.1943
6. Bayramov Həbib Ağamalı oğlu – Sisyan rayonu, Vağudi kənd məktəbinin direktoru, 22.11.1940
7. Bünyatov Cəmşid İslam oğlu – Qarabağlar rayonu, Gilanlar kənd məktəbinin direktoru, 25.11.1945
8. Qarayev Əliş Allahverdi oğlu – Qafan rayonu, Gıgı kənd məktəbinin dərş hissə müdiri
9. Qədimova Fatma Məmməd qızı – Zəngibasar rayonu, Sərvanlar kənd məktəbinin müəllimi, 28.11.1944
10. Eyvazov Abbas Qulam oğlu – Vedi rayonu, Taytan kənd məktəbinin müəllimi, 22.11.1940
11. Elyasov Cəfər Məşədikərim oğlu – İrəvan şəhər Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun direktoru, 07.01.1974
12. Əkbərov Süleyman Cabbar oğlu – Vedi rayonu, Goravan kənd məktəbinin müəllimi, 04.07.1944
13. Əliyev Kazım Əsgər oğlu – Krasnoselo rayonu, Ardanış kənd məktəbinin direktoru, 08.10.1965
14. Əliyev Məməd Ağamalı oğlu – Basarkeçər rayonu, Böyük Məzrə kənd məktəbinin direktoru, 22.11.1940

15. Əliyev Məmməd Sadiq oğlu – İrəvan şəhər M.Əzizbəyov adına məktəbin müəllimi, 10.11.1947
16. Əliyev Məmməd Sarı oğlu – Krasnoselo rayonu, Əmirxeyir kənd məktəbinin direktoru, 22.11.1940
17. Əliyev Heydər Ramazan oğlu – Qəmərli rayonu, Qəmərli kənd məktəbinin müəllimi, 22.11.1940
18. Ələsgərov Əli Əli oğlu – Quqark rayonu, Almalı kənd məktəbinin direktoru, 24.09.1960
19. Əmiraslanov Tapdıq Muxtar oğlu – Basarkeçər Rayon Xalq Maarif Şöbəsinin müdiri, 11.11.1963
20. Zeynalov Cəlal Əsəd oğlu – Qafan rayonu, Şəhərcik kənd məktəbinin direktoru, 20.12.1939
21. Zeynalova Ceyran Məmməd qızı – Amasya rayon mərkəzində yerləşən məktəbin müəllimi, 01.10.1966
22. İbrahimov Adil Abbas oğlu – Basarkeçər rayonu, Şişqaya kənd məktəbinin müəllimi, 24.01.1978
23. İbrahimov Bilal Novruz oğlu – Yeğeqnadzor rayonundakı Qovuşuq kənd məktəbinin direktoru, 22.11.1940
24. İbrahimov Məmmədbağır Mirzəsəlim oğlu – Meğri rayonu, S.Vurğun adına Əldərə kənd məktəbinin dərs hissə müdiri, 24.09.1960
25. İbrahimov Məcnun Səyyad oğlu – Basarkeçər rayonu, M.P.Vaqif adına Bala Məzrə kənd qiyabi məktəbin direktoru, 07.03.1978
26. İbrahimov Nurəddin Əsgər oğlu – Ermənistan SSR Maarif Nazirliyinin Baş Məktəblər İdarəsinin məktəb inspektoru, 11.11.1963
27. İbrahimov Səfərəli Cəfər oğlu – Meğri rayonu, S.Vurğun adına Aldərə kənd məktəbinin direktoru, 02.11.1967
28. İmaməliyev Bəhlul Məmməd oğlu – Qafan rayonu, Şəhərcik kənd məktəbinin dərs hissə müdiri, 01.12.1950

29. İsmayılova Gülara Həmzə qızı – Krasnoselo rayonu, Bala Əfəndiyev adına Çaykənd kənd məktəbinin müəllimi, 07.03.1967
30. İsmayılov Hübət Nəsim oğlu – Noyemberyan rayonu, Yuxarı Körpülü kənd məktəbinin dərş hissə müdiri, 22.11.1940
31. Yusifov Bəhlul Həbib oğlu – İrəvan şəhəri, N.Nərimanov adına Pedaqoji Texnikumun direktoru, 22.11.1940
32. Kərimov Cəfər Məmməd oğlu – Vedi rayonu, Böyük Vedi kənd məktəbinin müəllimi, 10.11.1947
33. Mahmudov İdris Məmməd oğlu – Qarabağlar rayonu, Gö-laysar kənd məktəbinin müəllimi, 22.11.1940
34. Məmmədov Əli Ağa oğlu – Yeğeqnadzor rayonu, Gülüdüz kənd məktəbinin müəllimi, 02.11.1968
35. Məmmədov Məmməd Mehdi oğlu – Qəmərli rayonu, Hə-bilkənd məktəbinin direktoru, 22.05.1968
36. Məmmədova Məsmə Hüseyn qızı – Krasnoselo rayonu, Qa-raqaya kənd məktəbinin müəllimi, 04.10.1966
37. Məmmədov Nurəli Müzəffər oğlu – Amasiya rayonu Oxçu-oğlu kənd məktəbinin müəllimi, 01.07.1970
38. Məmmədova Ofeliya Qüdrət qızı – Vedi rayonu, Böyük Vedi kənd məktəbinin dərş hissə müdiri, 22.05.1968
39. Məmmədov Həsən Hüseynqulu oğlu – Meğri rayonu, S.Vur-ğun adına Aldərə kənd məktəbinin müəllimi, 24.12.1953
40. Məhərrəmov Hüseyn İmaməli oğlu – Basarkeçər rayonu, Kərkibaş kənd məktəbinin direktoru, 22.11.1940
41. Məhərrəмова Şəfiqə Əsgər qızı – Amasya rayonu, Güllübu-laq kənd məktəbinin müəllimi, 24.01.1978
42. Mustafayeva Gülxanım Məmməd qızı – İcevan rayonu, Sa-lah kənd məktəbinin müəllimi, 07.03.1967

43. Mustafayev Cəfər Əli oğlu – Amasya rayonu, Güllübulaq kənd məktəbinin müəllimi, 04.11.1968
44. Nəbiyev Həsən Firudin oğlu – Əzizbəyov rayonu, Qarmarashen kənd məktəbinin müəllimi, 24.09.1960
45. Nəzirov Nadir Əsgər oğlu – Noyemberyan rayonu, Yuxarı Körpülü kənd məktəbinin direktoru, 27.07.1953
46. Nəcəfov Ağaqulu Bəxtiyar oğlu – Sisyan rayonu, Vağudi kənd məktəbinin müəllimi, 22.11.1950
47. Orucova Zəhra Əli qızı – Basarkeçər rayonu, Pəmbək kənd məktəbinin müəllimi, 30.09.1967
48. Pənahov Sədi Musa oğlu – Kalinin rayonu, Xalq Maarif Şöbəsinin müdiri, 24.09.1960
49. Rzayeva Səriyyə Həbib qızı – İrəvan şəhəri, Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun müəllimi, 31.03.1963
50. Rüstəmov Cahangir Bəndalı oğlu – Qafan rayonu, Şəhərcik kənd məktəbinin dərs hissə müdiri, 22.11.1940
51. Sərdarov Balı Alı oğlu – Krasnoselo rayonu, Yanıxpəyə kənd məktəbinin direktoru, 04.11.1969
52. Süleymanov Həsən Məmməd oğlu – İrəvan şəhəri, Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun müəllimi, 08.08.1959
53. Tahirova Ceyran Rza qızı – Zəngibasar rayonu, M.Əzizbəyov adına Uluxanlı kənd məktəbinin müəllimi, 22.03.1982
54. Fərəcov Qasım Abbas oğlu – Ermənistan SSR Maarif Nazirliyinin Məktəblər İdarəsinin inspektoru, 22.11.1950
55. Fərəcov Sadiq Abbas oğlu – İrəvan şəhəri, M.F.Axundov adına məktəbin direktoru, 30.09.1967
56. Fətəliyev Məmmədəli Fətəli oğlu – İcevan rayonu, Haqqıxlı kənd məktəbinin dərs hissə müdiri, 10.11.1947
57. Fətəliyev Həsən İbrahim oğlu – İcevan rayonu, Haqqıxlı kənd məktəbinin direktoru, 22.11.1940

58. Hacıyev İsgəndər Qurban oğlu – Basarkeçər rayonu, Kəsəmən kənd məktəbinin direktoru, 22.11.1950
59. Hacıyev Mahmud Qəhrəman oğlu – Basarkeçər rayonu, Böyük Məzrə kənd məktəbinin direktoru, 22.11.1950
60. Hacıyev Xəlil Kərim oğlu – Əzizbəyov rayonu, Köçbəy kənd məktəbinin direktoru, 04.07.1944
61. Hacıyev Hacı Qurban oğlu – Krasnoselo rayonu, Gölkənd məktəbinin müəllimi, 30.05.1957
62. Hacıyev Həsənqulu İbrahim oğlu – Meğri rayonu, Vartanadzor kənd məktəbinin müəllimi, 25.11.1945
63. Hacıyev Cəbrayıl Mikayıl oğlu – Vedi rayonu, Böyük Vedi kənd məktəbinin dərş hissə müdiri, 04.07.1944
64. Həsənov Qabil Abış oğlu – Qafan rayonu, Zeyvə kənd məktəbinin müəllimi, 24.04.1987
65. Həsənli Ələkbər Kazım oğlu – Basarkeçər rayonu, Şişqaya kənd məktəbinin dərş hissə müdiri, 04.12.1951
66. Həsənov İbrahim Əziz oğlu – Basarkeçər rayonu, M.P.Vaqif adına Bala Məzrə kənd məktəbinin direktoru, 31.08.1962
67. Həsənov Kəlbəli Şahmurad oğlu – Basarkeçər rayonu, Zod kənd qiyabi məktəbinin direktoru, 01.10.1966
68. Həsənov Müseyib Allahverdi oğlu – Amasya Rayon Xalq Maarif Şöbəsinin müdiri, 24.12.1959
69. Həsənov Rəcəb Əsəd oğlu – Quqark rayonu, Arcut kənd məktəbinin direktoru, 30.05.1957
70. Həsənova Səriyyə Mirzəxan qızı – Qafan rayonu, Oxtar kənd məktəbinin müəllimi, 11.03.1965
71. Hüseyinov Məmməd Əli oğlu – Zəngibasər rayonu, Cəlil Məmmədquluzadə adına Qaraqışlaq kənd məktəbinin müəllimi, 01.07.1970
72. Hüseyinov Lətif Rəcəb oğlu – Amasya rayonu, Güllübulaq kənd məktəbinin müəllimi, 12.06.1958

73. Cümşüdoğ Həsən Abbas oğlu – Zəngibasar rayonu, Cəlil Məmmədquluzadə adına Qaraqışlaq kənd məktəbinin direktoru, 22.11.1950
74. Şadlinski Bilas Heydər oğlu – Vedi rayonu, Böyük Vedi kənd məktəbinin direktoru, 22.11.1940
75. Şamoyev Qoşunəli Novruz oğlu – Basarkeçər rayonu, Daşkənd kənd məktəbinin direktoru, 22.05.1968
76. Şəkərəliyev Həsən Abış oğlu – Qafan rayonu, Gıği kənd məktəbinin müəllimi, 30.05.1957
77. Şıxəliyev Nüsrət Xeybər oğlu – Qafan Rayon Xalq Maarif Şöbəsinin məktəb inspektoru, 30.09.1967

Ermənistan SSR Əməkdar aqronomu

Sadiqov Abbas Qasım oğlu – İrəvan Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun direktoru

TARİXƏ YAZILMIŞ ADLAR

TƏRLAN XANIM SULTANOVA

Sultanova Tərլan xanım Məhəmmədəli qızı. Sankt-Peterburq, 1905-ci il

İrəvanda çox məşhur nəsilərin nümayəndələrindən biri də Tərլan xanım Məhəmmədəli qızı Sultanova (ilk soyadı Muğanlinski) olub. Atası Məhəmmədəli bəy Sultanov (Muğanlinski) Sankt-Peterburq Hərbi Tibb Akademiyasını bitirdikdən sonra bir müddət Üçmüədzin qəzasında həkim işləmişdi. Anası Topçubaşova Dürrətülsədəf Kərim qızı isə məşhur Topçubaşovlar nəslindən idi.

Tərլan Məhəmmədəli qızı Sultanova 1890-cı ildə İrəvan quberniyasının Üçmüəd-

zin qəzasının Əkərək kəndində anadan olub. O, ilk təhsilini evdə qardaşı İsfəndiyar bəy Sultanovdan almışdır. Rus və fransız dillərini mükəmməl bilən Tərլan xanım azərbaycanlı balalarının təhsilə cəlb edilməsi və maariflənməsi üçün böyük zəhmət və əmək sərf etmişdir.

1913-cü ildə İrəvan şəhərində azərbaycanlı qızlar üçün açılmış 2№-li rus-tatar məktəbində ilk azərbaycanlı qadın Tərլan xanım Sultanova dər

Tərլan xanım Sultanova ata yurdu olan Əkərək kəndində. 1912-ci il

Tərլan xanım həyat yoldaşı Sultanzadə Teymur bəy İsmayıl oğlu ilə Vladikavkaz rus-tatar məktəbində. 1925-ci il

deymişdir. Sonralar məktəbin müdiri işləmiş Tərլan xanım bu təhsil ocağının inkişafında böyük rol oynamışdır. Böyük zəhmət, min bir əziyyət hesabına yaradılan bütün azərbaycanlı məktəbləri kimi, həmin məktəbin də fəaliyyəti 1918-ci ildə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri total qırğınlar zamanı dayandırıldı. 1918-ci ildə Sultanovlar ailəsi də ermənilərin vəhşi qırğınlarından – qəddar ölümdən xilas olmaq üçün Bakı şəhərinə köçməyə məcbur olurlar.

Sultanova Tərլan xanım qohum xanımların arasında. İrəvan quberniyası, Uluxanlı kəndi. 1911-ci il

1923-cü ildə Tərhan xanımın qardaşı Əziz bəy “xalq düşməni” kimi güllələndiyinə görə 1925-ci ildə Tərhan xanım qardaşı Şahbaz bəylə birlikdə Şimali Osetiyaya – Vladiqafqaza köçür. Burada o, rus-tatar məktəbində müəllimlik edir. 1927-ci ildə həmin məktəbin direktoru Teymur Sultanzadə ilə ailə həyatı qurur. 1930-cu ildə Tərhan xanım ailəsi ilə birlikdə yenidən Bakı şəhərinə qayıdır. O, bir müddət 132 №-li məktəbdə müəllim və direktor müavini kimi çalışır. 1934-cü ildə həyat yoldaşı Teymur Sultanzadə Sibirə sürgün edilir. Sonralar Tərhan xanım Bakı şəhərindəki 160 №-li məktəbdə fasiləsiz olaraq 25 il müəllimlik etmişdir. Səmərəli fəaliyyətinə görə Tərhan xanım Azərbaycanın Əməkdar müəllimi fəxri adına layiq görülmüş və “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni ilə təltif edilmişdir. O, 1978-ci ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

FATMA QƏDİMOVA

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində İrəvanda maarifçiliyin inkişafında böyük fədakarlıq göstərmiş ilk azərbaycanlı qadın müəllimlərdən biri də Fatma Məmməd qızı Qədimova (Qədimbəyova) olmuşdur. Ömrünün böyük bir hissəsini, bütün qüvvəsini, bilik və bacarığını yorulmaq bilmədən, fədakarcasına öz xalqının oğul və qızlarının təlim-tərbiyəsinə, elmə, təhsilə yiyələnməsinə həsr edən Fatma xanım 1900-cu illərdən müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır.

O, İrəvan qadınlar gimnaziyasını bitirdikdən sonra 1905-ci ildə İrəvan müsəlman qız məktəbində ilk əmək fəaliyyətinə baş-

lamışdır. Fatma xanım İrəvan müsəlman qız məktəbində dövrün maarifpərvər şəxsləri Məmmədveli Qəmərinski, Tərhan Sultanova və başqa tərəqqipərvər ziyalılarla birlikdə çalışmışdır. 1918-ci ildə erməni daşnaklarının azərbaycanlılara qarşı törətdikləri kütləvi qırğınlar zamanı müsəlman qız məktəbinin də fəaliyyəti dayandırıldı. Fatma xanım da digər soydaşlarımız kimi, amansızcasına qətlə yetirilməkdən xilas olmaq üçün öz doğma ocağını tərk etməyə məcbur olmuşdur. 1920-ci ildən sonra öz doğma yurduna dönmən Fatma xanım pedaqoji fəaliyyətini yenə də böyük həvəslə və inamla davam etdirmişdir.

1920-ci ildə Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulmasından iki il keçməsinə baxmayaraq, 1922-ci ilə qədər hələ də İrəvanda azərbaycanlı məktəbi təşkil olunmamışdı. Amma buna baxmayaraq Fatma xanım öz xalqına xidmətini daha geniş şəkildə böyük həvəslə davam etdirirdi. O, İrəvan şəhərində iki otaqdan ibarət olan mənzilinin bir otağını sinfə çevirmişdi. Burada Fatma xanım fədakar fəaliyyəti sayəsində 40-a qədər azərbaycanlı oğlan və qıza öz ana dilində təhsil verir, onların maariflənməsinə çalışırdı.

Fatma xanım 1923-cü ildə İrəvanda yeni təşkil olunmuş azərbaycanlı qızlar məktəbində dərs deməklə yanaşı, İrəvanın mədəni, ictimai həyatında da fəal iştirak edirdi.

İrəvan Pedaqoji Məktəbinin məzunu, “Qızıl şəfəq” qəzetinin fəal müxbirlərindən olan, 1923-cü ildə Fatma müəllimənin şagirdi olmuş Abdulla Mirzəyev öz müəlliməsi haqqında yazır: “Otaqda 6 parta qoyulmuş, onun önündə isə divara bir yazı taxtası vurulmuşdu. Otağın yuxarı başı Şorq üslubunda döşənmışdi. Müəllimə və qızlar isə burada otururdular. Müxtəlif bilik səviyyəsində olan şagirdlərdən bəziləri “Birinci il”, bəziləri “İkinci il”, bəziləri “Yeni məktəb” kitablarından dərs alırdılar. Hər birimiz ayrı-ayrılıqda müəllimənin yanına gedir, köhnə dərslərimizi oxuyur və yeni dərs alırdıq. Bu balaca məktəbdə, ana dilindən başqa, hesab, təbiət və coğrafiyadan da dərs keçirdik.

Müəllimənin mehriban və mülayim rəftarı bizim məktəbə və təhsilə olan marağımızı qat-qat artırmışdı. 5 saata qədər davam edən məşğələmizdə ancaq bir dəfə tənəffüs edir, qalan vaxtları isə verilən dərsləri hazırlamaqla məşğul olurduq. Yazı işlərini belə, sinifdə qurtardığımız üçün evdə çalışmağa bir iş qalmırdı”.

Olduqca maarifpərvər və mətin iradə sahibi olan Fatma xanım həyat yoldaşı Mirzə Rza ilə birlikdə ömründə müəllimlik peşəsindən başqa heç bir peşə ilə məşğul olmamışlar. 1914-cü ilin Cahən müharibəsindən sonra yetim və yurdsuz qalan bir sıra azərbaycanlı uşaqlarının təlim və tərbiyəsində, təhsilə yiyələnməsində onların böyük xidməti olmuşdur.

1920-ci ildən sonra hər yerdə olduğu kimi, İrəvanda da yeni tipli azərbaycanlı məktəbinin təşkilində böyük xidməti olan Fatma Qədimova da öz balaca məktəbini 1923-cü ildə yeni təşkil edilən böyük məktəbə köçürür.

Ermənistanda azərbaycanlı kənd məktəblərinin təşkili məsələsi şəhər müəllimlərindən bir çoxunun kəndə getməsinə zəruri edirdi. O zaman kənddə hələ lazımi şərait olmadığından bəzi müəllimlər kəndə getməkdən imtina edirdilər. Amma Fatma xanım Maarif Komissarlığından azərbaycanlı kəndlərinə getməyi özü xahiş etmişdi. O, Zəngibasar rayonunun Aşağı Necili kənd məktəbinə müəllim təyin edilir. Fatma xanım həmin məktəbdə 2 il işlədikdən sonra pedaqoji fəaliyyətini rayon maarif şöbəsinin qərarı ilə Məsimli kəndində, sonra isə Seyidkənd məktəbində davam etdirir. Sonralar isə Sərvanlar kənd məktəbində çalışır. Fatma xanım hansı kənddə işləyirdisə, orada məktəb və mədəni-maarif işlərini qısa zaman ərzində qaydaya sala bilirdi. Ordenli, Əməkdar müəllim Fatma xanım həyat yoldaşı Mirzə Rza ilə birlikdə xalqa xidmətləri, böyük fəaliyyətləri ilə bu gün də hörmət və ehtiramla yad edirlər.

MƏMMƏD ƏLİYEV

XIX əsrin sonlarında İrəvanda Azərbaycan maarifinin, mədəniyyətinin inkişafı yolunda xalqımızın qabaqcıl maarif xadimləri ilə yorulmadan çiyin-çiyinə çalışan ziyalılarından biri də Məmməd Əliyevdir. O, İrəvanda və eləcə də müxtəlif bölgələrdə azərbaycanlı gənclərin elmə, təhsilə yiyələnməsinə böyük əmək sərf etmişdir.

Görkəmli pedaqoq Məmməd Əliyev 1886-cı ildə İrəvanda anadan olmuşdur. O, 1903-cü ildə İrəvanda rus-tatar məktəbini bitirmişdir. Hələ məktəbdə təhsil aldığı dövrdə müəllimliyi ən şərəfli peşə və müqəddəs bir vəzifə kimi sevən Məmməd Əliyev rus, fransız və ərəb dillərini də öyrənməyə nail olmuş və bu dillərin gözəl bilicisi kimi tanınmışdı.

O, 1903-cü ildə İrəvanda rus-tatar məktəbini bitirdikdən sonra o dövrdə İrəvan qəzasında nümunəvi məktəb sayılan Həşim bəyin məktəbinə işə dəvət olunur. Həmin məktəbin direktoru Həşim bəy Nərimanbəyov olduğu üçün məktəb Həşimbəyin adını daşıyırdı. Məmməd müəllim qısa zaman ərzində öz biliyi və şagirdlərə olan nəcib qayğıkeşliyi sayəsində şagirdlər və müəllimlər arasında böyük rəğbət qazanır. 1906-cı ildə İrəvanda yeni ibtidai məktəb açılır. M.Əliyev 1915-ci ilə kimi həmin məktəbdə müəllim, 1915-ci ildən isə həmin məktəbin direktoru vəzifəsində çalışır. 1918-ci ildə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri total qırğınlar zamanı Məmməd müəllimin də ailəsi ölümün pəncəsindən xilas olmaq üçün İrəvanı tərk etməyə məcbur olur.

1920-ci ildə Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra öz doğma yurduna geri qayıdan Məmməd müəllim yəni-dən öz müəllimlik fəaliyyətini davam etdirməyə başlayır. O, 1922-ci ilin sonlarında İrəvanda təşkil edilmiş yeni Əzizbəyov

adına azərbaycanlı məktəbin direktoru təyin olunur və bir müddət orada çalışdıqdan sonra qızlar üçün məktəb təşkil edir və ömrünün sonuna kimi həmin məktəbdə rus dili fənnini tədris edir.

Məmməd müəllim 1931-ci ildə pedaqoji fəaliyyətinə görə “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni ilə təltif edilir. Məmməd müəllim maarif sahəsində şərəfli bir yol keçmiş və bu yol onun hörmətini getdikcə qat-qat artıraraq daha da şərəfləndirmişdir. O, azərbaycanlı gənclərin elmə, təhsilə yiyələnməsində səy və bacarığını heç bir zaman əsirgəməmişdir.

Qərbi Azərbaycanda milli maarifin inkişafında 40 ildən artıq yorulmadan çalışan fədakar müəllim Məmməd Sadiq oğlu Əliyev 1947-ci ildə Əməkdar müəllim adına layiq görülmüşdür.

Bütün var qüvvəsini, bilik və bacarığını milli maarifimizin inkişafına həsr etmiş görkəmli pedaqoq Məmməd Əliyev öz xatirələrində yazır: “Mən 40 ildən artıqdır ki, maarif cəbhəsində çalışıram. Bu müddət ərzində nə qədər şagird kamala yetirdiyimi yazmaq çətindir. Bir müəllim olaraq öz bacarıq və səyimi heç bir vaxt əsirgəməmişəm. Bütün vicdanımla məktəbə, şagirdlərə xidmət göstərmişəm. Müəllim üçün isə bundan şərəfli daha nə ola bilər?!”

Məmməd müəllimin həyatı, pedaqoji fəaliyyəti demək olar ki, İrəvanda Azərbaycan maarifinin tərkib hissəsini təşkil etmişdir.

ƏBDİL CƏLİLOV

Əbdil Cəlil oğlu Cəlilov 1912-ci ildə Vedibasar rayonunun Böyük Vədi kəndində anadan olmuşdur. Atası Cəlil kişi 1918-ci ildə erməni daşnaklarının azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qətliaamlar zamanı amansızcasına qətlə yetirilmişdir. Atası qətlə yetirildikdən sonra Əbdil 1921-ci ilə kimi böyük qardaşının himayəsində yaşamış, 1922-ci ildən 1925-ci ilə kimi Vedibasar rayonunda yerləşən yetimxanada tərbiyə almışdır. 1925-ci ildən 1927-ci ilə kimi öz kəndlərində çoban olmuşdur. 1927-ci ildə məktəbə daxil olan Ə.Cəlilovun ciddi çalışqanlığı onu müəllimlərinin ən sevimli şagirdinə çevirmişdir.

Birinci dərəcəli məktəbi 1931-ci ildə əla qiymətlərlə başa vuran Əbdil müəllim 1932-ci ildə Vedibasarda açılmış partiya kursunda təhsil alaraq 1933-cü ildə həmin məktəbi uğurla bitirmişdir. 1933-cü ildə Amasya rayonu komsomol komitəsinin siyasi təhsil şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təyin edilmişdir.

Ə.Cəlilov 1936-cı ildə Zaqafqaziya Kommunist Ali Kənd Təsərrüfatı Məktəbinə daxil olur və bir neçə ay oxuduqdan sonra, həmin məktəb yenidən təşkil edildiyinə görə Ə.Cəlilov İrəvanda Z.B.Beriya adına Ali Kommunist Kənd Təsərrüfatı Məktəbinə və 1937-ci ildə isə İrəvanda fəaliyyət göstərən ikiillik Müəllimlər İnstitutuna daxil olur. İnstitutda təhsil aldığı müddətdə əlaçı olmaqla yanaşı, həm də institutun ictimai həyatında fəal iştirak edir. 1939-cu ilin yanvar ayında həmin institutu əla qiymətlərlə başa vuran Ə.Cəlilov elə həmin ildə Amasya Rayon Komsomol Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə təyin edilir. 1940-cı illərə qədər Amasya rayonunda çalışan Əbdil Cəlilov

müxtəlif sahələr üzrə var qüvvəsini, bilik və bacarığını əsirgəmədən işləmişdir. Amasya rayonunun Çaxmaq, Düzkənd, Qızılqoç, Qaranamaz kəndlərinin inkişafında onun böyük xidmətləri olmuşdur.

RZA ŞEYXZADƏ

İrəvanın məşhur Şeyxzadələr nəslinin görkəmli nümayəndələrindən biri də Rza Şeyxzadə idi. Rza Məmməd oğlu Şeyxzadə 1900-cü ildə İrəvan şəhərində anadan olmuşdur. O, 1911-18-ci illərdə İrəvan şəhərində fəhlə-mexanik kimi çalışmışdır. Abasqulu bəy Şadlinskiyin yaratdığı "Qırmızı tabor"un tərkibində Şahtaxtı, Şərur, Dərələyaz, Qəmərli və s. cəbhələrində erməni daşnaklarına qarşı və həmin ərazilərin daşnaklardan azad olunması uğrunda döyüşlərdə fəal iştirak etmişdir.

Rza Şeyxzadə 1910–17-ci illərdə İrəvanın qabaqcıl ziyalıları ilə birlikdə həm də İrəvanda fəaliyyət göstərən azərbaycanlı teatrının yerli aktyorları sırasında və bu sənət məbədinin inkişafında yaxından iştirak etmiş, teatrın bir sıra uğurlara imza atmasında və möhkəmlənməsində əlindən gələni əsirgəməmişdir. O, İrəvanda Azərbaycan teatrının səhnəsində bir sıra tamaşalarda müxtəlif rolları ifa etmişdir.

Rza Şeyxzadə 1921–1958-ci illərdə Vedibasar, Spandaryan, Ağbaba, Qafan və digər rayonlarda rayon icraiyyə komitələrinin sədri, fəhlə-kəndli müfəttişliyi rayon nəzarət komissiyasının sədri vəzifələrində işləmişdir. Ermənistan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin məsul işçisi olmuş Rza Şeyxzadə dəfələrlə Ali Sove-

tin deputatı seçilmiş və müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. O, bütün varlığı ilə öz xalqına bağlı olmuş, Qərbi Azərbaycanda milli mədəniyyətimizin, incəsənətimizin formalaşmasına yorulmaq bilmədən xidmət etmişdir. Onun ictimai-siyasi fəaliyyəti də öz xalqı ilə üzvi surətdə bağlı olmuşdur. Şeyxzadə fəaliyyətinə və bir çox sahələrdə göstərdiyi xidmətlərə görə bir sıra orden və medallarla təltif edilmişdir.

O, 1962-ci il yanvarın 17-də Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

MEHDİ BƏY İSMAYİLOV

Mehdi bəy Əsəd bəy oğlu İsmayılov 1888-ci ildə İrəvan şəhərində kübar bir ailədə anadan olmuşdur. Ailəsi sonralar Nuxa şəhərinə köçmüşdür. İlk təhsilini 1896–1900-cü illərdə dördsinifli Nuxa kənd məktəbində almış, sonradan 1901–1910-cu illərdə doqquzillik kommertiya məktəbində təhsil alaraq hesabdar ixtisasına yiyələnmişdir.

Məktəbdə aldığı biliklər Mehdi bəyin gələcək həyat yolunun, ixtisasının müəyyənləşməsində böyük rol oynamışdır. O, 1910–1917-ci illərdə Moskva Kommertiya İnstitutunda iqtisadçı ixtisası üzrə təhsilini davam etdirmişdir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Arxivində saxlanılan sənədlərdə onun natamam ali təhsilə malik olması göstərilir. Ola bilsin, hansı səbəbdənsə o, ali təhsilini başa vura bilməmişdir.

Sonralar Bakıya qayıdan M.İsmayılov burada 1 saylı axşam məktəbində, 1918–20-ci illərdə isə Qusar şəhərindəki axşam məktəbində müəllim işləmişdir. M.İsmayılovun savadlı və bacarıqlı

rıqlı olması, təşkilatçılıq qabiliyyəti özünü çox tez büruzə vermişdir. 1920-ci ildə o, irəli çəkilərək, Bakıda kəndli partiya məktəbinin direktoru təyin edilmiş və bu vəzifədə 1925-ci ilədək işləmişdir. M.İsmayılov 1925-ci ildə əvvəlcə AK(b)P MK-da təbliğat-təşviqat şöbəsinin müdiri, həmin ilin aprelindən 1928-ci ilin noyabrinədək isə ÜİK(b)P Zaqafqaziya Komitəsində məsul təbliğatçı vəzifələrində çalışmışdır. O, dövlət və partiya işləri ilə yanaşı, pedaqoji fəaliyyətini də davam etdirmişdir. 1928-ci ilin sentyabr ayınadək Zaqafqaziya Kommunist Universitetində müəhazirəçi olmuşdur.

M.İsmayılov öz dövrünə görə yüksək intellektual səviyyəyə malik, geniş dünyagörüşlü, hərtərəfli inkişaf etmiş ziyalı olmuşdur. O, doğma dili ilə yanaşı, fransız, alman, fars, türk, rus dillərini də mükəmməl bilirdi.

1930-cu il sentyabrın 1-dən fəaliyyətə başlayan Azərbaycan Ticarət-Kooperativ İnstitutunda hər şeyi yenidən yaratmaq lazım idi. Tədris korpusları, maddi-texniki təchizat, dərslər planları, dərslərlik, dərslər vəsaiti, metodiki işlər – bütün bunların yaradılması öz həllini gözləyirdi. Bu işdə, əlbəttə, instituta rəhbərlik etmiş M.İsmayılovun özünün təşkilatçılıq qabiliyyəti böyük rol oynamışdır.

Təsadüfi deyil ki, 1933-cü ildə bir neçə kiçik institutun birləşdirilməsi ilə yaradılmış Azərbaycan Sosial-İqtisad İnstitutunun direktorluğu da məhz M.İsmayılova etibar edilmişdi. O bu vəzifədə 1934-cü ilə qədər çalışmışdır.

Azərbaycan Ticarət-Kooperativ İnstitutunun ilk direktoru olmuş M.İsmayılov sonralar AK(b)P MK-da müxtəlif vəzifələrdə çalışmış, M.F.Axundov adına Respublika Kitabxanasında şöbə müdiri işləmişdir. 1951-ci ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

ƏKBƏR RİZAYEV

İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi mühitinin aparıcı və görkəmli nümayəndələrindən biri də Əkbər Rizayevdir.

Ə.Rizayev 1899-cu ildə İrəvan şəhərində anadan olmuşdur. O, Ermənistanda milli mədəniyyətimizin, milli maarifimizin inkişafında və formalaşmasında çox böyük rol oynamışdır. Nadir istedad sahibi və dərin biliyə malik olan Ə.Rizayev 1922-ci ildə azərbaycanlı əhali arasında çox böyük maarifçilik işləri aparırdı. O, jurnalist, mədəniyyət işçisi, maarifçi, ictimai fəaliyyəti ilə yanaşı, həm də nadir istedadı ilə çoxlarını heyran qoyurdu.

Ə.Rizayevin inqilabdan əvvəl Bakıda və Tiflisdə nəşr olunan "Tuti", "İqdam", "İqbal", "Molla Nəsrəddin" və s. mətbuat orqanlarında xeyli sayda məqalələri çap olunmuşdur.

Ə.Rizayev 1924-cü ildə İrəvanda yaradılmış Yeni Türk Əlifba Komitəsinin ən fəal büro üzvlərindən biri idi. O, 1924-25-ci illərdə Ermənistan MK nəzdində yaradılmış "Azsaylı xalqlar" şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

O, Azərbaycan dilinin təmizliyi uğrunda aparılan mübarizənin əsas ağırlığını, demək olar ki, öz çiyinlərində daşıyırdı. "Qızıl şəfəq" qəzeti səhifələrində onun xeyli sayda məqalələri dərc olunmuşdur ki, bunlar da milli maarifimiz, mədəniyyətimiz üçün olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. O həm də "Qızıl şəfəq" qəzetinin ən fəal müxbirlərindən biri idi. Səlis yazmaq, anlaşıqlı yazılar vermək Ə.Rizayevin ən başlıca tələbi idi. Ə.Rizayev 1937-ci ildə "Qızıl şəfəq", sonralar isə "Kommunist" adı ilə nəşr olunan (Azərbaycan dilində) qəzetin baş redaktoru olmuşdur. O

qəzetin uğurlarına hər zaman sevinər və böyük ruh yüksəkliyi ilə çalışardı.

O, II Dünya müharibəsi illərində Moskvada “İnostrannaya literatura” nəşriyyatında “Türk ədəbiyyatı” redaksiyasının müdiri olmuşdur.

Ə.Rizayev və həyat yoldaşı Firəngiz Rizayeva İrəvanda azərbaycanlı qadınlar klubunun təşkilində və mədəni quruculuq prosesində fəal iştirak etmişlər.

F.Rizayeva İrəvanda Azərbaycan teatrının səhnəsində qadın rollarını ifa edən ilk aktrisalardan biri olmuşdur. Firəngiz xanım azərbaycanlı qadınlarının teatr sənətinə və səhnəyə cəlb edilməsində böyük rol oynamışdır.

1920-ci ilə qədər, sonralar da 1928-ci ildə İrəvanda Azərbaycan Dövlət Teatrı təşkil ediləndən və ondan sonrakı dövrlərdə də Ə.Rizayevin milli teatrımızın inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur.

1924-cü ildə İrəvanda Azərbaycan teatrının səhnəsində “Dəmirçi gavə”, “Ölülər”, “İblis”, “Pəri cadu” və s. kimi məşhur pyeslər tamaşaya qoyulmuşdur ki, həmin pyeslərdə bir sıra rolları Əkbər Rizayev ifa etmişdir.

O, 1930-cu illər mövsümündə İrəvanda Azərbaycan teatrının siyasi-bədii şurasının sədri olmuşdur.

Onun oğlu, sənətsünaslıq elmləri doktoru Sabir Rizayev incəsənət sahəsində tanınmış görkəmli ziyalılardan biri olmuşdur. S.Rizayevin 1963-cü ildə Ermənistanda Azərbaycan teatri, 1972-ci ildə isə “Zaqafqaziya xalqları incəsənətinin qarşılıqlı əlaqələri” əsərləri rus dilində 1980-ci ildə Əkbər İrəvanlı ilə birlikdə yazdığı “Yunis Nuri” adlı kitabları nəşr edilmişdir.

*Sənətsünaslıq
elmləri doktoru
Sabir Rizayev*

MƏMMƏDTAĞI CƏFƏROV

Məmmədtağı İbrahim oğlu Cəfərov 1936-cı ildə Qərbi Azərbaycanın (indiki Ermənistan) Amasiya rayonundakı Oxçuoğlu kəndində doğulmuşdur. O, ilk təhsilini kənd səkkizillik məktəbində almış, sonra isə İrəvan kənd təsərrüfatı texnikumunu fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1954-cü ildə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun aqronomluq fakültəsinə qəbul olmuş, 1959-cu ildə təhsilini fərqlənmə diplomu ilə başa çatdırmışdır. Məmmədtağı müəllim tələbəlik illərindən başladığı elmi axtarışlarını aspiranturada davam etdirmiş, 1964-cü ildə "Azərbaycanın əsas torpaq tiplərində fosfor birləşmələri" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edərək kənd təsərrüfatı elmləri namizədi alimlik dərəcəsinə almışdır.

Öz elmi axtarışlarını pedaqoji sahədəki uğurlu fəaliyyəti ilə paralel şəkildə aparan M.Cəfərov 1964–1973-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti) aqrokimya kafedrasında assistent, dosent, 1973–1983-cü illərdə isə Torpaqşünaslıq və kənd təsərrüfatının meliorasiyası kafedrasının müdiri vəzifələrində çalışmışdır.

M.Cəfərov 1973-cü ildə Belarusiya Elmi-Tədqiqat Əkinçilik İnstitutunda "Azərbaycan torpaqlarında və əkinçiliyində fosfatlar problemi" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş və kənd təsərrüfatı elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almışdır. 1975-ci ildə isə ona professor adı verilmişdir. Uzun illər kənd təsərrüfatı elmləri sahəsindəki gərgin və səmərəli fəaliyyətinə, əldə etdiyi yüksək elmi nailiyyətlərə görə Məmmədtağı müəllim

1989-cu ildə Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, 2001-ci ildən isə həqiqi üzvü seçilmişdir.

Akademik M.Cəfərovun 200-dək elmi əsəri, onlarca kitabı, o cümlədən monoqrafiya və dərslikləri – “Azərbaycan torpaqlarında və əkinçiliyində fosfatlar problemi” monoqrafiyası, iki hissədən ibarət “Torpaqşünaslıq”, “Torpaqşünaslıq. Praktikum” dərsliyi, “Azərbaycanda gübrələmə sisteminin əsasları”, “Torpaqşünaslıq və geologiyanın əsasları”, “İrimiqyaslı torpaq xəritələrinin tərtibi və istifadəsi”, dörd hissədən ibarət “Torpaqşünaslıq” adlı sanballı tədqiqatı və digər əsərləri respublikamızda torpaqşünaslıq elminin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Görkəmli alimin aqrokimyə və torpaqşünaslığın müasir problemlərinə həsr olunmuş elmi fəaliyyətini üç dövrə bölmək olar. 1960–1980-ci illəri əhatə edən birinci dövrdə o, Azərbaycan əkinçiliyi sahəsində az öyrənilmiş fosfatlar probleminin araşdırılması ilə məşğul olmuşdur. Bir neçə il əvvəl müxtəlif torpaq-iqlim zonalarında və torpaq tiplərində fosfor ehtiyatı formalarının elmi əsaslarla təqdim olunması, torpaqların fosfor balansının müəyyənəndirilməsi və fosfor gübrəsinin səmərəli tətbiqinə dair elmi konsepsiyanın işlənilib hazırlanması da mühüm elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edirdi. M.Cəfərovun müvəffəqiyyətlə müdafiə etdiyi namizədlik və doktorluq dissertasiyaları məhz bu aktual problemin həllinə həsr olunmuşdu. Alimin əldə etdiyi zəngin və qiymətli elmi nəticələr respublikamızın Şəki-Zaqatala, Şirvan, Quba-Xaçmaz, Gəncə-Qazax, Kəlbəcər-Laçın bölgələrində uğurla tətbiq edilmişdi. M.Cəfərovun elmi fəaliyyətinin ikinci dövrü 1980–90-cı illəri əhatə edir. Bu dövrdə bilavasitə alimin rəhbərliyi altında Azərbaycanın müxtəlif torpaq-iqlim zonalarında intensiv əkinçilik şəraitində torpaqdan səmərəli istifadə olunması və onun münbitliyinin yüksəldilməsi istiqamətində kompleks tədqiqatlar aparılıb. Bu tədqiqatların əsas mahiy-

yəti ondan ibarətdir ki, son 80 ildə tətbiq olunan becərmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi labüddür və buna görə də antropogen torpaqların əmələ gəlməsinin öyrənilməsi və torpaqda münbitliyin idarə olunma yollarının müəyyənləşdirilməsi günümüzün zəruri tələbidir. Tədqiqatlarda respublikamızda zonal torpaq tiplərinin və eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin konseptual modelləri, Şəki-Zaqatala bölgəsində torpaqların münbitliyinin regional modeli işlənib hazırlanmışdır. Qeyd olunan dövrdə aparılan intensiv və faydalı elmi araşdırmaların nəticələri ilə bağlı iki namizədlik və bir doktorluq dissertasiyaları yazılmışdır.

O, kənd təsərrüfatı sahəsində kadr yetişdirilməsi işində böyük xidmətlər göstərmişdir. Alimin rəhbərliyi ilə iyirmidən artıq doktorluq və namizədlik dissertasiyası müdafiə olunmuşdur. O, eyni zamanda bir sıra beynəlxalq akademiyanın və xarici ölkələrdəki elmi qurumların üzvü seçilmişdir.

2001-ci ilin aprel ayında tədris prosesində aparılan islahatlara, Avropa şurasının tələblərinə uyğun təhsil proqramlarına, planlarına və digər göstəricilərə görə Fransa Respublikasının Sənayeyə Yardım Assosiasiyasının "Qızıl medalı" ilə təltif olunmuşdur.

Akademik Məmmədağlı Cəfərov Yeni Azərbaycan Partiyasının təsisçilərindən biri, Gəncə şəhər təşkilatının yaradıcısı və ilk sədri olmuşdur.

Məmmədağlı Cəfərov Azərbaycan Ziyalılar Cəmiyyəti İdarə Heyətinin sədri kimi respublikamızın ictimai həyatında da yaxından iştirak etmişdir. Alimin xidmətləri yüksək qiymətləndirilmiş, o, bir çox mükafatlara layiq görülmüş, orden və medallarla təltif edilmişdir.

Məmmədağlı müəllim azərbaycançılıq ideyalarını öz elmi-pedaqoji fəaliyyəti, vətənpərvərliyi və torpağa bağlılığı, uzaq-

görənliyi və müdrikliyi, humanizm prinsiplərinin təbliği, insanlar arasında birlik və mütəşəkkillik yaratmaq təşəbbüsü ilə zənginləşdirən insan idi. Onda böyük vətən sevgisi var idi. Qərbi Azərbaycanda erməni şovinistlərinin azərbaycanlıların başına gətirdikləri müsibətlərin şahidi olan Məmmədağlı Cəfərov Qarabağdan, Ermənistandan olan qaçqın və köçkünlərə xüsusi qayğı ilə yanaşırdı. 1988-ci ildən başlanan deportasiyaya məruz qalmış soydaşlarımızın məskunlaşması prosesinə töhfə verən ziyalılarımızdan idi. Deportasiya başlanan gündən o, qaçqın və köçkünləri universitetin yataqxana və tədris korpuslarında yerləşdirmiş, daim onların həyat şəraiti ilə marqlanmışdır.

Akademik Məmmədağlı Cəfərov insanların problemlərinə həmişə öz problemi kimi baxırdı. Ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslərin önündə olurdu. Azərbaycan dövlətinin, xalqının taleyüklü məsələlərində prinsipiallıq nümayiş etdirirdi. Bununla yanaşı, çox təvazökar insan idi. Etdiyi yaxşılıqlardan heç vaxt söz açmazdı.

2007-ci il iyunun 17-də 1961-ci il təvəllüdü oğlu Şahinin faciəli surətdə həyatdan getməsinə dözməyən Məmmədağlı müəllimin ürəyi elə hadisə yerindəcə əbədilik dayanmışdır. O, Gəncə şəhərində dəfn edilmişdir.

Bir insan ömrü ərzində Məmmədağlı müəllim minlərlə insanın həyat cığırına işıq saldı. Yüzlərlə gənc yer quruluşçusunun, aqronomun, baytarın, mühəndis-mexanikin, iqtisadçının həyat vəsiqəsinə imza atdı. O, Tanrının verdiyi ömür payını şərəflə yaşadı, yaxşı əməlləri ilə özünə əbədiyaşarlıq qazandı, silinməz izlər qoydu. Odur ki akademik Məmmədağlı Cəfərovun əziz xatirəsi yüzlərlə, minlərlə insanın qəlbində yaşayır.

HƏSƏN MİRZƏYEV

Həsən Mirzəyev

Həsən İbrahim oğlu Mirzəyev görkəmli alim, ictimai-siyasi xadim idi. O, Azərbaycanın tərəqqisi, inkişafı naminə çalışan böyük şəxsiyyət, böyük bir insan, böyük bir vətəndaş olmuşdur. O, ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etmiş, professor kimi bir sıra elmi təsisatların, cəmiyyətlərin üzvü olmuşdur. Azərbaycandan kənar da hər zaman respublikamızı ləyaqətlə təmsil edən görkəmli alimlərimizdən biri olmuş Həsən müəllimin ictimai-siyasi fəaliyyəti geniş, çoxcəhətli olmuşdur. O, hər zaman xalqına başucalığı gətirən görkəmli alimlərimizdən idi.

Həsən İbrahim oğlu Mirzəyev (Həsən Mirzə) 1927-ci il noyabr ayının 26-da Qərbi Azərbaycanda, Dərələyəzin Qovuşuq kəndində anadan olmuşdur. Həsən müəllimin atası İbrahim Mirzəli oğlu Dərələyəz mahalının ağsaqqalı, böyük nüfuzə malik olan şəxsiyyətlərindən olmuşdur. Həsən müəllim 1948-ci ildə orta məktəbi, 1950-ci ildə Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunu, 1955-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir.

1950–51-ci illərdə Ermənistanın Əzizbəyov rayonunun Qovuşuq kənd orta məktəbində müəllim, dərslər hissə müdiri vəzifələrində işləmişdir. 1955–57-ci tədris illərində həmin rayonun təhsil şöbəsində inspektor, 1958–59-cu tədris illərində isə Qovuşuq kənd orta məktəbində direktor vəzifəsində çalışmışdır. Onun Qovuşuq kənd məktəbində işlədiyi müddətdə həmin məktəbin rayon məktəbləri arasında nümunəvi məktəbə çevrilməsində böyük rolu olmuşdur. Həsən müəllimin Əzizbəyov rayon

təhsil şöbəsində Azərbaycan məktəbləri üzrə müfəttiş vəzifəsində işlədiyi qısa müddətdə milli məktəblərimizin inkişafı, tədris prosesinin yaxşılaşdırılması və s. məsələlərin həlli istiqamətində də böyük əməyi olmuşdur. O, erməni şovinizmi əhatəsində fəaliyyət göstərən azərbaycanlı məktəblərinin və orada təhsil alan gənclərimizin uğurlarına hər zaman sevinmiş, onlarla qürur duymuşdur. Həsən müəllim erməni şovinizmi əhatəsində işləməsinə baxmayaraq, hər zaman milli iradə nümayiş etdirərək, milli mənafeyi ləyaqətlə müdafiə etmişdir. Həsən müəllim elmi, ictimai-siyasi fəaliyyətində öz xalqına xidmət etmək prinsipini özünün əsas vəzifələrindən ən ümdəsi hesab etmişdir. Həsən müəllim bir müddət Əzizbəyov Rayon Partiya Komitəsində təlimatçı vəzifəsində də çalışmışdır.

1959–62-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində əyani aspirant olmuşdur. Aspiranturanı bitirdikdən sonra ADPI-nin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında müəllim kimi fəaliyyətə başlamışdır. Hətta tələbə olduğu müddətdə ADPI-də tələbə həmkarlar təşkilatının sədri olmuşdur.

1965-ci ildə namizədlik, 1987-ci ildə doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə etmiş, 1968-ci ildə dosent, 1990-cı ildə isə professor diplomlarını almışdır. 1977–87-ci illərdə filologiya fakültəsində qiyabi şöbə üzrə dekan müavini vəzifəsində çalışmış, 20 ildən artıq Müasir Azərbaycan dili kafedrasına rəhbərlik etmişdir. 1957-ci ildə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası sıralarına daxil olmuş, 1990-cı il 24 yanvarda, 20 Yanvar qırğımından sonra bu partiyanın üzvü olmaqdan imtina etmişdir.

Böyükü-kiçikli, müxtəlif səpkili (monoqrafiya, jurnal, qəzet məqalələri, tezis, tədris proqramı, şeir və s.) 750-dən artıq yazının, o cümlədən 200-dən çox elmi əsərin müəllifidir. İndiyədək onun 25 kitabı, 8 tədris proqramı çap olunmuşdur (kitablardan ikisi şərikli, ikisi isə bədii əsərdir). 25 kitabdan on ikisi onun

15 cildlik külliyyatına daxildir ki, bu 14 cildin ümumi həcmi 750 (yeddi yüz əlli) çap vərəqindən artıqdır. Müəllif 60 əsərin elmi redaktoru, 15-nin rəyçisi, 5-nin isə məsləhətçisi olmuşdur. Professor Həsən Mirzəyevin səmərəli elmi fəaliyyəti, yüksək insani keyfiyyətləri, səmimi və qayğıkeş münasibəti, obyektivliyi sayəsində onlarla elmi kadrların yetişdirilməsində böyük əməyi olmuş, ağsaqqallığı və müdrikliyi ilə ictimai-siyasi həyatda və elm aləmində özünə əbədi abidə ucaltmış, xalqının dərin hörmətini və rəğbətini qazanmışdır. 14 elmlər namizədi və elmlər doktorunun opponenti olmuş, xeyli elmlər doktoru və elmlər namizədi yetişdirmişdir. Rəhbərlik etdiyi Müasir Azərbaycan dili kafedrasında 21 il müddətində 8 nəfər filologiya elmləri doktoru yetişmişdir.

Nə qədər ağırlı-acılı olsa da, Həsən müəllimin ilk dəfə həyata qədəm qoyduğu Dərələyəz mahalı və onun Qovuşuq kəndi unudulmaz xatirələr toplusu kimi onunla yol yoldaşı olmuşdur. O, böyük həyat yolu keçmiş elmi, pedaqoji və ictimai-siyasi sahədə yüksək zirvəyə yüksəlmiş, bir sıra elmi uğurlara imza atmışdır.

Məlum olduğu kimi, son iki əsrdə qədim türk yurdu olan indiki Ermənistandan, o cümlədən Dərələyəz mahalından azərbaycanlılar tarixin müxtəlif dövrlərində deportasiyaya və soyqırırma məruz qalmışlar. Həmin ərazilərdə isə zaman-zaman xarici ölkələrdən gətirilmiş ermənilər yerləşdirilmişlər. Buradakı xalqımıza məxsus tarixi abidələr, yer-yurd adları ermənilər tərəfindən dəyişdirilərək erməniləşdirilmişdir. Lakin Dərələyəz mahalı, onun adamları, təbiəti, bu yerlərdə əsrlərdən-əslərə yadigar qalan qədim mədəniyyət abidələri, adət-ənənələr Həsən müəllimin yaddaşında saxladığı, hər qarış torpağına, daşına yaxından bələd olduğu, fəxr etdiyi “Dərələyəz mahalının toponimləri və şivə sözləri” adlı monoqrafiyası işıq üzü gördü. Həsən müəllimin dünyaya göz açdığı Dərələyəz mahalı ilə bağlı zəngin tarixi mənbələr və arxiv materialları əsasında “Qərbi Azərbaycanın

Dərələyəz mahalı” adlı irihəcmli daha bir əsəri işıq üzü görmüşdür. Əsər Dərələyəz mahalının tarixi coğrafiyasına həsr edilmişdir. Burada ermənilər tərəfindən tarixin müxtəlif dövrlərində Dərələyəzdə yaşayan azərbaycanlılara qarşı törətdilən qətlialmlardan, qanlı cinayətlərdən, deportasiya və soyqırımdan, azərbaycanlıların erməni şovinizmi əhatəsində üzləşdiyi problemlərdən bəhs edilir. Kitabda verilmiş tarixi faktlar Dərələyəz mahalının əzəli Azərbaycan torpağı olduğunu bir daha təsdiq edir.

Həsən müəllimin “Hanı o səndəki el, Dərələyəz?!” adlı böyük əsəri demək olar ki, yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz əsərlərin davamıdır. “Hanı o səndəki el, Dərələyəz?!” kitabında Həsən müəllim anadan olduğu, suyunu içib, havasını udduğu doğma kəndini, Dərələyəzi onun dərd-sərini poetik şəkildə ifadə edir. Burada qədimdən formalaşan milli-mənəvi dəyərləri nümunə kimi işıqlandırır. Digər tərəfdən isə tarixi yaddaşımızı möhkəmləndirir. Bax budur Həsən Mirzəyevin əsl vətəndaşlıq mövqeyinin cizgisi!

*Xalq şairi Zəlimxan Yaqub, filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor Həsən Mirzə, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent Cəlal Allahverdiyev*

Azərbaycan filologiyasının inkişafında professor Həsən Mirzəyevin böyük xidmətləri vardır. O, mövzu seçərkən həmişə mübahisəli, tədqiq olunmamış, dilçilərin və folklorşünasların toxunmadığı məsələləri tədqiqata cəlb etmişdir. H.Mirzəyev həmişə müraciət etdiyi mövzuları zəngin elmi mənbələr əsasında nəzərdən keçirər, onu peşəkar dilçi-alim kimi səciyyələndirərdi. Onun ən başlıca cəhətlərindən biri də müraciət etdiyi mövzulara yeni rəkursdan yanaşması idi. Filologiyamızın bir çox sahələrinə aid fundamental əsərlərin müəllifi olan professor Həsən Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində feil bəhsi üzrə məktəb yaratmış, monoqrafiyalar yazmış, 150 il müddətində türkologiyada mübahisə doğuran bir çox mövzuları (feili sifət, feilin təsir kateqoriyası) tədqiq etmiş və mübahisələrə son qoymuşdur.

Filologiya elmləri doktoru, professor olmaq, bir sıra uğurlara imza ataraq elmin bu səviyyəsinə yüksəlmək, seçdiyi peşənin yaradıcısı və aparıcılarından birinə çevrilmək, sözsüz ki, Həsən müəllimin gecəli-gündüzlü, mütəmadi işləməyinin, fədakar əməyinin, yaradıcılıq axtarışlarının nəticəsidir. Filologiya elminin inkişafı yolunda göstərdiyi fəaliyyət, gördüyü işlər, yazdığı fundamental əsərlər Həsən müəllimin elmi fəaliyyətinin, yaradıcılığının ancaq bir hissəsidir.

Onun 14 cildlik küliyyatının IV cildi Ulu öndər Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə ithaf edilmişdir. Onun çap olunmuş və çap ərəfəsində olan kitablarının ümumi həcmi 950 çap vərəqindən çoxdur.

Həsən müəllim uzun illər Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində, Azərbaycan Milli EA-nın Dilçilik İnstitutunda, Bakı Dövlət Universitetində dilçilik üzrə ixtisaslaşdırılmış müdafiə şurasının üzvü olmuş, ömrünün 50 ilini ali məktəb auditoriyalarında mühazirə oxumuşdur. Dövlət nümayəndəsi qismində bir neçə xarici ölkədə (İran və Türkiyədə) səfərdə olmuşdur.

Onun ictimai-siyasi fəaliyyəti və şəxsiyyəti ilə bağlı kütləvi informasiya vasitələrində 260-dan artıq yazı dərc edilmişdir.

İxtisasçıların onun yazdığı kitablar haqqında 120, namizədlik və doktorluq dissertasiyaları haqqında 39, elmi məqalələri haqqında 34 müsbət rəy çap olunmuşdur. Respublikanın 90-dan çox şair və şair təbiətli adamları onun şəxsiyyətinə və yaradıcılığına 170-dən artıq şeir və 4 poema həsr etmişdir.

O, “Respublika Ali məktəb əlaçısı”, “Əmək veteranı” adlarını almış, YAP Siyasi Şurasının, Yazıçılar və Jurnalistlər Birliyinin üzvü olmuşdur. “Qızıl qələm” və “Şərəf medalı” mükafatlarının sahibidir. Çoxillik və fədakar fəaliyyətinə görə Həsən Mirzəyev 2002-ci il noyabr ayının 26-da Ümummilli lider Heydər Əliyevin fərmanı ilə “Şöhrət” ordeninə, 3 oktyabr 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının Əməkdar elm xadimi” fəxri adına, 13 aprel 2009-cu ildə isə prezidentin fərdi təqaüdünə layiq görülmüşdür. 2009-cu ildə Borçalı Cəmiyyəti tərəfindən Borçalı elinin fəxri vətəndaşı seçilmişdir. 16 aprel 2010-cu il tarixində Almaniyanın Hannover şəhərindəki Avropa Akademiyasının həqiqi üzvü seçilmişdir.

17 iyul 2010-cu ildə Türk Dünyası Araşdırmaları Uluslararası Elmlər Akademiyasının akademik üzvü (həqiqi üzvü) seçilmiş və Türk Dünyası ədəbiyyatı və mədəniyyətinə göstərdiyi xidmətlərinə görə “Uluslararası Qızıl Ulduz” medalı ilə təltif edilmişdir.

O, xeyli müddət Respublika Ağsaqqalar Şurasının sədr müavini kimi fəaliyyət göstərmiş, 1990-cı ildə Bakı Şəhər Sovetinə, 1988-ci ildə birinci çağırış, 2000-ci ildə ikinci çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə deputat seçilmiş, Milli Məclisdə təhsil, etika və toponomika komissiyalarının üzvü olmuşdur. 1998-ci ildə Məşhəd, 2002-ci ildə Həcc ziyarətində olmuşdur.

Həsən Mirzəyev 25 fevral 2015-ci ildə Bakı şəhərində vəfat etmiş və ikinci Fəxri xiyabanda dəfn edilmişdir.

BULUDXAN XƏLİLOV

Xəlilov Buludxan Əziz oğlu 1966-cı ildə Qərbi Azərbaycanın Amasya rayonunun El-lərkənd kəndində anadan olmuşdur. 1990-cı ildə V.İ.Lenin adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki ADPU-nun) filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Tələbəlik illərində təhsildəki uğurlarına görə C.Cabbarlı adına təqaüd almışdır. Biliyini, bacarığını, həm də elmə olan böyük marağını nəzərə alaraq Müasir Azərbaycan dili kafedrasının, o cümlədən Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun rektorluğunun təqdimatı əsasında Təhsil Nazirliyinin təyinat bölgüsündə gənc mütəxəssis kimi, filologiya fakültəsinin Müasir Azərbaycan dili kafedrasında laborant kimi saxlanılmışdır.

1985–1987-ci illərdə Uzaq Şərqdə hərbi xidmətdə olmuşdur.

1992-ci ildə namizədlik, 1999-cu ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1994-cü ilin mart ayından müsabiqə yolu ilə Müasir Azərbaycan dili kafedrasında müəllim, 1996-cı ilin may ayından dosent, 2001-ci ilin iyul ayından professor vəzifəsində çalışır. 2006-cı il may ayının 12-də filologiya fakültəsinin dekanı seçilmişdir. 2011-ci ilin sentyabr ayının 30-da yenidən dekan vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Filologiya elmləri doktoru, professorudur.

B.Ə.Xəlilov 2001-ci ildən 2011-ci ilə qədər Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində yeni yaranmış “Dədə Qorqud” elmi-tədqiqat laboratoriyası”na rəhbərlik etmişdir.

Prof.B.Ə.Xəlilov 1990-cı ildən indiyə kimi məzunu olduğu Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində fəaliyyət göstərir.

Bu müddət ərzində o, laborantlıqdan professorluğa qədər ucalmışdır. Hal-hazırda filologiya fakültəsinin dekanıdır.

1992-ci il dekabr ayının 7-də Naxçıvan Muxtar Respublikasına qarşı təcavüzə, Respublikanın Ali Məclisinin sədri Heydər Əlirza oğlu Əliyevə qarşı böhtan və hədələrə qəti şəkildə son qoymaq məqsədilə xüsusi qurum – Naxçıvan MR dövlət quruculuğunun və MR Ali Məclisinin sədri Heydər Əlirza oğlu Əliyevin hüquqlarının qorunması üzrə Müdafiə Komitəsi yaradılarkən B.Ə.Xəlilov Müdafiə Komitəsinin fəal üzvlərindən biri olmuşdur.

B.Ə.Xəlilov 2000-ci ilin dekabr ayından Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvüdür.

B.Ə.Xəlilova 2013-cü il fevral ayının 21-də Yeni Azərbaycan Partiyası Səbail rayon təşkilatının veteran vəsiqəsi verilmişdir.

Prof. B.Xəlilov fəal ictimaiyyətçidir. Respublikanın televiziya kanallarında və radio verilişlərində, mətbuat orqanlarında dilimiz, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz, dövlətimiz, dövlətçiliyimiz və milli maraqlarımızla bağlı müntəzəm çıxışlar edir.

Prof. B.Ə.Xəlilovun elmi fəaliyyəti çoxsahəli, geniş və əhatəlidir. Onun 400-dən çox elmi, elmi-publisistik əsəri çap edilmişdir. Bunlardan 28-i monoqrafiya, dərslik və dərs vəsaitidir.

Azərbaycan dilçiliyinin, türkoloji dilçiliyin ən müasir məsələləri, problemləri B.Ə.Xəlilovun elmi yaradıcılığının əsasını təşkil edir.

B.Ə.Xəlilov 1999-cu il iyunun 9-da “Azərbaycan dili” ixtisası üzrə (10.02.02) Bakı Dövlət Universiteti nəzdində filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Təhsil Nazirliyi və Elmlər Akademiyasının Birləşdirilmiş (D.054.03.15) İxtisaslaşdırılmış Şurasının iclasında “Azərbaycan dilində feillərin fono-semantik inkişafı” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edərək filologiya elm-

ləri doktoru alimlik dərəcəsinə almışdır. Onun doktorluq dissertasiyasında əldə olunmuş elmi nəticələr yeniliyi ilə diqqəti cəlb etmiş və türkoloji dilçiliyin nailiyyəti kimi qiymətləndirilmişdir.

B.Ə.Xəlilovun elmi yaradıcılığının istiqamətlərindən biri dilimizin tarixi ilə bağlıdır. O, “Azərbaycan dilində təkhəcalı feillərin əsasında duran ilkin köklərin fonosemantik inkişafı” (1995), “Azərbaycan dilində ikihecalı feillərin fonosemantik inkişafı” (1996), “Feillərin ilkin kökləri” (1998) kitablarında feillərin təşəkkül etdiyi ilkin kökləri bərpa etmiş və onların bir çoxunu müxtəlif dillərlə müqayisə edilərək tutuşdurmuşdur. Bu kitablarda amorf quruluşlu ilkin köklərin sinkretikliyi və onların amorfluqdan təkamül edərək iltisacı quruluşa yiyələnməsi kimi hallar da tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Prof. B.Ə.Xəlilovun elmi yaradıcılığında mühüm istiqamətlərdən biri də türkologiya ilə bağlıdır. Onun “Birinci Beynəlxalq Türkoloji qurultay” (1999), “Türkologiyanın intibah dövrü” (2001), “Türkologiyaya giriş” (2006) kitablarında XIX əsrdən başlayaraq XX əsrin 30-cu illərinə qədərki dövrdə milli türkologiyamızın bir sıra vacib məsələlərinə geniş yer verilir. XIX əsrin, eləcə də XX əsrin (30-cu illərə qədər) milli türkoloqlarının bir qisminin türkologiya sahəsindəki fəaliyyətinə diqqət yetirilir.

O, arxiv materiallarına istinad edərək ilk dəfə olaraq I Türkoloji qurultayın stenoqrafik materiallarını izahlar və şərhlərlə çap etdirmişdir. Türkoloji istiqamətdə olan elmi yaradıcılığında türk dillərinin tarixi, quruluşu, təsnifi barəsində təhlillər aparılır, bu dillərin digər dil ailələri ilə qohumluğu barəsində mövcud olan cərəyanlar haqqında məlumat, Ural-Altay cərəyanının yaranması, öyrənilməsi və müasir mövqeyinin geniş izahı verilir.

Prof. B.Ə.Xəlilovun elmi yaradıcılığının ən böyük nailiyyətlərindən biri də müasir Azərbaycan dili və onun müasir problemləri ilə bağlıdır. Bu mənada “Azərbaycan dili” (VI-VII sinif-

lər üçün, 2003), "Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. I hissə" (2000), "Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. II hissə" (2003), "Azərbaycan dili: dünən, bu gün" (2004), "Müasir Azərbaycan dili: fonetika, yazı, əlifba, qrafika, orfoqrafiya, orfoepiya" (2007), "Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası" (2008) kitabları ən qiymətli dərslik və dərs vəsaitləri kimi olduqca dəyərlidir. Bu kitablarda qrammatika, qrammatik quruluş, kök, şəkilçi, nitq hissələrinin təsnifi geniş şərhini və izahını tapır. Burada əsas, köməkçi, xüsusi və qeyri-müəyyən nitq hissələrinə gen-bol yer ayrılır.

"Azərbaycan dili: dünən, bu gün" (2004) kitabında Azərbaycan Respublikasının ideoloji istiqamətdə apardığı kursun tələblərinə və milli məfkurəmizə uyğun şəkildə ədəbi-bədii irsimizin, yaddaş tariximizin bəzi qaranlıq məqamları təhlil olunur. "Kitabi-Dədə Qorqud"un Sovetlər İttifaqı dövründə sovet ideologiyasının tələblərinə uyğun repressiya olunmasının kökləri, eləcə də həmin dövrdə Azərbaycan dilinə qarşı yönəlmiş təqib və təzyiqlərin səbəbləri geniş izahını tapır. Ədəbi-bədii irsimizə sovet rejiminin qərəzli mövqeyi ilə dilimizə qarşı tuşlanmış qərəzli münasibətin bir-biri ilə əlaqəli olduğu göstərilir və o dövrdə Azərbaycan dilinin repressiyaya məruz qaldığı diqqətdən yayınmır. Bundan başqa, Azərbaycan dilinin tətbiqi ilə bağlı bu gün qarşıya çıxan problemlər, qayğılar faktlar əsasında, obyektiv və real təhlil düşüncəsi ilə verilir.

Prof. B.Ə.Xəlilov dilçiliyin ən vacib sahələri ilə bağlı bakalavr, xüsusilə də magistr pilləsi üçün proqramların yazılmasına da öz yaradıcılığında mühüm yer ayırır. Onun "Türk dillərinin müqayisəsi" (2002), "Müasir Azərbaycan ədəbi dili" (2002), "Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin fonetikasi" (2002), "Azərbaycan dilinin tarixi" (2005), "Azərbaycan dilinin müasir problemləri" (2005), "Azərbaycan dili elminin tarixi və metodologi-

yası” (2005) proqramları dilçilik elminin son elmi nailiyyətlərinə əsaslanaraq tərtib və çap olunmuşdur.

Prof. B.Ə.Xəlilovun çap etdirdiyi dərsliklər, dərs vəsaitləri, monoqrafiyalar mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, çoxlu sayda rəylər mətbuat səhifələrində çap olunmuşdur.

Prof. B.Ə.Xəlilovun “Birinci Türkoloji qurultay”, “Türkologiyanın intibah dövrü”, “Türkologiyaya giriş”, “Feillərin ilkin kökləri”, “Türkün hikmət xəzinəsi: Xoca Əhməd Yəsəvi”, “224 qədim türk sözü” və s. kitabları xarici ölkələrdə yayılmış və onlardan istifadə olunur (Türkiyədə, Türkmənistanda və digər yerlərdə).

Prof. B.Ə.Xəlilov respublikada və ondan kənarında dilçilik problemlərinə həsr olunmuş konfranslarda öz məruzələri ilə iştirak etmişdir: 1992-ci ildə Bişkekdə, 1994-cü ildə Ufada, 2006, 2007, 2008-ci illərdə Ankarada, 2010-cu ildə Aşqabadda və s. O, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində I Türkoloji qurultayın 75 və 80 illiyi ilə bağlı konfransın təşkilatçısı olmuş və hazırda da bu istiqamətdəki tədbirlərə xüsusi diqqət yetirir.

Prof.B.Ə.Xəlilov elmi kadrların – magistrlərin, namizədlərin yetişdirilməsində fəal iştirak edir. O, 8 magistrin rəhbəri olmuş, hal-hazırda 5 aspiranta, 9 dissertanta rəhbərlik edir. Onun aspirantlarından 5-i müdafiə etmiş, 3-ü isə müdafiə ərəfəsindədir. Onlarla elmi əsərin rəsmi opponenti olmuşdur.

B.Ə.Xəlilov həm də elmi işlərin çapı üçün əlindən gələni əsirgəmir. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin daxili nəşriyyatında çap olunan “Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu” və “Dədə Qorqud” elmi məcmuələrinin redaktoru, “Pedaqoji Universitet Xəbərləri, humanitar elmlər seriyası” elmi jurnalının isə məsul katibidir.

B.Ə.Xəlilov Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin, Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin və Yazıçılar Birliyindəki “İrs” komissiyasının üzvüdür.

2003–2004-cü illərdə AAK-ın Filologiya ixtisası üzrə Ekspert şurasının üzvü olmuşdur. 2006–2013-cü illərdə Bakı Dövlət Universitetindəki filologiya elmləri doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyaların müdafiəsini keçirən (D.02.181) Dissertasiya Şurasının üzvü olmuşdur.

B.Ə.Xəlilov respublikamızın və Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin ictimai həyatında fəal iştirak edir. İki dəfə 1999 və 2004-cü illərdə Nəsimi bələdiyyəsinə üzv seçilmiş, Sosial məsələlər daimi komissiyasına sədrlik etmişdir. 2006-cı il dekabr ayının 26-da Azərbaycanda təhsil sisteminin inkişafındakı xidmətlərinə görə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunmuşdur.

B.Ə.Xəlilov 2001-ci ildə “İlin alimi” nominasiyasının, 2003-cü ildə “Vektor” Beynəlxalq Elm Mərkəzinin Mükafat Komissiyasının qərarı ilə “Azərbaycanın gənc alimləri” Beynəlxalq layihəsinin qalibi olmuşdur. O, 2004-cü ildə Azad Qələmlər Cəmiyyəti tərəfindən Azərbaycan dili, ədəbiyyatı və türkologiya elmlərinin tədqiqi-təbliği sahəsindəki xidmətlərinə görə “Qızıl qələm” fəxri mükafatı laureatı seçilmişdir. 2006 və 2009-cu illərdə “Vektor” Beynəlxalq Elm Mərkəzinin Mükafat Komissiyasının qərarı ilə “XXI əsrin ziyalıları” adına layiq görülmüşdür. 2009 və 2010-cu illərdə “XX–XXI əsrin yaradıcı və ziyalı insanları” sırasında yer alanlardan biri olmuşdur. 2009-cu ildə türk ədəbiyyatına xidmətləri ilə bağlı olaraq Türkiyə Cümhuriyyətinin KİBATEK Akademik ÜYESİ diplomunu almışdır. KİBATEK Akademik Üyesi seçilmişdir.

2006-cı ildə VII Uluslararası Türk dili qurultayının iştirakçısı olmuş, məruzə ilə çıxış etmiş, eyni zamanda qurultayın bölmələrindən birinə sədrlik etmişdir.

2006/2007, 2007/2008-ci tədris illərində ADPU-da “İlin müəllimi”, 2011 və 2013-cü illərdə “İlin alimi” müsabiqəsinin qalibi olmuşdur.

2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasında referendum üzrə təşviqat qrupunun (“Tərəqqi”) təyinatı əsasında vəkil edilmiş şəxs olmuşdur.

2011-ci ilin Prezident təqaüdcüsüdür (Yazıçılar Birliyinin üzvü kimi).

2011-ci ilin may ayının 23-də Azərbaycan Kütləvi İnformasiya Vasitələri İşçilərinin Həmkarlar İttifaqı tərəfindən “Xalqın nüfuzlu ziyalı” mükafatı laureatı seçilmişdir.

2011-ci ilin dekabr ayında Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Diaspor Mərkəzi tərəfindən İrəvan xanlığının tarixi və mədəniyyəti sahəsindəki araşdırmalarına görə fəxri diplomla təltif olunmuşdur.

2012-ci ildə (2-7 aprel) Bakı şəhərində Fəal təlim və Müasir Təlim Texnologiyaları üzrə təlimdə iştirak etmiş, Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin sertifikatını almışdır.

2011-ci ildən Dilçilik ixtisası üzrə Koordinasiya Şurasının üzvüdür.

2014-cü ildə Dilçilik ixtisası üzrə Koordinasiya Şurasının sədrinin müavini kimi fəaliyyət göstərmişdir.

2012-ci ildə “Mərhəmət elçisi” beynəlxalq ictimai-siyasi, analitik jurnalı tərəfindən Azərbaycan milli ədəbiyyatının inkişafında böyük xidmətlərinə görə “Elm fədaisi” diplomu ilə təltif edilmişdir.

Kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən 2013-cü ildə keçirilmiş sorğunun nəticələrinə əsasən vətəndaşlıq mövqeyi və əməli uğurlarına görə Azərbaycan Kütləvi İnformasiya Vasitələri İşçilərinin Həmkarlar İttifaqı tərəfindən “İlin alimi” mükafatına layiq görülmüşdür.

2013-cü ildən AAK-ın Filologiya ixtisası üzrə Ekspert Şurasının üzvüdür.

2013-cü ildən "Türkologiya" jurnalının sahə redaktorlarından (Azərbaycan dili, terminologiya üzrə) biridir.

2013-cü ildə sülhün təbliği sahəsindəki xidmətlərinə, insanların, xüsusən də gənc nəslin bəşəri ruhda tərbiyə olunmasında və yüksək mənəviyyət nümunəsi göstərdiyinə, "Əsl İnsan" məktəbinin təşkilatçısı olduğuna və "İdeal dünya" uğrunda göstərdiyi fəaliyyətə görə "Qalib Sultan" diplomu ilə təltif olunub.

17 iyun 2014-cü il tarixdə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin VII Qurultayının nümayəndəsi olmuşdur.

2015-ci ilin aprel ayında Türk dünyası araşdırmaları Uluslararası Elmlər Akademiyasının akademiki seçilib.

2015-ci ilin 19 mayında "Beynəlxalq Rəsul Rza" mükafatına layiq görülüb.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 8 dekabr 2015-ci il tarixli 450 Nəli sərəncamına əsasən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyasının yeni tərkib komissiyasına üzv seçilmişdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin 17 fevral 2016-cı il tarixli 4/14 nömrəli qərarı ilə AMEA-nın "Türkologiya" jurnalının redaksiya heyətinin üzvü seçilmişdir.

B.Ə.Xəlilov 27 avqust 2016-cı il tarixdə gənc nəslin təlim-tərbiyəsindəki xidmətlərinə, ictimai fəaliyyətinə və anadan olmasının 50 illiyi ilə əlaqədar Azərbaycan Təhsil İşçiləri Azad Həmkarlar İttifaqının fəxri fərmanı ilə təltif olunmuşdur. 27-29 sentyabr 2016-cı il və 11-13 oktyabr 2016-cı il tarixdə "Özünü-təhlil potensialının təkmilləşdirilməsi üzrə təlim"də iştirak etmiş və sertifikatlar almışdır.

26 oktyabr 2016-cı il tarixdə Türk dünyasındakı xidmətlərinə görə XI yüzilin Cavuldar boyuna mənsub Oğuz bəyi olan ilk türk admiralı Çaka Bey medalı almışdır.

14-15 noyabr 2016-cı il tarixdə I Türkoloji qurultayın 90 il-
liyinə həsr olunmuş “Türkoloji elmi-mədəni hərəkətdə orta
dəyərlər və yeni çağırışlar” mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq
konfransda iştirak etmiş, “Ortaq ünsiyyət dili və terminologiya”
bölməsində sədr olmuş və sertifikat almışdır.

B.Ə.Xəlilov doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII,
XIX, XX Respublika elmi konfranslarının “Filologiya” bölmə-
sinin işinin təşkilində və keçirilməsində səmərəli fəaliyyət gös-
tərən bölmə rəhbəri olmuşdur.

Ailəlidir, iki övladı var.

NAZİM MUSTAFA (NAZİM YUSİF OĞLU MUSTAFAYEV)

Nazim Yusif oğlu Mustafayev 1957-ci
ildə Qərbi Azərbaycanın (indiki Ermənistan
Respublikasının) Ağbaba-Şörəyel bölgəsi-
nin (sonralar Amasya rayonu) Güllübulaq
kəndində müəllim ailəsində anadan olmuş-
dur. Beş yaşından birinci sifə qəbul edil-
mişdir. 1972-ci ildə Güllübulaq kənd orta
məktəbini bitirmişdir. 1972–1977-ci illərdə
indiki Bakı Dövlət Universitetinin riyazi-
yat fakültəsində təhsil almışdır. Universiteti bitirdikdən sonra
təyinatla Güllübulaq kənd orta məktəbində işləməyə göndəril-
miş və üç il doğma məktəbdə riyaziyyat müəllimi işləmişdir.
Onun yaratdığı “Gənc riyaziyyatçı” dərnəyinin üzvlərindən ək-
səriyyəti sonradan məhz dəqiq elmlər və texnika sahəsində ali
təhsil almışdır. Rayonda çıxan “Əmək” qəzetində gənc müəllim
kimi Nazim Mustafayev haqqında məqalə dərc edilmişdir. Onun

həm bir müəllim kimi, həm də bir təşkilatçı kimi fəaliyyəti rayon rəhbərliyinin diqqətini çəkmişdir.

O, 1980-ci ilin oktyabr ayında Amasya Rayon Komsomol Komitəsinin məktəblər üzrə katibi seçilmişdir. Komsomol komitəsində kargüzarlıq erməni dilində aparıldığı üçün ilk aylar onun üçün çox çətin olmuşdur. Erməni dilində cəmiyyəti bir neçə söz bilən, ermənicə mətnləri çətinliklə oxuyan Nazim Mustafayev gecəli-gündüzlü çalışaraq 3-4 aydan sonra erməni dilində büro qərarlarını yazmağa başlamışdır. Bir ildən sonra o, Rayon Komsomol Komitəsinin ideoloji məsələlər üzrə ikinci katibi təsdiq edilmişdir. Rayon Komsomol Komitəsinin erməni millətindən olan birinci katibi Bakıdakı Ali Partiya məktəbinə oxumağa göndərildikdən sonra Nazim Mustafayev bir il birinci katib vəzifəsini icra etmişdir. Lakin əhalisinin 85 faizindən çoxunu azərbaycanlılar təşkil edən Amasya rayonunun gənclər təşkilatının birinci katibi vəzifəsinə milliyyəti erməni yazılan bir qadının təyin edilməsindən sonra Nazim Mustafayev komsomol təşkilatı ilə vidalaşmışdır.

Nazim Mustafayev 1985-ci ilin əvvəlindən 1988-ci ilin dekabr ayınadək Amasya Rayon Partiya Komitəsində təlimatçı vəzifəsində işləmişdir. 1988-ci ildə Ermənistanın Dağlıq Qarabağa ərazi iddiasından sonra Amasya rayonunu tərk etmək məcburiyyətində qalmışdır. Həmin ilin dekabrında ailəsi ilə birlikdə Bakıya köçən Nazim Mustafayev 1990-cı ilin yanvarınadək işsiz qalmış, bu müddətdə kitabxanalarda "erməni məsələsi"nin və Azərbaycan xalqının faciələrinin kökünü araşdırmış, "Elm", "Vətən səsi", "Odlar yurdu" qəzetlərində ilk məqalələrini dərc etdirmişdir.

Nazim Mustafayev 1990–1991-ci illərdə Azərbaycan Qaçqınlar Cəmiyyətində təlimatçı, 1992–1993-cü illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda elmi

işçi, sonra Milli Münasibətlər İnstitutunda və 2003-cü ildən isə Tarix İnstitutunda elmi işçi vəzifəsində işləmişdir. Nazim Mustafa Akademiya sistemində işləməklə yanaşı, “Vətəndaş”, “Avrasiya”, “Dövrən”, “Xalq qəzeti” qəzetlərinin əməkdaşı olmuşdur. Həmin qəzetlərdə onun 500-dən artıq məqaləsi dərc edilmişdir.

O, 2004-cü ilin dekabrından Prezident Kitabxanasında şöbə müdiri vəzifəsində çalışır. Eyni zamanda AMEA Tarix İnstitutunun böyük elmi işçisidir.

Qərbi Azərbaycanın tarixi, azərbaycanlıların soyqırımı və deportasiyası, habelə uydurma “erməni məsələsi” ilə bağlı 200-dən artıq elmi məqaləsi “Nazim Mustafa” imzası ilə Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstanda dərc edilən qəzet və jurnallarda işıq üzü görmüşdür. O, “Tarixin qara səhifələri. Deportasiya. Soyqırımı. Qaçqınlıq” (Bakı, 1988), “İrəvan xanlığı” (Bakı, 2010), “Qubadlı: Qədim Azərbaycan torpağı Zəngəzurun qapısı” (Bakı, 2013) monoqrafiyalarının müəlliflərindən biridir.

O, həmçinin Azərbaycan və ingilis dillərində çap edilən “Vandalizm. Tarixi adlara qarşı soyqırımı” (Bakı – 2006, yenilənmiş nəşri, Bakı – 2014) kitabının tərtibçisidir. Müəllifin “İrəvan quberniyasında azərbaycanlıların soyqırımı. (1918–1920)” kitabı AMEA Tarix İnstitutu tərəfindən 2015-ci ildə çap edilmişdir. Müəllifin “The Iravan knanate: Mosques of Iravan obliterated by Armenian vandals” (Baku, 2016), “The Iravan khanate: Khan’s Palace wiped out by armenian vandals” (Baku, 2016), “Иреванское ханство: Мечети Иревана, разрушенные армянскими вандалами” (Баку, 2016), “Иреванское ханство: Ханский дворец, разрушенный армянскими вандалами” (Баку, 2016), “İrəvan xanlığı: Erməni vandallarının yox etdiyi İrəvan məscidləri” (Bakı, 2016), “İrəvan xanlığı: Erməni vandallarının yox etdiyi Xan sarayı” (Bakı, 2016) kitabları işıq üzü görmüşdür. Onun həmmüəllifi olduğu “Azərbaycan xalqına

qarşı 1918-ci il soyqırımları” kitabı Tarix İnstitutu tərəfindən 2016-cı ildə çap edilmişdir.

Nazim Mustafa Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 may 2012-ci il tarixli Sərəncamı və Elm, mədəniyyət və ədəbiyyat üzrə Dövlət mükafatları komissiyasının qərarı ilə “İrəvan xanlığı” monoqrafiyasının müəlliflərindən biri kimi, elm sahəsində Dövlət Mükafatı laureatı adına layiq görülmüşdür.

Azərbaycan tarixşünaslığında bir sıra mövzular ilk dəfə Nazim Mustafanın tədqiqat obyektinə olmuşdur. 1905–1906-cı illərdə ermənilərin törətdikləri qırğınlar barədə ilk dissertasiya işini Nazim Mustafayev yazmışdır. O, “1905–1906-cı illərdə İrəvan quberniyasında və Zəngəzur qəzasında ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri kütləvi qırğınlar” mövzusunda yazdığı dissertasiya işini 2014-cü ildə AMEA Tarix İnstitutunun nəzdindəki Müdafiə Şurasında müdafiə etmişdir.

Qədim dövrlərdən müasir dövrə qədər İrəvan şəhərinin tarixini özündə əks etdirən ilk monoqrafiyanın müəllifi də Nazim Mustafadır. Onun 2013-cü ildə yazdığı “İrəvan şəhəri” əsərinin Azərbaycan və rus dillərində veb-saytı yaradılmış və Prezident Kitabxanasının saytında ayrıca domendə yerləşdirilmişdir (www.iravan.info). Həmin əsər 2015-ci ildə Ankaradakı “Berikan” nəşriyyatında “İrəvan şəhri. Türk-islam varlığı nasıl yok edildi” adında kütləvi tirajla çap edilmişdir.

Nazim Mustafa doğulub boya-başa çatdığı Ağbaba-Şörəyel bölgəsinin tarixinə dair bir sıra qiymətli tədqiqatların da müəllifidir. 1918–1920-ci illərdə ermənilərin Qars vilayətində törətdikləri qırğınların qarşısını almaq üçün yaradılan Ağbaba Milli Şurasının və onun sədri Hacı Abbas oğlu Kərbəlayı Məhəmməd ağanın fəaliyyətləri barədə qələmə alınan ilk məqalələrin müəllifi də Nazim Mustafadır. Nazim Mustafa həmçinin “Ağbaba-Şörəyel. İki elin bir yaddaşı” əsərinin müəllifidir.

Nazim Mustafanın ssenarisi əsasında çəkilən “İrəvan. Gizlədilmiş həqiqətlər” sənədli filminin Azərbaycan, rus və ingilis dillərində versiyaları 2016-cı ilin dekabrında ilk dəfə nümayiş etdirilmişdir.

Müəllifin fərdi internet səhifəsi yaradılmışdır:

<http://nazimmustafa.info>

ƏHMƏD MƏMMƏDOV

İndiki “Ermənistan”ın – əzəli-tarixi türk torpaqları olan Qərbi Azərbaycanın vəzifə, nüfuz, hörmət və ehtiram sahibi olan hər bir övladı erməni şovinizmi əhatəsində yaşayan soydaşlarımızın müdafiəsində hər zaman təmənnasız duraraq, onlara arxa-dayaq olub. Belə şəxsiyyətlərdən biri də hər kəsin yaxşı tanıdığı, hörmət etdiyi İrəvanlı Əhməd prokuror olmuşdur.

Əhməd Muxtar oğlu Məmmədov 1926-cı ildə Qərbi Azərbaycanın Əştərək mahalının Sərimləvəng kəndində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Sərimləvəng kəndi ermənilərlə qarışiq, balaca bir kənd idi. Cəmi 50-60 ev ancaq olardı. Kənddə Azərbaycan dilində yalnız ibtidai məktəb var idi. Əhməd Məmmədov burada ibtidai məktəbi bitirdikdən sonra, yaxın qonşu kəndlərdə Azərbaycan dilində 7 illik və orta məktəb olmadığına görə Sərimləvəng kəndi ilə bir sovetlikdə olan erməni kəndi İlançalandakı (onun adı sonralar dəyişdirilərək Ardaşavan qoyulmuşdur) 7 illik məktəbdə təhsilini davam etdirməyə məcbur olmuşdur. Oranı bitirdikdən sonra, yenə də qonşu kəndlərdə Azərbaycan dilində orta məktəb olmadığı üçün 10-12 km aralı

erməni kəndi Kərpidə orta məktəbdə oxumuşdur. 1944-cü ildə həmin məktəbi bitirərək, İrəvan şəhərində 2 illik prokurorluq gimnaziyasına daxil olmuşdur. 1946-cı ildə təhsilini başa vuraraq əvvəlcə Əştərək, sonra 1948–51-ci illərdə isə Amasya rayon prokurorluğunda müstəntiq işləmişdir.

1951–61-ci illərdə Basarkeçər rayonuna prokuror köməkçisi, 1961-ci ildən isə rayon prokuroru vəzifəsinə irəli çəkilməmişdir. 1969-cu ilə qədər bu vəzifədə çalışan Əhməd müəllim 13 yanvar 1969-cu ildə məhkəmələrdə mülki işlərə nəzarət şöbəsinin prokuroru vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1971-ci ildən isə Respublika prokurorluğunun istintaq şöbəsinin prokuroru vəzifəsində çalışmışdır. 18 il orada prokuror işlədikdən sonra respublika prokurorluğunda zona (Sisyan, Qafan, Meğri, Gorus rayonları üzrə) prokuroru təyin edilmişdir. Bu illərdə qiyabi olaraq Xarkovda olan hüquq üzrə ali məktəbi bitirmişdir. 1980-ci ildə Respublika Ali Məhkəməsinə, yeganə azərbaycanlı idi ki, üzv seçilmiş və deportasiya olunana qədər həmin vəzifədə fəaliyyət göstərmişdir.

Əhməd Muxtar oğlu işlədiyi bütün dövrlərdə Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlı əhalinin hüquqlarını inadla müdafiə etmişdir. O, bu haqda həmişə deyirdi: “Mən işlədiyim müddətdə var-dövlət yox, çoxlu dostlar qazanmışam”.

Həqiqətən, belə olmuşdur. İkinci bir şəxs göstərmək çətin olar ki, belə bir vəzifədə işləsin və işlədiyi bütün ərəzilərdə yaşayan azərbaycanlı əhali tərəfindən bu qədər səmimi, hörmətlə, minnətdarlıqla yad edilmiş olsun.

Deyilənlərə nümunə üçün o zaman İrəvan Pedaqoji İnstitutunda müəllim işləmiş, hazırda ADPU-nun filologiya fakültəsinin dekan müavini vəzifəsində çalışan filologiya elmləri doktoru, professor Məhərrəm Hüseynovun fikrini oxuculara çatdırmaq yerinə düşər. O deyir: “Neçə illər idi ki, İrəvan Pedaqoji

İnstitutunda müəllim işləyirdim. Nə qədər çalışırdım ki, daimi qeydiyyatda düşüm, icazə vermirdilər. Bir gün Respublika Ali Məhkəməsinin qarşısından keçirdim. Birdən yadıma düşdü ki, burada Əhməd Məmmədov familiarlı bir azərbaycanlı işləyir. Fikirləşdim ki, gedim ondan bir xahiş edim, bəlkə, kömək elədi. Getdim. O məni çox səmimi qarşıladı və nə üçün gəldiyimi soruşdu. Mən də gəlişimin məqsədini bildirdim. Əhməd müəllim elə o dəqiqə telefonu götürüb şəhər-rayon "pasportstolu"na zəng edib dedi ki, "yanınıza bir qohumumu göndərirəm. Onu daimi qeydiyyatda götürərsiniz". Sonra üzünü mənə tutub dedi: "Get həmin rayonun "pasportstolu"nun yanına, nə lazımdı, tapşırıram". Dedim ki, "Əhməd müəllim, görəsən, həqiqətən, məni daimi qeydiyyatda götürəcəklər?" O cavabında dedi: "Bəs mən nə üçün zəng edirdim? Hər şey yaxşı olacaq".

Həmin şəxsin yanına getdim. O, heç nə soruşmadan ərizəni qəbul edib üstünə dərkənar qoydu və yazdı: "Yoxlayın, daimi qeydiyyatda götürün". Gözlərimə inanmadım.

Başqa səciyyəvi bir nümunə. Qardaşı oğlu Aydın müəllim söyləyir ki, "bir dəfə qatarla rayona gedirdim. Kupədə Göyçənin Zəd kəndindən olan bir şəxslə (təəssüf ki, adı yadımdan çıxıb) yoldaş olduq. Söhbət əsnasında bildirdim ki, mənim əmim Əhməd Məmmədov Basarkeçərdə 18 il prokuror olub. Həmin şəxs bildirdi ki, "Əhməd Muxtar oğlunu çox yaxşı tanıyıram, hətta bir dəfə mənə çox böyük bir yaxşılıq edib. Mən Zəddə qızıl mədəninə işləyirdim. Bir erməni məni çox incidirdi. Söyürdü, döyürdü, təhqir edirdi və s. Əhməd Məmmədovun yanına gedib şikayət etdim. O mənə dedi ki, "bir də sənə sataşanda dalaşarsan, bir ərizə yazıb yanına gələrsən, sənənin işin olmasın". Elə də etdim. Əhməd Məmmədov iki milis nəfəri göndərərək onu prokuraturaya gətirdi. Sanksiya verərək həbs etdi. Ona 3 il iş verdirdi və beləliklə də, mənim canımı qurtardı.

Allah ona rəhmət eləsin. O, Qərbi azərbaycanlıların böyük dayağı idi”.

Əhməd Məmmədov ADPU-nun professoru Cəfər Cəfərovun dayısı idi. Cəfər müəllim xatırlayır: “Əhməd dayımın qızı Bakı Tibb İnstitutunda oxuyurdu, ona görə də Bakıya tez-tez gəlirdi. Onun bir gəlişi barədə isə ayrıca danışmaq istəyirəm. Əhməd dayım bir söhbət zamanı belə bir hadisəni söyləmişdi: “İrəvan şəhərində Zaqafqaziya (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan) prokurorlarının müşavirəsi keçirilirdi. Hər üç respublikanın prokuror orqanlarının nümayəndələri İrəvana gəlmişdilər. Azərbaycandan da baş prokuror Abbas Zamanov başda olmaqla, çox böyük bir nümayəndə heyəti tədbirdə iştirak edirdilər. Ermənistan Respublika prokuroru məni yanına çağırıb dedi:

– Məmmədov, sənin Bakıdan adamların gəlib. Onları sənə həvalə edirəm.

*Soldan: İsmət Qayıbov, Abbas Zamanov,
Əhməd Məmmədov və Elmar Qarayev*

Tədbir keçirilən müddətdə qonaqlarımıza yüksək səviyyədə lazımı diqqət və qayğı göstərilirdi. Bu diqqəti o şəkildə təşkil

etmişdim ki, hətta qonaqlardan bir neçəsi müşavirədən sonra daha iki-üç gün də İrəvanda qaldılar. Onu da qeyd etməyi vacib bilirəm ki, müşavirədə İsmət Qayıbov rus dilində elə bir məruzə etdi ki, mübaliğəsiz desəm, erməni və gürcü nümayəndələrinin ağızları açıq qalmışdı”.

Professor Cəfər Cəfərovun daha bir xatirəsindən: “Əhməd dayı söhbətlərinin birində belə söyləyirdi ki, Bakıda olduğu günlərin birində Bakı şəhəri N.Nərimanov rayon prokuroru işləyən Midhət İsmayılova görüşə gedir. Çox səmimi görüşdən sonra Midhət İsmayılov telefonu götürüb Bakıda olan bütün prokurorlara: Əliş Əliyevə, Ələddinə, Elmar Qarayevə, İsmət və Sabir Qayıbov qardaşlarına, Suraxanıda prokuror işləyən (adı yadımdan çıxıb) Mirzə İbrahimovun kürəkəninə, bir sözlə, bütün prokurorlara, eyni zamanda Ziya Bünyadova, Sumqayıt Məhkəməsinin sədri işləyən Hümbət Süleymanova zəng edib saat 8-də İçərişəhərdə olan “Karvansaray”a gəlmələrini tapşırır.

Cəfər Cəfərov haşiyə çıxaraq hadisənin ardını belə nəql edir: “Axşam bərabər oraya getdik. Çox böyük bir kollektiv gəlmişdi. Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, həmin axşam Ziya Bünyadov, İsmət Qayıbov, Hümbət Süleymanovla bir masada əyləşmək xoşbəxtliyi mənə nəsib oldu. Məclisdə iştirak edənlərin hamısı Əhməd dayımın şərəfinə tostlar söyləyərək bədə qaldırdılar.

Əhməd dayı ilə bir hadisəni də xüsusi qeyd etmək yerinə düşər. 80-ci illərin əvvəlləri idi. Əhməd bəy Bakıya gəldi. Görüşdüm, dedi ki, “məni Abbas Zamanov dəvət edib. Bildirdi ki, o zamankı Xanlar rayonunun (indiki Göygöl) erməni millətindən olan prokurorunu işdən azad ediblər. Səbəbi də onun evini oğurlayan şəxslərin apardıqları var-dövlətin dəyərinin ən azı 500 min manatdan çox olmasıdır (o zaman bu sərvət ancaq rüşvətlə toplana bilərdi). Həmin rayonda çoxlu erməni olduğuna görə məni onun yerinə prokuror göndərməyi məsləhət biliblər”.

Hətta A.Zamanov bildirdi ki, “sabah onun iş məsələsi müzakirə olunacaq. Sən də iştirak et”.

Əhməd dayı həmin müşavirədə iştirak etdi. Məsələ tamamilə həll olunmaq üzrə idi. Respublika prokuroru A.Zamanov Xanlarda raykomun I katibi işləyən Aşurova zəng edib deyib ki, ona Ermənistandan olan, erməni dilini gözəl bilən bir şəxsi prokuror göndərir. Aşurov daşı atıb başını tutur ki, “yoldaş Zamanov, nəzərə alınız ki, mən ermənistanlıyam, prokuror da ermənistanlı olsa, yaxşı olmaz. Xahiş edirəm, göndərməyəsini”.

A.Zamanov deyir:

– Mənə də belə gəlir ki, doğrudan da, yaxşı düşməz. Siz başqa hansı rayonu istəyirsinizsə, ya ora göndərək, istəmirsinizsə, elə aparatda da saxlayaq.

Əhməd Muxtar oğlu bildirir ki, “yoldaş Zamanov, Azərbaycan ədəbi dilini, eləcə də rus dilini yaxşı bilmirəm, mənə çətin olar. Elə isə fikirləşərəm”.

O, İrəvana qayıdıb öz yerində işləyir.

Əhməd Muxtar oğlu məlum Qarabağ hadisələri başlayana qədər öz vəzifəsində çalışır.

Əhməd Məmmədov İrəvanla bağlı son günlərini belə xatırlayırdı: “...Sumqayıt hadisələri başlayan günün səhəri işə getdim. Kimə salam verdimsə, heç biri almadı. Mənim də bu hadisədən xəbərim yox idi. Təəccübləndim. İş otağıma getdim, mənimlə bir kabinetdə oturan yezidi kürd millətindən olan erməni familiarlı Mirzoyandan bunun nə demək olduğunu soruşdum. O dedi:

– Bəs Məmmədov, Sumqayıt hadisələrini eşitməmişən?

Məlumatım olmadığını bildirdim. O mənə danışdı. Və qeyd etdi ki, “bu barədə iclas çağırılıblar. Sən oraya getmə”. Getmədim. Axşam evə gələndə bir erməni tanışım bizə gəldi. Söylədi ki, “Məmmədov, meydanda sənün ünvanına həddən artıq ağır it-

tihamlar söyləniliirdi: “Atatürkün qalığı olan bir türk ermənilərə ölüm hökmü oxuyur”. Mənim məsləhətim odur ki, çıxıb gedəsiniz. Sizə hücum edərlər”.

Ə.Məmmədov elə həmin gün Bakıya gəlir, bir erməni ilə evini dəyişir və tezliklə Bakıya köçür.

Bakıda vəziyyət ağır və qarmaqarışq olduğuna görə heç bir işə düzələ bilmir. Beləliklə, belə bir savadlı, bacarıqlı hüquqşünas işsiz qalıb fərdi təqaüdə çıxmalı olur.

Ə.Məmmədov 1995-ci ildə cərrahi əməliyyat prosesində dünyasını dəyişmişdir. Əhməd müəllim şərəfli və ləyaqətli bir ömür yaşamışdır. Onun yaşadığı bu nurlu ömrü övladları ləyaqətlə davam etdirirlər.

Sağdan: Əhməd Məmmədov,
Anar, Knyaz Mirzəyev,
Vahid Məmmədov

ƏYYUB ƏZİZOV

İnsanın zahiri görünüşü onun iç dünyası ilə vəhdət təşkil edəndə, adətən simasındakı nur, ziya onun səmimiyyətini, xeyirxahlığını, ən başlıcası isə bütün varlığı ilə Ulu Tanrıya olan bağlılığını ifadə edir. Dünyada çox az adam tapılar ki, onda istedadla insanlıq vəhdət təşkil etsin. Bütün bu keyfiyyətlər Əyyub müəllimdə cəmlənmişdir.

Bəzən elə bir alimlə, şəxslə rastlaşsın ki, onunla həmsöhbət olduqda tanışlığına, həmsöhbət olmağına belə, peşman olur-

san. Onun haqqında qiyabi təsəvvürlə əyani qənaətin arasında böyük uçurum yaranır. Əyyub Əzizov isə öz insanlığı, alimliyi, səmimiyyəti, xeyirxahlığı, dostluğa, qohumluğa möhkəmliyi, müdrikliyi ilə sayılıb-seçilən, daha doğrusu, çoxlarının həsəd aparacağı, barmaqla sayıla bilən şəxsiyyətlərimizdəndir. O həm də, sözün əsl mənasında, müdrik bir el ağsaqqalıdır.

Əyyub müəllim haqqında çox eşitmişdim. Onunla bir neçə dəfə həmsöhbət olduqdan sonra onun haqqında olan təsəvvürüm daha da dərinləşdi, məndə yaşamaq, yaratmaq prinsipini daha da möhkəmləndirdi. Şair demişkən: "Hələ yaşamağa dəyər bir az da".

Ə.Əzizovun bir sıra yığıncaqlarda, televiziya verlişlərində, radioda müxtəlif mövzulara aid söhbətlərini dinləmişəm.

Onu çoxlarından fərqləndirən bir cəhət də məhz dərin məzmunlu söhbətləri, fikirlərinin məntiqi ardıcılığı, tutarlı mühakimələridir. O, insanları sevən, hamıya hörmət və ehtiramla yanaşan, hər kəslə öz dilində ünsiyyət qura bilən bir şəxsdir. Bu gün Əyyub müəllimin böyük insanlığın uca zirvəsində özünə möhkəm yer tutmasının da səbəbi məhz elə budur. Onun sadəliyi, səmimi ünsiyyəti, xeyirxahlığı, fəaliyyəti çoxlarına bir nümunədir, bir sözlə, insanlığın etalonudur.

Əyyub müəllim 1934-cü ildə avqust ayının 12-də Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan İrəvan şəhərinin yaxınlığındakı Zəngibasar rayonunun Mehmandar kəndində dünyaya göz açmışdır. Böyük yazıçı Rəsul Həmzətov "Mənim Dağıstanım" kitabında yazır ki, "mənim üçün hər şey yaşadığım dünyaya göz açdığım auldan başlayır". Əyyub müəllimin də həyat yolu doğulduğu, bu gün əlçatmaz, ünyetməz, acı bir nisgilə, həsrətə dönən Mehmandar kəndindən başlayır. Bu kəndin, bu yerlərin bütün gözəlliyi, əzəməti, vüqarı, saflığı, səmimiliyi Əyyub müəllimin təbiətinə hopmuşdur. Atası Teymur kişi öz zəhməti

ilə yaşayan, kəndin sayılıb-seçilən kişilərindən biri idi. Əyyub müəllimin babası Kərbəlayı Əziz də bölgənin sayılıb-seçilən, böyük nüfuza malik adamlarından biri olmuşdur.

Teymur kişinin ailəsi tarixin ən ədalətsiz hadisələrindən olan deportasiyadan – 1948–53-cü illərdə azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycandan – öz doğma, tarixi torpaqlarından zorla köçürülməsindən sonra Azərbaycanın Ağcabədi rayonunda məskunlaşmışdır. Teymur kişinin ailəsi deportasiya ediləndə, Əyyubun on dörd yaşı vardı. Əyyub müəllimin bu köç haqqında söhbətini dinləyəndə adamın ürəyi dağlanır. O söyləyir ki, bir neçə saatin içində kənd camaatını zorla evlərindən çıxarıb Uluxanlı stansiyasına yığdılar ki, köçürsünüz. Həmin gün isə atam İrəvana getmişdi. Atamın İrəvandan gəlməyini gözləməyə belə imkan vermədilər. O dəhşətli mənzərə bu gün də gözlərimin qarşısından getmir. Uluxanlı stansiyasında azərbaycanlı əhalini vaqonlara doldurub Azərbaycana köçürdülər. Bizimlə birlikdə bir neçə ailə Azərbaycanın Ağcabədi rayonunda məskunlaşdıq. Neçə illər keçəndən sonra elə oldu ki, kəndimizə yolum düşdü. Kəndimizi, evimizi görəndə dəhşətli hislər bürüdü məni. Evimizi görəndə yad nəfəsinə hələ də isinə bilməyən evimiz elə bil öz doğmasını, sahibini gözləyirdi. Həyatımın ən ağırılı-acılı məqamlarından biri məhz həmin anlar idi. Evimizdən ayrılanda bir torba torpaq və bir də vaxtilə atamın yetişdirdiyi üzüm ağacının budağından bir qanad kəsib, gətirib həyatimizdə basdırdım və həmin torpağı da ağacın dibinə tökdüm.

Bu hadisə Əyyub müəllim üçün nə qədər ağırılı-acılı olsa da, ilk dəfə həyata qədəm qoyduğu kənd onun yaddaşında unudula yol yoldaşı olmaqdadır. Mehmandar kəndi, bu kəndin, el-obanın adamları, adət-ənənələri, təbiəti Əyyub müəllimin yaddaşında dərin kök salmışdır. Özünün dediyi kimi, insan yaşa dolduqca

kövrəlir və hara getsə də, doğulduğu torpağın övladlarını, ağsaqqallarını görmək istəyir.

Hər dəfə doğma yurd yerlərindən, el-obadan söhbət düşəndə Əyyub müəllim o yerləri ağrılı-acılı, kövrək xatirələrlə yada salır, tez-tez vətən həsrətli, vətən nisgilli şair Həsən Küskünün aşağıdakı şeirini xatırlayır:

*Sağdan: filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor Cəfər Cəfərov, kimya elmləri doktoru,
professor Əyyub Əzizov, riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru Mirfaiq
Heydərov, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent Cəlal Allahverdiyev.
23 avqust 2017-ci il*

Vətən, ayrılığın gör nə deməkdir,
Sənin baharına, qışına qurban.
O qanlı-qadalı, amansız illər
Qoymaram yazıla yaşına qurban.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, Əyyub müəllimin qardaşı Məmməd müəllim də 1944-cü illərdə İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji məktəbində böyük akademikimiz mərhum Budaq Budaqovla birlikdə oxumuşdur. Amma amansız əcəl Məmməd müəllimə böyük arzularını gerçəkləşdirməyə imkan verməmişdir. O, çox erkən dünyasını dəyişmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq elmi biliklərə yiyələnmək, ali təhsil almaq Əyyub müəllimin ən böyük arzularından biri idi.

Orta məktəbə Mehmandar kəndində qədəm qoyan Əyyub müəllim Azərbaycanın Ağcabədi rayonuna deportasiya olunduğundan yarımçıq qalmış təhsilini burada Xəlfərəddin kənd orta məktəbində davam etdirərək uğurla başa vurmuşdur.

*Soldan ön cərgədə Məmməd Əzizov.
27 may 1946-cı il*

1953-cü ildə Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin Kimya fakültəsinə daxil olan Əyyub müəllim 1957-ci ildə buranı uğurla başa vurur və bir müddət Ağcabədi rayonunda kimya müəllimi işləyir. 1961-ci ilə kimi burada işləyən Əyyub müəllim elə hə-

min ildə Azərbaycan EA Kimya İnstitutunun aspiranturasına daxil olur və 1964–67-ci illərdə həmin institutda baş elmi işçi vəzifəsində çalışmışdır. 1969–71-ci illərdə Bakı Dövlət Universitetinin Qeyri-üzvi kimya kafedrasında assistent, 1971–87-ci illərdə Qeyri-üzvi kimya kafedrasının dosenti vəzifəsində işləmişdir. 1987-ci ildən BDU-nun Kimyanın tədrisi metodikası kafedrasının müdiri vəzifəsinə seçilmişdir. Hal-hazırda həmin vəzifəni uğurla davam etdirir. 2015-ci ildə Kimyanın tədrisi metodikası kafedrasının professoru seçilmişdir.

Əyyub müəllim bir müddət Azərbaycan Beynəlxalq Universitetində tərbiyə işləri üzrə prorektor, 2001-ci ildən isə universitetin Pediatriya fakültəsinin dekanı vəzifəsində çalışmışdır. O, bir neçə elmlər namizədinin və elmlər doktorunun elmi rəhbəri, apponenti olmuşdur.

Kimyanın tədrisi metodikasına, kimyadan pedaqoji praktikanın təşkili və keçirilməsinə, kimyanın öyrədilməsində sinif-dənkənar və müstəqil işlərə dair 120-dən artıq elmi məqalənin, 7 kitab və monoqrafiyanın, 19-dan artıq metodiki proqramın, 30-dan artıq elmi-kütləvi və publisistik məqalənin müəllifidir.

Əyyub müəllim 1998-ci ilin aprel ayında Həcc ziyarətində olmuşdur. Əyyub müəllim 2000-ci il fevral ayının 11-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə “Əməkdar müəllim” fəxri adına layiq görülmüşdür. Əyyub müəllim ixtisasca kimyaçıdır. Onun söhbətlərinə, çıxışlarına, Azərbaycanın görkəmli elm adamları, şairləri, yazıçıları haqqında etdiyi söhbətlərə qulaq asanda, onlardan gətirdiyi sitatları, iqtibasları eşidib hazırcavablığını, hər sözü şeirlə cavablandırma bilmək qabiliyyətini görəndə valeh olmamaq olmur, onun gözəl ədəbiyyatçı, publisist, tarixçi olduğunu özlüyündə bir daha təsdiq etmiş olursan. Onun elmi təfəkkürü ilə yanaşı, bədii təfəkkürü də çox güclüdür.

Əyyub müəllim Ulu Tanrının ona nəsib etdiyi ömrü nurlu, uğurlu taleyi ilə baş-başaya verib yaşayır, yaradır. Hətta bu nurdan çox insanlar da bəhrələnir. Şair demişkən:

Hərdən üz çevirib taleyə, baxta
Çıxdığı arzudan qorxub qaçan var.
Bir adam yol gedir bizdən qabaqda,
Yaxşı ki, dünyaya cığır açan var.

HÜSEYN MƏMMƏDOV

Milli maraqları həmişə uca tutan, şüurlü ömrünü, həyatını elinin-obasının xoşbəxtliyinə, firavanlığına həsr edən millətin böyük oğulları öz xalqlarının tarixinə və taleyinə əbədi daxil olurlar. Qərbi Azərbaycanda soydaşlarımızın hər zaman təəssübünü çəkən, onların hüquqlarının qorunmasında, erməni şovinizmi əhatəsində milli və siyasi iradə nümayiş etdirən qeyrətli azərbaycanlı ziyalılarından biri də uzun illər yüksək vəzifələrdə çalışmış böyük şəxsiyyət Hüseyn Teymur oğlu Məmmədovdur.

H.Məmmədov 1915-ci ildə Zəngibasar rayonunun Uluxanlı kəndində anadan olmuşdur. Hüseyn müəllim 1924-cü ildə 9 yaşında ikən Uluxanlı (Zəngibasar) kənd tam olmayan orta məktəbə daxil olmuş və 1929–1930-cu tədris ilində buranı əla qiymətlərlə başa vurmuşdur. 1930-cu ildə İrəvanda fəaliyyət göstərən Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun Azərbaycan şöbəsinə daxil olmuşdur. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd etmək ki, bu tədris ocağının Azərbaycanlı şöbəsi İrəvanın tanınmış ziyalılarından biri

olan Əli Yüzbaşıyev rəhbərlik edirdi. Bu texnikumun Azərbaycan şöbəsi 1933-cü ildən müstəqil texnikuma çevrilərək İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumu adlandırıldı.

Bu illərdə Ermənistanın şovinst rəhbərliyi azərbaycanlı tələbələrə daşnak mövqeyindən yanaşırdılar. Hüseyn müəllimin bu tədris ocağında oxuduğu illərdə texnikum tamamilə yararsız vəziyyətdə olan binanın zirzəmisində fəaliyyət göstərirdi. Erməni daşnak rəhbərlərinin azərbaycanlı tələbələrə yaratdığı bu dözülməz şəraitə bəzi tələbələr tab gətirə bilmir, texnikumu tərk etməyə məcbur olurdular. Hətta tələbələr arasında dözülməz şəraitsizlikdən ölüm halları da baş verirdi. Bu ağır, dözülməz şəraitə baxmayaraq Hüseyn müəllim 1933-cü ildə texnikumu uğurla başa vurur. O, texnikumda oxuduğu müddətdə İrəvanın tanınmış ziyalıları Həbib Məhəmmədzadə, Əli Yüzbaşıyev, Əsgər Kəngörlinski və başqa pedaqoqlardan dərslər almışdır.

İrəvan azərbaycanlı kənd təsərrüfatı texnikumundan başlayan gərgin, son dərəcə çətin tələbəklik illərinə baxmayaraq Hüseyn müəllimin yaxşı dərslər alması və oxuması ona gələcək fəaliyyətində kömək olmuşdur.

O, 1933-cü ildə kənd təsərrüfatı texnikumunu uğurla başa vurduqdan sonra elə həmin ildən vaxtilə özünün təhsil aldığı Uluxanlı kənd tam orta məktəbinə müəllim təyin edilir. Yüksək savada malik olan Hüseyn müəllim burada Tarix və Coğrafiya fənnini tədris edir. Zəngin elmi biliyi, yüksək təşkilatçılıq qabiliyyəti qısa zaman ərzində onu Zəngibasar rayonunda böyük nüfuz sahibinə çevirir. O, fədakarlığı, coşğun pedaqoji fəaliyyəti sayəsində 1935-ci ildə 20 yaşında ikən həmin məktəbin dərslər hissə müdiri vəzifəsinə təyin edilir. 1936-cı ilin sonlarından isə 21 yaşında böyük ədəbimiz Cəlil Məmmədquluzadənin vaxtilə müəllimlik etdiyi məşhur Uluxanlı kənd məktəbinin direktoru vəzifəsində çalışmağa başlayır. 1938-ci ilin mart ayına kimi Ulu-

xanlı məktəbinin direktoru vəzifəsində işləyən Hüseyn müəllim qabaqcıl işinə, pedaqoji sahədəki səmərəli fəaliyyətinə görə dəfələrlə mükafatlandırılmışdır.

Gərgin zəhmət, əməksevərlik, yüksək intellekt, natiqlik məharəti Hüseyn müəllimin növbəti uğurlarına zəmin yaradır. O, 1938-ci ilin mart ayından Zəngibasar rayon ibtidai məktəb işçilərinin həmkarlar komitəsinin sədri (həmin illər məktəblər, əsasən, ibtidai idi), 1939-cu ilin yanvar ayından isə Zəngibasar rayon Komsomol Komitəsinin təbliğat və təşviqat şöbəsinin müdiri təyin edilir. 1939-cu ilin noyabr ayında isə Zəngibasar rayon Komsomol Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə seçilir. Əmək fəaliyyətinin qısa dövrü ərzində onun belə sürətlə müxtəlif vəzifələrə irəli çəkilməsinin ən başlıca səbəblərindən biri, bəlkə, birincisi Hüseyn müəllimin nadir istedadı, çevik və yüksək idarəçilik qabiliyyətinə, dərin biliyə malik olması idi.

1939-cu ildə Rəhimabad və Çobankərə kəndlərinin kolxozçularının ümumi yığıncağında Hüseyn Teymur oğlu Məmmədovun Zəngibasar rayon sovetinin deputatlığına namizədliyi irəli sürülür və rayon sovetinin deputatı seçilir.

1941-ci ildə 26 yaşında Zəngibasar Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri seçilən Hüseyn müəllim 1942-ci ildə qonşu Vedibasarsk rayon partiya komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə gətirilir. Qanlı-qadalı müharibə dövrünü Vedibasarsk camaatı ilə birlikdə çiyin-çiyinə verib mərdliklə başa vuran Hüseyn müəllim 1946-cı ildə yenidən vaxtilə Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri işlədiyi Zəngibasar rayonuna partiya komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə təyin edilir. 1947-ci ilin sonlarına qədər bu vəzifədə ləyaqətlə çalışan Hüseyn müəllim elə həmin ildə Moskva Ali Partiya məktəbində təhsil almağa göndərilir. Moskva mühiti Hüseyn müəllimin həyatında yeni səhifə açır. Keçmiş SSRİ-nin tanınmış və böyük nüfuza malik olan ictimai-siyasi xadimləri, dövlət

adamları ilə tanış olur. Ali Partiya məktəbi illərində Hüseyn Məmmədovun rus dilini mükəmməl bilməsi, elmi-nəzəri biliyinə yüksək səviyyədə olması, ağıyana davranışı ona qarşı müsbət münasibət formalaşdırır. Onunla Ali Partiya məktəbində oxuyan, sonralar Özbəkistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi təyin olunan Şarap Rəşidoviç Rəşidov da Hüseyn müəllimin fitri istedadı, ensiklopedik biliyə, təcrübəli dövlət işçisi xüsusiyyətlərinə malik olmasını müşahidə etmiş və dost olmuşlar. Rəşidovun Hüseyn müəllimi bir neçə il sonra Özbəkistanda yüksək dövlət vəzifəsinə dəvət etməsi deyilənləri sübut edir, bu dəvət ona olan inamın təzahürü idi... Maraqlıdır ki, Ermənistandan Moskvaya Ali Partiya Məktəbinə göndərilən Hüseyn Məmmədova Ermənistana deyil, Azərbaycana qayıtması təklif olunur. Hüseyn müəllim bu təklifi qəbul etmir. O, ailəsini, qohum əqrəbalarını, doğulduğu yeri, millətini sevən şəxsiyyət idi. Hüseyn Məmmədov öz doğma yurduna qayıtmağı üstün tutur və vətənə qayıdır.

*Soldan 1-ci Hüseyn Məmmədov, 2-ci Ş.R. Rəşidov, 3-cü N. Xruşşov.
Özbəkistanda sovet hakimiyyətinin yaradılması ilə bağlı
keçirilən yubileydə*

1950-ci ildə doğma yurduna qayıdan Hüseyn müəllim elə həmin il “Ermənistan SSR” Kənd Təsərrüfatı nazirinin müavini vəzifəsinə təyin edilir. 1951-ci ilin mart ayına qədər bu vəzifədə çalışan Hüseyn müəllim həmin ilin mart ayında tutduğu vəzifədən azad edilir və İrəvanda Ermənistan SSR KP MK-nın Azərbaycan dilində yeganə mətbuat orqanı olan “Sovet Ermənistanı” qəzetinə məsul katib təyin edilir. Maraqlıdır ki, Hüseyn Məmmədov bir gündə iki təyinat alıb: “Sovet Ermənistanı” qəzetinə məsul katib və Vədi rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri vəzifəsini tutması barədə əmr. Bu faktı Hüseyn müəllimin əmək kitabçası da təsdiq edir. Artıq SSR-i rəhbərliyində dostluq əlaqələri olan Hüseyn müəllimlə həm də ehtiyatla erməni alçaqlığı olan xislətlə davranmağa üstünlük veriblər. Ali Partiya məktəbini bitirən şəxs üçün təyinat, əslində, Hüseyn müəllimə ermənilər tərəfindən həm də maksimum vəzifə həddinin sərhədi mesajı idi. Hüseyn müəllimin vurulması, sürgün edilməsi üçün Ermənistan rəhbərliyi müxtəlif variantları işə salır, baş tutanı həyata keçirirdilər. Ermənistan SSR Kənd Təsərrüfatı nazirinin müavini təyin edilən Hüseyn müəllimin qısa müddətdə vurulması onun prinsipliliyi, millət sevgisi, ədalətli davranışı, əslində, Ermənistan SSR rəhbərliyinə meydan oxuması nəticəsində baş tutmuşdu desək, səhv etmərik. Göyçədən şikayət daxil olur. Hadisəni araşdıran qrupun erməni rəhbəri erməni şikayətçinin şikayətini doğru sayır və azərbaycanlı kolxoz sədrini ittiham edir. Kolxoz sədrinə qarşı tədbir görülür və o da öz növbəsində şikayətçi olur. Bu dəfə şikayətin araşdırılması tarixdə görünməmiş bir hal, yüzlərlə əməkdaşı olan nazirliyin işçilərinə deyil, bu nazirlikdə yeganə yüksək vəzifə tutan milliyətçə azərbaycanlı nazir müavininə – Hüseyn müəllimə tapşırılır. Hüseyn Məmmədovun araşdırması zamanı məlum olur ki, haqq azərbaycanlı kolxoz sədrinin tərəfindədir. Hazırladığı yekun arayışda erməni məsul

şəxsin rəhbəri olduğu birinci qrupun işini alt-üst edir və azərbaycanlı kolxoz sədrini müdafiə edir. Hüseyn Məmmədovun hazırladığı bu arayışa respublika səviyyəsində reaksiya verilir, kollegiya iclasında o, millətçilikdə günahlandırılır və tutduğu vəzifədən azad edilir.

1952-ci ildə Hüseyn müəllim yenidən Vedibasar Rayon İcra-iyyə Komitəsinin sədri təyin edilir. Respublika əhəmiyyətli kad-rın rayona ikinci sima kimi "sıxışdırılması" artıq erməni xis-lətindən xəbər verirdi. 1960-cı ilə qədər bu vəzifəni ləyaqətlə yerinə yetirən Hüseyn müəllim elə həmin ildə Ermənistanda ucqar dağ rayonu olan mərkəzdən aralı Amasiya rayon partiya komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə təyin edilir. Ermənistanda İrəvana yaxın, əhalisi deportasiya nəticəsində azalsa da, əsasən, azərbaycanlılar olan, Türkiyə ilə sərhəddə yerləşən Vedibasar və Zəngibasar rayonlarının əhalisi arasında nüfuz sahibi olan Hüseyn Məmmədov ermənilər üçün arzuolunmaz idi... Amasiyada işlədiyi illərdə öz soydaşlarına qarşı göstərdiyi diqqət, qayğı, xidmət bu gün də həmin bölgənin camaatı tərəfindən min-nətdarlıqla yad edilir və xatırlanır. Əslən Amasiyadan olan tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Dövlət Mükafatı laureatı Nazim Mustafanın dediklərindən:

“Hüseyn Məmmədov Amasiya Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi işlədiyi illərdə hər gün işə yarım saat əvvəl gələr-miş, rayon partiya komitəsinin binası ilə üzbə-üz parkda adəti üzrə əllərini belinə qoyub gəzişərmiş. Ermənilər onun qorxu-sundan parkın həndəvərində belə görünməyə belə cəsarət etmir-dilər. O, parkda gəzərkən ermənilər bir-birinə pıçıldayırdılar ki, Kazım Qarabəkir Paşa parkda gəzişir, onun gözünə görünməyin. H.Məmmədov raykomun binasına daxil olduqdan sonra ermə-nilər daldalandıqları küne-bucaqdan çıxıb yollarına davam edir-dilər. O ən tələbkar, qabiliyyətli, bacarıqlı, sözü bütöv, cəsarətli

və eyni zamanda qayğıkeş rayon rəhbəri kimi amasiyalıların yaddaşında özünə möhkəm yer tutmuşdur. O işlədiyi dövrdə Arpaçaydan kəndlərin əkin sahələrinin suvarılması üçün kanal çəkilməsinə nail olmuşdur. Hətta el arasında həmin kanal “Məmedov” kanalı da adlandırıldılar. Onun işlədiyi dövrdə yeni inzibati binalar tikilmiş, ucqar dağ kəndlərinə yollar çəkilib, kəndlərarası avtobus marşrutları açılıb əhalinin istifadəsinə verilmiş, azərbaycanlı kəndlərinin inkişafı istiqamətində çox böyük işlər görülmüşdür.

Hüseyn Məmmədovun harada və hansı vəzifədə işləməsindən asılı olmayaraq, o fəaliyyətinin hər anında öz soydaşlarının taleyini, firavanlığını düşünmüş, onların hüquqlarının qorunmasını özünə ən vacib və ən ali vəzifə hesab etmişdir”.

Şöhrət ordenli, dünya şöhrətli Akademik Lavrentyevin tələbəsi fizika-riyaziyyat elmləri namizədi, Əməkdar müəllim, “Zəngi” liseyinin yaradıcısı və direktoru, Ermənistandan 1988-ci ilin dekabrında təhlükəli vəziyyətdə sona qalan əhalinin çıxarılması üçün Ermənistana gedən vətənpərvər ziyalımız Hacı Mir Bayram Mirabbas oğlu Heydərovun dediklərindən:

“İlk öncə qeyd edim ki, Hüseyn Məmmədov çox ədalətli, qürurlu insan idi. Ədalətli olduğuna görə haqqı nahaqqa verməsi ilə bağlı bir fakt belə məlum deyil. Onun haqqında ən gənş yayılmış fikir “yetimlərin adamı” deyimi olub. Onun Vedibasar və Zəmgibasar rayonlarında rəhbərlik etdiyi vaxt, əsasən, müharibə illərinə təsadüf etmişdir. Bu illərin necə ağır keçdiyi, aclıq olduğu və s. barədə hər yerdə yazılıb və böyükklərimiz danışdıblar. Yaşlı nəsil həmişə deyərdi ki, Hüseyn Məmmədovun ədalətliliyi, təmizliyi, insanpərvərliyi, əlçatan olması, daim kəndlərdə zəhmət adamlarının yanında olması həmin illərdə çox önəmli olub. Məsələn, bəzi təsərrüfatı zəif olan kəndlərdə o zaman əlavə çörək və pay bölgüsü edirmiş. Bu kimi hallardan da-

mışan insanlar həmişə deyirdilər ki, Hüseyn Məmmədovun təmizliyi və ədaləti nəticəsində biz kəskin aclıq çəkmədik. Hüseyn Məmmədov istinasız, sözün əsl mənasında, milli kədr idi. Bəzən yüksək qürur sahibi olan bu böyük şəxsiyyət azərbaycanlıların qüruruna toxunan məsələlərə elə reaksiya verirdi ki, həmin münasibətə görə şəxsi karyerası təhlükə altına düşürdü. Məsələn, 1960-cı ildə İrəvandan Amasiya rayonuna – mərkəzdən uzaq bir rayona birinci katib göndərilir. Bu rayondan olan həmvətənlərimiz təsdiq edirlər ki, rayon iqtisadi cəhətdən varlı rayonlar sırasında olmamışdır. İnsanlar, xüsusən ucqar kənd əhalisi kasıbçılıq içərisində yaşayırdılar. Bu rayona Ermənistan rəhbərliyi, ümumiyyətlə, fikir vermirdi. İnsanların mətnliyi onları ağır dağ şəraiti olmasına baxmayaraq oralarda saxlayırdı. Əhali təhsilə ciddi önəm verirdi. Hüseyn Məmmədovun ilk tanış olduğu məsələ Rayon Partiya Komitəsi Bürosunun tərkibi olur. Rayon əhalisinin 90%-dən çoxu azərbaycanlıların olmasına baxmayaraq on bir büro üzvündən doqquzu erməni, ikisi azərbaycanlı olmuşdur. Bu hal H.Məmmədovu narahat edir, qüruruna toxunur. Növbəti seçkidə tərkib yenə də on bir nəfərdən ibarət seçilmişdir. Lakin bu dəfə doqquz azərbaycanlı, ikisi erməni olmuşdur. Partiya işində işləyənlər bilir ki, rayonlarda o vaxt hər bir məsələ, o cümlədən rayonda vəzifələr, seçkili qurumlara nümayəndələrin kimliyi mərkəzlə razılaşırdı. Bu tipli məsələlər barədə mərkəzlə razılaşmayan Hüseyn Məmmədovun öz yolu vardı. Amasiyada erməni gözləntisinin əksinə olaraq ucqar rayonlarda da qurub-yaratmış, burada da nüfuz sahibi olmuşdur. Sözsüz ki, erməni düşmənin adı ilə ləqəbləndirilən, büro üzvlərinin say tərkibinin alt-üst edilməsi və s. xəbərlər mərkəzdə özü də daşnak xislətli İrəvanda bomba effekti yaradır. Hüseyn müəllimin Amasiya rayonunun iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasında ən böyük xidməti qədirbilən amasiyalılar tərə-

findən “Mamedov kanalı” kimi adlandırılan və məşhurlaşan min bir zəhmətlə çəkdiyi kanal olmuşdur. Dövlət təsərrüfatı, şəxsi təsərrüfatların, heyvandarlığın, ümumiyyətlə, rayonun inkişafında bu kanalın rolu böyük olmuşdur.

Amasiyanı inkişaf yoluna çıxarması erməniləri yenidən məyus etmiş, onu 1963-cü ildə cəmi üç il işlədikdən sonra İrəvana azərbaycanlılarla minimum kontaktda olacaq vəzifəyə – Ermənistan Kommunist Partiyasına Nəzarət Komitəsinin şöbə müdirinin müavini vəzifəsinə təyin edilir. Belə bir fenomenal şəxsiyyətin mədəni məhvinə start verildi. Burada bir maraqlı fakta diqqət yetirək. Hüseyn Məmmədovun Amasiya rayon Partiya Komitəsinin birinci katibliyindən azad edilməsi ona qarşı azərbaycanlı olduğundan növbəti basqı, təzyiq kimi qiymətləndirilməsinə deyə bütövlükdə rayonu başqa rayonun tərkibinə verdilər.

Mən rəhmətlik Hüseyn Məmmədovdan çox erkən – 55 yaşında təqaüdə çıxmasını soruşduqda deyirdi ki, işlədiyim rayonlarda millətimiz üçün gördüyüm işlər, ermənilərlə apardığım açıq mübarizə, qürurumuza toxunan məsələlərə ən yüksək tribunadan etdiyim etirazın prinsipiallığının məntiqi nəticəsi belə olmalı idi. O bildirdi ki, mən harada və hansı millətin əhatəsində işlədiyimin fərqi deydim, mənim mübarizəmin ana xəttini Ermənistan rəhbərliyi gözəl bilirdi, onlar da, təbii ki, mənə qarşı tədbirlərini görürdülər.

Mən xoşbəxtəm ki, Hüseyn Məmmədovla dəfələrlə şəxsən danışmaq, söhbətləşmək şərafinə nail olmuşam”.

Vedibasarın yalnız bir kəndi – Şidli kəndinin, onun əhalisinin taleyində Hüseyn Məmmədovun oynadığı rol barədə kənd ziyalı, Sovet Ermənistanı qəzetinin müxbiri olmuş, 43 il müəllimlik etmiş İsmayıl Quliyevin Hüseyn Məmmədov haqqında dediklərindən:

Hüseyn Məmmədov 1953-cü ildə Vedibasar rayonuna İcraiyyə Komitəsinin sədri vəzifəsinə gətiriləndə rayon camaatı bu xəbəri sevinclə qarşıladılar. Çünki müharibə dövründə də Hüseyn müəllim rayonumuzda həm İcraiyyə Komitəsinin sədri, həm də Partiya Komitəsinin birinci katibi işləyən dövrdə insanlarımız onun işindən razı qalmış, sədaqətli, ədalətli rəhbər olmasından danışırdılar. Hüseyn müəllimin rayonumuzda gördüyü işlər çox olmuşdur. Məsələn, bizim kəndimiz – Şidli kəndi əvvəl Araz çayının yaxınlığında yerləşirdi. Çay daşanda kənd sel sularına qərq olurdu. Camaat zülm çəkirdi. Torpaqlar yararsız vəziyyətə düşürdü. Əkin-biçin mümkün olmurdu. Hüseyn müəllim olduqca zəhmli insan olub. O zəhmın arxasında yumşaq, həlimlik, sadəlik olmuşdur. Maraqlıdır ki, onun dostları çox vaxt aşağı vəzifəli şəxslər olardı.

Şidli kənd kəlxozunun sədri Bəhrəm kişi və sovet sədri Teymur kişi ilə dostluq münasibətlərində olan Hüseyn müəllim bir gün Şidli kəndinə gəlir və Şidli kənd camaatını Araz çayının daşqınları nəticəsində düşər olduqları vəziyyətdən qurtarmaq üçün kəndin magistral yola – İrəvan yoluna yaxın yerdə Reyhanlı kəndinin (sonralar adı dəyişdirilərək Ayqevan olmuşdur) yaxınlığına yeni məskunlaşma yeri kimi təklif edir. Hüseyn müəllim İrəvan yoluna yaxın Araz çayının daşqınlarının tutmadığı yeri deyir və bildirir ki, camaat istehsal etdiyi məhsulu rahat, əziyyətsiz, az məsrəflə bazara çıxarar, yaşayış səviyyələri yaxşılaşar. Kənd ağsaqqalları təklifi bəyənsələr də, yeganə narahatlıqlarının camaatın çoxunun camış saxlamaları, heyvanların su, pəlçiq, gölməçəsiz necə olacağını bildirirlər. Hüseyn müəllimə təşəkkür edir, bu məsələni nəzərə alaraq başqa yer istəyirlər. Bu zaman Hüseyn Məmmədov “Kaxanov kanalı” deyilən kanalın yaxınlığında yer təklif edir. Camaat bu təkliflə razılaşır. İndiki Şidli kəndi bax belə salınır. 1955-ci ildə başlanan proses

1959-cu ildə başa çatdırılır. Şidli kənd sakinləri həmişə Hüseyn Məmmədovu xoş sözlərlə xatırlayırlar.

Onu da qeyd edim ki, 1948–1951-ci illərdə deportasiya illərində Şidli kənd sakinlərindən köçürülənlər də olmuşdu. Hüseyn Məmmədovun yaratdığı şəraiti eşidən həmkəndlilərimizin xeyli hissəsi geri döndülər, onlara da kəndimizin yeni yerində məskunlaşmağa şərait yaradıldı. Bu halı bütün Vedibasar haqqında demək olar. Deportasiya olunan şəxslərin qayıtmaları üçün rayonda münbət şərait var idi. Hüseyn müəllim sanki geri qayıtma prosesinə rəvac verirdi. Allah bu böyük şəxsiyyətə rəhmət eləsin”.

Dünyaya göz açdığı 1915-ci ildə və eyni zamanda 1918–1920-ci illərdə kiçik yaşlarında olarkən ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklər, qanlı cinayətlər barədə eşidən, sonra isə bu dəhşət və zülmərin canlı şahidi olan Hüseyn Məmmədovun qəlbi düşmənlərə qarşı hədsiz kin və qəzəblə dolu idi. O, lazım olan məqamlarda milli təəssübkeşliyini cəsarətlə, birmənalı şəkildə bürüzə verməkdən belə çəkinmirdi.

O 1960-cı ildən 1963-cü ilin sonlarına qədər Amasiya Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi vəzifəsində işlədi. 1963-cü ilin sonlarından 1970-ci ilə qədər “Ermənistan SSR” Xalq Nəzarəti Komitəsinin Təşkilat şöbəsinin müdir müavini vəzifəsində çalışır. Hüseyn Məmmədov həm də gözəl natiq idi. Natiqlər üçün xarakterik olan bütün cəhətlər, demək olar ki, Hüseyn müəllimdə mövcud idi. O öz doğma ana dilindən başqa rus, erməni dillərini də mükəmməl bilirdi. Hüseyn müəllim müşavirə və dövlət tədbirlərində çox vaxt məruzə və çıxışlarında şifahi nitqə üstünlük verirdi. Ardıcıl məntiqi və sistemli çıxışları Hüseyn müəllimin nitqini və natiqliyini səciyyələndirən ən başlıca keyfiyyətlərindən biri idi.

O, üç dəfə (II, IV, V) çağırış “Ermənistan SSR” Ali Sovetinin deputatı olmuş, Ermənistan Respublikası Ali Sovetinin sədr

müavini olmuşdur. Hüseyin Məmmədov alın təri, zəhməti hesabına dolanmış bir şəxsiyyət idi. Onun həyat fəaliyyətinin bütün məqamları da bunu təsdiq edir. Çünki belə bir talantlı, bacarıqlı şəxsiyyətin erməni şovinizmi əhatəsində dəfələrlə cəhd olunsada, ləkələyə bilməmələri gizlin, bəzən açıq-aşkar, hədəfdə saxlamalarına baxmayaraq, müxtəlif vəzifələrdə alnıaçıq, üzüağ, mərd-mərdanə çalışaraq öz xalqına xidmət etmək hər azərbaycanlıya nəsisib olmamışdır. Hansı cəhətlər idi ki, Hüseyin Məmmədovu erməni məkrindən, hiyləsindən xilas edən. Özünün dedi-yi kimi, təmiz, saf, vicdanlı işləmək və nəfsinə hakim kəsilmək. Bax bu cəhətlər idi Hüseyin Məmmədovu hər zaman erməni məkri üzərində qalib edən.

Hüseyin Məmmədovun 55 yaşında təqaüdə göndərilməsi bir daha ondan xəbər verir ki, bu böyük şəxsiyyət Ermənistan rəhbərliyi, millətçi dairələri üçün problem olmuşdur. H.Məmmədov 55 yaşında ikən respublika dərəcəli fərdi pensiyaya çıxarılır. 1971-ci ildə Bakıya köçən H.Məmmədov həmin ildən 1975-ci ilə qədər Bakının Sabunçu rayonunda İcraiyyə Komitəsinin şöbə müdiri, 1976–1989-cu illərdə isə əvvəl Xırdalan, sonra isə Binəqədi dəmir-beton zavodunda kadrlar üzrə baş müfəttiş işləyir.

1994-cü ilin aprel ayında Bakı şəhərində dünyasını dəyişən Hüseyin Məmmədov bu gün də elin, obanın yaddaşında yaşayır və minnətdarlıqla yad edilir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə. Qiyabi təhsilin yüksək keyfiyyəti uğrunda. "Qızıl şəfəq" qəzeti, 30 mart 1937, №74.
2. Adıgözəlov Əli. Qərbi Azərbaycandakı milli məktəblərimizin tarixindən. Bakı, "Təhsil", 2003.
3. Ağamalıoğlu S. Yeni əlifba ilə silahlanacağıq. "Zəngi" qəzeti, 25 iyul, 1928.
4. Ağayev Cəmil. Kəndlərdə qadınlar təşkilatını canlandırmaq lazımdır. "Zəngi" qəzeti, 18 mart 1928, №113.
5. Ağayev Əjdər, Vahid Rzayev. Güney Qafqaz xalqlarının pedaqoji əlaqələr tarixindən. "Təhsil" nəşriyyatı, Bakı, 2004.
6. Ali məktəblərdə yeni tədris ili başlamışdır. "Qızıl şəfəq" qəzeti, 3 sentyabr 1938, №202.
7. Allahverdiyev Cəlal, Cəfərov Cəfər. İrəvan pedaqoji məktəbi. ADPU nəşriyyatı, Bakı, 2015.
8. Allahverdiyev Cəlal. İrəvanda yeni türk əlifbasına keçid mərhələsi. "Qarapapaqlar", Gürcüstan azərbaycanlılarının mədəniyyət mərkəzi, fevral, 2009, №2.
9. Allahverdiyev Cəlal. İrəvan ədəbi mühiti (1920–1950). Bakı, "Elm", 2010, 250 səh.
10. Arzumanlı Vaqif, Mustafa Nazim. Tarixin qara səhifələri. Bakı, "Qartal" nəşriyyatı, 1998, 279 səh.
11. Azəri Abbas. Xatirat axşamı. "Qızıl şəfəq" qəzeti, 4 yanvar, 1935, №1.
12. Babayev Adil. Türksöyün birlik səsi. Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 2006.
13. Budaqov Budaq. Çobankərə eli. Bakı, Elm, 1999.
14. Cəfərov Cəfər. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 2016.
15. Ələkbərli Əziz. Qərbi Azərbaycan – Vedibasər mahalı. Bakı, "Ağrıdağ" nəşriyyatı, 2003.
16. Ələkbərli Əziz. Qərbi Azərbaycan – Zəngibasər, Gərnibasər və Qırxbulaq mahalları. Bakı, "Ağrıdağ" nəşriyyatı, 2002.

17. Əliyev Əli. Əlincə yaddaşı. Naxçıvan, 1914–1992, “Gənclik” nəşriyyatı, 1997.
18. Əliyev Vilayət. Zəngəzurda qalan izimiz. Bakı, “Nurlan”, 2004.
19. Əziz Şərif. XX əsrin görkəmli ictimai-siyasi xadimi Nəriman Nərimanov. “Respublika” qəzeti, 15 aprel, 2010.
20. Fəxri Nəriman. Yeni türk əlifbasına keçmək üçün biz də hazırlaşaq. “Zəngi” qəzeti, 31 oktyabr, 1928, №71.
21. Gəncəli Sabir. Hər sətirdə bir tarix. Bakı, “Şur”, 1994.
22. Hacıyev Aydın. Fəhləlikdən alimliyə gedən yol. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 25 mart, 1997.
23. Həsənov Eldar, İsmayilov İsmayıl. Zülmət səltənətində işıq. Bakı, “Qismət” nəşriyyatı, 2006.
24. Hidayət. Sözüün vaxtı. Bakı. “Şərq-Qərb”, 1999, 676 səh.
25. Hüseynov Məhərrəm. Göyçə gölü. “Elm və təhsil”, Bakı, 2015.
26. Hüseynov Məhərrəm. Göyçə nisgili, Şorca xiffəti. “Elm və təhsil”, Bakı, 2014.
27. Xəbər. Türkiyədə yeni əlifba. “Zəngi” qəzeti. 1928, №6, 57.
28. Xəlilov Buludxan. Birinci Beynəlxalq Türkoloji qurultayı. Bakı, “Elm”, 1999.
29. Xəlilov Buludxan. Türkologiyanın intibah dövrü. Bakı, 2001.
30. Xəlilov Buludxan. Türkologiyanın tarixi: XX əsrin 20-30-cu illəri. Bakı, 2016.
31. Xəlilzadə Flora. Yolun düşə Zəngəzura. Bakı, “Araz” nəşriyyatı, 2007.
32. İbrahimov Nurəddin. Medallar, nərdivanlar. “Sovet Ermənistanı” qəzeti, 1980, №82.
33. İbrahimov Nurəddin. Nəsillər silsiləsinin vəsiləsi. “Sovet Ermənistanı” qəzeti, 1980.
34. İdarə. “Qızıl şəfəq” qəzeti, 3 yanvar, 1929, №5.
35. İdarə tərəfindən. “Xalq maarifi” jurnalı, 1926, №1.
36. İdarə tərəfindən. Jurnalımızın məqsədi. “Xalq maarifi” jurnalı, 1926, №1.

-
37. İrəvandan məktub. "Kəşkül" qəzeti, 1889, 20 oktyabr.
  38. İrəvan seminariyası. "Kəşkül", 1889, 9 aprel.
  39. İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumunun gedişatı. "Zəngi" qəzeti, 12 fevral, 1926.
  40. İrəvan Yeni Türk Əlifba Komitəsinin plenumu. "Zəngi" qəzeti, 4 dekabr, 1926, №41.
  41. Kazımov Mehdi. Savad məntəqələri. "Zəngi" qəzeti, 31 mart, 1926.
  42. İsmayıl Eldar. Ağrıdağ qədər ağrıların var. Bakı, "Ağrıdağ", 1999.
  43. Kazımov B. Azərbaycanlı qadınlarının tərbiyə ocağı. "Sovet Ermənistanı" qəzeti, 1953, №72.
  44. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları. İki cildə – Bakı, Azərnaşr, 1926.
  45. Qamcın bəy. Azərbaycanda vahid əlifbaya keçmək məsələsi. "Dan ulduzu" jurnalı, 1929, №10.
  46. Qarayev Səməd. Qazangöl həsrəti. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2002.
  47. Maarif cəbhəsində. "Zəngi" qəzeti, 31 mart 1928, №117.
  48. Məhərrəmov Ziyəddin. Xatirələrdə yaşayan Əli müəllim – 80. "Günəş" nəşriyyatı, Bakı, 2006.
  49. Məhərrəmov Ziyəddin. İrəvanda məktəbdarlıq və maarifçilik. Bakı, "Nurlan", 2010, 320 səh.
  50. Məktubi-İrəvan. "Kəşkül" qəzeti, 21 yanvar 1890.
  51. Məmmədov İsrəfil, Əsədov Sabir. Cəlal müəllim. "Göytürk", Bakı, 1996.
  52. Məmmədov İsrəfil. Tariximiz, torpağımız. Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2002.
  53. Mərdanov Misir. Azərbaycan təhsil tarixi, 4 cildə, Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 2011, 2012, 2013.
  54. Mirzəyev Həsən. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı. Bakı, "Elm", 2004.
  55. Mustafa Nazim. İrəvan quberniyasında 1905–1906-cı il qırğınları. "Avrasiya" qəzeti, 04-10 sentyabr, 2004.
  56. Müəllim və məktəb işlərimiz. "Zəngi" qəzeti, 7 oktyabr, 1928.

-
57. Nağıqızı Mahirə. Dərdi dərin Həsən Mirzə. Bakı, 2013, "Vətən" nəşriyyatı.
  58. Nəbiyev B., Firidun bəy Kəçərli. Bakı, AMEA nəşriyyatı, 1963.
  59. Nurəliqızı Lüdmila. Bu taledi, bu yazıdı, nə deyim. Bakı, "Gənclik".
  60. Pərvanə Yəhya qızı. Dumanda itən Vətən. Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2004.
  61. Rəhimovlu Həbib. Silinməz adlar, sağalmaz yaralar. ADU nəşriyyatı. Bakı, 1997.
  62. Sadıqov M. "Qan yaddaşı", Bakı, Yazıcı, 1981.
  63. Süleymanov Qurban, Süleymanov Niyaz. Qaraqoyunlunun ilk təhsil ocağı. Bakı, "Nərgiz" nəşriyyatı, 2009.
  64. Şərifov S. Bayramın mübarək. "Sovet Ermənistanı" qəzeti. 1980.
  65. Tərverdiyeva Kövsər. Məslək dostları. Bakı, 1978.
  66. Təhməzovlu Rəşid. Ucalıq yurdu. "Qismət" nəşriyyatı, Bakı, 2004.
  67. Tərsəçaylı Q. Ermənistanda Türk maarifi. "Zəngi" qəzeti, 21 dekabr, 1926.
  68. Urud Musa. Zəngəzur. Bakı, "Nurlar", NPM, 2005.
  69. Yeni türk əlifbası və onun müvəffəqiyyətləri. "Dan ulduzu" jurnalı, 1927, № 11.
  70. Yeni türk əlifbası. "Zəngi" qəzeti. 12 yanvar, 1926, №5.
  71. Yusifov Bəhlul. 15 illik yubiley, "Sovet Ermənistanı" qəzeti, 7 dekabr, 1940, №284.

Rus dilində

1. Историческая записка. Эриванская гимназия. Тифлис, 1890.
2. Кавказский календарь на 1893 год, Тифлис, Типография Грузинского Издательского Товарищества, 1892.
3. Кавказский календарь на 1895 год. Тифлис, 1894, Типография Грузинского Издательского Товарищества.

-
4. Кавказский календарь на 1897 год. LII год. Тифлис, 1894, Грузинское Издательство Товарищества и М.Шарадзе, 1896.
  5. Кавказский календарь на 1898. Тифлис, 1898 год, Типография Шарадзе.
  6. Кавказский календарь на 1900 год. LV год. Тифлис, 1899, Типография М.Шарадзе, 1899.
  7. Кавказский календарь на 1901 год. Тифлис, 1900, Типография М.Шарадзе, 1901.
  8. Кавказский календарь на 1904 год. Тифлис, 1903, LIX год. Типография А.В.Кутателадзе.
  9. Кавказский календарь на 1907 год. LXII год. Тифлис, 1906, Типография, К.П.Козловский, Головинский, пр №12.
  10. Кавказский календарь на 1910 год. Тифлис, Типография и переплетная Товарищества "Либертань и Кот", Тифлис, 1909, Крыловская, 15.
  11. Кавказский календарь на 1915 год. Тифлис, 1897, Типография Канцелярии заместника К.И.В., 1916.

Türk dilinde

12. Mustafa Nazim. İrevan şehri, Türk-İslam varlığı nasıl yok edildi. Ankara, 2015, 269 s.

MÜNDƏRİCAT

Təhsil tariximizə yeni töhfə	3
İrəvanda milli maarifçilik və təhsil məsələləri	14
İrəvan azərbaycanlı qadınlarının ədəbi-mədəni və ictimai-siyasi həyatımızda rolu	62
İrəvanda yeni əlifba islahatı: 1922–1929-cu illər	80
İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji məktəbi	94
Pedaqoji məktəbin görkəmli məzunlarından bir qismi	151
İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumu	228
“Xalq maarifi” jurnalı	245
1928–37-ci illərdə Qərbi Azərbaycanda – indiki “Ermənistan”da repressiyaya məruz qalmış azərbaycanlı ziyalı, tələbə və şagirdlərin siyahısı (siyahı tam deyil)	247
İrəvanda Azərbaycan dilində ali pedaqoji təhsil	267
Hər şəkil bir tarixdir.	289
Qərbi Azərbaycan bölgəsindən Əməkdar müəllim adına layiq görülmüş, orden və medallarla təltif edilmiş azərbaycanlı müəllimlərin siyahısı.	366
Tarixə yazılmış adlar	375
İstifadə edilmiş ədəbiyyat	434

www.eastwest.az
www.fb.com/eastwest.az
info@eastwest.az

Buraxılışa məsul: Sevil İsmayılova
Dizayner: Nurlan Nəhmətov
Səhifələyici: Gülşən Cabbarova
Korrektor və redaktor: Rəhilə Həsənova
Texniki redaktor: Fəridə Səmədova
Baş redaktor: Ülker Məmmədova
Texniki direktor: Xaqani Fərzaliev
Nəşriyyat direktoru: Eldar Əliyev

Çapa imzalanmışdır: 15.12.2017. Format: 60x90^{1/16}. Ofset çapı.
Fiziki çap vərəqi 27,5. Sifariş 17350. Tiraj 300

ŞƏRQ-QƏRB

“Şərq-Qərb” ASC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.
Tel.: (+99412) 374 83 43
(+99412) 374 73 84